

**UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav světových dějin**

Diplomová práce

Jiří Boritzka

**Válka císaře a jeho spojenců s Osmanskou říší
v letech 1683-1699**

**The War of the Emperor and his Allies against the
Ottoman Empire, 1683-1699**

Praha 2009

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

**Prohlašuji, že jsem svou práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.**

30. června 2009

Jiří Boritzka

Děkuji prof. Skřivanovi za jeho trpělivost, rady a připomínky, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout.

Anotace:

Ve své práci zkoumám z vojensko-politického hlediska válku císaře s Vysokou portou, která přerostla v roce 1684 ve válku Svaté ligy s Osmany. Tento konflikt, který skončil karlovickým mírem 1699, představoval mezník ve vývoji osmansko-evropských mezinárodních vztahů. Na jedné straně začal viditelný úpadek Osmanské říše, na straně druhé velmocenský vzestup habsburské monarchie. Ten byl z dlouhodobějšího hlediska zajištěn ziskem nových zdrojů spojených s územním rozšířením. Osmanská říše začala být pomalu vytlačována z Evropy a její dominantní postavení v jihovýchodní Evropě přebírala habsburská monarchie a Rusko. Tažení k Vídni v roce 1683 bylo posledním nápirem muslimů směřujících do střední Evropy. Osmanská hrozba přetrvávající dvě století byla na konci 17. století odstraněna. Snažil jsem se nastínit vývoj v 16.-17. století a především před rokem 1683 zhodnotit mezinárodní situaci a příčiny, které vedly, s trochou nadsázky, k poslední křížové výpravě proti nevěřícím.

klíčová slova:

Evropa jihovýchodní – mezinárodní vztahy - habsburská politika - války turecké – druhé obležení Vídne - 1683-1699

Annotation:

I investigate the war between the emperor and the Sublime Porte from the military-political point of view. This war changed into the war between the Holy League and the Ottomans in 1684. This conflict, which was finished by the Peace of Karlowitz in 1699, represented the merestone in the development of the Ottoman-European international relations. On one hand it meant the start of a visible decline of the Ottoman Empire, on the other hand it meant the growth of the Habsburg Monarchy. In long-term perspective it was secured by getting new sources connected with the territorial expansion. The Ottoman Empire was step by step forced out of Europe and its dominant place in the south-east Europe was taken over by the Habsburg Monarchy and Russia. The Campaign to Vienna in 1683 was the last attack of the Ottomans in direction of central Europe. The Ottoman threat was bannished after two hundred years, at the end of 17th century. I tried to show the development during the 16th and 17th centuries and especially evaluate the international relations before 1683 and the causes, which led to the last crusade against the Moslems.

Key Words:

South-Eastern Europe – International Relations – Habsburg Policy - Turkish Wars – Second Siege of Vienna - 1683-1699

OBSAH:

Úvod.....	8
 1. kapitola Vývoj habsburské monarchie a Osmanské říše v 16. a první polovině 17. století	
1.1. Habsburská monarchie.....	15
1.2. Osmanská říše.....	17
1.3. Uherské království za Matyáše Korvína a vlády Jagellonců.....	21
1.4. Situace v Uhrách od 20. let 16. století do roku 1541.....	22
1.5. Rozdělení Uher a vývoj v zemi do roku 1593.....	25
1.6. Vznik „vojenské hranice“ v Uhrách.....	29
1.7. Středomoří a válka na moři.....	36
1.8. Tzv. dlouhá neboli patnáctiletá turecká válka 1593-1606.....	41
1.9. Půlstoletí příměří na uherském bojišti.....	47
 2. kapitola Od konce třicetileté války k předvečeru velkého konfliktu na východě (1648-1681)	
2.1. Vývoj po Třicetileté válce.....	50
2.2. Nepokoje a obnovení moci v Osmanské říši.....	54
2.3. Sedmihradská a uherská politika od 40. do počátku 60. let.....	58
2.4. Válka v letech 1663-1664.....	66
2.5. Wesselényiho spiknutí, Uhry 1664-1681.....	75
2.6. Kandie, obnovení války ve Středomoří a velmocenský úpadek Benátek.....	89
2.7. Osmanské výboje v 70. letech 17. století.....	94
 3. kapitola Mezinárodní politika na počátku 80. let do uzavření aliance císaře s Polskem	
3.1. Události v Uhrách a v Osmanské říši, příčiny, které vedly k tažení z roku 1683.....	106
3.2. Inocenc XI., jeho vnitřní a zahraniční politika.....	116

3.3. Polsko, odklon od Francie a uzavření spojení s císařem.....	117
3.4. Císař a říše, získávání spojenců.....	124
 4. kapitola Počátek obratu na východě. Obležení Vídně roku 1683	
4.1. Císařské přípravy na válku a jarní tažení roku 1683.....	129
4.2. Osmanské přípravy tažení a jeho počátek k příchodu k Vídni.....	139
4.3. Obležení Vídně (14. července-12. září).....	150
4.4. Letní tažení, shromažďování sil a pochod křesťanské armády k Vídni.....	168
4.5. Bitva u Kahlenbergu, osvobození Vídně a podzimní kampaň v Uhrách.....	184
 5. kapitola Od uzavření Svaté ligy ke Karlovicím (1684-1699)	
5.1. Léta úspěchů, boje v Uhrách 1684-1688.....	205
5.2. Boj na dvou frontách, neúspěchy bojů s Osmany (1689-1696).....	218
5.3. Boje na vedlejších frontách.....	228
5.4. Od Zenty ke Karlovicím (1697-1699).....	229
 Závěr.....	 239
 Bibliografie.....	 243

Úvod

Mezinárodními vztahy a politikou habsburské monarchie, Polska, Benátek, Ruska a Osmanské říše se zabývala řada odborných monografií. Souhrnných děl k tomuto problému je ovšem jen málo. Jedním z důvodů je obrovské množství informací, které je třeba zpracovat, druhým pak jazyková bariéra. Moje práce zachycuje dlouhé údobí vztahů těchto zemí v 16.-17. století, s hlavním zaměřením na vztahy Habsburků a Vysoké porty v rovině politicko-vojenské. V prvních dvou kapitolách jsem se snažil nastínit přehled a vývoj událostí.

Jádro práce začíná kapitolou třetí na počátku 80. let 17. století a snahou zhodnotit příčiny, které vedly k novému vojenskému konfliktu v jihovýchodní Evropě, ten na jedné straně znamenal počátek ústupu Osmanů z Evropy a na straně druhé velmocenský vzestup habsburské monarchie. Jakýmsi vrcholem je pro mě pak rok 1683, který je důležitým mezníkem. Vysoká porta před Vídní utrpěla obrovskou porážku, ze které se již nikdy zcela nevzpamatovala. Právě rok 1683 je poslední vlnou náporu muslimů směřujícího do střední Evropy. Z útočníků se náhle stali obránci. Role se vyměnily.

Obávaná Osmanská říše utrpěla porážku a najednou se objevila možnost teritoriální expanze na její úkor. Zde šlo především o habsburskou monarchii, jejíž vladař byl stále uherským králem, byť byly Uhry rozděleny a jejich značnou část kontrolovala právě Vysoká porta. Své zájmy měli i ostatní spojenci císaře v tzv. Sváté lize. Polsko toužilo získat zpět Podolí a Ukrajinu, provincie ztracené na úkor Osmanů, případně podunajská knížectví. Benátky chtěly odčinit porážku na Kandii a zmocnit se části starých držav. Zájmy Ruska pak směřovaly k zastavení tatarských nájezdů, dobytí Krymu a získání přístupu k Černému moři. Papež, garant celého spolku, pomýšlel na „křížové tažení“ proti nevěřícím, které by, vedeno na vícero frontách, vytlačilo Osmany z Evropy a získalo zpět Konstantinopol. V průběhu času se mělo ukázat, že to byly utopické plány, které nebylo možno vzhledem k tehdejším vojenským možnostem naplnit.

Co vedlo k novému konfliktu na počátku 80. let 17. století? Byla to z osmanské strany touha po územní expanzi, po kořisti, přílišná sebedůvěra či snaha odvést pozornost od vnitřních problémů říše? Po přechodném útlumu a úpadku jako by Osmanská říše pod vedením schopných velkých vezírů z rodiny Köprülü chytla druhý dech. Na přelomu 70. a 80. let 17. století dosáhla Vysoká porta největší

územní rozlohy v Evropě. Proč směřoval další úder proti císaři a jeho rezidenci? Armáda, která nakonec vytáhla roku 1683 do pole, byla obrovská. Osmané napnuli všechny síly, aby dosáhli vytyčených cílů. Jak si tedy můžeme vysvětlit rozsah porážky a vůbec příčiny, které k ní vedly? Bylo to proto, že další územní expanze překročila možnosti Osmanů a jejich armády se již nemohly rovnat co do kvality, výcviku a výzbroje vojákům křesťanského západu?

Bylo vítězství křesťanů a jejich územní zisky na úkor Osmanské říše opravdu tak nečekané a překvapivé? Kdo byl mezi účastníky Svaté ligy skutečným vítězem a jak se odlišovala mírová jednání v Karlovicích od těch předešlých? Došlo zde k nějakému posunu oproti zaběhlým zvyklostem? Uspořádání jihovýchodní Evropy po roce 1699 nemůžeme srovnávat třeba s uspořádáním po Třicetileté válce nebo koaličních válkách s Napoleonem, ale proto nesmíme podceňovat jeho význam. V mezinárodních vztazích s Osmanskou říší se jednalo o průlom, který odstartoval pronikání Habsburků a Rusů na Balkán.

Tyto a další otázky se práce pokusí osvětlit a zodpovědět. Jedním z problémů, který se týká především roku 1683 a který rozpoutala nacionální německo-rakouská a polská historiografie ve 20. století je zodpovězení otázky, do jaké míry se o vítězství u Vídně zasloužily jednotlivé kontingenty křesťanské armády a kdo byl skutečně vrchním velitelem a vítězem.

Výběr tématu mojí diplomové práce ovlivnil fakt, že v České republice není toto téma nikterak podrobněji probádáno ani mu není věnována dostatečná pozornost. Přitom události, o kterých píši, byly pro země Koruny české významné. Nejen tím, že patřily do svazku zemí, které tvořily habsburskou monarchii, ale také značným podílem, který měly při obraně proti osmanské hrozbě. Finančními příspěvky na obranu v Uhrách byly naše země chráněny před vpády „dědičného“ nepřítele křesťanstva. V 17. století se na obraně a úspěších císařských zbraní podílely i odvodem rekrutů do armády.

Jen k druhému obležení Vídně existuje několik tisíc položek, ať už se jedná o odborné studie nebo monografie. Rozsáhlá informační základna proto musela vést k třídění a zpracování jen nejvýznamnější či dostupné literatury. Hned na počátku jsem zmínil i problém jazykový, který představuje značnou bariéru ve snaze zhodnotit celou mezinárodní situaci kolem roku 1683. Protože v Rakousku a Německu bylo tomuto problému věnováno hodně pozornosti, existuje v německém jazyce řada monografií, které se zabývají jednotlivými úseky či konkrétními

problémy, se kterými jsem se ve své práci setkal. Ve větší míře jsem využíval německy psané práce, v menším měřítku pak literaturu psanou v jazyce anglickém.

V českém jazyce větší monografii k tureckým válkám v 16. a 17. století nenajdeme. Pouze několik kratších studií navíc zaměřených jen na podíl Čech. Práce, kterou ovšem musím zmínit a která přehledově zachycuje válku z let 1683-1699, pochází od Víta Vlnase.¹ Ten se sice zaměřuje především na životopis prince Evžena Savojského, ale zobrazuje i dobu, ve které žil, a k tomu zpracoval velkou řadu pramenů a monografií. Část se jich zabývá právě tureckými válkami, na kterých měl princ Evžen velký podíl a kde dosáhl svých největších vítězství. K dějinám Osmanské říše jsem pak využil dílo Felixe Tauera, *Svět islámu, dějiny a kultura*.² Dějinami habsburské monarchie se podrobně zabýval i Robert J. W. Evans, jehož práce vyšla i v českém jazyce, *Vznik habsburské monarchie 1555–1700*.³ Autor se zaměřuje především na jednotlivé země tvořící soustátí a na spojitost s říší. Osmanské otázce se bohužel vyhýbá.

Z velkých a můžeme říci průkopnických prací 19. století je třeba jmenovat *Das Jahr 1683 und der folgende Große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699* německého historika Onno Kloppa.⁴ Těžištěm jeho práce je zachycení mezinárodních vztahů na počátku 80. let 17. století a vrcholem je pak rok 1683. Méně podrobně pak dovedl práci až do karlovického míru. Opíral se především o archivní prameny a využíval zpráv císařských a benátských vyslanců. To s sebou pochopitelně nese některé nepřesnosti a jistou zaujatost. V 19. století vycházely i velké edice pramenů, *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*⁵ a rozsáhlá jednadvaceti svazková edice *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*.⁶

Z rakouské a německé historiografie si zvláštní místo zaslouží přehledná monografie Oswalda Redlicha, *Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser*

¹ VLNAS, V., *Princ Evžen Savojský, život a sláva barokního válečníka*. Praha 2001.

² TAUER, F., *Svět islámu, dějiny a kultura*. Praha 2006.

³ EVANS, R. J. W., *Vznik habsburské monarchie 1555–1700*. Praha 2003.

⁴ KLOPP, O., *Das Jahr 1683 und der folgende Große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*. Graz 1882.

⁵ *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)* Hrsg. von GOOSS, R., Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Wien 1911.

⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs- Archives. Band II., Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der Karlowitzer Friede 1699* Hrsg. von ANGELI, M., Wien 1876.

*Leopolds I.*⁷ V ní autor detailně zachycuje vývoj mezinárodních vztahů od konce Třicetileté války do počátku války o Španělské dědictví. První vydání vyšlo již po První světové válce. Tato skutečnost nikterak nesnižuje význam a stálou použitelnost jeho díla, které je z velké části založené na pramenné základně, edicích vydaných pramenů a velkých monografií 19. a počátku 20. století.

Zajímavé dílo, které bývá často kritizováno za styl a zpracování pramenů a literatury, pochází od Ekkeharda Eickhoffa, *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*.⁸ Podrobně se zabývá situací v jihovýchodní Evropě v druhé půli 17. století, i když někdy dává příliš prostoru dobovým „drbům“ na úkor faktů. Období konfliktů křesťanů s Osmany od středověku do konce 17. století se pak věnuje Klaus-Peter Matschke ve své výborné přehledové monografii *Das Kreuz und der Halbmond: Die Geschichte der Türkenkriege*.⁹ Obdobím mezi lety 1683-1739 se věnuje Ivan Parvev ve své práci *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*.¹⁰ Jedná se o velice dobrý politický přehled dějin jihovýchodní Evropy v daném období.

Druhým obležením Vídně se historiografie zabývala nejvíce. Není se ani čemu divit, protože se jedná o vděčné téma. Ihned po obležení vycházely první zprávy, letáky a začalo se s ražbou mincí připomínajících tuto událost. Veškerou literaturu k oběma obležením Vídně, která vyšla do roku 1955 zachycuje Walter Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*.¹¹ K autorům, zabývajícím se rokem 1683, které jsem využil, patří Thomas M. Barker,¹² John Stoye,¹³ Jan Wimmer,¹⁴ Peter Broucek,¹⁵ Reinhold Lorenz,¹⁶

⁷ REDLICH, O., *Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I.* 4. Auflage, Wien 1961.

⁸ EICKHOFF, E., *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*. München 1970.

⁹ MATSCHKE, K.-P., *Das Kreuz und der Halbmond: Die Geschichte der Türkenkriege*. Düsseldorf 2004.

¹⁰ PARVEV, I., *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)*. New York 1995.

¹¹ STURMINGER, W., *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*. Graz 1955.

¹² Jedna z nejlepších monografií, která se zabývá mezinárodními vztahy od konce Třicetileté války do roku 1684. V originále BARKER, T. M., *Double Eagle and Crescent. Vienna's second Turkish Siege and its historical settings*. Albany 1967. Já využil německý překlad Petera Broucka BARKER, T. M., *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*. Wien 1982.

¹³ Monografie, která značí přelom mezi starším a novějším pojetím události roku 1683. STOYE, J., *The Siege of Vienna*. 2nd Edition, Edinburgh 2000. První vydání je z roku 1964.

¹⁴ Jeden z významných polských historiků zabývajících se dobou Jana Sobieskiho. WIMMER, J., *Der Entsatz von Wien*. In: *Der Sieg bei Wien 1683* Hrsg. von BROUCEK, P. u.a., Wien, Warszawa 1983.

Walter Hummelberger,¹⁷ Gertrud Gerhartl¹⁸ a Johann Christoph Allmayer-Beck.¹⁹ Zapomenout bych neměl ani na sborníky, mezi nimi vynikají *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*,²⁰ *Prinz Eugen und seine Zeit*,²¹ *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*²² a *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The military Confines in the Era of Ottoman Conquest*.²³

Zvláštní místo zaujímá monografie Johannese Sachslehnera *Wien Anno 1683*.²⁴ Autor se rozhodl zpracovat poněkud netypicky události roku 1683. Jedná se vlastně o jakýsi kalendář, zachycující přesně 365 dní zmíněného roku. Nejde ovšem jen o historii Vídně nebo habsburské monarchie, ale Sachslehner mapuje veškeré podstatné události zmíněného roku.

Obležení Vídně zachycuje i deník osmanského ceremoniáře,²⁵ který velice barvitě líčí události. Až do poslední chvíle věřil v úspěch a ve svém vyprávění se vyhýbá jakékoli kritice Kara Mustafy. Text zachycuje období od 10. července do 14. září 1683, potom příčiny porážky a zprávu o smrti velkého vezíra. Výjimečné je dílo Waltera Sturmingerera, které na základě pramenů vypovídá o obležení z pohledu očitých svědků.²⁶ Deník hraběte Harracha²⁷ pak zachycuje události od 1. července do

¹⁵ Rakouský historik a odborník na 17. století. BROUCEK, P., *Der Feldzug von 1683 und der Entsatz Wiens in der Schlacht am Kahlenberg*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 56-68.

¹⁶ Starší dílo s nacionálním podtextem, přesto obsažné s řadou postřehů. LORENZ, R., *Türkenjahr 1683: Das Reich im Kampf um den Ostraum*. 3. Auflage, Leipzig, München, Wien 1944.

¹⁷ HUMMELBERGER, W., *Wien in der Verteidigung gegen die Türken*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, 42-53. HUMMELBERGER, W., PEBALL, K., *Die Befestigungen Wiens*, Wien, Hamburg 1974.

¹⁸ GERHARTL, G., *Belagerung und Entsatz von Wien 1683*. In: Militärhistorische Schriftenreihe Heft 46, 3. Auflage, Wien 1985.

¹⁹ Působil jako archivář ve vídeňském Vojenském archivu (Kriegsarchiv) a později jako ředitel Vojensko-historického muzea (Heeresgeschichtliches Museum) ve Vídni. Jeho práce měly velký podíl na rozvoji vědecké vojenské historie Rakouska. ALLMAYER-BECK, J. Ch., *Bedrohung und Befreiung Wiens 1683*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 32-41.

²⁰ Existují dva sborníky s totožným názvem. *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* Hrsg. von WAISSENBERGER, R., Salzburg, Wien 1982. *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, 5. Mai bis 30. Oktober 1983.

²¹ *Prinz Eugen und seine Zeit* Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988.

²² *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie* Hrsg. von KURZ, M., SCHEUTZ, M., VOCELKA, K., WINKELBAUER, T., München, Wien 2005.

²³ *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The military Confines in the Era of Ottoman Conquest* Ed. by DÁVID, G., FODOR, P., Leiden, Boston, Köln 2000.

²⁴ SACHSLEHNER, J., *Wien Anno 1683*, Wien 2004.

²⁵ *Kara Mustafa vor Wien: Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfaßt vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte* Hrsg. von KREUTEL, R. F., Graz, Wien, Köln 1955.

²⁶ *Die Türken vor Wien in Augenzeugenberichten* Hrsg. von STURMIGER, W., 2. Auflage, Düsseldorf 1968.

13. září 1683. Hrabě doprovázel císaře na jeho útěku z Vídně do Pasova a odtud zpět do osvobozené Vídně. Referuje nejen o událostech, u kterých byl očitým svědkem a o zasedáních Tajné konference, ale také o válečných operacích císařské armády.

K osmanským dějinám jsou pak výborné práce od Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*,²⁸ Kláry Hegyi, *Muslime und Christen, das Osmanische Reich in Europa*²⁹ a Josefa Matuze, *Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte*.³⁰ K francouzské politice na Bosporu jsem využil dvou prací, které vycházejí z francouzských archivních pramenů. Jedná se o díla Kurta Koehlera³¹ a Franka Richarda Place.³² Pokud je srovnáme, je Koehlerova práce odbornější a přesnější než novější americká.

Další složku představují životopisné monografie. Mezi nimi vyniká Otto Forst de Battaglia, *Jan Sobieski*.³³ Dodnes je považován za jednoho z nejlepších životopisců polského krále. Místy sklouzává do barvitého líčení událostí, ale poměrně přesně zachycuje nejen polské dějiny, ale také mezinárodní situaci 2. poloviny 17. století. Z dalších životopisů zasluhuje pozornost výborné dílo Ludwiga Hüttla, *Max Emanuel: Der Blaue Kurfürst 1679-1726*³⁴ a Maxe Braubacha,³⁵ jednoho z nejvýznamnějších životopisců prince Evžena Savojského. K dalšímu význačnému vojevůdci Karlu Lotrinskému jsem využil děl Paula Wentzckeho³⁶ a Hanse Urbanskiho.³⁷ Wentzcke je bohužel i vzhledem k době, kdy monografie vyšla nacionalistický a navíc řadu událostí roku 1683 téměř doslova opsal od Lorenze. Urbanskiho práce je skromnější, ale o dost přesnější.

²⁷ *Ein Tagebuch während der Belagerung von Wien im Jahre 1683* Hrsg. von MENČÍK, F., Wien 1898.

²⁸ FINKEL, C., *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*. London 2006.

²⁹ HEGYI, K., ZIMÁNYI, V., *Muslime und Christen, das Osmanische Reich in Europa*. Budapest 1988.

³⁰ MATUZ, J., *Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte*. Darmstadt 1985.

³¹ KOEHLER, K., *Die orientalische Politik Ludwigs XIV*. Leipzig 1907.

³² PLACE, F. R., *French Policy and the Turkish War, 1679-1688*. Minnesota 1963.

³³ BATTAGLIA, O. F. de, *Jan Sobieski*. Graz, Wien, Köln 1982.

³⁴ HÜTTL, L., *Max Emanuel: Der Blaue Kurfürst 1679-1726*. 2. Auflage, München 1976.

³⁵ BRAUBACH, M., *Prinz Eugen von Savoyen*. 5 Bände, München Wien 1963-1965. Ve své práci jsem využil první díl. BRAUBACH, M., *Prinz Eugen von Savoyen, Band I., Aufstieg*. München, Wien 1963.

³⁶ WENTZCKE, P., *Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*. Leipzig 1943.

³⁷ URBANSKI, Hans, *Karl von Lothringen: Österreichs Türkensieger*. Wien, München 1983.

Poslední edicí vydaných pramenů, ze které jsem vycházel pro osmansko-polské vztahy a kterou vydal Dariusz Kołodziejczyk jsou *Ottoman-polish diplomatic Relations (15th-18th Century)*.³⁸

Vítězství u Vídně a karlovický mír představovaly pro vývoj jihovýchodní Evropy a zde zainteresovaných zemí zlom. Pro habsburskou monarchii znamenaly částečný odklon od její „prozápadní“ politiky, protože se jí najednou otevřely zcela nové prostory.

³⁸ *Ottoman-polish diplomatic Relations (15th–18th Century)* Ed. by KOŁODZIEJCZYK, D., Leiden, Boston, Köln 2000.

1. kapitola

Vývoj habsburské monarchie a Osmanské říše v 16. a první polovině 17. století

1.1. Habsburská monarchie

Soustátí tvořené rakouskými dědičnými zeměmi, zeměmi Koruny české a Uhrami vzniklo v roce 1526. Vládcí zde byli Habsburkové, původem německá dynastie.³⁹ Jak píše Mamatey: „*Habsburská monarchie nebyla zformována expanzí, ale původně dobrovolným spojením několika feudálních států, přičemž každý z nich byl obydlen více než jedním národem.*“⁴⁰ Napomohla i „náhoda“ v podobě bitvy u Moháče, kde padl český a uherský král Ludvík II. Jagellonský (1516-1526).

Monarchie se nikdy nestala výhradně německým státem. Rakouská vévodství a slovanské země Koruny české byly přidružené ke svaté říši římské národa německého, Uhry ne. Nárok rakouského arcivévody Ferdinanda vyplýval ze vzájemné dědičné smlouvy, kterou uzavřeli Habsburkové s Jagellonci roku 1515 ve Vídni.⁴¹ Karel V. (1519-1556) pod svojí vládou spojil veškeré državy rodu. Jak se ukázalo, byl to nezvládnutelný úkol. Proto v roce 1522 přenesl na svého mladšího bratra Ferdinanda vládu v rakouských vévodstvích.

Již jako českého a uherského krále ho nechal Karel V. roku 1532 zvolit římským králem. Rozdělení dynastie na španělskou a rakouskou větev bylo uskutečněno abdikací císaře Karla V. roku 1555 v říši, kde předal vládu a titul svému bratrovi po krachu své politiky. Následující rok se vzdal vlády ve Španělsku ve prospěch svého syna Filipa II. (1556-1598). Nutno podotknout, že obě větve zůstávaly úzce spřízněné, koordinovaly svoji politiku a často docházelo i ke sňatkům. Do poloviny 17. století byli španělští Habsburkové významnější rodovou větví.

Jak píše Evans: „*Přibližně v 16. století dominovala v relativně otevřené společnosti veskrze mezinárodní hnutí, renesance a protestantství. Habsburskou monarchii nakonec stvořilo baroko, protireformace a roky rozhodující pro její*

³⁹ Přesněji řečeno pocházejí z dnešního Švýcarska. Rod si dal kolem roku 1100 své jméno podle svého sídla, Habsburg. Podle legendy Habichtsburg, Jestřábí hrad v dnešním kantonu Aargau.

⁴⁰ MAMATEY, V. S., *Rise of the Habsburg Empire 1526-1815*. New York 1971, s. 1.

⁴¹ Již před tímto datem existovaly dohody. Podle smlouvy, kterou vyjednal Maxmilián I. s Vladislavem II. a Zikmundem, panovníky Českého království, Uher a polsko-litevského soustátí, pokud jedna dynastie vymře, druhá převezme její země a državy. Dohoda stvrzena dvojí svatbou. JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987, s. 7-8, MAMATEY, c. d., s. 7.

utváření leží v 17. století.“⁴² Zde je potřeba vyzdvihnout i oblast vojenství a válečnictví. Pro utváření monarchie byly klíčové konflikty Habsburků s Francií na Západě o hegemonii v Evropě a na Východě s osmanskou mocí. Spor s rodem Valois, později Bourbonů, byl po více než dvě století podstatou mezinárodního vývoje v Evropě.⁴³

Teprve v průběhu 17. století se pozvolna dařilo prosazovat absolutismus ve spojení s církví, především působností jezuitů. I nadále ovšem existovaly sněmy a stavy, které, byť v omezenější míře, byly stále protiváhou a protihráčem panovníka. Pevné základy monarchie položil právě Ferdinand I. (1526-1564). Přestože nebyl oslnivým mužem, měl stálý charakter a byl houževnatý, neústupný a vytrvalý ve svých cílech.⁴⁴ Během jeho vlády vznikly důležité centrální úřady. Dvorská komora (Hofkammer) byla zřízena 1. ledna 1527 jako nadřízený úřad finančních správ jednotlivých zemí. Tajná rada (Geheimer Rath) založená ve stejném roce i dni byla nejdůležitějším orgánem dvora s poradní funkcí, který řídil fakticky zahraniční politiku a zasahoval do podstatných otázek politiky vnitřní. Dvorská rada (Hofrath) zřízená současně s předcházejícími institucemi byla společná pro všechny země a měla být nejvyšší odvolací soudní instancí ve smyslu zásad římského práva. Po roce 1556 se změnila v císařskou Dvorskou radu s kompetencí soudní i poradní. Dvorská kancelář (Hofkanzlei) vznikla v letech 1526–1528. Nakonec expedovala kromě vlastních rakouských písemností též písemnosti Tajné a Dvorské rady a písemnosti z osobní pravomoci panovníka. Po roce 1556 byla přeměněna na říšskou Dvorskou kancelář. Vyřizovala rakouské i říšské záležitosti společně. Jednalo se o důležitý, ale zdaleka ne tak významný úřad.⁴⁵

Posledním významným úřadem byla Dvorská válečná rada (Hofkriegsrath), která byla založena ve Vídni 17. listopadu 1556. Jednalo se o pětičlenné kolegium v čele s prezidentem. Její vznik souvisí s přeměnou lenního vojska v žoldnéřské. Jednalo se o nejvyšší vojensko-správní úřad, současně ale také o štáb a kancelář císařského vrchního velení a kabinet vládce. Jeho pět členů mělo poradní a referující funkci ve všech záležitostech získávání, organizace a administrace jednotek. Kromě

⁴² EVANS, R. J.W., *Vznik habsburské monarchie, 1550-1700*. Praha 2003, s. 16.

⁴³ K začátku konfliktu např. MACKENNEY, R., *Evropa šestnáctého století*. Praha 2001, s. 240-264.

⁴⁴ MAMATEY, c. d., s. 30.

⁴⁵ HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J., JANÁK, J., *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 109-110, ZÖLLNER, E., *Geschichte Österreich, von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 3. Auflage, Wien 1966, s. 188.

toho měla na starost obranu východní hranice, a proto vyřizovala i diplomatickou korespondenci s Osmanskou říší a Ruskem.⁴⁶

Dvorská válečná rada byla od počátku nesamostatným úřadem, na jedné straně jen vykonávala poradní funkci, na straně druhé byla podrobena finančním možnostem Dvorské komory. V poli velící vojevůdce dostával své rozkazy přímo od císaře, který k tomu využíval Dvorskou válečnou radu. Ta ovšem mohla poskytnout jen tolik jednotek, kolik mohla Dvorská komora zaplatit.⁴⁷ Kompetence úřadu se v průběhu let zvětšovaly a reformovaly. Pravdou je, že tomuto úřadu existujícímu až do roku 1848 byla s oblibou připisována hlavní vina za případné neúspěchy.

Ještě za vlády Ferdinanda I. byl jeho syn Maxmilián II. (1564-1576) korunován v Čechách, o rok později byl pak přijat a korunován v Uhrách. Zde leží základ precedentu „přijímání“ Habsburků jako vládců ještě za života svých předchůdců. Přestože principiálně se stále jednalo o volené monarchie, Uhry a země Koruny české se staly dědičnými zeměmi Habsburků.⁴⁸ Ferdinand I. sice udržel vládu v českém a uherském království pro Maxmiliána II., rakouské země ovšem rozdělil mezi něj a ostatní syny.⁴⁹ Roku 1619 vymřela vídeňská linie a 1665 tyrolská. Tehdy spojil všechny rakouské země po sto letech ve svých rukou Leopold I. (1658-1705).

1.2. Osmanská říše

Vznikla na konci 13. století na severozápadě maloasijského pomezí islámského teritoria v Bithýnii. Název dostala podle svého zakladatele Osmana (Uthmán). Ten jako první přijal titul sultána. Příznivé předpoklady pro vznik zárodku této nové islámské velmoci daly zvláštní politické, etnické i sociální poměry, jež se vytvořily v průběhu 13. století v říši maloasijských Seldžukovců a v maloasijské državě říše byzantské.⁵⁰

Vzhledem k expanzi a státní organizaci byla druhá polovina 14. století klíčovou pro velmocenský vzestup Osmanské říše. V roce 1365 učinil Murat I. (1359-1389) z dobytého Edirne (Adrianopol, Drinopol) hlavní město říše. Zároveň započal se

⁴⁶ Srov. HLEDÍKOVÁ, c. d., s. 110., REGELE, O., *Der österreichische Hofkriegsrath*. Wien, 1949, s. 15-16.

⁴⁷ REGELE, c. d., s. 16.

⁴⁸ MAMATEY, c. d., s. 31.

⁴⁹ Tamtéž, s. 31, ZÖLLNER, E., *Der Österreichbegriff, Formen und Wandlungen in der Geschichte*. Wien 1988, s. 49-50, ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 196.

⁵⁰ Srov. TAUER, F., *Svět islámu, dějiny a kultura*. Praha 2006, s. 220, FREELY, J., *Tajemství paláců, soukromý život sultánů v Istanbulu*. Praha 2004, s. 25-26.

systematickými vpády do balkánských států. Na poloostrově neexistovala žádná silná mocnost ani připravenost ke spojenectvím a společné obraně, která by se dobyvatelům mohla postavit.⁵¹ Vážnému ohrožení čelila říše za Bayezida I. (1389-1402), který byl v roce 1402 poražen u Ankary Tamerlánem (Timur Lenk), zajat a nakonec v zajetí zemřel.

Podle Tauera: „*Vojenské úspěchy, které za Murada I. a jeho syna Beyezida I. vytvořily z malého rodového panství Osmanova rozsáhlou říši, byly podmíněny dobrou vojenskou a správní organizací, která byla vybudována podle vzoru seldžuckého a v některých věcech podlehl i vlivu vojenských a správních institucí byzantských a mamlúckých.*“⁵²

Počátky vojenské organizace spadají již do Orhanovy (1326-1359) doby a dokončena byla za Murada I. Základem se stala lenní jízda sipahiů nebo jízda müsellemtů (svobodník, pro osvobození od daní), která podle seldžuckého vzoru dostávala za vojenskou službu léna (tímár).⁵³ Kromě toho existovala nepravidelná jízda (akıncı), jejímž úkolem byly nájezdy a plenění na nepřátelském území. První pravidelné pěší jednotky (yaya, jaja) spolu s nepravidelnou pěchotou azabů vytvořil již Orhan. Všechny tyto sbory sehrály důležitou roli v balkánských válkách 15. století.⁵⁴ Později sloužily již jen jako pomocné síly.

Jediní sipahiové si zachovali svoji důležitost. Vedle nich se pilířem vojenské moci Osmanů stal nový sbor janičárů, yeni çeri (tedy „nová armáda“), který byl připoután k osobě panovníka. Jednotka vznikla v 60. letech 14. století. Ve své vrcholné době obávaný sbor pro své vojenské přednosti, v době úpadku pak obávaný pro své pošetilé vzpoury. Byl založen na principu, podle kterého pětina křesťanských zajatců náležela sultánovi.⁵⁵ Stát si vybíral pokud možno mladší muže, z nichž pak byla organizována k bezprostřední službě panovníkovi nová armáda, která byla obrácena na islám.

⁵¹ HEGYI, K., ZIMÁNY, V., *Muslime und Christen, das Osmanische Reich in Europa*. Budapest 1988, s. 10-11.

⁵² TAUER, c. d., s. 227.

⁵³ Zemědělská produkce byla vždy páteří státu. Sipahiho nárok na tímár byl podmíněn jeho službou v armádě. Od velikosti tímáru, měřeného výnosem přepočteným na peníze, akce (0,6g stříbra v 16. století), se odvíjely povinnosti sipahiho vůči armádě. Tímár byl nejmenší jednotkou dočasně udělovaných lén. Podle něj bývá osmanský systém v klasickém období nazýván „tímárský“. Většími lény byl ziamet (zeamet) a has. Koncem 16. století přichází krize. K držbě půdy v Osmanské říši Srov. MARTYKÁNOVÁ, D., *Vývoj držby půdy v Osmanské říši*. In: *Historický Obzor* 11-12, Praha 2002, s. 272-80, MATUZ, *Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte*. Darmstadt 1985, s. 104-114.

⁵⁴ Srov. TAUER, c. d., s. 227-228, HEGYI, ZIMÁNY, c. d., s. 59.

⁵⁵ Stanoveno zákonem z roku 1362. GOODWIN, G., *The Janissaries*. 2nd Edition, London 2006, s. 27.

Z roku 1395 se dochovala první zmínka o tom, že yeni çeri byli doplňováni později klasickou metodou devşirme.⁵⁶ Po zavedení chlapecké daně byly daněmi povinné osady balkánského poloostrova navštěvovány zhruba jednou za pět let výběrčími daní.⁵⁷ V 16. století stále častěji, v případě potřeby dokonce každoročně. Průměrně byl brán každý šestý chlapec. Jen málo se jich dostalo do školy v serailu,⁵⁸ aby zabezpečili doplňování potřebných otroků pro řízení státu. Další, také menší část, rozšířila obsluhovací a řemeslnický personál sultánových paláců. V převážné většině byli po převýchově vojensky vycvičeni a stávali se janičáry.

Obrovskou výhodou byl fakt, že poturčení a islamizovaní bojovníci nebyli poutáni žádnými svazky. Neměli právo na soukromý život ani na možnost založení rodiny. Žili buď v kasárnách nebo polních leženích. Byli skvěle vycvičeni, vyzbrojeni a jejich fanatismus byl příslovečný. V janičárech měli osmanští panovníci stálé vojsko, jim fanaticky oddané a vždy připravené k rozšiřování i obraně říše.⁵⁹

Po období bezvládní a bojů o moc se prosadil Mehmet I. (1413-1421), který znovu sjednotil říši. S nástupem Mehmeda II. (1444-1446, 1451-1481) se k moci dostal sultán, který povznesl osmanský stát z jeho regionální velikosti a učinil z něj velmoc prvního řádu.⁶⁰ V roce 1453 dobyl Konstantinopol, z níž učinil hlavní město říše pod jménem Istanbul.⁶¹ Následně získal přídomek Dobyvatel. Jeho vojska obsadila Srbsko (1459), Moreu⁶² (1460), Trapezunt (1461), Bosnu (1463) a Albánii (1468). Jeho voje dokonce dobyly Otranto v jižní Itálii.

V Osmanské říši vyvolávala otázka nástupnictví sváry, které občas vedly i k občanským válkám. Aby se tomu Mehmet II. vyhnul, nechal zabít žijící sourozence, kteří byli potencionálními následníky. Tuto zásadu pak učinil zákonem vyhlášeným zvláštním sultánským ediktem: „*Když kterýkoli z mých synů zdědí trůn, bude v zájmu řádu světa, aby dal zabít své bratry. Většina právníků tento postup*

⁵⁶ Původně se jednalo o hinduistickou záležitost, kdy mogulští vládci odváděli do armády děti získané ve válce jako kořist nebo kupované od rodičů v době hladomoru. GOODWIN, c. d., s. 32.

⁵⁷ Až do roku 1512 nebylo potřeba rozšiřovat „nábor“ křesťanských chlapců do Anatolie. To dokazuje, že na Balkáně byla jen malá opozice proti tomuto systému. GOODWIN, c. d., s. 28.

⁵⁸ Založena po dobytí Konstantinopole Mehmedem II. Dobyvatelem. Jednalo se o palácovou školu, Enderun Kolej. Tito elitní důstojníci byli sice otroky, i přestože konvertovali k islámu, ale nemohli být prodáni ani koupeni. Termín kapikuli znamenalo, že byli členy sultánova domu, neměli ovšem právo se odvolat. GOODWIN, c. d., s. 30.

⁵⁹ K organizaci osmanské armády MATUZ, c. d., s. 98-103, TAUER, c. d., s. 227-228, HEGYI, ZIMÁNY, c. d., s. 55-78.

⁶⁰ MATUZ, c. d., s. 57.

⁶¹ Zkomolenina řeckého „stin poli“, znamenající „ve městě“ či „do města“. FREELY, c. d., s. 35.

⁶² Peloponés. Výraz Morea se běžně používal během středověku a ranného novověku.

*schválila. Necht' tedy záležitost takto proběhne.*⁶³ Kromě toho zahájil politiku, jejímž cílem bylo potlačit dědičnou šlechtu.⁶⁴ Sultánova moc se bezvýhradně opírala o vojenskou mašinerii, monopol obsazování vládních úřadů a dokonalé splynutí státních a náboženských institucí. Muslim měl svatou povinnost vést válku proti nevěřícím bez ohledu na to, zda tato válka byla prospěšná či nikoliv.⁶⁵ Celý tento systém byl ovšem závislý na osobních kvalitách sultána.

Na tomto místě bych rád zmínil, že korunovace panovníků v Osmanské říši probíhala tak, že sultán v přítomnosti všech vezírů a dvorských úředníků byl opásán mečem svého předka Osmana Gaziho.

Bayezid II. (1481-1512) nebyl bojechtivým sultánem, ale i za jeho vlády expanze pokračovala. Stal se prvním vládcem dosazeným na trůn zákrokem janičárů. Za tuto podporu získali janičáři od sultána dar, což se stalo trvalým zvykem, vymáhaným i od všech následujících sultánů.⁶⁶ Definitivně byla připojena Hercegovina (1483). S jeho jménem je spojená výstavba mohutné flotily a technická modernizace armády, která byla vyzbrojena střelnými zbraněmi. V letech 1499-1502 byla vedena na moři válka s Benátkami, které byly námořní velmocí. Osmané zvítězili a definitivně ovládli celou Moreu. Když se na konci 15. století východoanatolská šíitská opozice postavila proti státnímu náboženství Osmanské říše (suna) a hledala cestu ke spojení s perskými safíjovci, aniž by Bayezid II. našel prostředky, jak se s touto hrozbou vypořádat, dostal se roku 1512 k moci převratem jeho syn Selim I.

Selim I. (1512-1520), který obdržel přídomek Yavuz (Hrozný) kvůli některým svým brutálním praktikám, byl mužem na svém místě. Napětí mezi ním a šíitským perským šáhem Ismailem (1501-1524)⁶⁷ bylo způsobeno rivalitou náboženskou i dynastickou. Selim obrátil svůj zrak směrem do Asie a Afriky. Roku 1514 porazil v bitvě u Çaldırana šáhovu armádu a dobyl jeho hlavní město Tabríz (Tebríz, Tauris). Poté se obrátil k jihu. Obsadil zbývající část Malé Asie, roku 1516 Sýrii a o rok později obsadil i Egypt, kde porazil mamlúky. K vítězství přispěl nejen dokonalý výcvik armády, ale i její technická převaha.

⁶³ FREELY, c. d., s. 32.

⁶⁴ GOODWIN, c. d., s. 26.

⁶⁵ MACKENEY, c. d., s. 268-269.

⁶⁶ TAUER, c. d., s. 247.

⁶⁷ Zakladatel safíjovské perské dynastie, která se udržela až do roku 1722. Narodil se v roce 1487.

V této době postoupil chalífa al-Mutawakkil svá práva na chalífát právě Selimovi a jeho nástupcům z osmanské dynastie. Posvátná islámská města Mekka a Medina se ocitla pod ochranou Osmanů, což přinejmenším představovalo prestižní záležitost. Když Selim I. náhle roku 1520 zemřel, nastoupil na trůn jeho syn Süleyman I. (1520-1566), zřejmě největší z vládců osmanské dynastie.

Jestliže byli Habsburkové zaměstnáni na dvou frontách, to samé můžeme říci o Osmanské říši, která na Východě bojovala s Persií a na Západě pak především s Habsburky.

1.3. Uherské království za Matyáše Korvína a vlády Jagellonců

V průběhu 14. a 15. století byly Uhry nejsilnějším státem, který čelil postupnému pronikání Osmanů. Občas se království pokusilo apelovat na křesťanskou Evropu a hledat u ní pomoc. Vyslané křížové výpravy ovšem neuspěly. Roku 1456 se Janu Hunyadymu (1387-1456) podařilo ubránit Bělehrad před muslimskými vojsky. Jeho syn Matyáš Korvín (1443-1490)⁶⁸ věřil, že boj s Osmanskou říší je možný teprve tehdy, až budou Uhry přeměněny na středoevropskou velmoc. Proto válčil s Jiřím Poděbradským, Jagellonci i Habsburky.⁶⁹

Proti Osmanům se spokojil s výstavbou obranného systému, lokálními potyčkami a diplomatickými intrikami. Navíc Mehmed II. se po neúspěchu u Bělehradu rozhodl konsolidovat říši a nepokračovat v expanzi za Dunaj. Korvín vybudoval silnou žoldnéřskou armádu.⁷⁰ Po jeho smrti se ovšem armáda rozpadla a řetězec pevností začal chátrat a stal se propustným. Uhry se dostaly do těžké politické krize, která byla zapříčiněna i stálým přetěžováním finančních zdrojů země. Matyášem vybudovaná armáda se stala jakýmsi předstupněm nebo prototypem západních armád, kterými byli Turci nakonec poraženi. Vybudování pohraniční

⁶⁸ V Uhrách vládl v letech 1458-1490. V roce 1469 byl zvolen českým králem a vládl na Moravě, ve Slezsku a v Lužicích. Od roku 1486 byl rakouským vévodou.

⁶⁹ MATSCHKE, K.-P., *Das Kreuz und der Halbmond: die Geschichte der Türkenkriege*. Düsseldorf 2004, s. 190-91.

⁷⁰ K obrannému systému a vojenským záležitostem během vlády Matyáše Korvína Srov. PÁLFY, G., *The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary*. In: *The military Confines in the Era of Ottoman Conquest* Ed. by DÁVID, G., FODOR, P., Leiden, Boston, Köln 2000, s. 10-13, MATSCHKE, c. d., s. 199-205.

obranu proti Osmanům se stalo výchozím bodem a zárodkem Habsburky zřízené vojenské hranice.⁷¹

Možnost modu vivendi s Osmanskou říší byla nejen politicky rozumnější a ohrožovala existenci uherského království méně, ale omezovala také politicko-vojenské riziko osmanské hrozby. V době vlády Vladislava II. (1490-1516) byla prosazována první varianta. Roku 1514 se Uhry dostaly do hluboké sociální krize, která způsobila, že v roce 1514 svolaná křížová výprava proti Osmanům se změnila v rolnické povstání vedené Jiřím Dózsou. To bylo nakonec utopeno v krvi a potlačeno díky Janu Zápolskému.⁷² Rolníci byli připoutáni ke své půdě, stali se plně závislími a byly jim odebrány zbraně.⁷³ Vladislavův následník Ludvík II. (1516-1526) se opatrnou politikou svého předchůdce neřídil. Byl to totiž právě uherský král, kdo nechal ztroskotat jednání o prodloužení příměří, a tím pádem musel počítat s vojenským konfliktem.⁷⁴

1.4. Situace v Uhrách od 20. let 16. století do roku 1541

S nástupem Süleymana I., kterého Evropané nazývají Nádherným a Turci Kanunim (Zákonodárcem), začala nová vlna expanze směrem do Evropy. V roce 1521 získal Bělehrad (Nándorfehérvár), klíčovou pevnost jižní obranné linie a vstupní bránu do Uher. V následujících letech před bitvou u Mohácse Osmani dobyli další významné pevnosti. Kvůli nedostatku peněz se nepodařilo uvést ani severní linii obrany do přijatelného stavu.⁷⁵

Na konci června 1522 osmanská flotila s podporou pozemních jednotek zahájila obležení Rhodu, sídla johanitů. První obležení ještě za Mehmeda II. skončilo neúspěšně. Před Vánocemi nakonec johanité kapitulovali a ostrov se stal důležitou základnou pro zabezpečení teprve vznikající a ještě zdaleka ne stabilizované osmanské moci ve východním Středomoří. Johanité našli útočiště na Maltě.⁷⁶

Roku 1526 pak Süleyman znovu vytáhl proti uherskému království. Zde se přední hodnostáři nedokázali dohodnout na koncentraci sil před hrozícím nebezpečím. Osmané rychlými pochody dosáhli Bělehradu, překročili řeku Sávu a

⁷¹ MATSCHKE, c. d., s. 205.

⁷² SALAMON, F., *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft*. Leipzig 1887, s. 60-61.

⁷³ MATUZ, c. d., s. 117.

⁷⁴ KOHLER, A., *Ferdinand I. 1503-1564, Fürst, König und Kaiser*. München 2003, s. 166.

⁷⁵ K obraně hranice 1521-1526 PÁLFY, c. d., s. 13-15, MATSCHKE, c. d., s. 231-234.

⁷⁶ K druhému obležení Rhodu MATSCHKE, c. d., s. 235-237.

Drávu, přirozené linie obrany Uher, a táhli dále na sever. Nezkušený mladý král vyrazil se shromážděnými jednotkami z Budy (Budín). Obě armády se nakonec střetly 29. srpna 1526 u Mohácse. Bitva skončila drtivou porážkou početně mnohem slabší uherské armády, smrtí krále a mnoha hodnostářů i šlechticů.⁷⁷

Do deníku si sultán 31. srpna osobně zapsal: „*Sultán, sedě na zlatém trůnu, přijímá hold vezírů a bejů, je popraveno 200 zajatců, to již jsou jen kapky do bystřiny.*“⁷⁸ Zajatci se nebrali. Vítěz poté táhl k Budě, aniž by narazil na odpor. Město bylo vypleněno a Süleyman se následně vydal na zpáteční pochod do Istanbulu. V některých pevnostech zanechal posádky. Porážka u Mohácse znamenala pád středověkých Uher a na následujících 160 let byla země rozdělena a zmítána neustálými boji. Ludvíkovou smrtí se uprázdnily dva trůny.

V Čechách byl 23. října zvolen králem rakouský arcivévoda Ferdinand. Vedlejší země Koruny české uznaly jeho nárok na trůn skrze jeho manželku Annu, sestru Ludvíka II.⁷⁹ V Uhrách byla situace jiná. Královna Marie, vdova po Ludvíkovi a sestra Ferdinanda, ihned po zprávě o smrti manžela odjela do Prešpurku (Bratislava), kde shromáždila skupinu vysokých hodnostářů. S jejich pomocí chtěla zvolit bratra uherským králem. Ten se dopustil osudné chyby, že se ihned neodebral do Uher.

Druhý претенdent na uprázdněný trůn, Jan Zápolský, byl od roku 1510 sedmihradským vojvodou. Potlačením rolnického povstání 1514 získal velký kredit u šlechty. Po Mohácsi byl navíc jediným, který měl k dispozici armádu a nebyl u Mohácse. Jeho nárok na trůn se opíral o rozhodnutí stavů na zemském sněmu z roku 1505, podle nichž nezvolí žádného krále jiné národnosti.⁸⁰ Zápolský svolal sněm na 5. listopadu do uherského korunovačního města Stoličného Bělehradu (Stuhlweißenburg, Székesfehérvár). Zde byl 10. listopadu zvolen králem většinou stavů a o den později byl korunován svatoštěpánskou korunou jako král Jan I. Ferdinand I. svolal zemský sněm do Prešpurku, kde byl menšinou zvolen 17. prosince uherským králem. Korunován byl taktéž svatoštěpánskou korunou, ale až o rok později.⁸¹

Na dekádu a půl mělo království dva zvolené panovníky, což vedlo k jejich politicko-vojenskému střetnutí. Vojenské akce začaly v roce 1527 a Zápolský

⁷⁷ K tažení 1526 a bitvě u Mohácse Srov. MATSCHKE, c. d., s. 238-46, MAMATEY, c. d., s. 26-27.

⁷⁸ FREELY, c. d., s. 70.

⁷⁹ K české volbě JANÁČEK, c. d., s. 8-10.

⁸⁰ OBORNI, T., *Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn*. In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens Hrsg. von FUCHS, M., KOHLER, A., Münster 2003, s. 148.

⁸¹ K uherské volbě OBORNI, c.d., s. 147-149, KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 67-68.

musel uprchnout do Polska. Pokusy, aby Osmané, kteří zemi vyklidili, uznali habsburská práva v Uhrách, ovšem selhaly. Země se stala nárazníkem mezi Západem a Východem. Vyplenění Horních Uher (dnešní Slovensko) Ferdinandovými žoldnéři stejně jako jeho nemohoucnost zabránit osmanským vpádům zklamala jak šlechtu, tak i obyvatelstvo. Zápolský se na prosby šlechty vrátil z exilu. Roku 1529 mu potom na pomoc jako svému vazalovi přispěchal i sultán. Dobyl Budu a na konci září oblehl Vídeň. Kvůli pokročilému ročnímu období ovšem neuspěl a musel se stáhnout.⁸²

Události mezi lety 1526–1529 jasně ukazují, že ani jednotná země pod vedením Ferdinanda I. by nedokázala uchránit Uhry před Osmany, protože císař a říšské stavy neměly dost sil, aby postavily odpovídající armádu. Jejich zájmy spočívaly v tom, aby dokázaly ochránit Vídeň a východní hranice dědičných zemí. Ferdinandovým cílem bylo udržet v Uhrách vlastní království, a proto musel pokračovat v boji. Jeho neoblomnost byla, nahlíženo z většího časového odstupu, úspěšná.⁸³

Boje pokračovaly a v roce 1532 Süleyman I. znovu vytáhl proti Vídni. Tentokrát byl ovšem zastaven u malé pevnosti Güns (Koszek, Kőszeg), která statečně kladla odpor, i když nakonec padla. Císař mezitím stačil shromáždit početnou armádu⁸⁴ a sultán se rozhodl k ústupu. Někteří historici zde spatřují možnost, vzhledem k síle křesťanské armády, kdy mohli dosud neporazitelní nevěřící utrpět porážku v polní bitvě. Následující rok nabídl sultán Ferdinandovi I. příměří, pokud mu bude odvádět každoročně dar ve výši 30 000 dukátů.⁸⁵ Navíc Süleyman souhlasil s uznáním Ferdinanda za uherského krále. Tento krok formálně schválil rozdělení uherského království.

Zhoršení vztahu mezi Süleymanem a Janem Zápolským na konci 30. let umožnilo Ferdinandovi uzavřít se svým protivníkem 24. února 1538 mír ve Velkém Varadínu (Großwardein, Oradea). Ten deklaroval rozdělení země mezi oba panovníky podle statutu quo. Po smrti Zápolského měly země svatoštěpánské koruny přejít na Ferdinanda a jeho dědice, pouze kdyby měl syna, měly mu připadnout

⁸² K prvnímu obležení Vídne např. STURMINGER, W., *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*. Graz, Köln 1955.

⁸³ OBORNI, c. d., s. 153.

⁸⁴ Armáda, kterou shromáždili Karel V., Ferdinand I. a říšské stavy měla údajně čítat kolem 100 000 mužů. KOHLER, A., *Karl V., 1500-1558*. München 1999, s. 221.

⁸⁵ VEBER, V., *Dějiny Rakouska*. Praha 2002, s. 227. Většinou se všude udává, že onen dar byl odváděn až od roku 1547.

statky jeho otce ve Spišské stolici.⁸⁶ Obě strany se zavázaly, že budou bránit zemi proti vnějším i vnitřním nepřátelům. Zaměřeno především proti Osmanům.⁸⁷

1.5. Rozdělení Uher a vývoj v zemi do roku 1593

Po smrti Zápolského v roce 1540 oblehlo Ferdinandovo vojsko Budu. Stoupenci Jana I. totiž zvolili jeho syna Jana Zikmunda králem. Pro Süleymana bylo neakceptovatelné, aby se Habsburkové zmocnili hlavního města země. Proto v roce 1541 vytáhl s armádou opět do Uher a Buda osvobodil. Vdova po Zápolském, královna Isabella, a její syn obdrželi Sedmihradsko.

Země byla rozdělena na tři části. Severní část země pod správou Habsburků, nazývaná Královské Uhry s centrem v Prešpurku zahrnovala severozápadní Chorvatsko a přiléhající uherské oblasti západně od Blatenského jezera. Hranici křížil východně od Rábu Dunaj a na severovýchodě sahala s proměnlivým průběhem až ke Spiši. Ve středu země vznikl tzv. budínský vilájet⁸⁸ s centrem v Budě, sahající od středohoří až k řece Tise, který se stal přímou součástí Osmanské říše. Třetí částí bylo Sedmihradsko s centrem v Kluži (Cluj). V severozápadních Uhrách začínal okruh, kde vládl Zápolský a pozdější sedmihradská knížata, kteří kromě těchto zemí také ovládali předsunutý pruh uherské nížiny.⁸⁹

Jak píše Ágoston: „*Osmané nebyli nikdy schopni konsolidovat svoji vládu v tom samém rozsahu jako se jim to podařilo v jihovýchodní Evropě. Po 150 let zůstala uherská provincie tím, čím byla v roce 1541. Nejsevernější pohraniční oblastí říše, vojenskou zónou, kde selhával jeden pokus o dobytí za druhým, a kde probíhal ostrý boj o kontrolu nad zemí.*“⁹⁰

V následujících kampaních nebyly habsburské síly příliš úspěšné a Osmanům se podařilo získat další důležitá města. Mezi nimi i sídlo uherského arcibiskupství Ostrihom (Esztergom, Gran) a Stoličný Bělehrad. Roku 1547 bylo uzavřeno pětileté

⁸⁶ Měl být odškodněn dosud neexistujícím „Spišským vévodstvím“. OBORNI, c. d., s. 154.

⁸⁷ Ke smlouvě Srov. OBORNI, c. d., s. 153-155, KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 213, ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 190.

⁸⁸ Jinak také eyalet, pašalik nebo beylerbeylik. Vilájet byl největší správní jednotkou Osmanské říše srovnatelnou s provincií. V čele stál beylerbei, guvernér, který byl nejen nejvyšším zástupcem Vysoké porty v provincii, ale byl zodpovědný za vybírání daní a v době války vedl provinční oddíly.

⁸⁹ VEBER, c. d., s. 229, ZÖLLNER, *Geschichte*, c. d., s. 190.

⁹⁰ ÁGOSTON, G. *The Cost of the Ottoman fortress-system*. In: *The military Confines in the Era of Ottoman Conquest* Ed. by DÁVID, G., FODOR, P., Leiden, Boston, Köln 2000, s. 196.

příměří, které musel Ferdinand vykoupit ročním „čestným darem“ ve výši 30 000 dukátů.⁹¹ Tento poplatek sice zatěžoval státní pokladnu, ale pořád to bylo směšně málo v porovnání s tím, kolik by musel Ferdinand vynakládat peněz v případě války.⁹²

Pokus habsburské diplomacie získat v roce 1551 Sedmihradsko pod svoji vládu byl jen epizodou, která znamenala navíc obnovení válečného stavu s Vysokou portou, ztrátu dalších pevností a Banátu.⁹³ Po neustálých šarvátkách na pomezí i uvnitř země bylo roku 1562 v Konstantinopoli uzavřeno nové příměří na osm let. O dva roky později zemřel Ferdinand I. a na trůn nastoupil jeho syn Maxmilián II.

Na počátku jeho vlády došlo k nové krizi, kterou císař vyvolal tím, že nechtěl uznat Jana II. Zikmunda sedmihradským králem, ale jen vojvodou. Maxmilián II. se pokusil obnovit spojení území svatoštěpánské koruny a vyslal proti sedmihradskému vládci armádu. Knížeti Zápolskému již 21. října 1565 sultán povzbudivě napsal: *„Rozhodli jsme se, že příštího roku sami přijdeme, a poskytneme ti takovou pomoc, že námi ti slíbená přízeň bude zřetelnější než slunce, které svítí na celou zemi a vzpomínka na ni zůstane až do konce světa a k poslednímu soudu.“*⁹⁴ Císař navíc zadržel sultánovi onen „čestný dar“ (tribut).

Roku 1566 Süleyman naposledy vytáhl do Uher v čele svého vojska. V Zemunu u Bělehradu při setkání s Janem II. Zikmundem posílil vazalství Sedmihradska k Osmanské říši. Neměl zájem postupovat do říše nebo ohrožit Vídeň. Chtěl jen malou expedicí zabezpečit hranice svých uherských držav a možná je trochu posunout na západ.⁹⁵ Maxmilián II. disponoval velkou armádou, dovolil však Osmanům převzít iniciativu. V táboře vypukly epidemie, které armádu zdecimovaly. Císař jako vojevůdce selhal. Po měsíčním obléhání důležité pevnosti Szigetvár (Sziget, Siget), kterou hájil chorvatský bán Mikuláš Zrinský, pevnost padla.⁹⁶

Sultán se této události již nedožil. Zemřel ve svém stanu na srdeční mrtvici v noci z 5. na 6. září. Velký vezír Sokollu Mehmet Paša okamžitě vyslal kurýra se

⁹¹ ZÖLLNER, *Geschichte*, c. d., 190.

⁹² Kromě onoho „čestného daru“ byly odevzdávány dárky velkému vezírovi, popřípadě vysokým hodnostářům, v podobě peněz, zbraní, koní atd. Ve válečných letech se neplatilo. V průběhu let 1547-1593 bylo zapláceno jen 27 let. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 224.

⁹³ K této epizodě OBORNI, c. d., s. 162-164.

⁹⁴ BIBL, V., *Maximilian II., der rätselhafte Kaiser*. Dresden 1929, s. 142.

⁹⁵ MATSCHKE, c. d., s. 281-282.

⁹⁶ K celému tažení 1566 BIBL, c. d., s. 142-155. Jedná se již o starší práci, která obsahuje řadu nepřesností a zastaralých informací. Z českého pohledu PÁNEK, J., *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*. Praha 1989, s. 125-140.

zprávou k princovi Selimovi. Sultánova smrt byla ututlána a armáda se po pádu pevnosti vydala na zpáteční pochod. Selim se k armádě připojil nedaleko Bělehradu, kde byla odhalena Süleymanova smrt.⁹⁷

Habsburská prestiž utrpěla další citelnou ránu, nemluvě ani o vojenských důsledcích ztráty klíčových pevností.⁹⁸ Süleymanova smrt zastavila další osmanský postup. Nikdo netušil, že právě za jeho vlády dosáhla říše svého zenitu jak v oblasti kulturní a správní, tak i expanzivní. Některé faktory ukazují, že již během jeho vlády začala pozvolná stagnace. První varovná znamení se projevila právě v dobývání, životním elixíru říše. Na uherské a perské bojiště musely být jednotky a zásoby dopravovány ze vzdálených míst. K boji vhodné měsíce tak uplynuly pochodem. Doba bleskových operací a velkých invazí byla nenávratně pryč. Namísto toho přišlo na řadu období, kdy každý nový krok znamenal neúměrně velké úsilí a přinášel s sebou jen relativně omezený prospěch. V Uhrách a v Persii byl osmanským armádám kladen větší odpor.⁹⁹ Jak uvádí Mackenney: „*Akční rádius osmanských vojsk mohl dosahovat maximálně 100 dnů. Jakýkoli postup na západ zároveň ovlivňovalo dění na východě a nutná osobní přítomnost sultána v Istanbulu.*“¹⁰⁰

Vedle chybějící kořisti pro národní hospodářství to dále znamenalo, že Vysoká porta měla sotva další půdu, kterou by mohla přidělovat zvětšující se armádě sipahiů. Státní pokladna proto přešla brzy k tomu, že tímáry zmenšila, čímž byla silně ovlivněna hospodářská situace timariotů. Na konci 40. let 16. století začala růst inflace. Nedostatek drahého kovu znamenal i nedostatek kvalitní mince. Další příčinou inflace bylo, že různé zboží, potřebné nutně pro vlastní potřebu, jako byla pšenice, vlna nebo měď, byly evropskými kupci přes zákazy ve velkém množství pašovány do evropských zemí.¹⁰¹

Süleymanova dlouhá vláda nebyla významná jen rozšířením území, ale také kvůli významným vnitřním inovacím. Nejvýznamnější byla bezesporu rozsáhlá zákonodárná činnost. Velký zákoník se zabýval především zemským, finančním a fiskálním právem. Za jeho vlády vznikla i řada nových vilájetů. V Uhrách budínský a

⁹⁷ FREELY, c. d., s. 81-83.

⁹⁸ Vedle Szigetváru padla i pevnost Gyula (Békés) a obranný systém království byl dále zatlačen. PÁLFY, c. d., s. 39.

⁹⁹ HEGYI, ZIMÁNY, c. d., s. 32-33.

¹⁰⁰ MACKENNEY, c. d., s. 285.

¹⁰¹ Počátek krize říše zachycuje MATUZ, c. d., s. 132-136.

temešvárský.¹⁰² Jak píše Matuz, Süleyman reprezentoval dobrou střední cestu a disponoval určitým mocenským instinktem. Podle něj ovšem nebyl geniálním panovníkem, dokázal však do úřadů dosadit schopné lidi.¹⁰³

Známky úpadku panovnické moci se projevují v předání velké moci vezírům, v silném vlivu harému na politiku a v bojích o nástupnictví mezi princí. Süleymanova drahá tažení, výdaje na správu a dvůr ohromě zatížily státní rozpočet. To vedlo k vypisování zvláštních daní, které se stávaly postupně trvalými. Velký nárůst obyvatelstva vedl k masové ztrátě práce, útěku z venkova, problémům se zásobováním.¹⁰⁴

Na osmanský trůn nastoupil Selim II. Ochlasta (1566-1574). Většinu času trávil v harému paláce Topkapi v Istanbulu. Říši za něj spravoval Sokollu Mehmet Paša, jeden z nejschopnějších velkých vezírů, které říše během své existence měla. Vláda Selima II. zahájila období známé v osmanských dějinách jako Kadınlar Sultanatı, sultanát žen. Během něho měla řada mocných a rozhodných žen z harému značný vliv na státní záležitosti.¹⁰⁵

V únoru 1568 bylo na základě územního statutu quo uzavřeno příměří mezi Habsburky a Vysokou portou v Adrianopoli. O dva roky později byla dovedena do zdárného konce jednání císaře s Janem II. Zikmundem ve Špýru (Speyer). Zápolský zemřel 14. března 1571, čtyři dny poté, co smlouvu ratifikoval Maxmilián II. Dohoda znamenala milník v historii samostatného Sedmihradska, protože řešila nejasnosti mezi habsburským králem a knížectvím v rovině veřejného práva a přesně vymezila hranice mezi oběma zeměmi. Jan II. Zikmund se zřekl titulu „zvolený král Uher“ a stal se knížetem Sedmihradska a k němu přiléhajících území. Maxmilián II. zase uznal Sedmihradsko jako nezávislé knížectví.¹⁰⁶

¹⁰² Celkem vzniklo v Uhrách sedm vilájetů. Vilayet-i Budun (budínský, centrum Buda, 1541-1688), Vilayet-i Temeşvar (temešvárský, centrum Temešvár, 1552-1716), Vilayet-i Yanık (rábský, centrum Ráb, 1594-1598), Vilayet-i Eğri (jagerský, centrum Jager, 1596-1687), Vilayet-i Kanija (kanižský, centrum Kaniža, 1600-1690), Vilayet-i Varad (varadínský, centrum Velký Varadín, 1660-1692) a Vilayet-i Uyvar (novozámecký, centrum Nové Zámky, 1663-1685). HEGYI, K., *The Ottoman Network of Fortresses in Hungary*. In: *The military Confines in the Era of Ottoman Conquest* Ed. by DÁVID, G., FODOR, P., Leiden, Boston, Köln 2000, s. 174-192.

¹⁰³ MATUZ, c. d., s. 130-131.

¹⁰⁴ KÖHBACH, M., *Das Osmanische Reich im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 11.

¹⁰⁵ FREELY, c. d., s. 89.

¹⁰⁶ OBORNI, c. d., s. 164.

Adrianopolským příměřím sice v Uhrách nenastal klid, na hranicích docházelo k neustálým srážkám a šarvátkám, ale jinak až do vypuknutí konfliktu na počátku 90. let panoval relativně klid.

1.6. Vznik „vojenské hranice“ v Uhrách

Pád balkánských zemí a následná osmansko-benátská válka na přelomu 15. a 16. století uvedla do pohybu několik migračních vln obyvatelstva, které prchalo před nevěřícími. Přepady a migrace jasně ukázaly propustnost hranice. Již Korvín usazoval uprchlíky podél hranice. Měli zde sloužit jako žoldnéři, hraniční stráže a svobodní rolníci budující opevnění. Roku 1521 padl Osmanům do rukou Bělehrad a jejich jízdní kontingenty následně vpadly do přilehlých habsburských zemí. Zde těžce poplenily Štýrsko, Korutany a Kraňsko (tzv. vnitřní Rakousko, Innerösterreich). Stavy těchto zemí požadovaly zřízení vnější obranné linie v Chorvatsku.¹⁰⁷

Roku 1521 přišla Ferdinandovi žádost Ludvíka II. o pomoc. Jménem ohrožené chorvatské šlechty požádal v březnu 1522 hrabě Krsto Frankopan arcivévodu Ferdinanda, aby poslal jednotky a válečný materiál k posílení hranice. Společné prosby arcivévodu vyslyšel. Mezi lety 1522-26 do Uher přicházelo stále více žoldnéřů z přilehlých zemí. S postavením 6000 žoldnéřů byla roku 1522 formálně v Chorvatsku zřízena „hranice“. Tři tisíce žoldnéřů pochodovalo pod velením Mikuláše Salma do Chorvatska. Zbýlé 3000 žoldnéřů, které uvolnil wormsý říšský sněm se nechtělo v Chorvatsku podřídit habsburským velitelům. Ony jednotky zatím nebyly umístěny do pohraničních pevností. Navíc tato pomoc narušila jednotu velení. Místním jednotkám velel chorvatský bán, ale velitelé oddílů vyslaných rakouskými stavy mu nepodléhali.¹⁰⁸

S pomocí nejvíce ohrožených provincií Korutan, Kraňska a Štýrska začal Ferdinand reorganizovat pod svou vlastní kontrolou chorvatský obranný systém. Aby posílil své pozice jak v Uhrách, tak i v Chorvatsku a Slavonsku. Ferdinand vyslal značný počet zahraničních, převážně německých, jednotek. Ty byly doplněny

¹⁰⁷ WAKOUNIG, M., *Ferdinand I. und die Uskokten*. In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens Hrsg. von FUCHS, M., KOHLER, A., Münster 2003, s. 191-192.

¹⁰⁸ Tamtéž, c. d., s. 192, PÁLFY, c. d., s. 14-15.

placenými muži uherských a chorvatských šlechticů podporujících Habsburky a jednotkami komitátů a insurekcí postavené pod zákony země.¹⁰⁹

Již roku 1530 se rozdělil pohraniční obranný systém na tři úseky. Zaprvé na chorvatskou hranici (Krabatische), rozprostírající se mezi pobřežím a Sávou. Za druhé na slavonskou hranici (Windische), ležící mezi Sávou a Drávou a za třetí na mořskou hranici (Meergrenze, Meergränitz). Ta probíhala podél pobřeží. Vojenští kolonisté a vojáci se nazývali hraničáři nebo graničáři. Byli usidlováni podél hranice v opevněných vesnicích a strážních věžích.¹¹⁰ Jak uvádí Pálfy: „*Chorvatská a slavonská obranná zóna jsou nazývány vojenskými hranicemi již od poloviny 16. století. To je podle mého názoru velkou chybou. Jednotky obranného systému 16.-17. století a příslušné oblasti pohraničních pevností byly kvalitativně odlišné od vojenských hranic organizovaných na počátku 18. století.*“¹¹¹

Velitelé pomocných jednotek začali pozvolna organizovat pohraniční pevnosti, které postupně přecházely do královských rukou, do souvislého systému opevnění.¹¹² Paralelně k těmto snahám započalo usidlování Vlachů (Vlachs, Valachi, Wlassy) a Uskoků v chorvatské a slavonské oblasti.¹¹³ Za vojenskou službu dostávali privilegia. Stali se svobodnými rolníky s dědičným vlastnickým právem, na oplátku vykonávali vojenskou službu.¹¹⁴ Tyto skupiny pak hrály důležitou úlohu při obraně pohraničních pevností a od 18. století na vojenské hranici. První doložitelné privilegium pro cizí vojenské kolonisty pochází z roku 1535. Vydal ho král Ferdinand I. žumberackým Uskokům (Žumberak, Sichelburg) jako protislužbu za jejich „na vlastní náklady“ vykonávanou vojenskou službu. Protože Uskoci stále více získávali svoji obživu silničním lupičstvím uvnitř země, byl jim roku 1540 přiřazen nadřízený uskocký hejtman jako kontrolní instance.¹¹⁵

¹⁰⁹ PÁLFY, c. d., s. 18.

¹¹⁰ WAKOUNIG, c. d., s. 193-194. Celý pohraniční kordon opevnění nakonec sahal v 2. polovině 18. století od Jadranu až k Bukovině a skládal se ze šesti oblastí (generalátů, generálních kapitanátů). REGELE, c. d., s. 33.

¹¹¹ PÁLFY, c. d., s. 4-5, pozn. 5.

¹¹² Řada pevností byla v soukromých rukou, popřípadě je měly na starosti uherské stavy. Habsburkové postupně přebírali nad důležitými pevnostmi se svolením vlastníků kontrolu a posílali sem posádky. Italskými architekty byly budovány i nové pevnosti. PÁLFY, c. d., s. 25, MATSCHKE, c. d., s. 265.

¹¹³ Pojmenování uprchlíků, kteří se stávali vojenskými kolonisty bylo regionálně rozdílné a nebylo zcela jasně odlišováno. Zhruba od roku 1540 se termín Uskok stal nejčastějším označením pro vojenské kolonisty v habsburských a benátských službách. Na sklonku 16. století se Uskok stal synonymem pro piráta nebo lupiče. Souviselo to s aktivitami Uskoků ze Senje. WAKOUNIG, c. d., s. 194-195.

¹¹⁴ MATSCHKE, c. d., s. 268.

¹¹⁵ WAKOUNIG, c. d., s. 195-198.

Přestože byli vojenští kolonisté ortodoxního vyznání, Ferdinand se je rozhodl tolerovat, protože byl přesvědčen o jejich významu. Největší problémy akceptovat usídlení privilegovaných cizinců mělo duchovenstvo a místní obyvatelé. Usídlení stejně jako těžká a dlouhodobá integrace Uskoků znamenala ve skutečnosti klidový nárazník na hranici. Očekávání obou stran se rozcházela tak diametrálně, že o integraci nebo dokonce zdárné koexistenci v době Ferdinanda I. nemůže být ani řeč.¹¹⁶

Ve 40. letech během položení základů nové obranné linie hrál klíčovou roli Mikuláš hrabě Salm, královský velitel, syn obránce Vídně (zemřel na jaře 1550) a Pál Várday, arcibiskup Ostrihomský a náměstek krále (zemřel 1549). Proces trvající 20 let, který vyústil ve zformování souvislého obranného systému, sahajícího od Jaderského moře až na sedmihradské hranice, byl ovocem jejich práce počínaje koncem 40. let 16. století. Až do vzniku Dvorské válečné rady a delšího období míru byly všechny snahy jen dočasné.¹¹⁷

Politické a společenské přežití Uher bylo možné právě jen tehdy, když hlavní část nákladů na obranu proti Turkům převzaly říšské stavy a stavy vnitrorakouských zemí, a díky rozšíření kompetencí raně novověkého habsburského státu na uherské záležitosti. Příjmy z uherských daní totiž ani zdaleka nestačily pokrýt náklady na systém nově budovaného pohraničního pásu pevností a jejich posádek.¹¹⁸

Založením Dvorské válečné rady v roce 1556 byl konečně vyřešen problém centrálního vojenského velení a administrativy.¹¹⁹ Tentýž rok bylo konečně rozhodnuto, že od této chvíle se budou rakouské stavy podílet na udržování uherské, chorvatské a slavonské pohraniční obranné zóny nejen polními jednotkami, ale také stálými posádkami v pevnostech. Uherské stavy souhlasily vzhledem k nezbytnosti, že postupně ztratí kontrolu nad chorvatsko-slavonskými pohraničními pevnostmi a těmi jižně od Rábu (Györu).

V době založení Dvorské válečné rady se skládala polní armáda z následujících částí:

1. z jednotek povoláných do zbraně vazaly

¹¹⁶ WAKOUNIG, c. d., s. 200-201.

¹¹⁷ Tabulka organizace obranného systému, počet vojáků a výše jejich žoldu k roku 1556 PÁLFY, c. d., s. 27.

¹¹⁸ Pro 2. polovinu 16. století jsou maximální příjmy z královských Uher odhadovány na 750 000 rýnských zlatých. Na vojenské záležitosti mohla být vynaložena nejvýše polovina. To znamená, že těmito penězi se dalo pokrýt 25-30% žoldu vojáků. Zbytek včetně dalších nákladů musely nést ostatní země monarchie a říše. PÁLFY, c. d., s. 41-42.

¹¹⁹ K rozdělení administrativy na jednotlivé úseky Srov. PÁLFY, c. d., s. 34-35, REGELE, c. d., s. 18.

2. z žoldnéřů zemských pánů
3. z vojáků naverbovaných v korunních zemích
4. ze zemské hotovosti stavů
5. ze šlechtické insurekce a z kontingentů z Uher¹²⁰

V létě 1559 byla zorganizována tzv. nová chorvatská hranice (neue kroatische Grenze) na severozápadním břehu řeky Uny od Siseku (Sisak, Sziszek) k Bihaći a naproti Kostajnici, která byla ukořistěna tři roky před tím. V období do roku 1566 vznikla ještě rábská hranice (raaberische Grenze/Grenzgebiet).¹²¹

Do konce 60. let 16. století byla vybudována opevněná hranice sestávající ze 100-120 menších a větších pevností.¹²² Ty se táhly od jadranského pobřeží až na východní hranici Horních Uher ve tvaru půlkruhu. Linie byla rozdělena do šesti pohraničních vrchních hejtmanství (Grenzoberhauptmannschaften), jejichž zásobování a financování bylo zajištěno sousedními rakouskými, českými, moravskými a slezskými stavy. Nutno též přičíst říšské stavy. Centrální pevnosti byly centry oněch šesti pohraničních vrchních hejtmanství a do konce století byly podle italského vzoru mocně opevněny.

Paralelně existoval i systém čtyř krajských generalátů (Kreisgeneralate). Šlechtické oddíly komitátů, oddíly postavené městy a komitáty a jednotky pohraničních vrchních hejtmanství byly svěřeny pod velení krajského plukovníka (Kreisoberst).¹²³ V rámci rozdělení rakouských zemí vznikla roku 1578 vnitrorakouská Dvorská válečná rada s centrem ve Štýrském Hradci (innerösterreichischer Hofkriegsrat). Jejím úkolem se stala správa chorvatsko-slavonské obranné zóny proti Osmanům. Existovala do roku 1705.¹²⁴

Lazarus Schwendi měl velký vliv na vypracování vnitrorakouského „obránného pořádku“ (Defensivordnung). Podle něj zemské vrchnosti a zemské stavy Korutan, Kraňska a Štýrska koncem 70. let 16. století vytvořily fungující systém přivedení a zapojení všech poddaných do zemské hotovosti (Landesaufgebot) k zajištění zemských hranic a obraně zemského území podle přesně stanoveného klíče. Každý 30., 10. nebo 5. muž byl vybrán pro aktivní službu v různých

¹²⁰ REGELE, c. d., s. 17.

¹²¹ PÁLFY, c. d., s. 37-38.

¹²² OBORNI, c. d., s. 159. V roce 1576 sestávala habsburská pohraniční obrana v Uhrách ze 133 pevností, ve kterých sloužilo 22 500 mužů pěchoty a jízdy. PÁLFY, c. d., s. 49.

¹²³ Srov. PÁLFY, c. d., s. 43-47, OBORNI, c. d., s. 159-160.

¹²⁴ K vnitrorakouské Dvorské válečné radě REGELE, c. d., s. 32-34.

hotovostech, zatímco ostatní byli zodpovědní za jejich žold. Navíc museli sami platit odpovídající příspěvek za vlastní zbavení vojenské služby.

Tímto pořádkem se zemská šlechta zapojila do nového způsobu zemské obrany. Především její organizace a vedení probíhalo podle odpovídajících osobních kvalit a výkonnosti namísto dědičných práv. To byl průlom oproti dřívějším zvyklostem. Poddaní rolníci začali být ve velké míře zapojováni. Jejich poddanské vázání a zatížení se dlouhodobě oslabovalo a posilovala se jejich společenská emancipace a osobní identifikace s osudem země. Obranné boje proti Osmanům, které následují na základě křížových výprav, jimi již nejsou, jedná se o pohraniční války na bázi sekularizovaného myšlení.¹²⁵

V 80. letech 16. století byly postaveny italskými architekty dvě nové pevnosti, které brzy značně nabyly na významu. Jednalo se o Nové Zámky (Érsekújvár) vybudované s význačnou podporou českých a moravských stavů v důlní oblasti na pravém břehu řeky Nitry. Na chorvatské hranici u soutoku řek Korany a Kulpy byla v tutéž dobu vystavěna pevnost Karlovac (Károlyváros, Karlstadt). Na sklonku 80. let, vzhledem k obrovským dluhům Habsburků, nebylo možné zcela dokončit inovace.¹²⁶

Alespoň krátce bych se chtěl zaměřit na osmanský systém pevností v Uhrách. Do roku 1568 jsou rozeznatelné dva trendy osmanského budování. Oba měly přispět k obraně Budy. První z nich měl chránit linii Dunaje, vodní cestu, po které se dopravovaly potřebné zásoby, a důležitou cestu podél ní. Zde byly zřízeny pevnosti a přístavy, které od sebe nebyly vzdáleny více než jeden denní pochod. Posilování oblastí kolem Dunaje započalo ve 40. letech 16. století a v 60. letech století 17. stále pokračovalo. Druhým cílem osmanské fortifikační politiky bylo obklopit Budu, sídlo vilájetu, a Pešť, která představovala vojenskou, administrativní a ekonomickou jednotku s Budou, vícero prstenci ochranných pevností. I tento obranný systém byl založen na okupovaných uherských pevnostech. Na nechráněných územích bylo třeba postavit pevnosti nové.¹²⁷

Po roce 1560 bylo cílem Vysoké porty vybudovat řetězec pevností na hranici s vlastním vazalem, Sedmihradskem. Většina osmanských pevností 16. a 17. století byla postavena z trámů a udusané hlíny, i když pochopitelně ke stavbě významných

¹²⁵ MATSCHKE, c. d., s. 282-283.

¹²⁶ PÁLFY, c. d., s. 53.

¹²⁷ HEGYI, c. d., s. 166-167.

pevností byl používán i kámen. Osmanský řetězec pevností dokončený v 80. letech 16. století nezůstal dlouho ve formě koncipované vrchním velením. Habsbursko-osmanská válka na přelomu století trvala téměř 15 let a posunula na řadě míst hranici.¹²⁸

Po roce 1568 jednotky v pevnostech pohraniční oblasti nebyly redukovány v rozsahu zbytku provincie, kde se na počátku 17. století nacházely jen symbolické posádky. Jak se posouvala hranice, rostl nebo naopak zanikal význam různých pevností.¹²⁹

V 16. a 17. století se skládaly osmanské jednotky, které byly usazený v provinciích říše, ze dvou základních skupin. Z posádek pohraničních pevností a z držitelů tímárů, sipahiů, kteří žili v provinciích společně se svými cebelü-vojáky. Nejprve byla většina mužů v posádkách pevností placena v hotovosti. Na počátku 16. století nedostatek hotovosti znamenal, že výplaty byly často pozadu, což obzvláště platilo pro nově okupovaná území.¹³⁰

Nově vytvořený budínský vilájet byl po dlouhou dobu finančně nesamostatný. V letech 1552-53 bylo potřeba do Budy z říšské centrální pokladny poslat 22 milionů akçe, to je 4 410 000 zlatých. Roční výplata 10 328 vojáků umístěných v pevnostech provincie činila v letech 1558-59 23 062 862 akçe, příjmy dosahovaly jen 6 434 578 akçe. Příjmy finálního roku 1559-60 stouply na 8 833 839 akçe, výdaje byly ovšem 23 497 626 akçe. Z toho vyplývá, že příjmy provincie Budy pokryly jen 28 % nákladů 1558-59 a 38 % následující rok. Soběstačnou se provincie stala na konci 70. let 16. století.¹³¹

Vzestup výnosů v Uhrách je vysvětlitelný územní expanzí, která následovala po úspěšné kampani v roce 1566, a konsolidací a dokonalostí osmanského zdanění. V relativně klidných letech po roce 1568 oživilo v uherské nížině zemědělství. V tomto období byli uherští poddaní žijící pod osmanskou nadvládou schopni platit zvýšené daně oběma stranám.¹³² Dalším znamením posilování ekonomické situace bylo to, že uherský export hovězího dobytka na Západ dosáhl vrcholu v 80. letech 16. století. Většina ho pocházela z území, které bylo pod nadvládou Osmanů. Ještě

¹²⁸ HEGYI, c. d., s. 168-169.

¹²⁹ Tamtéž, s. 172.

¹³⁰ ÁGOSTON, c. d., s. 195.

¹³¹ Tamtéž, s. 197-199.

¹³² Jedno ze specifíků rozdělené země, kdy výběrčí daní, jak osmanští tak i uherští, pronikali za hranici a vybírali zde daně. Postupem času když byl z obou stran dobudován řetězec pevností, stával se výběr stále obtížnější. To jednou z příčin proč se osmanský rozpočet pro Uhry opět dostal do mínusových čísel a bylo třeba Budu finančně podporovat.

důležitější bylo zvýšení nejvýznamnějšího zdroje příjmu provincie, tj. mukata'a (daň z hospodářství). Ta se skládala z cel, různých poplatků, monopolů a tvořila 50-70% celkového výnosu provincie v době, o které se bavíme.

Existují jen kusé údaje ohledně počtu osmanských jednotek v posádkách pohraničních pevností v Uhrách.¹³³ Dvorská válečná rada ve Vídni udávala počet pravidelných osmanských vojáků v posádkách uherských provincií v 60. letech 16. století na 47 049 mužů. V pozdním 16. století byl nicméně jejich počet odhadován na zhruba 23 200. Rozpor je příliš významný, aby mohl být vysvětlen výkyvy počtu mužů. Stalo se více než jednou, že velké síly byly převeleny z uherské fronty na východní hranici říše. K rekonstrukci počtu placených vojáků v osmanských pevnostech v Uhrách jsou velmi nápomocné výplatní seznamy, tzv. mevacib defterleri. Mnohé z nich uchovávány v rakouské Národní knihovně. Většinou se týkají 16. století. Nevýhodou je, že poskytují spolehlivé informace jen o vyplácených jednotkách jedné pevnosti nebo omezeného regionu během relativně krátkého období. Méně detailní, ale velice informativní údaje jsou k nalezení v účetních záznamech pokladen vilájetů.¹³⁴

Podle výpočtů Dvorské komory z roku 1578 si náklady na udržování uherských pohraničních pevností v době míru ročně vyžádaly 1 400 000–1 600 000 zlatých rýnských. Reálně mohlo jít i o dva miliony. Dvorská komora mínila, že v Uhrách se vybere jen jedna desetina veškerých výdajů. Proto bije do očí, o kolik levnější byla pro Vysokou portu údržba pevností v Uhrách, než tomu bylo na habsburské straně.¹³⁵

V osmanských účtech jen stěží najdeme jakoukoli položku vztahující se k zásobování posádek, dodávek do pevností, děl nebo munice. Přesto každá z těchto položek znamenala velkou finanční zátěž pro stát. V případě zásobování potravinami a válečným materiálem se Vysoká porta snažila získat nezbytné položky z vlastních území v Uhrách. Výstavba a zásobování pevností bylo zajištěno používáním místního stavebního materiálu a místní pracovní silou. Stavební materiál byl nejraději shromažďován ve formě naturální daně.¹³⁶

¹³³ Vydány seznamy dostupných jednotek, které navíc popisují organizaci osmanské armády. *Ottoman Garrisons on the Middle Danube*. Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550 Ed. by VELKOV, A., RADUSHEV, E., Budapest 1996.

¹³⁴ ÁGOSTON, c. d., s. 200-207.

¹³⁵ Tamtéž, s. 211.

¹³⁶ Tamtéž, s. 225-227.

1.7. Středomoří a válka na moři

Zatímco křesťanský svět expandoval přes Atlantik, ve Středomoří se naopak stahoval. Síla sunitského islámu byla tak obrovská, že nesetřvala jen v rovině vnějšího vlivu. Mnohem spíše představovala integrální a významnou součást mezinárodní politiky. Pro císaře, který si osoboval roli pilíře křesťanstva, představoval boj s nevěřícími nejpřednější povinnost.¹³⁷

Jak již bylo zmíněno výše, osmanský stát se stal námořní velmocí za vlády Bayezida II., poté co dokázal na přelomu 15. a 16. století porazit Benátky. Kupecká republika vždy patřila mezi námořní mocnosti, její flotila se konec konců ani zdaleka neskládala jen z kupeckých lodí, ale také z mnoha válečných plavidel, která měla ochraňovat zájmy republiky sv. Marka.

Námořní fronta ve Středomoří byla otevřena již roku 1486, kdy Bayezit II. vyslal kaperského kapitána Kemala Reise na andaluské pobřeží. Ten zde měl podporovat bojující muslimy proti spojeným královstvím Kastílie a Aragonu. Vedle vybudování mocné flotily dospívala v tomto období nová generace schopných velitelů lodí a flotil z tradice maloasijských renegátů. Tito námořní válečníci operovali nejprve na vlastní pěst, ale zároveň byli osmanskou státní správou postupně stále silněji zapojováni do vojenské a státní mašinérie a plánovitě nasazováni.¹³⁸

Španělé na příkaz krále Ferdinanda po ukončení reconquisty na Iberském poloostrově od počátku 16. století zakládali kolonie a protektoráty v severní Africe. Šlo především o to, aby byli zkroceni piráti, kteří odtud podnikali své nájezdy. Na západním pobřeží Maroka drželi Santa Cruz de mar pequeña (jedná se o Agádir). Na severním pobřeží od roku 1508 Peñón de Velez de la Gomera. Dále měli obsazený Ténés (Tenes), Alžír, Peñon de Argel, Dellys a Búdži (Budžája, Bougie, Bugiou).¹³⁹ Tato místa byla opět povětšinou ztracena.

Charakteristická je Karlova defenzivní strategie ve Středomoří při vedení námořní války. To odpovídalo v principu defenzivním aspektům nadčasové funkce námořní války. Onu strategii můžeme rozdělit na čtyři hlavní zájmy. Za prvé ochrana vlastního pobřeží, za druhé ochrana námořních cest a vlastních obchodních lodí, za

¹³⁷ MACKENNEY, c. d., s. 265-266.

¹³⁸ MATSCHKE, c. d., s. 272-273.

¹³⁹ BRANDI, K., *Kaiser Karl V., Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*. 7. Auflage, München 1964, s. 297, KOHLER, Karl V., s. 240.

třetí invaze cizích zemí včetně obléhání pobřežních pevností a konečně za čtvrté generální měření sil s nepřátelskou flotilou.¹⁴⁰

Horuk (Choros, Oruc Baba, Arudž Baba, kolem 1473-1518), nazývaný Barbarossa, syn sipahie z Lesbu, obsadil v roce 1516 se svými lidmi přístav Alžír. O dva roky později po dobytí Tlemcenu Španěly byl zabit. Jeho bratr Chairuddín (Chader, kolem 1483-1546), který měl také přízvisko Barbarossa, se dokázal udržet v Alžíru. V několika letech z nevýznamného přístavu vybudoval důležitou námořní základnu. Aby si zabezpečil své pozice, formálně se poddal sultánovi Selimovi I. Jím a jeho nástupcem Süleymanem byl jmenován kapudan paşou, tedy admirálem a držitelem vilájetu Alžír, respektive ostrovů Středomoří. Byl vybaven a podporován loděmi a oddíly janičárů. Takto si Osmanská říše pevně zajistila politicky a vojensky základny v severní Africe a jejich prostřednictvím také přístup do západního Středomoří.¹⁴¹

Karel V. převzal po svém nástupu na trůn dynastická spojení Španělska na jižní Itálii a jejich koloniální zájmy v severní Africe. Jeho zájmy tak kolidovaly s osmanskými ve Středomoří a také francouzskými snahami, které se z univerzalistických nároků císaře snažily vymanit. Karel V. reagoval na usazení korzárů na pomezí západního a východního Středomoří tím, že roku 1530 přidělil johanitům ostrov Maltu, který byl přeměněn v mocnou námořní pevnost.¹⁴²

Tím, že Chairuddín převzal velení nad osmanskou flotilou, přešla válka s korzáry v přímý konflikt císaře se sultánem. Barbarossa rozpoutal masivní piraterii, plenil pobřeží a zavlékal křesťanské obyvatelstvo ve velkém měřítku do otroctví. Vedle něj byl druhou významnou osobností námořní války v první polovině 16. století Andrea Doria (1468-1560).¹⁴³ Admirál v roce 1530 vyplenil pirátské hnízdo Šeršel (Cherchel), ležící západně od Alžíru.¹⁴⁴ Vojenské a diplomatické střetnutí s osmanskou námořní velmocí a jejím velkoadmirálem s vlastními silami v Maghrebu stojí ve středu zájmů Karlových „mediteráních“ myšlenek, i když ne

¹⁴⁰ MAJOROS, F., *Karl V.: Habsburg als Weltmacht*. Graz, Wien, Köln 2000, s. 123-124.

¹⁴¹ MATSCHKE, c. d., s. 273-274.

¹⁴² Tamtéž, s. 275.

¹⁴³ Pocházel z jedné z nejstarších janovských šlechtických rodin a během své bohaté kariéry sloužil jako condottier papeži, vévodovi urbinskému, neapolskému králi a od roku 1522 Františkovi I. V roce 1528 přešel do služeb Karla V., kterému přivedl pod prapor nejen Janov jako námořní základnu, ale také vlastní eskadru válečných lodí a kromě toho i svůj obrovský talent a vědění. Stal se velkoadmirálem císařské maríny a Karlovým vazalem. Základem byla císařova garance janovské autonomie. MAJOROS, c. d., s. 125-126.

¹⁴⁴ KOHLER, *Karl V.*, s. 242.

výlučně, mezi lety 1530 a 1543. Dokonce se pokusil přetáhnout Barbarossu do svého tábora, ale neuspěl.¹⁴⁵

Po zprávách o mohutných přípravách Süleymana na tažení do Uher roku 1532 se Karel V. rozhodl odlehčit dunajské frontě a podniknout diverzní akci na Peloponés, kde by vznikla jakási druhá fronta. Navíc mohli křesťané narušovat osmanskou plavbu. Španělé zde obsadili pevnosti Modon, Koron a město Patras, kde se udrželi až do dubna 1534, kdy se stáhli.¹⁴⁶

V létě roku 1534 připlul Chairuddín před Tunis, kde svrhl slabou vládu Muleji Hassana. Město ovládalo Sicilskou úžinu a v rukou nepřítele znamenalo ohrožení italské pevniny, Sardínie a Sicílie. Císař se začal stále více zaobírat myšlenkou na podnik proti nevěřícím přímo na severoafrickém (maghrebském) pobřeží. Cílem se mělo stát znovudobytí Tunisu. Koncem května 1535 se císař nalodil v Barceloně, kde se koncentrovaly španělské a portugalské galéry. V Cagliari na Sardínii se zatím shromáždily jednotky německé, papežské a dalších italských států společně s Malťany. Celkem šlo o zhruba čtyři sta lodí.

Před útokem na město bylo třeba dobýt silnou pevnost Golettu (La Goulette) v níž ponechal Barbarossa své nejlepší jednotky. Po zhruba třítýdenním obléhání byla pevnost dobyta. Karel V. se poté rozhodl táhnout dále k Tunisu, kde svedl krátkou bitvu, a město se 21. července ocitlo v rukou křesťanů. Následné plenění umožnilo muslimskému admirálovi se zbytkem flotily uniknout. Chairuddín utrpěl citelnou porážku a údajně měl ve prospěch vítězů ztratit 82 plavidel.¹⁴⁷ Pro císaře Karla V. bylo osvědčení jako vojevůdce neobyčejně významné. Nejdůležitější cíl ovšem splněn nebyl. Nepodařilo se zajmout Barbarossu, a tím ho skutečně zbavit moci. V důsledku toho zůstalo pobřeží nanovo vystaveno jeho nájezdům a pomstě.¹⁴⁸

V únoru roku 1538 byla vytvořena Svatá liga proti Osmanům. Členy byly kromě císaře také papež a Benátky.¹⁴⁹ Akce měla být vedena co možná neopatrněji. Ve dnech 27. a 28. září došlo u Prevezi k námořní bitvě. Ta zůstala i po dvou dnech nerozhodná. Tehdy Doria se svojí eskadrou odplul, čehož Barbarossa dokonale využil, a benátsko-papežskou flotilu zahnal na útěk. Odčinil tak porážku u Tunisu.

¹⁴⁵ K diplomatickým jednáním s Chairuddínem MAJOROS, c. d., s. 131-135.

¹⁴⁶ Ke koronské expedici MAJOROS, c. d., s. 137-141.

¹⁴⁷ BRANDI, c. d., s. 305.

¹⁴⁸ K tuniské expedici Srov. BRANDI, c. d., s. 303-305, KOHLER, *Karl V.*, s. 240-245, MAJOROS, c. d., s. 142-145.

¹⁴⁹ Roku 1537 benátský senát uznal „stálou a trvalou potřebu doplňovat záložní loďstvo“. Kromě toho posílily Benátky řadu opevněných bodů ve Středomoří, čímž mimo jiné umožnily trvalou expanzi Evropanů přes Atlantik. MACKENNEY, c. d, s. 278-279.

Proč Doria odplul není jasné. Iniciativa ve východním Středomoří pak zůstala až do Lepanta v rukou Osmanů.¹⁵⁰

Na tomto místě je třeba alespoň v krátkosti zmínit zvláštní spojení, které navázal francouzský král František I. (1515-1547) se Süleymanem. Francouzský král ho uzavřel po bitvě u Pavie 1525. Pochopitelně mezi křesťany i obyvateli Francie to vzbudilo zděšení a nelibost. V roce 1535 dorazilo do Istanbulu první oficiální francouzské poselstvo, které následující rok uzavřelo přátelskou smlouvu. Jednalo se o tzv. kapitulaci, čímž byla podle Matuze Osmanská říše s konečnou platností uznána evropskou mocností.¹⁵¹ Tato kapitulace, vyjednaná velkým vezírem a nepotvrzená sultánem, měla důležité následky do budoucna, kdy sloužila jako předloha pro podobné kapitulace s jinými evropskými zeměmi. Mezi podmínkami byla svobodná plavba, výsadní postavení Francie v levantském obchodu atd.¹⁵²

Karel V., který nemohl roku 1541 zasáhnout kvůli nedostatku peněz přímo proti Osmanům v Uhrách, hodlal alespoň preventivně udeřit proti Alžíru. Chtěl se nejen ospravedlnit před evropskou veřejností, ale také chránit španělskou námořní dopravu a pobřeží před útoky pirátů.¹⁵³ Akci nakonec prosadil i přes to, že sám papež ho zrazoval a jeho nejzkušenější námořníci hovořili o pokročilé roční době a nebezpečí podzimních bouří.

Karel V. shromáždil část flotily u Mallorky, zbytek měl připlout přímo k Alžíru. Dne 23. října začalo vyloďování jednotek jihovýchodně od města. Jednání s renegátem Hassanem Agou, zástupcem Barbarossy ve městě, byla neúspěšná. Město bylo špatně opevněno a pravděpodobně by císařským oddílům neodolalo. V noci z 24. na 25. října vypukl orkán, který potopil nebo poškodil 150 plavidel. Následující ráno podnikla posádka výpad, který byl zastaven až německými jednotkami. Bouře však o pár dní později znovu propukla a Karel se rozhodl boje přerušit. Jediný Cortés, který se tažení také zúčastnil, se nabízel, že se Alžír ještě pokusí dobýt. Po zamítnutí návrhu se flotila 2. listopadu nalodila, ale kvůli nepříznivému počasí se císař dostal do Cartageny až na počátku prosince. Alžír se stal centrem korzárů berberského pobřeží, kteří ohrožovali španělské pobřeží¹⁵⁴

¹⁵⁰ Vznik Svaté ligy a bitvu u Prevezi zachycuje MAJOROS, c. d., s. 145-147.

¹⁵¹ MATUZ, c. d., s. 122.

¹⁵² Hlavní body kapitulace z roku 1536 MATUZ, c. d., s. 123.

¹⁵³ Ke Karlovým pohnutkám Srov. BRANDI, c. d., s. 378, KOHLER, *Karl V.*, s. 258, MAJOROS, c. d., s. 148.

¹⁵⁴ Alžírský podnik z roku 1541 Srov. BRANDI, c. d., s. 377-380, KOHLER, *Karl V.*, s. 258-260, MAJOROS, c. d., s. 147-50.

Následující rok v květnu vyhlásil francouzský král císaři válku a Chairuddínova eskadra přispěchala Francii na pomoc. Poplenila jihoitalské pobřeží, spojila se s francouzskou flotilou a společně dobyly město Nizzu. Citadela se bránila dále a František I. odmítl pokračovat s námořními operacemi v pozdním létě. Osmanská flotila měla zůstat na přezimování v jižní Francii! Chairuddínovy lodě zůstaly v Toulonu od září 1542 do dubna 1543. Aby předešel konfliktům s francouzským obyvatelstvem, nařídil král, aby obyvatelé město neprodleně opustili. František nebyl kvůli svému přátelství s Osmany „Turkem“. Nařčení náboženských a politických protivníků jako „Turci“ sloužilo mocenským a církevně-politickým účelům. Bylo součástí politické propagandy této doby, ne politickou realitou.¹⁵⁵

Válka na moři pokračovala. Po Barbarossově smrti na jeho místo nastoupili další obávaní korzáři, jako byl Dragut nebo Uludž Ali. Z významnějších událostí je třeba zmínit především neúspěšné osmanské obléhání Malty roku 1565. Největšího úspěchu dobyly křesťanské zbraně roku 1571 u Lepanta. Na počátku dalšího konfliktu stálo napadení Kypru Selimem II. na popud velkoadmirála Piyaleho Paši a Dona Joseho Masi, portugalského nebo španělského Žida.¹⁵⁶ Ostrov patřil Benátkám, které začaly hledat spojence. Roku 1571 vznikla Svatá liga, jejímiž členy se stala republika sv. Marka, papež Pius V. a španělský král Filip II. Florentský velkovévoda Cosimo vymyslel odvážný plán, který předpokládal vyslání námořní flotily do Středomoří a pozemního vojska do Uher.¹⁵⁷

Peníze na válku se scházely pomalu, navíc řada zemí podporu odmítla. Než se flotila ligy shromáždila, Kypr padl. Filip II. na naléhání kurie pověřil nevlastního bratra Dona Juana d'Austria (1545-1578) velením. Spojená flotila dne 7. října 1571 svedla námořní bitvu u Lepanta (Naupaktos) nedaleko Korintského zálivu s početně silnějším osmanským loďstvem. Během tříhodinové bitvy se z 273 muslimských lodí zachránilo jen 50. Osmanský vrchní velitel Ali Paša padl společně s 25 000 svými vojáky a námořníky. Bylo osvobozeno na 12 000 křesťanských otroků, kteří sloužili jako veslaři. Křesťanů mělo zahynout na 15 000, obzvláště velké ztráty utrpěli Benátčané.¹⁵⁸

V táboře spojenců po tomto úspěchu zavládla nejednotnost. Španělsko chtělo pokračovat ve válce, Benátky začaly pomýšlet na svůj oblíbený nástroj, diplomacii.

¹⁵⁵ Námořní akce po neúspěchu u Alžíru Srov. MAJOROS, c. d., s. 151, MATSCHKE, c. d., s. 276.

¹⁵⁶ KÖHBACH, c. d., s. 12.

¹⁵⁷ BIBL, c. d., s. 339-343.

¹⁵⁸ Bitva u Lepanta Srov. MACKENNEY, c. d., s. 284, MATSCHKE, c. d., s. 278.

Vítězství, největšího od dob reconquisty, nebylo využito a díky ohromnému úsilí velkého vezíra byla přes zimu vybudována nová, ještě větší osmanská flotila. Mehmed Sokollu roku 1572 prohlásil: „*Osmanský stát je tak mocný, že bude-li vydán rozkaz, aby se kotvy zhotovovaly ze stříbra, lanoví z hedvábí a plachty ze saténu, bude je mít celá flotila.*“¹⁵⁹ Nové flotile ovšem scházeli zkušení námořníci a námořní vojáci. Nové požadavky na vojenskou techniku a vedení bojů na vodě si vyžadovaly nejen hodně peněz, ale také velkou připravenost ke změně ve strategickém a taktickém myšlení. Svatá liga se roku 1573 rozpadla. Tunis padl následujícího roku do osmanských rukou. Význam Lepanta tkví v tom, že zde byl překročen vrchol osmanské námořní moci a její přítomnosti v západním Středomoří.¹⁶⁰

1.8. Tzv. dlouhá neboli patnáctiletá turecká válka 1593–1606

Na konci 16. století přerostly pohraniční bojůvky v další velký konflikt. Západní historiografie tuto válku převážně nazývá „dlouhou“, zatímco Maďaři jí říkají „patnáctiletá“. Je třeba hned na začátek konstatovat, že byt' konflikt trval mnoho let, byl chudý na velké události. Znovu se jedná o válku, která nabývá evropské dimenze, v níž ovšem dominují zejména regionální zájmy a cíle. Tažení byla vedena bez trvalejších úspěchů. Jednalo se převážně o poziční válku a boje o pevnosti a pohraniční prostory, které i několikrát změnily majitele. Mír sice znamenal zvrát v habsbursko-osmanských vztazích, ale teritoriálně velké změny nepřinesl.

Je zajímavé, že během dlouhé války se shodovaly primární politické cíle většiny evropských mocností spíše s Osmany než Habsburky. To platí nejen pro povstálé Nizozemí a alžbětinskou Anglii, ale i pro Polsko, Benátky a řadu protestantských států, které chápaly Habsburky jako bezprostřednější zlo.¹⁶¹

V březnu 1590 skončil osmansko-perský konflikt (1578-1590). V roce 1591 se podařilo císařskému vyslanci prodloužit klid zbraní, který měl vypršet následující rok o dalších 8 let.¹⁶² Na uherské hranici se množily loupeživé nájezdy z obou stran. Ty byly trvalou součástí života na hranici a nebyly pro žádnou ze stran dost významné, aby ohrožily mír. Menší akce proti císařským držávám s méně než 4000 muži a bez děl nepovažovali Osmané za porušení míru. V drobném boji se pokoušeli narušit císařskou vládu v Uhrách, přinutit obce k holdování a odvodům daní a rozšířit tak

¹⁵⁹ MACKENNEY, c. d., s. 267.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 285, MATSCHKE, c. d., s. 279.

¹⁶¹ NIEDERKORN, J. P., *Die europäischen Mächte (1593-1606)*. Wien 1993, s. 6.

¹⁶² Tamtéž, s. 9.

vlastní území vlády.¹⁶³ Šok ve Vídni vyvolala zpráva o tom, že bosenský Hasan Paša dobyl na chorvatsko-slavonské hranici strategicky důležitou pevnost Bihać na řece Uně. Vysoká porta nejevila zájem záležitost urovnat. Naopak, poté co roku 1593 při neúspěšném pokusu dobýt pevnost Sisak v Chorvatsku utrpěly osmanské pohraniční jednotky tvrdou porážku a sám Hasan Paša zde padl, rozhodla se vyhlásit habsburské monarchii válku.¹⁶⁴

Habsburský vyslanec Kreckwitz, kterého nechal velký vezír Sinan Paša vléci v okovech za svou armádou až na Balkán, zemřel 4. října 1593 v Bělehradě na následky nelidského zacházení.¹⁶⁵ Nechci se zde zabývat nějakým podrobnějším popisem jednotlivých událostí. Důležitým okamžikem byla roku 1596 bitva u Mező Keresztese (Mezőkeresztes, turecky Haçov). Spojená armáda arcivévody Maxmiliána a Zikmunda Báthoryho, poté co téměř získala vítězství, byla na hlavu poražena kvůli nedisciplinovanosti vojáků, kteří začali rabovat osmanské ležení. Vítězem byl sultán Mehmet III. (1595-1603), jenž byl posledním panovníkem, který byl ještě připravován k nástupu na trůn. Od šestnácti byl guvernérem v Manise.¹⁶⁶

Zřejmě nejdůležitější diplomatický úspěch kurie a Habsburků během celé doby trvání „dlouhé války“ představoval zisk osmanských vazalských států Sedmihradska, Moldavska a Valašska pro spolek s císařem roku 1594. Co se týká podunajských knížectví, za Murada III. (1574-1595) byla opět nastolena praxe neustálého obměňování panovníků. Kandidáti, kteří se o tyto posty ucházeli, museli Vysoké portě, sultánovi a vlivným osobám dávat vysoké úplatky. Aby se stali vládci a udrželi se v této pozici, nezbylo jim než ždímat nemilosrdně vlastní poddané, což konečně vedlo k zchudnutí a vyhladovění těchto zemí. Jako vazalské státy byly tyto tři země zavázány platit sultánovi roční tribut a na požádání poskytnout vojenské kontingenty. Na druhou stranu měli ve vnitřních záležitostech samosprávu a teoreticky také právo volit si vlastní panovníky.

Tlak osmanské správy byl o dost silnější na Valašsko než na Moldavsko. Hospodářsky mnohem méně utlačované Sedmihradsko si užívalo značné nezávislosti. Jeho postavení bylo výjimečné i tím, že společně s některými již delší

¹⁶³ ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 203.

¹⁶⁴ K událostem, které vedly k vypuknutí války Srov. NIEDERKORN, *Mächte*, s. 9-10, JANÁČEK, c. d., 313-315, MATSCHKE, c. d., s. 295.

¹⁶⁵ Zajetí císařského poselstva v Istanbulu a následné události až do propuštění přeživších členů zachycuje jeden z členů poselstva. *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, které on v tureckém hlavním městě Konstantinopoli viděl, v zajetí zakusil a po šťastném do vlasti navrácení sám léta páně 1599 sepsal* Ed. KOPŘIVA, M., Praha 1977.

¹⁶⁶ Srov. MATUZ, c. d., s. 142, FREELY, c. d., s. 102.

dobu připojenými komitáty bylo bráno i jako součást Uher. V zemi žily čtyři národnosti, Maďaři, Sasové, Sikulové a Rumuni. Posledně jmenovaní nehráli v politickém životě žádnou roli. Kníže měl de facto velmi silné postavení, které v neposlední řadě spočívalo v jeho dominantních finančních zdrojích. Zahraniční politika a armáda byly víceméně podřízeny jeho vůli. Země byla navíc rozdělena i nábožensky.¹⁶⁷

Sedmihradský vládce Zikmund Bathory (1586-1602), se rozhodl vést prohabsburskou politiku, která se jeho zemi zle vymstila. Bathory sliboval Habsburkům závazně nástupnická práva v Sedmíhradsku a mohl se pokusit o odboj. Přidali se k němu i vojvodové Michal Valašský a Aron Moldavský. Osmané museli hlavní síly obrátit na potlačení vzpoury a oslabili tak svou útočnou politiku v Uhrách.¹⁶⁸ Podobně hodnotí působení Niederkorn: „*Pokusíme-li se zhodnotit roli těchto tří knížectví v „dlouhé válce“ tak v letech 1594-1595 značně přispěly k tomu, že se Habsburkové Osmanům dokázali ubránit. V druhé polovině konfliktu však neshody v Sedmíhradsku a kolem něho představovaly spíše zátěž.*“¹⁶⁹ Faktem je, že Moldavsko a Valašsko, které byly obklopeny silnými sousedy, musely často hrát dvojakou hru a uznat podřízenost momentálně nejsilnějšímu.¹⁷⁰

Na začátku roku 1597 k armádě dorazil z Nizozemí nový vojevůdce, Ital Jiří Basta. Právě on se souhlasem Zikmunda Bathoryho obsadil Sedmíhradsko a zavedl zde vládu teroru proti protestantům. Nástup Rudolfa II. (1576-1612), který byl uznán stavy ve všech zemích ještě za vlády svého otce, tvoří předěl a začátek militantní protireformační politiky v habsburské monarchii. Pronásledování protestantů, které bylo dříve sporadické a skryté, se nyní stalo systematickým a otevřeným.¹⁷¹

V Osmanské říši mezitím rostla nespokojenost. Říše byla stále více sužována bandami lapků, které působily především v Anatólíi. Zdejší obyvatelstvo bylo navíc zatíženo vysokými daněmi a dalšími břemeny, které válka jen zhoršila. Rolníci, sesazení timarioti, kteří se často stávali vůdci band a nyní i propuštěné sekban oddíly¹⁷² spolupracovali s lapky. Jednotlivé bandy marodérů pracovaly až do 90. let na vlastní pěst. Ke skutečnému povstání došlo, když vláda, aby stanovila jistý

¹⁶⁷ NIEDERKORN, *Mächte*, s. 41-43.

¹⁶⁸ JANÁČEK, c. d., s. 323.

¹⁶⁹ NIEDERKORN, *Mächte*, s. 49.

¹⁷⁰ Souhrnný přehled událostí války NIEDERKORN, *Mächte*, s. 9-20.

¹⁷¹ MAMATEY, c. d., s. 44.

¹⁷² Oddíly, které měli nahradit zmenšující se počet timariotů v provinciích, kde byly pod velením místních guvernérů. Jednalo se o pomocné oddíly.

příklad, sebrala nejen tímáry, ale dokonce i veškerý majetek sipahiů, kteří se roku 1596 nezúčastnili uherského tažení nebo dezertovali. Uprchlíci směřovali do Anatólie. Zde převzali vedení band a povstali proti státu, aby se tak pomstili za utrpěné škody. Velitelé se brzy rekrutovali i z vyšších stavů.

Schopný vůdce shromáždil plenící oddíly roku 1598 v jihovýchodní Anatólii. Většina anatolských beylerbeyů a sandžakbeyů se nacházela v Uhrách a povstalci tak měli volné pole působnosti. Spojenci se jim staly jihovýchodní anatolské turkmenské kmeny. Povstalci byli nazýváni vládnoucími kruhy, s nárážkami na hereticko-sociální revoluční hnutí 1519-1520, Celali. A to i přesto, že povstání kolem roku 1600 nebylo ani v nejmenším zcela ovlivněno šíitsko-sociálními revolučními myšlenkami.¹⁷³

K tomu se ještě přidala roku 1603 v Istanbulu vzpoura centrálních oddílů kavalerie, které dostávaly žold. Po porážce uprchly zbytky jezdců do rozbouřené Anatólie. Pro Persii, která měla nového silného panovníka, Abbáse I. Velkého, nadešla doba získat zpět ztracené provincie. Abbás I. zahájil v létě 1603 válku a připravil Osmanům porážku za porážkou. *Celali* bandy představovaly pro Peršany důležité odlehčení. Vzhledem k válce na západě i východě nebylo možné Anatólii uklidnit. Druhá fáze Celali povstání, tzv. „Velký útěk“ (Büyük Firârî nebo Büyük Kaçgunluk) je vymezena lety 1603-1610. Zesílila proces vyliďňování Anatólie, který započal již v druhé polovině 16. století útekem z venkova.¹⁷⁴

Příznivou situaci ovšem habsburská monarchie příliš nevyužila. Svoji brutální politikou navíc vyvolala v Sedmihradsku vzpuru, která brzy zasáhla i Uhry. Sedmihradský kníže totiž několikrát abdikoval, byl znovu povolán na trůn a dokonce i opustil zemi. Rudolf II. se pokusil nestabilní situaci využít a vojensky zemi přivést zpět pod svoji vládu a nábožensky ji navrátit katolicismu. Roku 1602 byl Zikmund Bathory naposledy poražen a přinucen ke kapitulaci.¹⁷⁵

Drakonická opatření Basty ovšem znamenala vzednutí velké vlny odporu.¹⁷⁶ Převážně německá a luteránská hornouherská důlní města a sedmihradští Sasové se od císaře, kterého až doteď důsledně podporovali, odvrátili. Jak píše Janáček, velký

¹⁷³ MATUZ, c. d., s. 160.

¹⁷⁴ K Celali povstání MATUZ, c. d., s. 159-164.

¹⁷⁵ Našel útočiště v Čechách, kde odkázán na císařovu milost. Slíbenou roční apanáž nikdy nedostal a až do roku 1613 jedl trpký chléb, vystavován urážkám a šikanování dvorských úředníků. JANÁČEK, c. d., s. 368.

¹⁷⁶ K Bastově činnosti v Sedmihradsku do roku 1604, kdy byl jmenován zástupcem vrchního velitele v Dolních Uhrách JANÁČEK, c. d., s. 369-373.

znalec Rudolfa II.: „Jestliže Rudolf II. v letech 1597-1604 na sebe vzal úlohu protektora velkého protireformačního tažení a dopřával sluchu podnětům zavádějícím jeho vladařskou politiku na scestí, nebyl to důsledek žádné regenerace jeho osobního katolicismu, ale příznak jeho rostoucí osobní slabosti. Přímo a nepřímě se snažili císaře dostat pod svůj vliv katoličtí extremisté.“¹⁷⁷ Když se vůči požadavkům uherského zemského sněmu císař vyjádřil odmítavě, postavil se do čela nespokojenců kalvinista a uherský šlechtic Štěpán Bočkaj, který byl až dosud císařovým věrným stoupencem.¹⁷⁸

Bočkaj byl uherský magnát, příbuzný Báthoryho a jeho bývalý generál. Vzpouza, kterou rozpoutal na podzim 1604, měla pro monarchii dalekosáhlé důsledky. Proti vůli uherských měst a přes jejich protest učinil kapitány hajduků členy jejich stavovských shromáždění a dal jim „válečné statky“ a tím i konstituční status. Položil tak základ k nové sociální vrstvě hajduků jako osobně svobodných a osvobozených od poplatků, ale k vojenské službě povinných rolníků. Ti získali podobný status jako Uskoci.¹⁷⁹

Již v půli listopadu 1604 získal Bočkaj do svých rukou centrum Horních Uher, Košice a přešel do protiofenzívy. Basta se stáhl zpět až do Prešpurku. Následující jaro se většina pevností v křesťanských rukách v Horních Uhrách a Sedmihradsku přidala k Bočkajovi. Dne 21. února 1605 je v Sedmihradsku Bočkaj delegáty měst a Sikulů zvolen knížetem, 14. září je zemským sněmem v této funkci potvrzen. Vedle toho byl již 20. dubna uherskými stavy zvolen na zemském sněmu v Szerencsi protektorem (Fürstprotektor) Uher. Stejným grémiem byla ve stejnou dobu písemně ustanovena rovnoprávnost náboženství!¹⁸⁰ Na stranu povstalců se přidali i význační magnáti.

Bočkajovce podporovali i Osmané, kteří se znovu nadechli k větším akcím. Jejich i povstalecké oddíly plenily na východní Moravě, v Dolních Rakousích, Štýrsku i Chorvatsku. Akce za hranicemi Uher se zcela zřetelně vymkly vůdci povstalců z rukou a žily si svým vlastním životem. Arcivévoda Matyáš nakonec v Praze získal zplnomocnění k mírovým jednáním s povstalcí i Osmany. Teprve na sněmu v Karponě na přelomu listopadu a prosince 1605 byly dohodnuty požadavky

¹⁷⁷ JANÁČEK, c. d., s. 378.

¹⁷⁸ Poté, co se mu snažil císařský velitel na Slovensku Jan Jakub Belgioioso zabavit jeho statky v bihárské stolici pod záminkou, že se Bočkaj paktuje s Turky. JANÁČEK, c. d., s. 379.

¹⁷⁹ MATSCHKE, c. d., s. 313.

¹⁸⁰ Srov. Tamtéž, s. 314, NIEDERKORN, *Mächte*, s. 18.

Uher. Ještě před tím se sešel Štěpán Bočkaj s velkým vezírem a dohodli se, že mír uzavřou společně.

Velký vezír z příkazu sultána sedmihradskému a uherskému knížeti předal starodávnou řeckou korunu a tureckou šavli a oslovoval ho jako krále Uher. Ten ovšem projevil malý zájem vládnout z milosti Osmanů a korunovaci odmítl.¹⁸¹ Můžeme přijmout fakt, že neusiloval o úplný rozchod s Habsburky, jen chtěl získat co největší nezávislost.

Jednání zahájil na jedné straně arcivévoda Matyáš, na druhé pak uherskou delegaci vedl vlivný rádce knížete, luterán Štěpán Illesházy. Vídeňský mír byl po delších jednáních uzavřen 23. června a v srpnu ratifikován císařem. Již těžce nemocný Štěpán Bočkaj byl uznán sedmihradským knížetem.¹⁸² Vedle toho získal tři hornouherské komitáty¹⁸³ a důležité město Tokaj. Pokud by zemřel bez dědiců, měla země připadnout opět Habsburkům. Illesházemu musel císař vrátit všechny zabavené statky a navíc ho jmenovat správcem komitátů v západních Horních Uhrách. Velkým průlomem a zároveň záležitostí, kvůli které se jednání protahovala, bylo zrovnoprávnění luteránství a kalvinismu s katolicismem. Tyto úspěchy natrvalo posílily pozice uherských stavů. Podmínky byly navíc na žádost Uhrů potvrzeny rakouskými a českými stavy.¹⁸⁴

Nyní mohlo dojít i k jednáním mezi monarchií a sultánem. Na základě návrhu zmocněnců Bočkaje bylo dohodnuto, že se začne jednat na neobydleném místě při ústí řeky Žitavy do Váhu nedaleko Komárna. Jednání byla zahájena na konci října a již 11. listopadu byla mírová smlouva podepsána. Obě strany musely ustoupit ve svých požadavcích, ale rychlost ukazuje, že touha po míru byla z obou stran značná.

Mírová smlouva ze Žitvatoroku byla nová a převratná hned v několika bodech. Zaprvé, smlouva byla výsledkem skutečných jednání zmocněných zástupců zúčastněných stran. V dřívější době byly smlouvy uzavírány v Istanbulu, kde je Vysoká porta de facto diktovala poraženým. S tím souvisí i to, že podpis smlouvy proběhl v zemi nikoho, mezi územím Habsburků a sultána. Za druhé byl habsburský císař uznán se svojí plnou titulaturou a tedy rovný sultánovi! Dřív byl běžně označován jako král z Vídně. Císař měl jednou provždy poslat sultánovi „dar“

¹⁸¹ K tomu Srov. MATSCHKE, c. d., s. 315, NIEDERKORN, *Mächte*, s. 18.

¹⁸² Umírá 29. prosince roku 1606.

¹⁸³ Szathmár, Berg, Ugucsá.

¹⁸⁴ K jednáním Srov. JANÁČEK, c. d., s. 385-386, MATSCHKE, c. d., s. 316, NIEDERKORN, *Mächte*, s. 19.

200 000 zlatých. Jedná se tak o tečku za dosavadními tributními vztahy císaře jako uherského krále vůči Vysoké portě. Osmané ještě dlouho odmítali tuto skutečnost uznat. Roku 1616 pak byla smlouva ve Vídni rozšířena. Územně nic nového nepřinesla. Prakticky byl totiž uznán status quo.¹⁸⁵

1.9. Půlstoletí příměří na uherském bojišti

Béla Köpeczi uvádí, že: „Dlouhá válka velmi zřetelně ukázala, že prozatím ani jedna ze zainteresovaných velmocí nebyla silnější než ta druhá. Bezprostředním následkem tohoto bylo, že na nějaký čas byly vnitřní záležitosti Sedmihradska řešeny prakticky bez vnějších vlivů. Politická volnost tedy nikdy nebyla tak velká jako právě v této době.“¹⁸⁶

Habsburská monarchie i Osmanská říše byly navíc zaměstnány jinde. Konflikty, které vedli Habsburkové v říši a Osmané s Persií měli nejen mocenskopolitickou, ale také náboženskou dimenzi. Matschke tvrdí, že třicetiletá válka nebyla vyvolána žitvatorockým mírem, ale byla jím umožněna. Až do dlouhé turecké války se politická solidarita vždy nakonec prosadila přes konfesní pocit sounáležitosti. Po Žitvatoroku již tato solidarita nebyla vyžadována a konfesní spojení se dostalo do popředí a stalo se příčinou konfliktu, který nejprve zasáhl říši a její stavy a pak se rozšířil ve válku evropské dimenze.¹⁸⁷

Pokud bychom se touto teorií zaobírali poněkud hlouběji, tak je pravdou, že tím, že byl onen mír uzavřen, se monarchii uvolnily ruce, aby mohla více zasahovat v říši. Na druhou stranu je problém komplexnější a své zde sehrála řada dalších faktorů, které nakonec vyústily v onen známý a pro Evropu tak ničivý konflikt.

Osmanské říši přišel žitvatorocký mír, který znamenal relativní klid na západní hranici, taktéž vhod. Již výše jsem se zmínil o Celali povstání a nové válce s Persií. Po přeskupení sil a dlouhých bojích se podařilo v letech 1608-1609 porazit jak povstání, tak i neposlušnosti a pokusy o odtržení několika emírů od říše. Safíjovská Persie ztratila významné spojení a její postup byl záhy zastaven. Roku 1612 byla uzavřena mírová smlouva.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Zde opět Srov. JANÁČEK, c. d., s. 386-387, MATSCHKE, c. d., s. 317-320, NIEDERKORN, *Mächte*, s. 20, ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 204.

¹⁸⁶ *Kurze Geschichte Siebenbürgens* Hrsg. von KÖPECZI, B., Budapest 1990, s. 304.

¹⁸⁷ MATSCHKE, c. d., s. 322.

¹⁸⁸ MATUZ, c. d., s.163-164.

Problémy v Osmanské říši se nadále prohlubovaly. „Dlouhá válka“ znamenala konec vůdčího postavení lenních sipahiů. Na počátku 17. století mohl být celkový počet sipahiů a jimi vyzbrojovaných mužů, cebeli, již jen 30 000. Jednalo se asi o jednu třetinu původního stavu. Bojová hodnota této jednotky taktéž poklesla. Zatímco počet jednotek placených Vysokou portou, kapıkulu, byl v 60. letech 16. století zhruba 40 000 mužů, zvýšilo se toto číslo do roku 1620 o 150% na 100 000. Systém devşirme již nedokázal zajistit dostatek mladých vojáků k pokrytí potřeb především oddílů janičárů. Sultán Murat III. tak připustil i další možnosti náboru.

„Noví“ janičáři již neprocházeli tvrdým výcvikem a také jejich motivace nebyla taková, jak bývalo zvykem. Příkaz celibátu byl stále častěji porušován a ženatým příslušníkům bylo umožněno bydlet mimo kasárna. Takovíto janičáři si zaopatřovali mnohem častěji výživu sebe a svých rodin zaměstnáním v řemesle nebo obchodě. Navíc v hlavním městě neexistovala odpovídající protiváha. Sultán se zcela stáhl do harému a velcí vezírové ztráceli na moci. Tak mohl janičárský ağa posilovat svůj vliv a vyvinout svůj úřad v jeden z nejvýznamnějších v říši. Prodej úřadů s cílem získat peníze se ukázal říši osudným.¹⁸⁹

Kapitulace evropským zemím byly další velkou chybou. Cechovní uspořádání říše se ukázalo jako nekonkurence schopné vůči raně kapitalistické formě hospodářství západních zemí. V celé své nahotě se tento fakt projevil až ve století osmnáctém, kdy se Osmanská říše stávala pasivním trhem pro masovou evropskou produkci, respektive dodavatelem surovin.¹⁹⁰

Přes všechny tyto vyjmenované problémy byla Osmanská říše kolem roku 1600 stále nejsilnější velmocí v Evropě. Alespoň tak to viděli vnější pozorovatelé, kterým zatím postupný vojenský a ekonomický úpadek říše zůstával skryt. Zenit byl ovšem dávno překročen. Početní převaha osmanských vojsk pořád stačila, ale technicky a technologicky se výhoda začala pomalu obracet a přesouvat na Západ.

V první polovině 17. století neměla Osmanská říše významnějšího panovníka, snad s výjimkou Murada IV. (1623-1640). Ještě před jeho nástupem, kdy vládl harém a někteří vysocí úředníci, se stalo něco, co do té doby nemělo obdoby. V roce 1622 byl totiž po povstání, které způsobila neoblíbenost a některé neuvážené kroky, zabit sultán Osman II. (1618-1622). Stal se prvním sultánem, který byl zabit vlastním

¹⁸⁹ MATUZ, c. d., s. 153-155.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 157-158.

lidem. Vládce všech věřících tak již napříště nebyl nedotknutelnou osobou. Ulema¹⁹¹ mohla vydat fetvu a sesadit ho.

Od konce 16. století přestali být možní následníci trůnu vraždění, namísto toho bývali vězněni v komnatách vnitřního paláce Topkapı. Pro ty se ustálil název Zlatá klec (Altın kafes).¹⁹² Problém spočíval v tom, že pokud byl stávající panovník sesazen nebo zemřel a nový vládce byl vytažen ze Zlaté klece, kde někteří strávili desítky let, nebyl příliš „použitelný“.

Murat IV., kterému bylo v době nástupu na trůn 14 let, se vlády chopil roku 1632. Do té doby vládla jako regentka Kösem, nejvýraznější postava harému v první polovině 17. století, která se u moci udržela až do padesátých let.¹⁹³ Jeho vláda je poznamenána zákazem konzumace alkoholu a uzavřením všech krčem v říši. Roku 1635 osobně vytáhl na tažení proti Persii. Podařilo se mu získat Bagdád. V říši se snažil zavést ve vojenských a finančních záležitostech pořádek a postupoval přitom s nevídanou krutostí. Zemřel roku 1640, nejspíše na cirhózu jater.

Jeho nástupcem se stal mladší bratr, psychopat Ibrahim (1640-1648). Výkon vlády byl opět zpočátku v rukou Kösem sultán. Po palácové revoluci, které padl sultán za oběť, nastoupil na trůn teprve jeho sedmiletý syn Mehmet IV. (1648-1687). Válka s Persií trvala od roku 1623 a vzhledem k její vyrovnanosti byl roku 1639 u Kasr-i Schirinu¹⁹⁴ uzavřen mír. V něm byly schváleny stávající hranice. Nejen, že byla opět obnovena teritoriální integrita Osmanské říše, ale mírem s východním sousedem bylo Vysoké portě umožněno, aby se opět začala více věnovat událostem na evropské scéně.¹⁹⁵ Mír na východě trval téměř sto let.

Událostmi třicetileté války ani vývojem v Sedmihradsku a Uhrách se v období od konce „patnáctileté války“ do čtyřicátých let 17. století zabývat nebudu. Ve druhé kapitole jen naznačím některé skutečnosti, které považuji pro tuto práci za podstatné.¹⁹⁶

¹⁹¹ Hierarchie muslimského duchovenstva.

¹⁹² FREELEY, c. d., s. 123-127.

¹⁹³ Kösem, původem mladá řecká dívka jménem Anastasia, dcera ortodoxního kněze z egejského ostrova Tinos. Do harému se dostala za vlády Ahmeda I. Porodila mu několik synů a stala se jeho favoritkou. Ahmet ji nazval Kösem, „Vůdkyně hejna“. FREELEY, c. d., s. 116-117.

¹⁹⁴ Západně od Kermanšáhu, na dnešní irácko-iránské hranici. MATUZ, c. d., s. 167, pozn. 3.

¹⁹⁵ K událostem od konce „dlouhé války“ až do roku 1648 Srov. MATUZ, c. d., s. 165-169, FREELEY, c. d., s. 115-156.

¹⁹⁶ K vývoji v Sedmihradsku v této době *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 302-331.

2. kapitola

Od konce třicetileté války k předvečeru velkého konfliktu na východě (1648-1681)

2.1. Vývoj po Třicetileté válce

Třicetiletá válka, ničivý konflikt první poloviny 17. století, přinesla řadu změn, které ovlivnily prakticky celou Evropu. Mírová jednání v Münsteru a Osnabrücku trvala čtyři roky, i když dílčí smlouvy byly uzavřeny již v průběhu jednání. Důležitá je především dohoda z června 1647 o státoprávních záležitostech ve Svaté říši římské, mezi císařem a německými knížaty. Císař mohl rozhodovat o právních záležitostech říše, o válce a míru, o válečných daních, o povolávání do zbraně a o pevnostech jen se souhlasem říšského sněmu. O volbě římského krále a o lenních záležitostech měl v budoucnu rozhodovat říšský sněm. To vše potvrzovalo skutečnost, že postavení římského císaře uvnitř říše bylo oslabeno. Datum 1.1. 1624 bylo přijato pro řešení otázek náboženských a rok 1630 pro řešení restituce politických poměrů.¹⁹⁷ Nejsilnější mocností v Evropě se stala Francie, Španělsko naopak svoji dominanci po Pyrenejském míru z roku 1659 definitivně ztratilo. Na významu nabylo Švédsko a Nizozemí.

Vídeň byla od dob vlády Ferdinanda II. trvalou rezidencí císaře, který zosobňoval říši. Přes veškeré své sobectví chápala německá knížata císaře jako svou hlavu. Byl pramenem jejich práv a existence. Reálná moc dynastie neposkytovala jen základ pro mocenské cíle Habsburků, byla také předpokladem pro trvalou držbu císařské hodnosti. Jejich síla bojovala za říši a pomohla chránit křesťanstvo a střední Evropu před osmanským nebezpečím.¹⁹⁸

Po Vestfálském míru si sice jednotlivá říšská knížectví vybuodovala vlastní ozbrojené síly a diplomacii, monarchie rakouských Habsburků však byla natolik silná, že před smrtí Leopolda I. v roce 1705 dokázala vést válku na třech evropských frontách najednou.¹⁹⁹

¹⁹⁷ K mírovým jednáním a uspořádání Evropy KLÍMA, A., *Dlouhá válka 1618–1648*. 2. vydání, Praha 2000, s. 152-167.

¹⁹⁸ REDLICH, O., *Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I.* 4. Auflage, Wien 1961, s. 6.

¹⁹⁹ EVANS, *Vznik monarchie*, s. 162.

Podíváme-li se ve stručnosti na země rakouských Habsburků tato rozsáhlá území se geograficky a státoprávně rozdělovala na tři velká území:

1. starorakouské dědičné země (Dolní a Horní Rakousy, Vnitřní Rakousko, tedy Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Gorice s pobřežím a rakouskou Istrií, s Tyrolskem a Předními Rakousy)
2. země Koruny české (Čechy, Morava, Slezsko)
3. habsburské, královské či císařské Uhry [od chorvatského pobřeží u Senje probíhala hranice poněkud východně od Karlovce (Karlstadt), Záhřebu (Agram) a Varadína na sever až k Rábu a Komárnu, zde překročila Dunaj, táhla se až k Novým Zámkům a poté východně a severovýchodně zahrnovala hornouherská důlní města až ke Košicím a Prešovu (Eperjes) a na horní tok řeky Tisy]. Rozloha všech držav byla 303 000 km² a zcela hypoteticky lze odhadovat počet obyvatel na 6-7 milionů.²⁰⁰

Byla zde patrná snaha prosazovat panovnický absolutismus, který ale nikdy nedosáhl takové dokonalosti jako například ve Francii za Mazarina a zejména Ludvíka XIV. „*Politické centralizaci se úspěšně vzepřely rozličné lokální instituce a zvyky.*“²⁰¹ Uhry byly voleným královstvím, i když od roku 1547 byl panovníkem pravidelně člen habsburské dynastie, což bylo uzákoněno. Čechy se od roku 1627 staly dědičným královstvím, starorakouské dědičné země byly odjakživa dědičné. Rozdílnosti v právním postavení vládce k jednotlivým územním celkům vycházely ze zvláštností těchto zemí.

Královské Uhry byly na ostatních habsburských zemích nezávislým státem. Jejich zvláštní ústava a správa je ostře odlišovaly od dědičných zemí. Celní hranice je oddělovaly od bezprostředních sousedů na západě.²⁰² Také Čechy, jejichž králi se nechávali Habsburkové korunovat, tvořily se svými vedlejšími zeměmi zvláštní útvar. Rakouské dědičné země byly od sebe odděleny rozdílnou správou, zemským uspořádáním, zemskými právy, stavy a sněmy. Neměly však společné zastoupení. V rámci oněch tří skupin existovalo určité volné spojení, ale v polovině 17. století nemůže být ani řeči o rakouském společném státu nebo o myšlence společného státu.²⁰³

Období po Třicetileté válce charakterizuje snaha o obnovu země. Po roce 1648 je patrná snaha Ferdinanda III. (1637-1657) udržet mír za každou cenu. Císař

²⁰⁰ Kompletně vypsaná území patřící rakouským Habsburkům viz. REDLICH, c. d., s. 7-9.

²⁰¹ SPIELMAN, J. P., *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*. Graz 1981, s. 19.

²⁰² Srov. REDLICH, c. d., s. 10-11, EVANS, *Vznik monarchie*, s. 277.

²⁰³ REDLICH, c. d., s. 11.

měl stále v živé paměti hrůzy dlouhého konfliktu. „Desetiletí mezi Vestfálským mírem a Leopoldovou korunovací byly pro Rakousko obdobím míru, restaurace a zotavování.“²⁰⁴ Armáda byla redukována a roku 1649 vznikla stálá armáda, která se skládala z 9 pěších, 9 jízdních (kyrysnických) regimentů a 1 dragounského.²⁰⁵

Císaři bylo pouhých 44 let, ale útrapy předchozích tažení a dna mu nedávaly podle předpovědí mnohých naději na dlouhý život. V posledních letech života se snažil dosáhnout zvolení svého syna Ferdinanda (IV.) římským králem.²⁰⁶ Roku 1652 se do Prahy sjeli kurfiřti, s výjimkou kolínského, a císař se syny. V hlavním městě království Českého proběhlo poslední kolo diplomatických jednání, která měla zajistit Ferdinandovi hlasy při říšské volbě. Za velké finanční i politické oběti byl 31. května 1653 Ferdinand kurfiřtským kolegiem zvolen v Řezně římským králem. Doba byla příhodná, protože Francie a Švédsko měly vlastní problémy a do volby nemohly nijak výrazně zasáhnout. Nový král nemusel předběžně souhlasit s žádnou volební kapitulací.²⁰⁷

Na říšském sněmu v Řezně, který začal v létě 1653 a v květnu 1654 byl odložen, se císař snažil působit ve prospěch obtížně uzavřeného míru v říši, provést reformu obrany a práva. Úzkou spoluprací s kurfiřty chtěl vytvořit pevnější říšskou vládu. Dosáhl jen částečného úspěchu.²⁰⁸ Veškeré snahy přišly vniveč, když Ferdinand IV. počátkem července 1654 zemřel. Císaře zasáhl velký žal a po měsíce se mu politika a vládní záležitosti ošklivily. „Deprese odrážely nejen synovu smrt, ale také to, že s ním bylo pohřbeno veškeré politické úsilí posledních let.“²⁰⁹

Nebyl čas na dlouhé truchlení, mladšímu synovi Leopoldovi bylo třeba zajistit nástupnictví. Ještě za života Ferdinanda III. byl v červnu 1655 zvolen a korunován uherským králem. Dne 14. září 1656 obdržel českou korunu. Než Ferdinand III. stačil zajistit synovi i císařskou korunu, zemřel po krátké nemoci 2. dubna 1657.

²⁰⁴ SPIELMAN, c. d., s. 42.

²⁰⁵ REDLICH, c. d., s. 33.

²⁰⁶ Ferdinand IV. se narodil 8. září 1633. Od 15. srpna 1646 byl českým, od 16. června 1647 uherským králem. REDLICH, c. d., s. 33, pozn. 4.

²⁰⁷ K celé volbě Ferdinanda IV. Srov. MIKULEC, J., *Leopold I., život a vláda barokního Habsburka*. Praha 1997, s. 27, REDLICH, c. d., s. 34-35, SPIELMAN, c. d., s. 27.

²⁰⁸ K jednáním říšského sněmu REDLICH, c. d., s. 35-38.

²⁰⁹ MIKULEC, c. d., s. 28.

Leopold I. byl jako mladší syn původně určen pro duchovní dráhu.²¹⁰ Jak uvádí Mikulec, prakticky všichni církevní magnáti pocházející z rakouských Habsburků hráli významné role v politickém životě monarchie. Leopoldův svět měl být především světem diplomacie, vysoké politiky, lesku a luxusu dvorského života. Představy o jednostranné výchově Leopolda k duchovnímu stavu patří spíš do říše mýtů. Podle Mikulce se pravděpodobně jeho výchova mezi 6. a 14. rokem života příliš nelišila od výchovy, kterou prošel ve stejném věku následník trůnu Ferdinand. Čeho se Leopoldovi za bratrova života skutečně nedostávalo, byla systematictější výuka vojenské a válečné problematiky. Teprve po smrti Ferdinanda IV. začal být veden k praktické politice.²¹¹

Situace v Evropě se mezitím na počátku roku 1655 změnila v neprospěch habsburské monarchie. Ve Francii se Mazarin vypořádal s Frondou, ve Švédsku abdikovala královna Kristina ve prospěch Karla Gustava Zweibrückenského. Počátek císařské volby byl mohučským kurfiřtem stanoven na 14. srpna 1657 do Frankfurtu nad Mohanem. Do města se sjeli vyslanci ostatních kurfiřtů, papeže Alexandra VII., Španělska, Francie, Švédska, Dánska a Polska. Savojsko, Mantova a Modena poslaly své zástupce. Frankfurt se stal středem zájmů, jednání, ale také intrik, které s tím byly spojené. Mazarinovým cílem bylo především zabránit volbě Habsburka a švédský král se v tomto bodě postavil na jeho stranu.

Největší Mazarinovou slabinou bylo, že nemohl najít vhodného protikandidáta. Duchovní kurfiřti mu naznačili, že volba Ludvíka XIV. nepřipadá v úvahu. Obrat pro habsburskou stranu nastal v důsledku snah Leopoldových zástupců. Spolupůsobily i události Severní války.²¹² Byly vyplaceny sumy, které habsburské finance těžce zatížily a částečně se je podařilo získat jen díky pomoci Španělska a mimořádných půjček. Dne 18. července 1658 došlo konečně k jednohlasné volbě Leopolda císařem a 1. srpna proběhla ve Frankfurtu korunovace.

Francii se nepodařilo zabránit volbě Habsburka, nicméně společně s kurfiřty se jí podařilo císařskou moc ještě více svázat. Leopoldovi bylo zabráněno, aby v říši získal příliš silné postavení. Toho bylo dosaženo na jedné straně díky podmínkám

²¹⁰ Narodil se 9. června 1640. Jeho matkou byla Marie Anna Španělská, dcera španělského krále Filipa III. Většinou je svými životopisci popisován jako chytré a nadané dítě. O tom by konečně svědčila znalost několika jazyků (němčina, latina, italština, španělština a francouzština, byť posledního jazyka nerad užíval), jeho nadání k hudbě, zájem o archeologii, historii, literaturu a údajná nesmířenost s druhořadým postavením. Srov. novější životopisy od SPIELMANA a MIKULCE.

²¹¹ MIKULEC, c. d., s. 20-23.

²¹² O Druhé severní válce se zmíním v souvislosti s aktivitami Jiřího II. Rákócziho v podkapitole 2.3.

volební kapitulace a na druhé straně uzavřením knížecího spolku, který vlastně převzal záruky za dodržení oněch ustanovení teprve Rýnským spolkem z roku 1658.²¹³ Jádrem volební kapitulace bylo, že císař nepodpoří v dosud probíhající válce Španělsko.²¹⁴

Nezkušenému novému císaři měl být pomocníkem jeho strýc Leopold Vilém. Vedle úspěšné církevní dráhy se jako vojevůdce podílel i na několika bitvách Třicetileté války. Stejně jako jeho bratr však churavěl a stahoval se do pozadí. Nejvýznamnější osobou dvora se v prvních letech Leopoldovy vlády stal jeho bývalý vychovatel hrabě Johann Ferdinand Portia (zemřel 1665). Císaři byl věrný a stal se jeho prvním ministrem. Často se hovoří v jeho případě o tom, že nebyl státníkem ani nijak obdařeným politikem.²¹⁵

2.2. Nepokoje a obnovení moci v Osmanské říši

V Osmanské říši v roce 1648 nastoupil na trůn šestiletý Mehmed. Ten, kdo doufal, že bude učiněna přítrž frakčním bojům v hlavním městě a nepokojům v provinciích, byl brzy vyveden z iluzí. Nový sultán, obzvláště tak mladý, přivedl do hry jen další strany a kliky. Spletité události posledních let a fakt, že sultánově matce Turhan Sultan bylo jen něco málo přes dvacet let, rozhodly v očích státníků, kteří nepovažovali za moudré svěřit jí regentství. Pozice královny matky byla redefinována a regentkou se stala Kösem Sultan.²¹⁶

Mezi lety 1648-1651 byla říše kromě regentky spravována především aғы jednotek, hovoří se proto o tzv. sultanátu aғы.²¹⁷ Nepokoje v Istanbulu a vzpoury v provinciích pokračovaly. Roku 1651 Kösem souhlasila s aғы janičářů, že je třeba odstranit frakci kolem Turhan a popřípadě dosadit na trůn jiného sultána. Informace se dostala k Turhan, která neváhala a nechala v noci 2. září Kösem zavraždit.

²¹³ Vznikl z popudu mohučského arcibiskupa Jana Filipa (Johann Philipp). Zjednodušeně řečeno se knížata spolku snažila udržet rovnováhu mezi Habsburky a Bourbony. Spolek však očividně přecenil své možnosti. Vznikl v srpnu 1658, kdy Mohuč, Kolín, Trevír, Münster, Falc-Neuburg, Braunschweig-Lüneburg, Hessen-Kasselsko, Švédové a Francouzi uzavřely alianci. Měl to být obranný spolek k udržení Vestfálského míru. Srov. REDLICH, c. d., s. 47, ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 247.

²¹⁴ Nejpodrobněji k Leopoldově císařské volbě REDLICH, c. d., s. 41-47, SPIELMAN, c. d., s. 28-30.

²¹⁵ Srov. protikladné pojetí jeho osoby REDLICH, c. d., s. 51, MIKULEC, c. d., s. 21.

²¹⁶ K událostem roku 1648 Srov. FINKEL, C., *Ottoman's Dream, The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*. London 2006, s. 233-235, FREELY, c. d., s. 157.

²¹⁷ KÖHBACH, *Osmanische Reich*, s. 15, BUCHMANN, B. M., *Österreich und das Osmanische Reich: Eine bilaterale Geschichte*. Wien 1999, s. 125.

Turhan Sultan se nyní dostala k moci, společně s ní i její stoupenci, především vrchní černý eunuch Süleyman Ağa. Rychle po sobě následovala řada zkorumpovaných velkovezírů, zlořády narůstaly a povstání ohrožovala jednotu říše. K tomu se přidávaly silné náboženské rozpory, které otrásaly říší. Přívrženci a žáci zelotického teologa Kadızâde Mehmeda Efendiho²¹⁸ požadovali striktní dodržování ortodoxie a rozdmýchali demagogickou propagandu proti dervišům a mystikům.²¹⁹

Anatolie byla neklidná a bouřlivá již několik desítek let. Vysoké a tíživé daně, hladomory, nemoci a neustálé války a nájezdy lupičů značně poznamenaly zdejší provincie. Čas od času povstal některý z místních guvernérů. Kariéry rebelujících pašů inklinovaly k jistému modelu. Střídali období ve službách státu s obdobími odporu, a pokud byli posláni proti druhým jako oni, byli zdráhavými agenty centrální moci. Doufali, že upozorní státníky v Istanbulu na poměry panující v provinciích a vnutí svou vlastní vizi vlády nad chaosem, který v hlavním městě panoval.

Jedna význačná okolnost byla společnou pro několik rebelujících pašů mezi vraždou sultána Osmana roku 1623 a rokem 1656. Jednalo se o jejich kavkazský původ. Muži jako oni nebyli produktem systému devşirme, protože byli rodilými muslimy a pocházeli z regionu, který tradičně nezásoboval armádu rekruty. Možnost státní služby se otevřela mladíkům z Kavkazu na konci 16. století. Další rebelové pocházeli ze západních částí říše a byli rekrutováni systémem devşirme běžným způsobem.²²⁰

Za vlády Murada IV. byl téměř bezuzdný houf janičárů zmenšen díky dvanáctiletému vynechání devşirme. Výsledek byl pouze přechodný. Sbor janičárů se totiž napříště rozšiřoval díky synům příslušníků sboru. Kolem roku 1650 byla proto instituce systému devşirme zrušena. S tím souvisel i zánik palácové školy a ztráta kvality nejvyššího velení. Od roku 1650 se jasně ukazuje technická i vojenská zaostalost vůči evropským armádám.²²¹

Již dříve bylo napsáno, že vládu převzal harém. Jak tvrdí Matuz, mezi lety 1604–1656 došlo čtyřiačtyřicetkrát k výměně velkého vezíra.²²² Jen z toho je patrné, jak tento úřad upadl. Roku 1645 byla zahájena válka s Benátkami, osmanským cílem

²¹⁸ Podle svého vůdce se nazývali kadızadeliové.

²¹⁹ Události let 1651–1656 nejlépe zachycuje FINKEL, c. d., s. 240–252, FREELY, c. d., s. 159–160, KÖHBACH, *Osmanische Reich*, s. 15.

²²⁰ FINKEL, c. d., s. 239–240.

²²¹ Srov. Tamtéž, s. 231, MATUZ, c. d., s. 178.

²²² Tamtéž, s. 170.

se stala Kréta. Nikdo nepředpokládal, že se konflikt protáhne na téměř čtvrt století. S tím souvisela i benátská blokáda Dardanel. V úžině došlo k několika námořním bitvám a roku 1656 zde Osmané utrpěli těžkou porážku. Po další vzpouře sultánových oddílů kvůli výplatě žoldu v nekvalitní minci a blokáde Dardanel, které znamenaly potíže se zásobováním města, byl do úřadu velkého vezíra dosazen Mehmed Köprülü.²²³

Nový velký vezír byl sice letitý, ale stále oplýval dostatkem energie. Měl ohromnou výhodu v tom, že nebyl členem žádné z klik, které se v hlavním městě v posledních letech vytvořily. Jeho zvolení nebylo náhodné. Měl dobré styky s domácností Turhan a byla to její strana, která ho navrhla na tento post. Pravděpodobně roku 1654 a je možné, že na podnět Turhan Sultan, byla kancelář velkého vezíra přesunuta za hranice paláce. Vzdálením velkého vezíra fyzicky ze světa palácových intrik, jak se doufalo, by vedlo k posílení prestiže, kterou tato pozice ztratila za poslední půl století.²²⁴

Kompromisy nemohly postačovat a Mehmed Köprülü pevně uchopil vládu do svých rukou. Kißling dokonce hovoří téměř o jeho diktatuře.²²⁵ Aby mohl říši navrátit její bývalou velikost a klid měl před sebou následující úkoly:

- 1) donutit vzpurné místodržící k poslušnosti;
- 2) potlačit vliv Ulemy a její strany;
- 3) zbavit se úředníků, kteří byli do úřadů dosazeni vlivem protekce a patronátu mocných;
- 4) reorganizovat nedisciplinovanou armádu, zejména janičáry a flotilu;
- 5) uspořádat rozhárané finance.²²⁶

Nejprve zakročil proti kadızadeliům. Jejich puritánství a potencionální hrozba, že rozmýchají povstání stačila k tomu, aby jejich vůdce vypověděl na Kypr.

²²³ Byl rodilým Albáncem. Přesný rok jeho narození není znám. Udává se několik letopočtů 1575/1578/1583/1585. Mehmedův děd pocházel z Albánie a do Malé Asie se přistěhoval. Ve svém zvoleném domově Köprü, později na počest velkého vezíra přejmenováno na Vezir-Köprü, spatřil Mehmed světlo světa. Jeho vzestup je pozoruhodný, protože nikdy nedosáhl vyššího vzdělání a pravděpodobně neuměl ani číst a psát. Byl vybrán systémem devşirme a v Istanbulu, kde začínal jako kuchař, se postupem času propracovával vzhůru. Byl guvernérem několika provincií a poté se stal velkým vezírem. Srov. BUCHMANN, c. d., s. 125, FINKEL, c. d., s. 253, KIßLING, H. J., *Die Köprülü-Restauration*. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969 in Mogersdorf, Österreich und die Türken, Eisenstadt 1972, s. 78-79.

²²⁴ FINKEL, c. d., s. 254. Původní označení sultánského paláce „Vysoká porta“ (Bab-ı âlî), přešla na osobní kancelář velkého vezíra. Tato kancelář nazývána také seraiem Paşi (Paşa sarayı), portou velkého vezíra (Sadrazam kapısı), portou vezíra (Vezir kapısı) atd., MATUZ, c. d., s. 171, pozn. 7.

²²⁵ KIßLING, c. d., s. 79.

²²⁶ Tamtéž, s. 79.

Mnohem hůře se vedlo ortodoxnímu patriarchovi, kterého Köprülü nechal popravit za údajné povzbuzování křesťanů ve Valašsku proti osmanské nadvládě. Nejvíce postiženou se stala Ulema, respektive její hospodářská základna. Velký vezír bezohledně sekularizoval dobročinné nadace (vakf) a jejich příjmy nechal plynout do státní pokladny. Mimo jiné to znamenalo i velký útok proti právu šarije. Snažil se vymýtit buřiče a mnoho úředníků a jezdců bylo popraveno.²²⁷

Odstranil vliv harému a janičárů na vládu a začal znovu vyplácet žold v dobré minci a pravidelně. Využil sultánův soukromý poklad, nastolil úsporná opatření a jak jsem uvedl výše, peníze získal i z dobročinných nadací. Dále pak provedl velkou kontrolu „lén“.²²⁸

Roku 1657 v čele pozemní armády a flotily sváděl několik měsíců boje v Dardanelách, prolomil blokádu a získal zpět ostrovy Lemnos a Bozcaadu, které se nacházely nedaleko anatolské pevniny. Jasně se ukázalo, že Benátky přecenily své síly a akce flotily příliš daleko od jejích základen nemohly být dlouhodobě úspěšné. Republika sv. Marka začala válku považovat za příliš nákladnou a uvažovala o míru. Také Osmané si s touto myšlenkou chvíli pohrávali.

Velký vezír začal zakládat silná opevnění, jako například dardanelské pevnosti, či opevnění při ústí řek Donu a Dněpru, proti lodím zde operujících kozáků. Další problém představovalo Sedmihradsko, kde příliš nezávislý kníže Jiří II. ohrožoval zájmy Vysoké porty nejen zde, ale i v podunajských knížectvích. Dunajská linie a její obrana byly pro říši klíčovou. Celá situace ohrožovala existenci rovnováhy v této oblasti, která byla důležitá nejen pro Osmanskou říši, ale i pro Habsburky. Mehmed Köprülü rázně zasáhl. Roku 1658 osobně v čele armády vytáhl do Sedmihradska a neposlušného vazala sesadil. Stejně tak dopadla knížata Valašska a Moldavska.

Před tímto tažením se armáda shromažďovala u Edirne. Během zimy nechal velký vezír popravit mnoho jezdců, kteří byli podezřelí z buřičství. Dosažený efekt byl přesně opakem toho, v co starý Mehmed doufal. Řada jezdců uprchla a mnoho jich ani nedorazilo. Na tažení tak musel vytáhnout bez většiny anatolských jednotek.²²⁹

²²⁷ Srov. FINKEL, c. d., s. 254-256, KIßLING, c. d., 79. Popravených úředníků mělo být údajně na 36 000. MATUZ, c. d., s. 179, pozn. 13.

²²⁸ MATUZ, c. d., s. 179.

²²⁹ FINKEL, c. d., s. 256-258.

Represivní opatření Mehmeda Köprülüho navíc rozpoutala další povstání. Vůdcem rebelů byl Abaza Hasan Paša, Abcházec, který uprostřed léta 1658 v okolí Konye v centrální Anatolii shromáždil na 30 000 mužů. Svým stoupencům nařídil, aby si nevynucovali potraviny a další věci násilím, ale vše rolníkům platili. Povstání se od ostatních lišilo. Obvykle jeho předchůdci trvali na tom, že jsou sultánovi loajální. Abaza chtěl oproti tomu vytvořit vlastní stát. Celá situace o to nebezpečnější, že byl na trůně nezkušený sultán a velký vezír s většinou spolehlivých jednotek byl daleko v Sedmihradsku. Nenávist vůči Köprülümu byla všudypřítomná a většina lidí zřejmě doufala, že povstání uspěje.

Velký vezír se musel vrátit a na konci roku byly svedeny tvrdé boje. Abaza Hasan Paša byl poražen a ustupoval do Sýrie. Přijal nabídku Murtezi Paši, zástupce velkého vezíra a odjel se svými stoupenci do Alepa. Když delší dobu nedorazila žádná odpověď z Istanbulu na jejich žádost o milost nechal je Murteza Paša povraždit. Na 30 pašů bylo popraveno, vedle nich padlo za obět čistkám asi 12 000 lidí v Anatolii podezřelých ze sympatií k vzbouřencům. Anatolie byla na delší dobu zkrocena a utišena.²³⁰

Mehmed Köprülü zemřel 31. října 1661 v Edirne po několika měsících nemoci. Na jeho přání byl dosazen do úřadu velkého vezíra jeho syn Fâzil Ahmed Köprülü (1635-1676). Tím byly položeny základy moci rodiny Köprülü. Poprvé, kdy syn nastoupil po svém otci jako velký vezír. Starý Köprülü si musel přát následníka, který by pokračoval v jeho idejích vytríbenějšími prostředky. Pravděpodobně si uvědomoval, že nedostatek vzdělání, nejen retardoval jeho činnost v úřadě, ale že u různých skupin v říši škodil jeho popularitě. Z tohoto důvodu kladl důraz, aby jeho syn získal patřičné vzdělání.

Fâzil Ahmed byl po jistou dobu profesorem teologie a politickou dráhu nastoupil teprve tři roky před smrtí otce, jako místodržící v Erzerumu a Damašku. Co scházelo stáří na elánu, to mělo mládí, kterému zase chyběly zkušenosti stáří.²³¹

2.3. Sedmihradská a uherská politika od 40. do počátku 60. let

Sedmihradsko, přestože bylo vazalem Vysoké porty, mělo poměrně volnou vazbu k Osmanské říši. V zemi nebyli žádní cizí vojáci a místní kníže mohl dokonce vést vlastní zahraniční politiku. Srovnáme-li Sedmihradsko s Valašskem a

²³⁰ Srov. FINKEL, c. d., s. 258-262, MATUZ, c. d., s. 180, KÖHBACH, *Osmanische Reich*, s. 16.

²³¹ KIBLING, c. d., s. 80.

Moldavskem, můžeme konstatovat, že obě podunajská knížectví ani zdaleka neměla tak velkou míru nezávislosti. Na celém území bývalých středověkých Uher se zachoval pocit sounáležitosti. Vědomí trvání uherského státu, který byl nyní rozdělen na tři části, zůstalo obecně povědomé v myslích obyvatel.²³²

Rostoucí nezávislost knížectví byla způsobena jednak úpadkem moci v Osmanské říši a jednak silnými osobnostmi, které byly knížaty v první polovině 17. století, jako byl Bočkaj, Bethlen a Jiří I. Rákóczi. Již Süleyman I. zavázal roku 1566 sebe a své nástupce, že bude ochraňovat zemi proti vnějším a vnitřním nepřítelům a respektovat její svobody. Podobná prohlášení sultánů se objevila ještě několikrát.²³³

Jiří I. Rákóczi (1630-1648) jako první sedmihradský kníže po dlouhých desetiletích dokázal porazit Osmany. Příčinou konfliktu bylo poškozování vztahu mezi Sedmihradskem a Vysokou portou budínským pašou a skupinou, která se na jeho dvoře vytvořila. Hybatelem skupiny byl starý Štěpán Bethlen, který roku 1635 uprchl z knížectví, aby se vyhnul obvinění z velezrady. Rákóczi shromáždil armádu a lstivě přepadl jedné říjnové noci roku 1636 osmanské síly u Szalonty a zahnal je na útěk.²³⁴

Druhým důležitým mezinárodním počinem Jiřího I. byl zásah do třicetileté války na straně Švédska a Francie. Na jaře roku 1643 uzavřel smlouvy s panovníky obou zemí a v únoru 1644 vytáhl proti Ferdinandu III. Většina magnátů byla v této době již katolická, takže na ně nemohly příliš zapůsobit výzvy Rákócziho po zachování náboženských svobod protestantů. Z počátku dosáhla jeho armáda několika úspěchů, 9. dubna 1644 však utrpěla porážku u Galgóce.

Válečné štěstí se začalo stále více přiklánět na habsburskou stranu. Kníže sice udržel Košice, ale pochopil, že je třeba konflikt ukončit. Západní spojenci mu navíc nijak zvláště nepomohli. Díky úsilí schopných diplomatů byl nakonec uzavřen 16. prosince 1645 mír v Linci,²³⁵ který byl pro knížete bezpochyby výhodný. V mírové smlouvě byla mimo jiné garance svobodného vyznání víry i pro rolníky. Rákóczi mu bylo přenecháno 7 hornouherských komitátů a jemu osobně vícero statků.

²³² VÖLKL, E., *Siebenbürgen in der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. In: *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* Hrsg. von WAISSNERBERGER, R., Salzburg, Wien 1982, s. 46.

²³³ MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen: Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688*. Hermannstadt 1923, s. 9-12.

²³⁴ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 331-332.

²³⁵ K podrobným jednáním a jednotlivým článkům dohody *Friede zwischen Kaiser Ferdinand III. und dem Fürsten Georg Rákóczy I. ddo. Linz 1645, Dezember 16*. In: *Österreichische Staatsverträge, Fürstertum Siebenbürgen (1526–1690)* Hrsg. von GOOSS, R., Wien 1911, s. 718-784.

Ferdinanda III. přinutil k takto rozsáhlým ústupkům fakt, že sedmihradský kníže přeci jen pomohl svým spojencům, kteří nyní postupovali na západě.²³⁶

Jak západní spojenci, tak i Bethlen a Rákóczi se navzájem příliš nepodporovali i přes spojenecké smlouvy. Obě strany šly pouze tak daleko ve své podpoře, jak daleko sahaly jejich zájmy. Pravděpodobně opakované neúspěchy ve spolupráci se západem přivedly Jiřího I. na myšlenku angažovat se v Polsku. Zde ho měl podporovat mocný magnát kníže Janusz Radziwiłł. Spolu s ním a jeho spojenci byl vypracován velký plán, který měl po smrti nemocného Vladislava IV. dosadit na polský trůn mladšího Rákócziho syna Zikmunda. V létě roku 1648 se dozvěděl kníže o povstání kozáků na Ukrajině. V nich viděl možné spojence a navázal s jejich vůdcem styky. Jiří I. zemřel 11. října 1648. Synům Jiřímu a Zikmundovi přenechal své plány a staršímu Jiřímu (II.) Sedmihradsko, které za bezmála posledních třicet pět let prožívalo dobu rozkvětu.²³⁷

Sedmihradsko se skládalo z území vlastního knížectví a tzv. „Partes“ či „Partium“. Jednalo se o široký pruh země na západě a severu historického Sedmihradska, tzn. o východní komitáty uherské nížiny až k Marmaroši (Mármaros). Po smrti Jiřího I. zůstaly v držbě knížectví jen 2 ze 7 hornouherských komitátů (Szabolcs a Szatmár), které roku 1660 také připadly Habsburkům. Knížectví bylo stavovským státem, především v první polovině 17. století však panovala snaha o absolutistickou vládu knížete. Ke stavům země s křeslem a hlasem v zemském sněmu patřily uherská šlechta, Sikulové a sedmihradští Sasové. Smlouvy mezi těmito stavovskými „národy“ tvořily právní základ a podstatu země. Rumuni, jako nejpočetnější složka obyvatelstva, neplatili za vlastní stav.²³⁸

Kníže byl volen z řad místní šlechty zemským sněmem. Toto právo bylo potvrzeno Vysokou portou poprvé roku 1566. Navíc neměl být kandidátem katolík, což bylo ustanoveno až roku 1665. Vysoká porta si nárokovala, aby ještě před volbou byla o ní zpravena, a pak také potvrzovací právo, tzn. že měla schvalovat volbu. Pro sedmihradské stavy potvrzení knížete znamenalo nejdůležitější předpoklad pro výkon moci.²³⁹ Jako vazalovi sultán uděloval novému knížeti insignie. Těmi většinou

²³⁶ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 332-333.

²³⁷ Tamtéž, s. 333-334.

²³⁸ VÖLKL, c. d., s. 46.

²³⁹ MÜLLER, c. d., s. 32-41.

byl kůň s výstrojí, žezlo, prapor, meč a pery vyzdobený knížecí klobouk. Občas byl udělován i kaftan.²⁴⁰

Především v prvních letech vlády Jiřího II. Rákócziho (1648–1660) byla vnitřní politika klidnou. Mezinárodní situace se ovšem zhoršila poté, co vypuklo kozácké povstání a následovaly nepokoje v celé východní Evropě. Polská strana byla oslabena, ale doba se zdála příhodná pro zásah do rumunských (podunajských) knížectví a jejich znovu uspořádání. Jiří II. v obou zemích dosadil jemu věrná knížata. Události v Moldavsku roku 1650 a ve Valašsku roku 1655 se podobaly. Do země vpadli kozáci, rozpoutali povstání, čehož využili místní politici, vyhnali vojvodu, dosadili místo něj nového a povstání potlačili. Povstání ve Valašsku ohrožovalo i Sedmihradsko, proto sem kníže vedl své vojsko osobně. Do Moldavska pak poslal jen malý oddíl vojáků.

Spolek s valašským knížetem Mateiem Basarabem (1632-1654), který měl blízko k závislosti na Sedmihradsku, trval i za vlády jeho nástupce Constantina Șerbanu (1654-1658). Pod knížetem Gheorghem Ștefanem (1653-1658) přistoupilo i Moldavsko k tomuto spolku, který byl silně protiosmanský zaměřen.²⁴¹

Jiří II. svými akcemi ve vojvodstvích na sebe upoutal pozornost. Stoličný Bělehrad se stal důležitým zprostředkujícím místem východoevropské diplomacie (polské, osmanské, tatarské a kozácké). Každý napjatě očekával, kdy se kníže zapojí do polské války. Nejvíce zainteresovaní na tom byli uherští politici. Po vestfálském míru se očekával velký útok proti Osmanům, který nepřišel. Než se obrátili na Jiřího II., proběhla v Uhrách ještě jedna mezihra.

Po roce 1649 začal hrát hlavní roli Zikmund Rákóczi. Byl sympatickou osobností a velkým realistou. Náboženskou otázku odsunul stranou a vytvořil si dobré styky s katolickými aristokraty. Na podzim roku 1651 se kolem něj vytvořilo politické semknutí nezávislé na náboženství. To byla jedna z nejdůležitějších změn v Uhrách v 17. století. Výsledky se ovšem nedostavily. Přestože Zikmund našel podporu i na západě, na svoje mládí vyvrálý politik 4. února 1652 zemřel.²⁴² Nej přednější magnátem a vůdcem opozice v Uhrách se stal na jaře 1652 Mikuláš Zrinský. Jeho předek hrdině padl u Sighetváru roku 1566 a od té doby mělo jméno velikou váhu a ztělesňovalo boj proti Osmanům.

²⁴⁰ MÜLLER, c. d., s. 42-44.

²⁴¹ Srov. *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 353-354, VÖLKL, c. d., s. 48.

²⁴² *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 354-355.

Pád Sedmihradska a Jiřího II. způsobila jeho přílišná ctižádostivost a přecenění vlastních sil. Ukázal se jako méně prozíravým politikem než byl jeho otec. Rákóczi začal pomýšlet na zisk polské koruny a i přes zákaz Vysoké porty se pustil do podniku, který jeho zemi přivedl na pokraj zkázy.

V červnu 1654 se rozhodla královna Kristina švédská abdikovat ve prospěch svého nejbližšího protestantského příbuzného, falckraběte Karla Gustava zweibrückenského. Rozvrácené polské království pod vládou posledního katolického Vasovce Jana Kazimíra, který se odvážil popřít nástupnické právo Karla Gustava na švédský trůn, se stalo prvním cílem. Polské pobřeží Baltského moře se mělo stát bojištěm. Dalším cílem pak bylo vojenské ovládnutí Baltu, a tím možnosti získat finanční podíl na anglickém a nizozemském baltském obchodu.²⁴³

Na jaře 1654 vypukla válka mezi Polskem a Ruskem. Car Alexej Michajlovič se ujal proti Polsku rebelujících kozáků a vítězně postupoval na Litvě.²⁴⁴ Karel Gustav využil oslabení polsko-litevské unie k útoku. V červenci 1655 vpadli Švédové z předních Pomořan do Velkopolska. V zářivém vítězném tažení dobyl Karel Gustav Poznaň, Hnězdno, Kališ a Varšavu. Část polské šlechty se hned na počátku přidala ke Švédům, dokonce polská korunní armáda holdovala vítězi. Král Jan Kazimír uprchl na rakousko-slezské území. Celý východ království byl zaplaven Rusy a kozáky. Kurfiřt Fridrich Vilém braniborský se roku 1656 přidal ke Švédům poté, co se mu nepodařilo přimět císaře k akci proti Švédům.²⁴⁵

Úspěchy Švédů byly příliš významné a obrátily tím proti sobě nepřátelství vícero zemí, mimo jiné Dánska, Ruska a habsburské monarchie. Dne 27. května 1657 došlo k uzavření polsko-rakouské aliance. Císař měl do Polska vyslat armádu o 12 000 mužích, k jejichž obživě a výzbroji se zavázal odvádět subsidie. Formálně tak vznikla liga proti Švédům, na jejíž straně stál ještě Fridrich Vilém, morálně Francie a Anglie.²⁴⁶

Karel Gustav nutně potřeboval spojence a našel ho právě v Jiřím II. Rákóczim. Jednání probíhala již od konce roku 1655. I přes zrazování od svých

²⁴³ REDLICH, c. d., s. 53.

²⁴⁴ Bohdan Chmelnický, vůdce kozáků se rozhodl roku 1654 podepsat v Perejaslavi smlouvu, kterou přijal vrchnost pravoslavného cara. Bezpochyby si od toho kozáci slibovali garance pro svou autonomii a nehledali podrobení svých území ruským carem, jak bylo záhy po uzavření smlouvy tvrzeno ruskou stranou. Během následujících desetiletí ještě několikrát změnili stranu a z Ukrajiny se stalo bojiště. MORITSCH, A., *Polen, Rußland und die Türkei im 17. und 18. Jahrhundert*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 224.

²⁴⁵ REDLICH, c. d., s. 54-55.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 57.

nejbližších rodinných příslušníků a rádců byla nabídka dělení Polska příliš lákavou. Dne 6. prosince 1656 byl uzavřen mezi švédskou korunou a knížetem spolek, který jednoduše Polsko rozdělil a Rákóczimu nezajišťoval nic menšího než Malopolsko s Krakovem a Varšavou, stejně jako území na jihu a východě. Polsko pro Sedmihradsko představovalo bránu k obchodování se západem.²⁴⁷

Z polské strany mu v letech 1655 a 1656 byly nabídnuty značné ústupky, aby si Poláci udrželi prostředky proti Švédům, mezi jiným i polská koruna ve formě dvojvládní s Janem Kazimírem a příslib následnictví pro Rákócziho syna Františka, respektive příslib nástupnictví s podmínkou přestupu ke katolictví. Ani takové nabídky nepomohly.²⁴⁸ Navíc Rákóczi mínil, že útok na Polsko je jen první fází, kterou bude následovat válka s Habsburky.²⁴⁹

Rákóczi přešel Karpaty na počátku roku 1657 a vpadl do Polska. Situace se právě tento rok zásadně změnila. Jiří II. byl zdrcen malým počtem Švédů, Karel Gustav nedostatkem disciplíny Rákócziho pestře sehnanych houfů.²⁵⁰ Dánsko vyhlásilo Švédsku válku a Karel Gustav v létě odtáhl na sever. Do země navíc postupovali císařští jako spojenci Poláků. Rákóczi musel nakonec přijmout ponižující smlouvu, která ho nutila vyklidit ještě obsazená polská města a vyplatit velké odškodné. Polským spojencem byl i krymský chán, jehož oddíly u Trębowli (Trembowla), jižně od Tarnopolu obklíčily sedmihradské jednotky, část jich pobily a zbytek jako zajatce odtáhly divoké hordy na Krym. Jiří II. s malým průvodem uprchl.²⁵¹

Rákóczi přislíbil, že zajatce vykoupí, ale zůstalo jen u slibů. Sever země vyplenili Poláci, další část Sedmihradska byla spálena Tatary na příkaz Vysoké porty. K moci se dostal Mehmed Köprülü a jeho energický postup proti neposlušnému vazalovi znamenal v době, kdy byla země oslabena, rozhodující faktor. Rákóczi byl v listopadu 1657 sesazen a knížetem se stal František Rhédey. Příkaz placení dvojnásobného ročního tributu²⁵² a vydání pevnosti Jenő převážily sympatie na stranu Rákócziho. Ten se nechal v lednu 1658 opět zvolit knížetem.

²⁴⁷ REDLICH, c. d., s. 58, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 355.

²⁴⁸ VÖLKL, c. d., s. 48.

²⁴⁹ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 356.

²⁵⁰ Mělo se jednat o 23 000 mužů vlastní armády podporované kozáky a 6000 muži z Moldavska a Valašska. REDLICH, c. d., s. 59, pozn. 2.

²⁵¹ REDLICH, c. d., s. 59-60.

²⁵² Co se tributu týká mezi lety 1625–1648 byl odváděn ve výši 10 000 guldenů. Mezi lety 1648–1658 navýšen na 15 000 guldenů. Roku 1658 byla daň zvýšena na 40 000 guldenů. V dalších letech pak odváděno dokonce 80 000 guldenů až do roku 1686. Dnem splatnosti býval 26. říjen a peníze

Velký vezír ho odmítl uznat a v roce 1658 podnikl osobně tažení do Sedmihradska. Tataři zemi vyplenili a do otroctví odvěkli tisíce obyvatel. Novým knížetem byl zvolen v září Ákos Barcsai. Moldavský a valašský kníže byli také sesazeni a nahrazeni poslušnějšími osobami. Tribut byl opět navýšen a navíc v „Partiu“ ležící pevnosti Jenő, Lugos (Lugosch) a Karánsebes přešly do osmanské držby. Sultánovi síly byly natrvalo usazeny v zemi. Rozhořčení nad takovými tvrdými opatřeními přišli Rákóczimu k dobru. Představil se jako obránce Sedmihradska a s armádou vytáhl z Horních Uher, vytlačil Barcsaie a v září 1659 se stal potřetí knížetem.

Vídeňský dvůr měl ještě na konci roku 1659 jako jeden z hlavních bodů své politiky zabránit válce s Osmany, a proto odmítl jakoukoli podporu Rákócziho. Uhry nahlížely na Rákócziho jako na svého zachránce od Osmanů a chtěly mu pomoci. Na sněmu v Prešpurku (začal 21. července 1659) byla dohodnuta celá řada obranných opatření. Cizí (německé) jednotky mohly vstoupit do země jen s povolením sněmu a ty, které se zde již nalézaly, měly do roka zemi opustit. Na jaře roku 1660 padlo rozhodnutí podniknout první kroky k vybudování německého sboru na horním toku Tisy. K tomu byly určeny jednotky pod de Souchesem, které byly nyní díky míru na severu postradatelné.²⁵³ Na císařský rozkaz a se souhlasem vdovy po Rákóczim, Sophie Báthoryové, která hledala u císaře ochranu a brzy se svým synem Františkem přestoupila ke katolicismu, obsadil de Souches Tokaj.²⁵⁴

Barcsai se s osmanskou podporou vrátil zpět a Jiří II. byl 22. května 1660 v okolí Kološe mezi Gyálou (Gyalu) a Fenesem (Fenes) drtivě poražen. Sám utrpěl těžké zranění a byl dopraven do Velkého Varadína, kde 7. června zemřel.²⁵⁵ Velký Varadín byl po několika týdnech obléhání přinucen Osmany ke kapitulaci. Kolem pevnosti vzniklo nové území z části komitátu Bihar. Byl zde ustanoven místodržící

odváděny přímo sultánovi. O tributu je první zmínka z roku 1543. Vedle tributu se odváděly i dary, které většinou v hodnotě ročního tributu. I během let, kdy byla daň prominuta musely být dárky odváděny. Příjemci darů byli sultán, jeho žena a postupně i velký vezír a další ministři Vysoké porty. V případě, že nebyli právě přítomni neměli na dar nárok s výjimkou velkého vezíra. Knížectví dávalo peníze, stříbro, zlaté a stříbrné nádoby a sokoly. MÜLLER, c. d., s. 12-24.

²⁵³ Druhá severní válka skončila jednáními v klášteře Oliva u Gdaňska. Francie byla zprostředkovatelem a podařilo se jí uchránit Švédsko od velkých ztrát. Dne 3. května pozdě večer byla podepsána mírová smlouva. Význam císařského zásahu do války hledejme v tom, čemu bylo zabráněno. Švédsko nezískalo ani metr dalšího území v říši. Zabráněno rozpadu Polska a hrozícího přiblížení švédských držav k habsburským územím. REDLICH, c. d., s. 67.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 167-168.

²⁵⁵ K událostem Srov. *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 356-358, VÖLKL, c. d., s. 50, REDLICH, c. d., s. 164-167, EICKHOFF, E., *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*. München 1970, s. 196-202.

v hodnosti beylerbeye s titulem paši.²⁵⁶ Pád Velkého Varadína na západě byl chápán jako velké nebezpečí. Měla to být brána ke křesťanskému západu. Jan Kemény, bývalý diplomat Gábora Bethlena a vojevůdce Jiřího II., který se navrátil z tatarského zajetí, se postavil do čela odporu. Shromáždil vojsko v severovýchodních Uhrách a v listopadu 1660 vytáhl proti Barcsaiovi. Stavby požadovaly Barcsaiovu abdikaci a zvolily 1. ledna 1661 Keményho knížetem.²⁵⁷

Na vídeňském dvoře existovala válečná strana. Kníže Auersperg ve svém posudku z 30. října 1660 požadoval určitý cíl a podporu cizích mocností. Na konci května 1661 byla uzavřena dohoda, podle níž císař dá Sedmihradsku k dispozici 1000 pěšáků a zavázal se u Vysoké porty jednat o zachování starých práv země. Zato může svými jednotkami obsadit pevnosti Székelyhid a Kövár. V červnu byly tyto pevnosti obsazeny a poblíž Nových Zámků se shromáždilo 15 000 mužů pod Montecuccoliho vedením. Tentýž měsíc vpadli Osmané a Tataři přes Železná vrata do Sedmihradska. Celý západ země byl strašlivě vypleněn.

Montecuccoli dorazil 18. srpna u Tokaje k Tise a spojil se s Keményho jednotkami. Dohromady měl k dispozici něco přes 20 000 mužů. Maršál rychle postoupil až ke Kološi, který 15. září obsadil. Den před tím byl ve Vásárhely zvolen na osmanský nátlak nový sedmihradský kníže Michal Apafi. Saská města se cítila přinucena přidat se k Osmanům a Apafiho uznala. Uherská šlechta ze země většinou uprchla. Sikulové, hlavní opora Keményho, byli izolováni a poté osmanským vojskem krvavě podmaněni. Spojená armáda utrpěla velké ztráty při pochodu způsobené nemocemi a nepřátelstvím obyvatelstva. Montecuccoli proto neprodleně nastoupil cestu zpět. Posádky zanechal pouze v Kološi, Szamos-Ujváru, Kövaru a Székelyhidu.

Kemény se rozhodl ještě jednou zkoušet štěstí. V lednu 1662 pronikl s 9000 muži bez problémů až k Šigišovu (Schäßburg), kam se uchýlil Apafi. Ten obdržel osmanské posily a 23. ledna došlo k bitvě u Nagyszöllös. Přes svoji přesilu byl Kemény poražen. V bitevní vřavě byl stržen z koně a našel smrt pod kopyty koní. Osmané v Sedmihradsku vybírali obrovské kontribuce a vysávali zemi. Montecuccoli svalil vinu za neúspěch na Dvorskou válečnou radu, která zmařila jeho plány, na vzpurné Uhry, kteří všude císařským připravovali jen těžké překážky a na

²⁵⁶ VÖLKL, c. d., s. 50.

²⁵⁷ Barcsay přesto pokračoval ve svých stycích s Vysokou portou a byl proto uvězněn a 30. června 1661 na Keményho rozkaz zabit. REDLICH, c. d., s. 168-169, pozn. 4.

nemožnost se ve vypleněném Sedmihradsku bez magazínů a pomocných pramenů udržet. Mezi lety 1657–1661 přišla o život desetina sedmihradského obyvatelstva.²⁵⁸

2.4. Válka v letech 1663-1664

Pohyb početnějších oddílů v Uhrách byl díky špatným cestám na souši a v horách možný jen na velkých řekách jako Dráva, Mura, Rába, Váh a především Dunaj. Uhři, kteří byli rozděleni jak konfesně, tak politicky, se vzpírali politickým i vojenským závazkům, které jim císař uložil. Císařské posádky v opevněných místech byly nenáviděny. Bylo jim odmítáno ubytování, proviant a koně pro příprahu. Rolníci se převlékali za Osmany a přepadali vojáky. Domácí šlechta sympatizovala s Osmany. K obraně země byly šlechta a duchovenstvo pověřeny k válečné službě a k postavení vojáků. Byl-li jejich počet příliš malý, byla postavena lenní milice. V dobách největšího ohrožení ovšem byli odvedeni všichni bojeschopní muži země a tím byla svolána tzv. insurekce sestávající z pěchoty i jízdy. Vpády menších nebo větších osmanských tlup, krádeže, plenění a vypalování, braní zajatců, kteří byli prodáváni do otroctví, bylo něco zcela běžného a každodenního. Takovéto vpády nebyly brány jako porušení míru za předpokladu, že se sebou nebrala děla a netáhlo se s pravidelnou armádou. Stálé nájezdy vedly k odplatě a osmanské nájezdy byly často opěťovány „stranami“ uherských pánů.²⁵⁹

Sedmihradsko vždy sloužilo jako jakýsi nárazník mezi Vysokou portou a habsburskou monarchií. Bylo v zájmu obou zemí udržovat zde rovnováhu. Jak jsme viděli byla tato rovnováha na počátku 60. let 17. století vážně ohrožena. Mikuláš Zrinský volal v Uhrách, aby domovina byla zachráněna vlastními silami. V letech 1660 a 1661 na vlastní pěst podnikal nájezdy proti Osmanům. V létě roku 1661 poblíž ústí řeky Mury do Drávy zahájil výstavbu opevnění, nového Zrinyváru (Zrinyburg, Uj-Zrinyvár, Serinvár), které mělo sloužit jako základna pro nájezdy a k ohrožení osmanské pohraniční pevnosti Kaniže. Osmané si na tuto pevnost velice stěžovali.²⁶⁰

V květnu 1662 se v Prešpurku sešel uherský zemský sněm. Dostavil se i císař Leopold I. Jednalo se o přítomnosti cizích jednotek v zemi a především o osmanské

²⁵⁸ Srov. REDLICH, c. d., s. 169-171, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 359-360, VÖLKL, c. d., s. 50-51, EICKHOFF, c. d., s. 202-206.

²⁵⁹ Srov. PEBBAL, K., *Die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf*. 4. Auflage, Wien 1989, s. 4, REDLICH, c. d., s. 158-163.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 171.

hrozbě. Protestanté se odmítli jednání zúčastnit dokud nebude řešena náboženská otázka. V dubnu 1662 byl sekretář Dvorské komory Beris vyslán do Istanbulu. Společně s císařským rezidentem Renigerem měl navázat jednání s Vysokou portou. Podle osmanského návrhu měl císař souhlasit s vyklizením sedmihradských pevností a srovnat se zemí Zrinyivár. Na oplátku měly být plně restituovány komitáty Szatmár a Szabolcz, které již Osmané zčásti drželi a měly být uznány jako uherské území. Bylo by zajištěno vyklizení Sedmihradska osmanskými silami, zaručen návrat ze země uprchlých obyvatel a garantována svobodná volba knížete za podmínky „jakmile by mělo dojít ke změně knížete“.

Liknavost vídeňského dvora, který několik měsíců neposílal odpověď, se ukázala klíčovou. Vysoká porta se na válku připravovala od roku 1661. Navíc z předchozích činů císaře nabyla dojem, že císař vlastně válku chce a jednání jen protahuje. Dne 18. dubna 1663 byla v Istanbulu proklamována válka proti „Němcům“.²⁶¹

Zemská obrana byla od žitvatorockého míru roku 1606 v Uhrách opomíjena. Především šlechta ustoupila vojensky a finančně na podílení se na obraně. Mezi lety 1609-1647 uherská šlechta přenesla daňové zatížení pro účel obrany země plně na selské dvory poddaných. Komitáty stavěly kontingenty podle libosti a ne podle potřeby. Také ze strany císaře nebylo obsazení pevností zcela dodržováno, protože peníze a jednotky potřeboval během třicetileté války jinde. Nedostatek peněz a proviantu nutil vojáky k dezerci nebo přepadům a plenění okolní krajiny, aby přežili. Stali se postrachem rolníků.²⁶²

Velký vezír shromáždil část jednotek u Edirne, odkud vytáhl na sever přes Sofii do Bělehradu, kam dorazil na počátku června. K armádě se přidali Valaši a Moldavci, byl povolán i sedmihradský kníže. Celková síla armády se pohybovala mezi 50 000–60 000 muži.²⁶³ Císař natolik nepočítal s válkou, že na podzim 1662 propustil mnohé dělostřelecké důstojníky a 4 regimenty byly na jaře 1663 přenechány Španělům. Po obsazení pevností zůstal spíš než armáda sbor o síle 6000-12 000 vojáků.²⁶⁴ Velitelem byl ustanoven hrabě Raimond Montecuccoli.²⁶⁵ Ten byl

²⁶¹ REDLICH, c. d., s. 173-178, EICKHOFF, c. d., s. 207-208.

²⁶² REDLICH, c. d., s. 161-162.

²⁶³ Tamtéž, s. 179. Většinou je uváděno, že osmanská armáda čítala 100 000 mužů. Zde je však otázkou, jestli nebylo započteno i služebnictvo a pomocný personál. Srov. EICKHOFF, c. d., s. 209, PEBBAL, c. d., s. 5.

²⁶⁴ Srov. Redlich, který uvádí sílu císařských na 6000 mužů. REDLICH, c. d., s. 179. Oproti tomu PEBBAL a Aretin uvádí 12 000 vojáků. PEBBAL, c. d., s. 5, ARETIN, K. O., *Das Alte Reich 1648-*

posílen ještě o část uherské insurekce, která však pocházela jen ze severovýchodních komitátů. Evangelická šlechta odmítla participovat na svolávání jednotek, protože na sněmu nic neschválila. Polní zbrojmistr hrabě Ludvík de Souches kryl s malou armádou Moravu.

Cesta k Vídni byla prakticky nechráněna a samotné město nebylo příliš dobře opevněno. Je otázkou, zda velký vezír zamýšlel tažení proti Vídni. Každopádně se nakonec obrátil proti Novým Zámkům. Fâzil Ahmed nechal proto u Ostřihomi vybudovat přes Dunaj most, aby převedl armádu na severní břeh. Hrabě Adam Forgách, velitel Nových Zámků, podnikl v noci z 6. na 7. srpna s částí pevnostní posádky a se šlechtickou insurekcí přepad Osmanů u Parkan (Párkány, Štúrovo). Podle mylných zpráv, které měl, překročilo řeku jen asi 3000 Osmanů. V nerovném boji byly křesťanské síly přesilou obklíčeny a zničeny. Ze zajatců nechal velký vezír několik set setnout šavlí a noži „porážet jako dobytek nebo prasata“. Forgáchovi se podařilo s velkou námahou zbytek jednotek zachránit a vrátit se zpět do pevnosti.

Dne 17. srpna začalo obléhání Nových Zámků, kam maršál Montecuccoli stihl ještě poslat posily. Pevnost byla silná, posádka nevelká, ale statečná. Vícero šturmů odrazila i poté, co bylo opevnění zničeno strašlivou palbou. Když však došly zásoby střelného prachu, kanonýři padli a neukázala se žádná možnost na osvobození, ztratila posádka odvahu. Vlastní jednotky donutily hraběte Forgáche a

1806. Band 1: *Föederalistische oder hierarchische Ordnung (1648-1684)*. 2. Auflage, Stuttgart 1997, s. 220.

²⁶⁵ Raimund Montecuccoli se narodil 21. února roku 1609 na hradě Montecuccolo (Kuckucksberg) u Modeny v Itálii. Roku 1626 vstoupil do císařské armády jako prostý voják a pod velením svého strýce Ernesta se naučil válečnému řemeslu. Prošel celou třicetiletou válku. Roku 1639 po porážce císařských u Mělníka byl zajat Švédy. Strávil tři roky jako vězeň ve Wismaru a Štětíně. Onu dobu využil k rozsáhlým studiím. Napsal zde „Trattato della guerra“, tedy „Spis o válce“. V letech 1642-1644 přechodně sloužil v armádě modenského vévody. Poté se opět vrátil k císaři. Jednal se Švédy o vojenské demarkační linii při jednáních ve vestfálských městech. Po válce se stal diplomatem a odjel do Švédska, poté do Flander, Anglie a Říma. Jeho poznatky z Druhé severní války a zejména z války s Osmany 1663-1664 přispěly k sepsání nejproslulejšího díla „O válce s Turky v Uhrách“ v roce 1670. Zabývalo se teorií vedení války a jejím převedením na budoucí konflikty s Osmany. Montecuccoli byl metodikem války, byl mistrem válečného umění své doby, která spatřovala hlavní věc v zakonzervování armády a raději se snažila nepřítele zatlačit pochody a strategickým manévrováním, než aby vše vsadila na jednu kartu, polní bitvu. Roku 1668 byl jmenován prezidentem Dvorské válečné rady a začal mít rozhodující vliv a možnost reorganizace císařské armády. V 70. letech úspěšně bojoval na jihu říše proti maršálu Turennovi. Oženil se s hraběnkou Margaretou z Dietrichštejna, která mu porodila 3 děti. Roku 1676 se stáhl z polní služby. Byl ověnčen a vyznamenán mnoha tituly a vyznamenáními, 1668 obdržel řád Zlatého rouna, v březnu 1678 byl španělským králem Karlem II. povýšen na španělského knížete z Melfi. V souvislosti s tím mu byl přiznán Leopoldem I. titul německého říšského knížete, ale nebyl mu propůjčen. Zemřel 16. října 1680 v Linci. Srov. PEBBAL, c. d., s. 22-23, REDLICH, c. d., s. 171-172.

plukovníka Marchese Pia ke kapitulaci. Pevnost byla za čestných podmínek předána 26. září. Posádka, již jen 2472 mužů, směla odtáhnout do Komárna.

Nyní padly také menší pevnosti v okolí jako Nitra, Levice (Leva), Novohrad (Neograd) a další do rukou Osmanů. Montecuccoli se neodvážil se svými nedostatečnými silami Nové Zámky vyprostit. Nepodařilo se mu ovšem pořádně krýt ani vážskou linii. Větší oddíl Tatarů se na počátku září bez problémů přeplavil přes Váh. Nájezdníci se vyrojili až do okolí Prešpurku a poté pleníce vpadli přes řeku Moravu na nechráněnou Moravu až k Mikulovu. Generál Špork, kterého Montecuccoli proti plenící hordě vyslal teprve 27. září, již mnoho nezmohl. Jediným štěstím bylo, že se Osmané spokojili s přestavbou Nových Zámků a předčasným stažením do zimních kvartýrů.

Smělý a impulzivní Mikuláš Zrinský jinde přeci jen dosáhl jistých úspěchů. Uprostřed června šťastně odrazil útok kanižského paši na Zrinyivár. Několik tisíc Uhrů a Chorvatů poté přivedl hlavní armádě. Převzal obranu Žitného ostrova a s velitelem Komárna, hrabětem Puchheimem, podnikl vícero nájezdů proti Osmanům. Jeho bratr Petr odrazil v říjnu u Karlovce útok bosenského paši. Mikuláš porazil 27. listopadu na řece Muře u Csakaturnu mnohem početnější oddíl Tatarů a Osmanů a způsobil jim těžké ztráty.²⁶⁶

V habsburské monarchii byla na konci února 1664 doplněna armáda na 21 pěších regimentů v síle 36 000 mužů pěchoty a 15 000 mužů těžké a lehké kavalerie.²⁶⁷ Protože uherská insurekce se minulý rok sešla v tak nedostatečném počtu, byly nyní uzavřeny smlouvy s jednotlivými magnáty, kteří najímali husary a hajduky. Vedli je, ale byli placeni císařem. František Nádasdy, Mikuláš Zrinský, Adam Batthyány a Mikuláš Bercsenyi se zde pilně činili. Strach z Osmanů a ztráta silné pevnosti znamenala, že cizí mocnosti se rozhodly k účinné pomoci. Papež Alexandr VII. schválil válečnou daň z církevních statků a sám poslal významné subsidie. Španělsko poslalo v říjnu 1663 50 000 guldenů. Dne 7. března 1664 hlásil benátský vyslanec Sagredo, že papež poslal 100 000 guldenů a Španělsko 300 000 guldenů a 13. července, že nuncius kardinál Caraffa odkázal císaři 60 000 guldenů.²⁶⁸

Císař musel nakonec na 20. ledna 1663 svolat říšský sněm do Řezna. Osmanská hrozba mu nedávala na výběr. Jednání byla urychlena pomocí knížat

²⁶⁶ Pro tažení roku 1663 Srov. REDLICH, c. d., s. 180-181, PEBBAL, c. d., s. 5, EICKHOFF, c. d., s. 209-211, MATSCHKE, c. d., s. 354-355.

²⁶⁷ Srov. PEBBAL, c. d., s. 7, REDLICH, c. d., s. 182.

²⁶⁸ REDLICH, c. d., s. 182.

Rýnského spolku. Leopold I., který byl v nouzi, s nimi musel jednat jako s mocností. Ještě nemilejší bylo, že se cítil nucen přijmout francouzskou pomoc. V prosinci 1663 dorazil císař do Řezna osobně. Říšský sněm pak konečně v únoru 1664 schválil trojnásobek velikosti armády než bylo běžně stanoveno.²⁶⁹ Dohodnuté číslo bylo 21 000 mužů. Říšské oddíly měl vést říšský polní maršál markrabě Leopold Vilém Bádenský. V květnu a červnu 1664 shromáždil maršál jednotky nejprve v Ungarisch-Altenburgu (Mosonmagyaróváru) a potom v Šoproni (Ödenburg). Čítaly nanejvýše 15 000 vojáků s tím, že již dříve vyslala některá říšská knížata pomoc. Braniborsko poslalo 2000 vojáků. Samostatnou složkou byla armáda Rýnského spolku. Oddíl v síle 7000 mužů vedl hrabě Wolfgang Julius von Hohenlohe-Gleichen. Jemu následoval pomocný francouzský sbor 6000 mužů vedený hrabětem Colignym.²⁷⁰

Koaliční armáda jako celek byla velice pestrá a skládala se z velice rozličných národů Evropy. Ve velení, stejně jako u mužstva, převládala nedůvěra a sobecké zájmy. Úplně jiná byla oproti tomu armáda Osmanů. Bojovnost jednotek, zejména janičářů a sipahiů, se vyznačovala válečným a náboženským fanatismem a velkou zručností v zacházení se zbraněmi. Jejich disciplína je činila lepším nástrojem než žoldnéřské houfy evropských armád.²⁷¹

Rýnské oddíly pod Hohenlohem, které dorazily v prosinci 1663 do Štýrska, otevřely polní tažení 1664. Mikuláš Zrinský naléhal na to, aby byla podniknuta rychlá akce, která by Osmanům co nejvíce uškodila. S Hohenloheho sborem, oddílem císařských a bavorských sil, a se svými 9000 Chorvaty a Uhry, dohromady na 20 000 mužů, překročil Zrinský 20. ledna 1664 řeku Muru. V následujících dnech obsadil menší pevnosti Breznica (Berezencze, Bresnitz), Babocsu a Barcs. Dne 29. ledna dobyl město Pětikostelí (Pécs). Hohenlohe s pěchotou zde zůstal, aby obléhal tvrz, ve které se Osmané zabarikádovali. Zrinský podnikl s jízdou ničivý nájezd až do okolí Osijeku a zničil při tom velký most, který vedl přes řeku Drávu a přilehlé bažiny. Dne 5. února byl zpět v Pětikostelí. Statečně bráněná pevnost nemohla být bez těžkého dělostřelectva dobyta. Zrinský a Hohenlohe, poté co ještě dobyli Segesd se 15. února navrátili do Zrinyiváru.²⁷²

²⁶⁹ Již od 16. století byla dohodnuta jistá suma peněz, kterou měl císař dostávat. Německý termín je „Römermonat“. Jednalo se o jakousi „tureckou“ daň, kterou přispívala říše na válku s Osmany pokud ji říšský sněm odsouhlasil.

²⁷⁰ K jednáním v Řezně a pomoci císaři Srov. ARETIN, *Das Alte Reich I.*, s. 217-225, REDLICH, c. d., s. 183.

²⁷¹ PEBBAL, c. d., s. 7.

²⁷² PEBBAL, c. d., s. 8, REDLICH, c. d., s. 184.

Špatné roční období si mezi jednotami vyžádalo značné ztráty a vojenský úspěch akce ztráty nevyvážil. Zničený osijecký most byl v polovině dubna Osmany opraven a dříve by stejně do pole nevyrazili, protože byli odkázáni na trávu pro své koně a velbloudy. Nicméně vyplenění a zničení země mělo za následek, že zásobování osmanské armády při pozdějším vyražení do pole bylo ztíženo a pochod ještě opožděn.

Během jednání v Řezně byl načrtnut plán tažení pro rok 1664. Vzhledem k cílům tažení byl nejednotný, příliš komplikovaný s ohledem k přísunu zásob, tříštil síly, které již tak nebyly velké, a celá jeho koncepce byla nešťastná. Místo jednotného postupu podél Dunaje, jak navrhoval Montecuccoli, rozhodla Dvorská válečná rada rozdělit veškerou válečnou moc do tří oddílů s třemi operativními cíli.

Na pravém křídle mělo operovat 16 900 mužů pod vedením bána hraběte Zrinského a císařského polního zbrojmistra hraběte Petera Strozziho. Jednalo se o murskou armádu, která měla postupovat podél Mury a dobýt pevnost Kanižu. Ve středu byla v síle 28 500 mužů hlavní nebo dunajská armáda pod velením Montecuccoliho. Měla vytáhnout z Ungarisch-Altenburgu podél Dunaje. Na levém křídle stála severní armáda v síle 8500 mužů pod velením císařského polního zbrojmistra hraběte Ludvíka de Souches. Cílem bylo vyrazit od Váhu směrem k Nitře a dobýt pevnosti Levice, stejně jako Novohrad. Ony tři armády krylo 12 500 vojáků v posádkách pevností. Plán tažení stanovil, že armáda bude ve výchozích místech, odkud měla vytáhnout do pole, na přelomu dubna a května 1664.²⁷³

Největší úspěchy na vedlejším bojišti měl de Souches, který dobyl Levici, dvakrát porazil osmanské oddíly a 1. srpna obsadil opevněný Parkan a zničil pontonový most nepřítele přes Dunaj, který zde byl vybudován minulý rok.²⁷⁴ Na pravém křídle se oddíly určené pro obléhání Kaniži spojily před pevností teprve 28. dubna. Město padlo, ale pevnost se ubránila až do příchodu velkého vezíra na počátku června. Nejednotnost velení, podcenění silné pevnosti, která ležela v těžko přístupném terénu, a nedostatek artilerie rozhodl.

Fâzil Ahmed shromažďoval síly u Zemunu poblíž Bělehradu. V květnu vytáhl do pole. Jako obvykle byla síla jeho armády přeceňována a nadhodnocena. I s Tatary a pomocnými oddíly měl zhruba 40 000–70 000 mužů a stovku děl. Oddíly obléhající Kanižu se stáhly ke Zrinyiváru. Velký vezír je následoval a jeho voje

²⁷³ K válečnému plánu a uspořádání jednotek Srov. PEBBAL, c. d., s. 8, REDLICH, c. d., s. 184–185.

²⁷⁴ PEBBAL, c. d., s. 9, REDLICH, c. d., s. 185.

zaujaly výhodnější postavení na levém břehu řeky Mury, který byl vyšší. Pevnost sama se nacházela na levém břehu. Pravé křídlo bylo demoralizováno a rychlému postupu Osmanů neměl kdo čelit. Dunajská armáda se scházela pomalu a v květnu musela poskytnout podporu oběma křídlům. Hlavní bojiště se přesunulo k Muře a Drávě. Krajina zde byla obtížná pro pochod armád a vzdálena od zásobovacích linií císařských na Dunaji.

Zrinyvárská pevnost byla ve skutečnosti jen starým zámkem s palisádami, zatarasena záseky a roku 1661 nově vybudovanými šancemi. Podle Montecuccoliho, který byl 1. června jmenován vrchním velitelem armády, nestála za námahu spojenou s její obranou. Dne 15. června dorazil vrchní velitel k pevnosti. Mezitím bylo odraženo vícero osmanských útoků na pevnost a pokusů překročit Muru. Zrinský naléhal, aby byli Osmané napadeni celou silou. Montecuccolimu to přišlo příliš riskantní, přejít řeku tváří v tvář nepříteli, který kontroloval výšiny na levo od Mury. Armáda se musela dobrovolně vzdát Zrinyváru, který byl Osmany konečně 30. června dobyt. Zrinský byl do hlouby duše rozhněván, obviňoval Montecuccoliho a již 29. června opustil armádu.²⁷⁵

Když Köprülü překvapivě 12. července odtáhl na sever směrem k Balatonu, aby táhl přes Rábské údolí a vpadl tudy do vnitřního Rakouska, Montecuccoli ho následoval teprve po dvou dnech, aby zabránil jakémukoliv klamu či úhybnému manévru ze strany velkého vezíra. Pomalu se vše začalo schylovat k rozhodujícímu střetu. Císařský velitel se během druhé poloviny července spojil s pomocnými oddíly, které vyslala Francie a říše. Montecuccoliho úmyslem bylo předejít nepřítele u Ráby, zastavit ho a nechat dojít události k bitvě. S císařskou kavalerií pospíchal a přišel právě včas, aby zabránil Osmanům v přechodu Ráby u Körmendu. Velký vezír poté táhl na pravém břehu proti proudu řeky vzhůru. Dne 30. července stanuly obě armády naproti sobě u Sv. Gotthardu, který se nacházel na pravém břehu Ráby.²⁷⁶

Bojiště leží zhruba tři kilometry západně od obce Sv. Gotthard. Dnes leží převážně na rakouském území. Průměrně dva kilometry širokým údolím protéká Ráb, který zde vytváří oblouky. Nespočet menších a větších toků se vlévá do Ráby. Horská úbočí vystupují na obou stranách údolí relativně prudce, a sice jižněji více než severněji. Řeka Rába má měkký, bahnitý podklad a při běžném stavu vody se dá na většině míst překročit. V období kolem bitvy byla řeka vylitá v důsledku silných

²⁷⁵ Srov. PEBBAL, c. d., s. 9, REDLICH, c. d., s. 186-187.

²⁷⁶ K pohybu armád v červenci nejlépe PEBBAL, c. d., s. 10-11, REDLICH, c. d., s. 187-188.

dešťů a dala se překročit jen někde. Protože během bitvy dosahovala voda nad výšku člověka představovala značnou překážku. Jílovité břehy se z vody vynořovaly většinou příkře, takže se do vody muselo skákat. Jižný břeh převyšoval severní. Nejdůležitější spojnici byla silnice ze Sv. Gotthardu přes Mogersdorf do Weichselbaumu. Zhruba kilometr od Mogersdorfu tvořila Rába směrem na jihovýchod velký oblouk, jehož na severozápad směřující otevřené strany byly v době bitvy uzavřeny těžko průchodným podrostem malého křovinatého lesa.²⁷⁷

Montecuccoli rozmístil armádu severně od Rábu průměrně 800 až 1200 kroků od řeky a přes silnici Sv. Gotthard–Weichselbaum. S císařskými regimenty na exponovaném pravém křídle, regimenty říšské armády a oddílů Rýnského spolku ve středu a s francouzskými regimenty na levém křídle. Celá fronta, kterou tvořilo 25 000 mužů, se táhla do délky 7500 až 8000 kroků. U řeky byla předsunuta silná stanoviště.

Síla osmanské armády spolu s trénem je odhadována na 120 000 až 130 000 mužů. Z toho 50 000 až 60 000 tvořilo jádro armády složené z janičářů, sipahiů a milic. Boje začaly již 31. července ostřelováním z děl. V noci se janičáři přepravili přes řeku a aniž by byli zpozorováni, zakopali se ve vší tichosti na severním břehu. Ráno 1. srpna odeslal velký vezír několik tisíc jezdců proti proudu Ráby. Klamného manévru využil Fâzıl Ahmed k tomu, aby napadl střed postavení křesťanské armády. Předsunuté hlídky byly zahnány a kolem osmé ranní stáli janičáři na okraji Mogersdorfu. Říšské jednotky, které proti nim byly spěšně vrženy, zachvátila při ofenzívě Osmanů panika a daly se na útek. Janičáři obsadili Mogersdorf a přes řeku dostávali neustále posily. Ve středu koaliční armády zela velká mezera.

Protiútok spojenců Osmany vrhl zpět a kolem poledne bitva uvázla na mrtvém bodě. V tento čas svolal Montecuccoli poradu velitelů. Otázkou bylo, zda bránit již držené pozice nebo zaútočit se všemi dostupnými prostředky. Mezitím přišly zprávy, že se Osmané nad a pod bojištěm snaží se silnými odřady jízdy obejít obě křídla koaliční armády a spojence obklíčit. Vrchní velitel vydal rozkaz k útoku. Generál Špork odrazil osmanskou jízdu, která přešla řeku nad ležením. Hlavní armáda byla seskupena do dvou sledů o síle zhruba 15 000 vojáků. Ti měli rozkaz postupovat pomalu a v dobrém pořádku.

²⁷⁷ Popis bojiště podrobně zachycuje PEBBAL, c. d., s. 11-12.

Osmané se na tomto břehu řeky opírali o 8–10 zákopů, které stihli vyhloubit. Před tlakem spojené armády začali janičáři nejprve pomalu, postupně ale stále rychleji ustupovat, až se nakonec dali na útěk. Řeka byla plná prchajících Osmanů, koní a velbloudů, do kterých útočící spojenci bez výběru pálili. Kvůli vysokému břehu museli prchající do řeky skákat, druhý břeh byl kluzký a dalo se jej dosáhnout jen s velkou námahou nebo vůbec. Mezi 16. a 18. hodinou byl celý severní břeh opět v rukou křesťanů. Tím bitva skončila. V pozdních odpoledních hodinách propukl silný déšť, který zřejmě znemožnil další postup.

Ztráta tisíců nejlepších vojáků oslabila okamžitou ofenzivní sílu Osmanů. Ještě více však porážka zranila jejich prestiž, protože znamenala obrat osmanského válečného štěstí v bojích s křesťany. Jednalo se o první bitvu, kterou křesťané vyhráli nad dosud neporazitelnými nevěřícími. Spojenecké ztráty čítaly 2000 mrtvých a zraněných. Osmanské nejsou přesně známy, ale přesáhly číslo 10 000.²⁷⁸

Velký vezír nastoupil s otřesenými jednotkami zpáteční cestu. Špatné počasí a rozblácené cesty si vyžádaly další ztráty, především na koních a velbloudech. Montecuccoli byl odměněn za vítězství udělením hodnosti generálporučíka, což byla nejvyšší vojenská hodnost. Zažehnání nebezpečí nyní zcela uvolnilo všechny otevřené i skryté neshody v táboře spojenců. Neustále se projevoval nedostatek potravin a v armádě řádily nemoci. Po polovině srpna dorazila armáda do okolí Šoproně, aby se zotavila. Na počátku září pak armáda vytáhla přes Dunaj k Váhu, což byla reakce na velkovezírův postup do prostoru Ostřihomi a Nových Zámek. Ve Vídni si přáli ještě jeden vojenský úspěch, ale zmíněné těžkosti brzdily jakýkoli postup. Následovaly pomalé a nerozhodné pochody sem a tam a 4. září byla dokonce vyhlášena uherská generální insurekce. Všem akcím byl na počátku října učiněn konec zveřejněním mezitím uzavřeného míru.

Jednání nebyla nikdy během celé války zcela přerušena. Koncem června byla Simonu Renigerovi udělena plná moc k jednáním a byly mu uděleny podrobné instrukce. Do ležení Osmanů dorazil ještě před bitvou u Sv. Gotthardu. Fâzıl Ahmed nebyl ochoten jednat, ale po porážce přeci jen změnil názor a poskytl drobné ústupky. Již 10. srpna podepsal Reniger ve Vasváru (Eisenburg) předběžný mír. Podle něj zůstal Vysoké portě Velký Varadín, Nové Zámky a Novohrad. Zrinyivár neměl být ani jednou stranou znovu vybudován, sporný Székelyhid měl být srovnán

²⁷⁸ K bitvě u Sv. Gotthardu nejlépe PEBBAL, c. d., s. 13-20, REDLICH, c. d., s. 189-190. K celému tažení roku 1664 dále EICKHOFF, c. d., s. 212-222, MATSCHKE, c. d., s. 355-356.

se zemí. Císař mohl na Váhu zakládat nové pevnosti. Roku 1665 zde byla zahájena výstavba pevnosti Leopoldov (Leopoldstadt).

Sedmihradsko bylo vyklizeno jednotkami obou stran a pevnosti držené císařskými byly předány knížeti Apafimu. Komitáty Szatmár a Szabolcs zůstaly císaři. Sedmihradským stavům byla přiznána svobodná volba knížete. Sedmihradští emigranti, také synové Rákócziho a Keményho, měli zajištěnu amnestii a restituci majetku. Mezi dalšími body ujednání bylo, že nikdo nesmí s vojskem vpadnout do Sedmihradska, a Leopold I. měl sultánovi poslat „dobrovolný dar“ v hodnotě 200 000 tolarů. Většina ministrů ve Vídni byla pro uzavření míru. Dne 27. září mohla být císařská ratifikace datovaná 7. zářím předána rezidentem Renigerem velkému vezírovi.

Teprve nyní byl mír oficiálně ohlášen. Panovala všeobecná nespokojenost. Jak mohl císař po vítězství u Sv. Gotthardu přistoupit na tak ponižující smlouvu? Jak vůbec mohl, aniž by se poradil se svými spojenci, jak si stěžovala říšská knížata, bez uherského sněmu podepsat mír? Vídeň odpověděla pádným poukazem na vyčerpanost dědičných zemí a nedostatek peněz, na špatný stav armády, rozháranost a nesvornost říše, nejistotu její pomoci a převahu osmanských vojenských sil. V potaz musel být brán i postoj Uhrů a rostoucí převaha Francie na západě.²⁷⁹

2.5. Wesselényiho spiknutí, Uhry 1664–1681

Horní Uhry již nemohly být účinně bráněny, protože byly ztraceny Nové Zámky a Velký Varadín. Celá země až k řece Moravě a ke Karpatům byla vystavena nájezdům Osmanů. Mír byl uzavřen proti privilegiím království a bez spolupráce se stavy a zemským sněmem aniž by byly vzaty v potaz uherské zájmy. Ve Vídni se mělo údajně říkat, že Uhrám je třeba „nasadit české kalhoty“. Politická a náboženská nespokojenost působila společně. V Horních Uhrách se uvažovalo v kruzích protestantských stavů a šlechty buď o pokračování na vlastní pěst ve válce a spojení se Sedmihradskem v jedno knížectví nebo se uchýlit pod ochranu Osmanů. Nadvláda Vysoké porty měla být lepší než „tyranie“ cizích vojáků.²⁸⁰

Moritz Csáky správně vidí vasvárský mír jako výhodný pro Vídeň. Podle něj: *„Znamenal počátek nové epochy pro výstavbu a konsolidaci monarchie, především*

²⁷⁹ REDLICH, c. d., s. 191-193.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 197-198.

však pro hospodářský rozkvět ve smyslu merkantilismu.“²⁸¹ Vedle již zmíněných důvodů k nespokojenosti musíme přičíst i nevoli střední šlechty vedené uherskými jednotkami v pohraničních pevnostech, které byly nyní částečně propuštěné. Část jich měla setrvat dál, ale v horších hospodářských a finančních podmínkách na druhořadých pozicích. K tomu došlo poté, co byli němečtí²⁸² vojáci přeloženi do důležitých center obrany.

Hlavou opozice v Uhrách byl již dříve zmíněný Mikuláš Zrinský. Byl bezpochyby nejen dobrým vojevůdcem a zapáleným patriotem, ale také státníkem, kterého bylo Uhrám nejvíce zapotřebí. Pokud pochopíme jeho význam, pak pochopíme i obrovskou ztrátu, kterou země utrpěla jeho předčasnou smrtí, jak se záhy ukázalo. Při lovu byl 18. listopadu 1664 nešťastně usmrčen divočákem. Jeho plán spočívající ve spolupráci s Francií pak převzali jeho nástupci.

Nespokojení se nyní shromáždili kolem několika nejpřednějších a nejbohatších katolických magnátů a hodnostářů země. Eickhoff je označuje za „skupinu bohatých ctižádostivců, kteří špatně uvažovali a byli politicky nemotorní“.²⁸³ Může-li se nám tento výrok zdát zpočátku poněkud příkrý a troufalý, historické události následujících let nám ho musí jen potvrdit.

Mezi přední postavy tzv. Wesselényiho spiknutí patřili vedle palatina Františka Wesselényiho, primas a arcibiskup Ostrihomy Jiří Lippay, Petr Zrinský, bratr Mikuláše, který po něm převzal úřad chorvatského bána, jeho švagr Fran Frangepan a nejvyšší sudí František Nádasdy. Postupem času se přidali někteří další.

Palatin působil mezi spiklenci jako umírněný faktor. Netěšil se dobrému zdraví a jeho žena Marie Széchy na něj měla velký vliv. Právě ona ho přivedla ke spiknutí. Sama byla silně ovlivněna protonotářem palatina Ferencem Nagym. Ten, stejně jako správce Wesselényiho statků Michal Bory, naléhal k dalším krokům. Před očima měli především vlastní zisk. Petr Zrinský disponoval rozsáhlými statky od Mezimuří (Murinsel) až k Rjece (Fiume) a k přístavu Bakar (Buccari). Většinou sídlil v Mezimuří na Csakaternu. Byl sice statečným válečníkem, ale v politických věcech byl omezený, naivní, přitom však ctižádostivý a vášnivý. Především u

²⁸¹ CSÁKY, M., *Die ungarischen „Malcontenten“ und „Kuruzen“ – soziale und ökonomische Aspekte ihrer Erhebungen*. In: *Revolutionäre Bewegungen in Österreich* Hrsg. von ZÖLLNER, E., Wien 1981, s. 78.

²⁸² Rozuměj cizí vojáci. Většinou pocházeli z habsburské monarchie nebo z říše.

²⁸³ EICKHOFF, c. d., s. 323.

primase Lippaye neměl žádnou důvěru. Lippay stejně jako Nádasdy, nejbohatší muž Uher, byl znepřátelen s palatinem.²⁸⁴

Aby bylo možno s Francií navázat co nejbližší styky a nevzniklo žádné podezření, odcestovala Petrova žena Kateřina, sestra Frana Frangepana, do Benátek a vedla zde ve jménu svého muže a bratra prostřednictvím důvěrného kapucína jednání s francouzským vyslancem Bonsym, biskupem z Béziers. Za francouzskou podporu nabídla Ludvíku XIV. svatoštěpánskou korunu. Koncem listopadu 1664 svolal dvůr nejvyšší uherské hodnostáře a magnáty do Vídně, aby dostal jejich souhlas s mírem a získal finanční prostředky nutné k stavbě nové pevnosti Leopoldov na Váhu a pro nezbytné posádky. Při stávajícím smýšlení byl tento pokus odsouzen k nezdaru. Magnáti začali konspirovat s francouzským vyslancem ve Vídni Grémonvillem. Spojení mezi Uhry a Grémonvillem zůstalo činné i v následující době, Petr Zrinský dokonce obdržel francouzskou roční penzi.²⁸⁵

Spiklenci opět nabídli Ludvíkovi XIV. korunu pro některého z bourbonských princů. Francouzský vyslanec však brzy rozpoznal, že celá tato uherská opozice je sice jednotná v nenávisti proti „cizí vládě“ a proti absolutistickým snahám dvora, ale vnitřně je rozdělena na nespokojené, většinou katolické magnáty a protestantskou stranu. Tyto dvě frakce často vystupovaly proti sobě. Je zcela pochopitelné, že francouzský král po těchto zprávách neměl mnoho chuti dát Uhrům nějaké konkrétní záruky. Pouze jim poskytl finanční podporu.²⁸⁶

Dne 3. ledna roku 1666 zemřel arcibiskup Lippay. V březnu téhož roku proběhla svatba mladého Františka Rákócziho s dcerou Petra Zrinského Helenou v Makowitzu. U této příležitosti zprostředkovala Marie Széchy schůzku svého manžela se Zrinským. Oba 5. dubna 1666 uzavřeli v lázeňském městě Štubňa blízko Trenčína spolek, jehož cílem byla obrana uherských zemských práv. Zcela zřetelně se zde střetává právo odporu, které udělil Uhrům ve Zlaté bule král Ondřej II²⁸⁷ s pojetím moderního absolutistického státu. Když neuspěl ve Francii snažil se Wesselényi ve shodě s hornouherskými protestanty dosáhnout osmanské svrchovanosti s pomocí sedmihradského knížete Apafiho.

²⁸⁴ EICKHOFF, c. d., s. 323, REDLICH, c. d., s. 199, CSÁKY, *Die ungarischen*, s. 78.

²⁸⁵ REDLICH, c. d., s. 198.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 198-199, EICKHOFF, c. d., s. 324.

²⁸⁷ Ondřej II. vládl Uhrům v letech 1205–1235. Roku 1222 došlo zakročením duchovenstva proti špatné vládě krále k vyrovnání, tzv. Zlaté bule. Ta potvrdila výsady šlechty a stala se základem uherské feudální „ústavy“ po staletí. Král v ní dal šlechtě právo vystoupit proti němu se zbraní v ruce pokud se nebude řídit zákony země.

Spojení bylo navázáno jak přes Apafiho, tak přímo. V létě roku 1667 přišla od velkého vezíra zamítavá odpověď. Sultán byl spiklencům nakloněn více. Pokusy získat sultána pokračovaly i v následujících letech. Uherští magnáti správně rozpoznali, že Vysoká porta je silou, která by zemi dokázala před císařem ubránit. Až do smrti Ahmeda Köprülüho se postoj Osmanů příliš nezměnil. Osmanské síly byly zaměstnány nejprve bojem o Kandii a pak válkami proti Polsku a Rusku. Nebylo v zájmu velkého vezíra, porušit vasvárský mír a rozpoutat novou válku s císařem.

Wesselényi zemřel 27. března 1667 a uznávanými vůdci opozice se stali Zrinský a Nádasdy. Ten hrál dlouho dvojí hru. Byl zasvěcen do plánů spiklenců, ale byl ochoten je kdykoli zradit, kdyby mu to mělo pomoci k touženému zisku úřadu palatina. Neváhal dokonce podat císaři a prezidentu Dvorské válečné rady markraběti Gonzagovi zprávy o úkladech zesnulého palatina, o pletichách v hornouherských komitátech a jednáních s Osmany. Sám sebe se snažil vylíčit v co nejpríhodnějším světle. U Eickhoffa se dokonce objevuje teorie, že Zrinský se snažil získat vlastní knížectví či dokonce království v Chorvatsku!²⁸⁸

Jediným, kdo bral celé spiknutí vážně byl bezpochyby Štěpán Vitnyedy, nejschopnější, ale také nejvýstřednější hlava protestantské opozice. Navrhoval šíleně odvážné plány jako unést císaře při lovu a poté s ním jednat o uherských svobodách. Na rozdíl od bohatých magnátů neměl co ztratit a jako jediný sledoval všemi odpřisáhlý cíl obnovení zemských práv, bez Osmanů. Zrinský byl již z dřívějšíka spřátelen s hrabětem Hansem Erasmem Tattenbachem, plukovníkem radou ve Štýrském Hradci. V září 1667 ho chorvatský bán získal pro svoji věc. Pokud věřil, že by prostřednictvím Tattenbacha mohl ovlivnit ve Štýrsku hnutí ve svůj prospěch, byla to od počátku pochybná kalkulace.²⁸⁹

Na bohatě zastoupeném shromáždění v Szendrő jižně od Košic 18. srpna 1668 se zdálo, že bylo dosaženo shody. Podle plánů měl být přepaden transport, který převážel velkou sumu peněz z Košic do Vídně a zajat ostrihomský arcibiskup. Ztroskotání těchto pokusů a bezvýchodnost celé situace, kdy se od Francie nedalo vůbec nic čekat, vneslo do řad spiklenců malomyslnost. Nejen podřízené osoby, ale také Štěpán Barkóczy, který byl již ustanoven jedním z generálů uherské armády,

²⁸⁸ EICKHOFF, c. d., s. 326.

²⁸⁹ K bohatým událostem let 1666–1667 Srov. REDLICH, c. d., s. 199–202, EICKHOFF, c. d., s. 325–326.

dokonce Bory a Marie Széchy, která se rozešla s Nádasdym a byla zadlužená, přicházeli postupně na podzim a v zimě roku 1668 a v lednu 1669 do Vídně, aby sami vše odhalili a očistili se. Kromě toho měl císař zprávy i od svého rezidenta u Vysoké porty.

Ovlivněn úsudkem hraběte Rottala,²⁹⁰ se vídeňský dvůr rozhodl nezasahovat proti spiklencům silou, ale pokusil se získat vůdce a tím dostat situaci pod kontrolu. Na 29. dubna 1669 bylo císařem svoláno do Prešova shromáždění hornouherských komitátů s cílem utiшит rozjitřené city. Vedle Rottala, uherského kancléře Pálffyho a dalších Uhrů, byl královským komisařem jmenován i Petr Zrinský. Samotní přítomní, většinou sami horliví protestanté, nahlíželi na shromáždění jako na nekompetentní a jednání 20. května ztroskotala. Zrinský prosil s odvoláním na své věrné, císaři vykonané služby o propůjčení výnosného místa generála Karlovice (Karlstadt). Odhalil Rottalovi všechno, co věděl o podezřelých jednáních Nádasdyho, které ještě přeháněl, aby si tím u císaře zajistil prominutí. Nádasdy se v říjnu objevil na dvoře, padl císaři k nohám a předložil obsáhlé doznání, ve kterém ani on nikoho nešetřil. Císař nyní věděl i o spojení spiklenců s Grémonvillem. Zrinský a Nádasdy přísahali věrnost a dostali pardon.

Když Zrinský generalát neobdržel, pokračoval ve svých intrikách proti dvoru. Získal svého švagra Frana Frangepana, který byl z osobních důvodů zahořklý a nepřátelský vůči Vídni a nyní se začal živě podílet na podnicích svého švagra. V listopadu 1669 poslal chorvatského šlechtice Bukovatzkého k bosenskému pašovi a dále k sultánovi a velkému vezírovi ležícímu s armádou před Kandií. Sultán naslouchal s nadšením, velký vezír nikoli. I přesto se Bukovatzky navrátil na počátku března 1670 plný nadějí zpět. Když bosenský paša napsal Zrinskému, jako „knížeti Ilýrie, Uher, Dácie a Moldavska a nejvyššímu vůdci osmanské armády“, bylo v očích muže jakým byl bán již vše vyhráno.²⁹¹ Jistý počet šlechticů sídlících mezi řekami Murou a Drávou, bylo ochoten se přidat. Zrinský a Frangepan doufali s těmito lidmi získat špatně spravované pevnosti na chorvatské hranici a počítali s tím, že osmanská posádka Kaniži podnikne nájezd do Štýrska a překvapí Štýrský Hradec.

Tattenbach pro plán získal ještě hraběte Thuna, zemského hejtmana Gorice. Zrinský si i nadále chtěl ponechat otevřená zadní vrátka. V dopise císaři popřel

²⁹⁰ Dřívější velitel Szendrő. Vlastnil uherský indigenát a sám sebe chápal jako prostředníka a důvěrníka mezi Uhrami a dvorem. REDLICH, c. d., s. 203.

²⁹¹ Tamtéž, s. 203-204.

jakékoli spojení s Osmany a dokonce požadoval nové hodnosti a statky.²⁹² Vídeňský dvůr se dozvěděl nejen o Bukovatzkého misi, ale byla zachycena i bánova korespondence se sousedními osmanskými paši. Teprve nyní, když Zrinský a Frangepan již stahovali ozbrojené lidi v Mezimuří, se rozhodl dvůr zasáhnout. Císař byl znepokojen i silným podrážděním v Horních Uhrách. Doba smířlivého kurzu byla minulostí.

Rákóczim svolané shromáždění zástupců protestantských komitátů do Košic rozhodlo v únoru 1670 o naverbování několika tisíc mužů všeobecné insurekce „k obraně vlasti“. Císařem na 16. března svolané shromáždění stavů celých Horních Uher do Báňské Bystrice podalo pouze nejostřejší stížnosti a vůbec nepřistoupilo na jednání. Při zasedáních Tajné konference 20. a 27. března 1670 byla dohodnuta energická a obsáhlá opatření i rozkaz o jejich neodkladném provedení. Regimenty nacházející se v Rakousích měly jít proti chorvatské hranici a Mezimuří. Jízda ležící ve Slezsku měla táhnout k Jablunkovskému průsmyku. Jednotky z Moravy, Čech a Rakous pak pochodovaly k Váhu. V Polsku se měli verbovat vojáci, u Mohuče, Saska a Braniborska měla být hledána říšská pomoc.²⁹³

Pokud by se Zrinský sám císaři postavil a poddal, nebyla by mu „brána milosti uzavřena“. Také Lobkovic směřoval k Zrinskému a Frangepanovi ještě 16. dubna psaní, ve kterých mluvil o „dobrotivých úmyslech“ císaře a o „vrozené milosti Jeho Veličenstva“. Zrinský se na slova císařské milosti upnul. Až do konce procesů hrálo toto psaní svoji roli. Generál Spankau, starý, zkušený voják, dostal rozkaz napadnout oblast Mezimuří. Měl obsadit Csakaturu, Legrad a další místa a zmocnit se Zrinského živého či mrtvého. Kromě toho byla na jeho a Frangepanovu hlavu vypsána odměna, jejich statky propadly státu. Hodnost chorvatského bána byla dočasně přenesena na hraběte Mikuláše Erdödyho a záhřebského biskupa s rozdělením na vojenské a soudní pravomoci.²⁹⁴

Správa Štýrského Hradce zadržela velmi podezřelé dopisy Tattenbacha Zrinskému a 22. března nechala hraběte Tattenbacha zatknout. Záhy se ukázalo, že hnutí nemělo podporu ani sympatie. Šest let trvajících spiknutí si nedokázalo zajistit všeobecnou podporu šlechty a rolníků. Osmané nezasáhli a císařské jednotky se povážlivě stahovaly. Tehdy dorazil z Vídně páter Forstall s všeobecnými zárukami,

²⁹² EICKHOFF, c. d., s. 328.

²⁹³ REDLICH, c. d., s. 205.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 206, EICKHOFF, c. d., s. 328.

které mu byly dány. Oba vůdci se okamžitě rozhodli hledat spásu v poddání se a 7. dubna adresovali císaři pokorné dopisy. Zrinský dokonce poslal svého mladého syna jako zajatce s Forstalem do Vídně. Ještě před tím než dorazila odpověď, pronikl Spankau do Mezimuří. V noci z 13. na 14. dubna opustili Zrinský a Frangepan Csakatur, který se druhý den bez boje vzdal. Kateřina Zrinská byla na zámku internována a poté odvezena se svojí dcerou do Štýrského Hradce.

Zrinský a Frangepan směřovali do Vídně, kde byli 18. dubna internováni. František Rákóczi se chopil v Horních Uhrách zbraní a rychle kolem sebe shromáždil značnou sílu. S 5000–6000 muži vytáhl k Tokaji. Okolní komitáty povstaly, rebelům se podařilo zničit císařský oddíl. Menší pevnosti otvíraly brány, ale Tokaj a Szatmár se statečně bránily. Protestantská města jako Košice a Prešov zůstala zdrženlivá, nedůvěřovala katolíkovi Rákóczimu. Tehdy přišla zpráva o poddání se Zrinského, která měla na morálku vzbouřenců zničující efekt. Shromáždění v Talye 1. května rozhodlo i přes odpor vůdců složit zbraně. Generál Špork, který na konci května překročil Váh, nenarazil na žádný odpor. Rákóczi měl účinného zastávce ve své matce Sophii Báthoryové, která byla známa katolickým nadšením a konverzemi. U dvora a jezuitů byla výborně zapsána a měla jejich přízeň. Rákóczi vrátil obsazená místa, pustil císařské posádky do svých pevností a zaplatil významnou sumu.²⁹⁵

Uhry se ocitly v císařových rukou jako nikdy předtím. Řízením vyšetřování proti Zrinskému a Frangepanovi byl pověřen kancléř Hocher, kterému stál k ruce Christof Abele, dvorský sekretář a vedoucí protokolu Tajné konference. Každý se chtěl zachránit tím, že svaloval vinu na druhého. Také Nádasdy byl nově podezřelým a na počátku září byl zatčen. Ve Vídni se sešel mimořádný soudní tribunál pod Hocherovým předsednictvím. Členy bylo 11 lidí, kteří pocházeli z říšské dvorské rady, z Dvorské válečné rady a dolnorakouské správy. Magnátům se nepodařilo otupit hlavní body obvinění a soudní tribunál je jednohlasně odsoudil za urážku majestátu, a rebélii a velezradu v dubnu 1671 ke smrti a odejmutí všech statků a majetku. Císař i nejvyšší hodnostáři rozsudek potvrdili. Ten zněl useknutí pravé ruky, poté hlavy. Císař zmírnil 29. dubna rozsudek prominutím useknutí ruky. Den nato byli Nádasdy ve Vídni na radnici, Zrinský a Frangepan ve stejnou hodinu ve

²⁹⁵ REDLICH, c. d., s. 208-209.

Vídeňském Novém Městě popraveni. Prvního prosince padla také Tattenbachova hlava.²⁹⁶

Vídeňský dvůr poslal v srpnu 1670 do Levoče komisi, která se za předsednictví hraběte Rottala měla poradit s komitáty ohledně vydržování jednotek. Jejím hlavním úkolem bylo vést vyšetřování viníků. Ke konci roku přeložila komise svoji činnost do Prešpurku, kde působila až do léta 1671. Vynesla řadu rozsudků smrti, ale jen jeden byl nakonec vykonán. Kromě toho Vídeň nařídila řadu zatčení a konfiskací majetku. Jedním z obžalovaných se stal i Štěpán Thököly, nejbohatší magnát v severozápadních Uhrách. Ještě před obležením skalního hradu Orava, kde sídlil, v prosinci 1670 zemřel. Jeho mladý syn Imrich uprchl převlečen za děvče na polské a později sedmihradské území.²⁹⁷

Procesy byly vedeny i proti již zesnulým. Zde šlo o jejich majetek, který byl ve většině případů zkonfiskován. V létě 1671 zasedl ve Vídni další soud, který měl procesy ukončit a revidovat ještě nepotvrzené rozsudky. Uhry předhazovaly vídeňskému dvoru lačnost po krvi a krutost. Zrinskému byla přislíbena císařem milost, ale slib nebyl dodržen. Navíc podle uherských práv, nesměl být uherský šlechtic souzen jinde než v Uhrách a zemským sněmem.

Situace se zdála být zralá k tomu, aby byly Uhry pevněji připojeny k ostatním územím monarchie. Země měla být přivedena k pořádku umístěním stálých posádek. Nutné prostředky měly Uhry samy odvádět prostřednictvím všeobecné daně. Dne 21. března vydal císař rozkaz, že každý komitát a město musí na svém území umístěné vojáky zaopatřovat. K zajištění ubytování vojáků a pořádku při odevzdávání poplatků byl císařským výnosem z 15. února 1672 biskup Vídeňského Nového Města, Leopold hrabě Kollonitsch, jmenován prezidentem uherské Dvorské komory v Prešpurku. S tímto vypsáním daní, které potřebovaly schválení sněmu, byla zahájena cesta prosazování absolutismu v Uhrách.

László Benczédy označuje léta 1670–1681 jako leopoldinský absolutismus. Roku 1671 byla také zvýšena desetinásobně zemská daň, kterou pochopitelně platili především rolníci. Díky velkému počtu vojáků umístěných v Uhrách se skutečně podařilo většinu vypsaných daní vybrat. Obrovské navýšení muselo samozřejmě

²⁹⁶ REDLICH, c. d., s. 209-212, EICKHOFF, c. d., s. 329. K událostem z let 1664–1670 dále Srov. SALAMON, c. d., s. 372-374, ZÖLLNER, *Geschichte*, s. 249-250, EVANS, *Vznik monarchie*, s. 295-297.

²⁹⁷ REDLICH, c. d., s. 213, EICKHOFF, c. d., s. 330.

narazit na konflikt požadavků státu a vrchnosti. Mohlo zde být zachováno jen jedno na úkor druhého nebo jedno zatížení muselo být sníženo.²⁹⁸

Během porad nejvyšších představitelů habsburské monarchie byly stanoveny cíle nové politiky. Těmi bylo uznání dědičných práv dynastie Habsburků v Uhrách, všeobecné zavedení katolického vyznání a vymýcení kacířství. Dále potom odstranění palatinátu a stavovské moci a vytvoření absolutistické vlády. Gubernium s německými a uherskými rady a gubernátorem v čele mělo spojit veškeré záležitosti, také vojenské. Podle plánů mělo být na Vídni závislým orgánem sloužícím k uspořádání uherských záležitostí podle českého vzoru.

Gubernátorem byl 27. února 1673 jmenován velmistr Řádu německých rytířů, kníže Jan Kašpar Ampringen. Narodil se v Uhrách, bojoval v Kandii, byl zkušeným válečníkem a kromě toho byl znám jako čestný, rozumný a blahoskloný muž s velkými správními zkušenostmi. Celé gubernium bylo mrtvě narozeným dítětem. Mělo se stát novým centrálním úřadem pro Uhry, ale jeho stvořitelé neměli konsekvence a především moc, aby rozhodnutí a činnost ostatních úřadů závažným způsobem omezili. Ne Ampringen, ale Szelepcsényi a vedle něj Kollonitsch byli rozhodujícími muži. Přesto viděli Uhři v tomto úřadu a v gubernátorovi ztělesnění záměrů dvora namířených proti uherským právům. Gubernátorovi se kladlo za vinu to, co se stalo v následujících letech, přestože sám Ampringen byl osobně prozíravý a spravedlivě smýšlející. Právě on byl označen za typ německého tyрана.²⁹⁹

Pozoruhodné je, jak nakonec probíhala „institucionalizace“ celého leopoldinského absolutismu, pokud ho srovnáme s radikálními návrhy prvních dvou let. Při stanovení daně pro rok 1673 byla původní suma snížena o 30 %, což zůstalo v platnosti až do roku 1681. Leopold I. a jeho vláda tedy nakonec raději ustoupili ve státní daňové politice, než aby se zabývali upravením vztahu nevolník–vrchnost.³⁰⁰

Protestantismus, který byl ideologickým nástrojem povstalců, se stal terčem protireformace. Kromě toho uherští protestanti sáhli v letech 1670 a 1671 ke zbraním, což nyní poskytlo vítanou záminku otevřeného postupu proti nim. Před tím, než vídeňský dvůr sáhl k systematickému pronásledování protestantů, vystoupili proti nim katoličtí magnáti a preláti. Právě episkopát převzal otěže perzekuce.

²⁹⁸ BENCZÉDI, L., *Der leopoldinische Absolutismus und die Leibeigenschaft in Ungarn (1670–1681)*. In: *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16.–17. Jahrhundert* Hrsg. von HECKENAST, G., Budapest 1977, s. 71–72.

²⁹⁹ Srov. EICKHOFF, c. d., s. 329–330, REDLICH, c. d., s. 217–218.

³⁰⁰ BENCZÉDY, *Absolutismus*, s. 73.

Vojenský postup proti protestantům probíhal zejména v případech, kdy chtěli bránit své kostely a školy (v Prešpurku apod.). Ruku v ruce s vyklízením evangelických kostelů a emigrací kazatelů nastupuje všude katolizace městských rad a úřadů.

Hlavní úder byl veden v letech 1673–1674. Vpád uherských emigrantů do severních Uher v létě 1672, který přešel ve stálou drobnou válku, měl hned od počátku charakter jasné náboženské války proti katolíkům a nabídl nový zdroj k podezírání a pronásledování protestantů. Císař a dvůr byli plni horlivosti pro rekatolizaci Uher. Vlatními hybateli byli uherští preláti a katoličtí magnáti a především na jejich vrub jde většina toho, co se stalo. Mnohé se dělo, aniž o tom věděl císař. Magnáti, jako hrabata Forgách a Pálffy, ostře kárali postup primase Szelepcsényiho, ze kterého byli i loajální Uhři tak zoufalí, že žádný z nich nechtěl za císaře „tasit šavli“.³⁰¹

Szelepcsényi zahájil na podzim 1673 tzv. prešpurské procesy s protestanty. Proti reformovaným duchovním vznesl řadu obvinění, šlo mimo jiné o hanění katolického náboženství a císaře, revoltu a zrádcovské styky s exulanty. Byla jim slíbena milost, pokud přestoupí na katolickou víru nebo podepíší revers, ve kterém sami sebe označí za provinilé, zřeknou se svých úřadů a slíbí nezlomnou věrnost. Kdo nepodepsal, musel odejít ze země. Roku 1674 bylo obžalováno přes 300 lidí. Kdo nepodepsal, byl odsouzen k smrti. Císař sice odsouzeným dal milost, byli ovšem uvězněni v různých pevnostech.

Vedle toho probíhalo obracení na víru. Především jezuité se činili ve vyhledávání a ničení kacířských knih, v kázáních a při zpovědích. Mezi lety 1671–1678 bylo jimi v Uhrách dosaženo přes 20 000 obrácení na pravou víru. Jen u armády a u pohraničních posádek učinila katolická restaurace výjimku. Nejvyšší velitel generál Spankau, sám protestant, neznal nic jiného než císařskou službu a rozkaz. U posádek pohraničních pevností byl bezpočet uherských protestantů, jim byla na jejich prosby a stížnosti, přísliby Dvorské válečné rady a císaře v letech 1674 a 1675 potvrzena výjimka. V celé řadě pohraničních míst si udrželi své duchovní, kostely a školy.³⁰²

Po spiknutí v letech 1670–1671 větší počet uherských šlechticů uprchl na osmanské a sedmihradské území. V okolí Debrecína a Biharu, v komitátech Kővar a Marmaros se již roku 1672 shromáždily davy uprchlíků, které tvořily pestrý houf.

³⁰¹ REDLICH, c. d., s. 219–222, EICKHOFF, c. d., s. 331–332.

³⁰² REDLICH, c. d., s. 223–224, EICKHOFF, c. d., s. 334.

Vedle šlechticů jako byli Bočkaj, Petroczy, Szepessy, Kende a Szuhai, zde byli hajduci a beťárové, divoké duše pust a kopců, poloviční lupiči nebo lapkové, tedy žádná spořádaná armáda. Chyběli důstojníci a především uznávaný vůdce. Nazvali se uprchlíky (bujdosók) a chtěli bojovat za „zlaté svobody“, které byly cizinci ohroženy. Brzy se objevuje staré pojmenování oněch nezapomenutých houfů křižáků z doby Jiřího Dózsi, kurucové, případně malkontenti (nespokojenci), pro císařské vojáky se ale objevuje přezdívka labancové, peší knechti.³⁰³

V druhé polovině srpna 1672 vypuklo povstání, k němuž se připojily i některé komitáty. Po počátečních úspěších byli povstalci u Györkezcela poraženi. Museli se stáhnout zpět, ale v žádném případě nebyli sklíčení porážkou. Vůdci pomýšleli na zřízení samostatného knížectví v Horních Uhrách, hledali pomoc Vysoké porty a sedmihradského knížete. Velký vezír Ahmed Köprülü strpěl emigranty na osmanském území, připustil, aby se k nim připojili menší či větší oddíly Osmanů. Na druhou stranu císařským rezidentům tvrdil, že o těchto banditech nechce nic vědět a rozkázal Apafimu, aby se choval zcela klidně. Císařským generálům Spankauovi, Strassoldovi a obzvláště obávanému Cobovi bylo spíláno krvavých katů, ale běda, pokud padl kurucům do rukou labanc. Ke krutostem se uchylovaly obě strany.

Povstalcům chyběl uznávaný vůdce. Michael Teleki, rádce Apafiho, byl od roku 1674 do jisté míry jejich diplomatickým zástupcem, ale nebyl vojákem a netěšil se žádné vážné důvěře. Jednotliví vůdci bojovali se svými skupinami na vlastní pěst. Země byla místy zpustošena, zatímco se obyvatelé uchylovali do lesů a kopců nebo k povstalcům. První fáze do roku 1678 až k vystoupení Imricha Thökölyho měla skutečný charakter nepravidelné a proměnlivé „gerilové“ války. Ve vysáté zemi brzy tu, brzy tam vyvstal hladomor a od roku 1676 se k němu přidal ještě mor, který si po dlouhé roky žádal své oběti.

Od roku 1673 byly síly habsburské monarchie napjaty válkou s Francií. Francouzskému dvoru přišly samozřejmě uherské těžkosti vídeňského dvora vhod. Měly být podporovány, aniž by se Ludvík XIV. chtěl nějak výrazně finančně angažovat a kompromitovat. Stejnou politiku francouzského krále budeme moci sledovat i později. Proti Habsburkům, kteří byli jeho nepřáteli, se snažil najít oporu

³⁰³ Slovo kurucové se poprvé objevuje roku 1679. Jeho původ podle nejnovějších výzkumů není od křižáků (účastník křížové výpravy), ale spíše neznámého původu. Pro protivníky kuruců běžně používaný výraz labanc se poprvé objevuje roku 1672 jako „přívrženec Habsburků“. Od roku 1687 pravděpodobně od slova „lobontos“ („neučesání“) podle paruk císařských. CSÁKY, *Die ungarischen*, s. 91, pozn. 8.

nejen v říši, ale i na východě. Zde měli být jeho přirozenými spojenci Vysoká porta a Polsko. Dva pomocníci, kteří spolu vedli v 70. letech válku o Ukrajinu a Podolí. Je zajímavé sledovat orientální politiku Ludvíka XIV. V dobách konfliktů s císařem povzbuzoval své východní spojence proti habsburské monarchii penězi a přísliby. V dobách míru či příměří se jeho zájem ztrácel.³⁰⁴

Francouzští agenti se v září 1674 objevili v Sedmihradsku. V dubnu 1675 došlo k uzavření smlouvy, podle níž měl Ludvík XIV. poskytnout subsidie a Polsko vojáky.³⁰⁵ Švagr Sobieského, markýz Béthune, byl vyhlédnut za vojevůdce, možná dokonce knížete. Francouzští emisáři však viděli nejednotnost a rivalitu v řadách povstalců, ustrašenost Apafiho, vojenskou neschopnost Telekiho, takže Paříž zůstala zdrženlivou. Když se nový velký vezír Kara Mustafa zdál být více nakloněn uherskému povstání, a Polsko uzavřelo s Vysokou portou mír, stal se Apafi odvážnějším. V Polsku se dokonce objevila delegace povstalců, která nabízela Jakubovi, synovi polského krále Jana III., svatoštěpánskou korunu. Jan III. posly odmítl.³⁰⁶

Na jaře 1677 došlo k uzavření nové smlouvě mezi uherskými povstanci a Béthunem ve Fogaraši, která byla Ludvíkem XIV. schválena.³⁰⁷ Skutečně se na podzim objevil z příkazu Béthuna markýz Boham s naverbovanými polskými oddíly v Marmaroši. Dne 10. října 1677 porazil u Kiralyházi, západně od Huszty silný oddíl císařských (uváděno i jako bitva u Nyalábváru).³⁰⁸ Béthune nicméně jednal na vlastní pěst. Vztah krále Jana III. vůči francouzskému panovníkovi mezitím ochladl. Příčin bylo více. Nespokojenost s francouzskou politikou, která ho vtahovala do uherského dobrodružství, odmítnutí některých jeho požadavků³⁰⁹ Ludvíkem XIV. a snaha o sblížení s vídeňským dvorem, která by mohla pomoci odstranit následky míru uzavřeného s Vysokou portou. Odklon je pozorovatelný od roku 1678, navíc po skončení války s císařem na počátku roku 1679 neměl francouzský král příliš zájem na další podpoře Jana III.

³⁰⁴ K Ludvíkově východní politice KOEHLER, K., *Die orientalische Politik Ludwigs. XIV.* Leipzig 1907. Autor čerpal především z francouzských pramenných materiálů.

³⁰⁵ KOEHLER, c. d., s. 43.

³⁰⁶ BATTAGLIA, O. F. de, *Jan Sobieski*. Graz, Wien, Köln 1982, s. 83.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 84, REDLICH, c. d., s. 228, KOEHLER, c. d., s. 44.

³⁰⁸ Srov. REDLICH, c. d., s. 228. KÖPECZI, B., *Staatsräson und Christliche Solidarität: Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Budapest 1983, s. 16.

³⁰⁹ Jednalo se o požadavky pro rodinu manželky Jana III., která byla rozená Francouzka Marie Kazimíra d'Arquien. Polská královna žádala Ludvíka XIV., aby povýšil jejího otce markýze d'Arquien na vévodu a paira Francie. BATTAGLIA, c. d., s. 87, KOEHLER, c. d., s. 44.

Již k roku 1677 se dají sledovat snahy císaře o nějakou formu vyrovnání s uherskými insurgenty. Bohužel marně. Francesco Buonvisi,³¹⁰ který na počátku roku 1677 přišel z Varšavy do Vídně, byl Inocencem XI. pověřen, uvést v chod smíření dvora s uherskou opozicí. V létě roku 1678 byly obnoveny boje a nyní se do čela povstalců dostal schopný muž, mladý magnát Imrich Thököly.³¹¹ Byl vážen nejen pro svůj původ, ale disponoval i potřebnými kvalitami. Byl dobře vychován, sečtělý a obratný v psaní, strhující řečník, který disponoval i vojenskými předpoklady.³¹² Na podzim vytáhl proti důlním městům Horních Uher, přestože byl nakonec císařskými generály poražen, způsobil městům i císařské pokladně velké škody.

Na řadu přišlo další příměří a jednání z počátku roku 1679 v Šoproni. Thököly choval hlubokou náklonost k Heleně Zrinské, vdově po Františku Rákóczi, který zemřel 8. července 1676, a získal si její lásku. Imrich si přál mít souhlas vídeňského dvora ke svatbě s Helenou. Císař totiž vykonával poručnictví nad dětmi z jejího manželství s Rákóczi. Ukončením války s Francií si Leopold I. uvolnil ruce a poslal do Uher další jednotky. Tehdy vypukl v plné síle mor a zasáhl i Štýrsko, Dolní Rakousy, Moravu a Čechy. Ampringen opakovaně žádal o propuštění z úřadu, který již dlouho spatřoval jako překážku pro usmíření. Na jaře 1680 došlo opět k pokusu o jednání v Trnavě, ale bezvýsledně. Kurucové vyplnili komitáty Nitra, Tekov a Trenčín. Thököly obsadil Kežmarok. Poté jednal na podzim Andreas Sebestyén, titulární biskup Semdihradská, opět s Thökölym a konečně přivezl určitější přísliby císaře. Výsledkem bylo prodloužení stávajícího příměří do konce června 1681.³¹³

³¹⁰ Francesco Buonvisi získal první politické zkušenosti v Paříži v doprovodu legáta Chigiho roku 1662. Poté pracoval na různých místech ve Vatikánu a roku 1670 byl Klimentem IX. poslán do Kolína jako nuncius a současně jmenován nominálním arcibiskupem Soluně. Roku 1673 se s ním setkáváme v Polsku, kde měl působit proti potvrzení míru z Buczacze a pokračování polsko-osmanské války. Roku 1677 potom přišel do Vídně. Sloužil dlouhodobě a velkolepě vatikánské politice, která měla za cíl velkou spojenou ofenzivu proti Osmanské říši v jihovýchodní Evropě. Srov. EICKHOFF, c. d., s. 292, BARKER, T. M., *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*. Wien 1982, s. 85, FRAKNÓI, Wilhelm, *Papst Innocenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*. Freiburg in Breisgau 1902, s. 9-12.

³¹¹ Přestože měl Thököly stanout v čele kuruců již roku 1678, vrchním velitelem byl zvolen teprve na počátku roku 1680 v Hajdúszoboszló. Srov. BENCZÉDY, L., *Imre Thököly und das oberungarische Fürstentum*. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2-4, 33, 1987, s. 224, CENNER-WILHELM, G., *Feind oder zukünftiger Verbündeter?: Zur Beurteilung der politischen Rolle des Emerikus Thököly in den grafischen Blättern seiner Zeit*. In: *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch* Hrsg. von HEISS, G., KLINGENSTEIN, G., München 1983, s. 54.

³¹² CSÁKY, *Die ungarischen*, s. 80, REDLICH, c. d., s. 229, EVANS, *Vznik monarchie*, s. 298.

³¹³ EICKHOFF, c. d., s. 352, REDLICH, c. d., s. 229-230, VLNAS, V., *Princ Evžen Savojský, život a sláva barokního válečníka*. Praha 2001, s. 29-30.

Malkontenti se díky Thökölyho vedení dostali ze svého omezeného působišťe na horním toku řeky Tisy. Během krátké doby získali celé území severovýchodních Uher. Kurucové tak již nebyli závislí na pomoci Sedmihradska. Přetrvání úspěchů ovšem záleželo na spolehlivosti a pomoci jejich spojenců, Francouzů a Osmanů. Kromě zahraniční pomoci spočívala jeho síla ve vlastní armádě a vlastních rozsáhlých statcích, ke kterým se přidalo po svatbě s Helenou Zrinskou ještě obrovské bohatství rodu Rákócziů.³¹⁴

Na duben roku 1681 svolal císař uherský sněm do Šoproně. Kvůli nemoci císařovny ho zahájil až 25. května.³¹⁵ Leopold I. přijel s pevným rozhodnutím, v politických otázkách vyjít vstříc obnovení historické zemské ústavy. Prvním krokem byla volba palatina. Sněm zvolil 13. června téměř jednohlasně hraběte Paula Esterházyho. Tím byl úřad opět obnoven a gubernium, zřízené 1673, a vedle něj existující místodržitelství byly odstraněny. Byla obnovena nezávislost Dvorské komory v Prešpurku. Mimoto byla přislíbena konzultace uherských rádců v osmanských záležitostech. Šlo o běžný příslib, který nebyl dodržován. Na řadu se dostaly i sněmem neschválené daňové požadavky minulých let a staré žaloby na cizí jednotky umístěné v zemi.

Zde uherské stavy ustoupily, protože pochopily nezbytnost tohoto opatření. Nebylo možné najednou všechny „německé“ jednotky vykázat ze země, ale jejich odchod byl výhledově dán. Probíraly se i stížnosti na uherské milice a jejich chování během posledních let. Největším problémem se stala náboženská otázka. Císař původně nechtěl připustit na sněmu stížnosti a požadavky protestantských stavů. Považoval je za soukromé záležitosti. Navíc katoličtí magnáti nechtěli nic slyšet o náboženské svobodě a navrácení kostelů, škol, statků a příjmů, které byly zabaveny. Thököly 7. května vyslal na sněm poselstvo, v němž pobízel stavy k boji za obnovení svobod. Palatin odpověděl 18. června, že Thököly může poslat zástupce k jednáním. Na to odpověděl Thököly 6. července protestem proti nezákonnému postupu sněmu, který vůbec neuznal. Již 20. května vypověděl příměří a zahájil boj, v němž měl podporu Osmanů.³¹⁶

Když se na konci srpna a v září spojily sedmihradské jednotky u Debrecína pod velením Telekiho a Apafiho s vojenskými oddíly z Moldavska a Valašska, stejně

³¹⁴ CSÁKY, *Die ungarischen*, s. 80.

³¹⁵ Slavnostní příjezd zachycuje podrobně EICKHOFF, c. d., s. 353.

³¹⁶ Spojenectví Thökölyho a Vysoké porty viz. třetí kapitola této práce.

jako s paši z Temešváru a Velkého Varadína spolu s Thökölyho kuruci začalo být nebezpečí hrozivé. Této přesile bylo možno v ústrety poslat pouze 5000–6000 vojáků. Když navíc 30. září kapituloval před Francouzi Štrasburk, učinil Leopold 8. října první krok ke koncesím, které byly 9. listopadu královským dekretem rozšířeny a stanoveny.³¹⁷

Jednalo se o kompromis, který však nikoho neuspokojil a trval jen do roku 1687, kdy vítězství císařských nad Osmany v Uhrách přivodilo změnu situace. Stavy, královská svobodná města a korunní městyse, stejně jako uherští vojáci v pohraničních pevnostech získaly právo svobodného vyznání. Tam, kde byly vrchnosti různých konfesí, měly zůstat kostely v držbě současné. Kostely s jejich příjmy měly zůstat těm, kteří je měli v držbě od roku 1670. Šlechtě bylo povoleno stavět na svých zámcích kaple a modlitebny. Král slíbil, že bude chránit všechny poddané bez rozdílu víry. Vykonávání náboženských obřadů protestantů bylo omezeno na určitá místa a pro poddané na gruntech (nevolníci) uvedeno v platnost opět pravidlo „cuius regio, eius religio“.

Císařovna byla 9. prosince 1681 korunována uherskou královnou. I proto byly poskytnuty další koncese, jako bylo zřízení škol a far v určených místech, navrácení vypovězených kazatelů a učitelů a zničení jejich reversů. Rok 1670 byl mlčky odepsán. Platil dodatek, že jen kostely, které nebyly přeměněny pro užívání katolíky, smějí zůstat evangelické. Stavy tak dosáhly vítězství.³¹⁸

2.6. Kandie, obnovení války ve Středomoří a velmocenský úpadek Benátek

Válka o Kandii mezi Osmany a Benátkami započala éru „velkých tureckých válek“. Tento termín se objevuje v německé a rakouské historiografii. Republika sv. Marka využila prvních desetiletí 17. století, kdy panoval relativní klid, aby opevnila své zbylé državy ve východním Středomoří.³¹⁹ V roce 1204 získaly Benátky vládu nad ostrovy v Egejském moři, o něco později pak také nad hlavním ostrovem Krétou (dobově nazývána Kandie, Candie). Pro Západ byla republika sv. Marka „děvkou Osmanů“. Přes všechnu ústupnost se nepodařilo Benátkám uchránit svůj obchod před

³¹⁷ REDLICH, c. d., s. 233-234.

³¹⁸ Šoproňský sněm a jeho výsledky Srov. EICKHOFF, c. d., s. 353-355, REDLICH, c. d., 230-235, VLNAS, c. d., s. 30.

³¹⁹ MATSCHKE, c. d., s. 350.

úpadkem. Čím více se otevíraly námořní cesty do Indie a do Nového světa, ztrácely jejich staré monopoly na významu.³²⁰

Nový konflikt byl uspíšen zásahem třetí strany. V roce 1644 podnikla eskadra řádu johanitů usídlených na Maltě útok na konvoj lodí směřujících do Alexandrie. Na jedné z lodí byla přítomna i manželka nebo sestra sultána.³²¹ Osmané byli přemoženi a významní lidé vzati do zajetí. Na zpáteční cestě vítězové zakotvili i na Krétě a u dalších benátských držav. Republika se sice od celé akce distancovala, ale pro sultána to byla vítaná záminka obrátit se proti významnější, a jak se zdálo, snadnější kořisti.³²² Celou zimu Vysoká porta zbrojila a na konci června 1645 se objevila její flotila u břehů Kréty.

Samotný ostrov byl chudý, ale měl klíčovou polohu ve východním Středomoří. Obyvatelstvo bylo řeckého původu i ritu, v důsledku toho bylo v opozici ke katolické církvi, a tím i Benátkám. Republika neměla pochopení pro místní obyvatelstvo a její vláda byla přísná. Proto nebyla mezi obyvatelstvem vlada Benátčanů nijak populární.³²³

Počátek války bezesporu republiku sv. Marka zaskočil. Ihned na počátku Osmané získali druhé největší přístavní město Kaneu (Canea, Chania) na západním pobřeží. Padaly další opevněné body. Benátky začaly hledat podporu křesťanských panovníků. Během dlouhého období této „kandijské války“ poskytovali téměř každoroční podporu několika plavidly jak Malta, tak papež. Příležitostně se objevili i další „západní“ spojenci.

Problémem republiky bylo, že její hlavní síla spočívala ve flotile, kde sloužil i velký počet šlechticů. Zatímco se po oceánech plavily plachetní lodě, ve Středomoří byly stále ještě veslice loděmi, které přinášely rozhodnutí.³²⁴ Neznamená to, že by se zde plachetnice vůbec nepoužívaly. Naproti tomu pozemní armáda byla zanedbána. Existovaly sice i benátské oddíly, ale republika se v tomto ohledu spoléhala především na cizí žoldnéře a vojevůdce.³²⁵ Osmané neměli tak zkušenou flotilu, ale

³²⁰ K souhrnnému přehledu držby ostrova do roku 1644 KOHLHAAS, W., *Candia 1645-1669. Die Tragödie einer abendländischen Verteidigung mit dem Nachspiel Athen 1687*. Osnabrück 1978, s. 9-18.

³²¹ Je uváděno různě. Proto poukazují na obojí možnost.

³²² K celému incidentu, který začal válku Srov. EICKHOFF, c. d., s. 17-18, KOHLHAAS, c. d., s. 19-22, MATSCHKE, c. d., s. 350-351, ANDERSON, R. C., *Naval Wars in the Levant 1559-1853*. Liverpool 1952, s. 121.

³²³ K popisu ostrova EICKHOFF, c. d., s. 35-38.

³²⁴ Popis flotily KOHLHAAS, c. d., s. 38-49.

³²⁵ K pozemní armádě během války KOHLHAAS, c. d., s. 29-37 a s. 49-59. K celé vojenské síle Benátek dále EICKHOFF, c. d., s. 40-42.

obrovskou pozemní armádu a kromě toho i zdroje k vedení dlouhodobější války. V první fázi Benátky stačily se svými zdroji, ve druhé, zhruba od roku 1656, se pak musely již stále více spoléhat na pomoc Západu. V závěru se ukázalo, že rozhodnout válku mohly jen pozemní síly.

Benátské námořní velení nikdy nevyužilo příhodný okamžik, v němž bylo ještě možno změnit poměr sil na ostrově a znovu ho obsadit. Po počáteční fázi totiž přišlo zklidnění situace, které bylo bezesporu vyvoláno chaotickou situací v osmanské metropoli. Na Krétě se bojovalo v této první fázi od jara do počátku podzimních dešťů. Boje poté na dlouhé měsíce ustaly. Na kraji planiny, která obklopovala okraje pevnosti Lancia, byl zřízen opevněný tábor, který sloužil po dvě desetiletí osmanským jednotkám. Byly zde pekárny, výrobní střešního prachu, slévárny děl a vůbec veškeré nutné vybavení pro vojsko. Obležení tento tábor nazývali zkráceně „Fortezza“ nebo „Candia Nuova“.

Největší výhled na úspěch spočíval v myšlence, krátce po dosažení námořního vítězství přemoci osmanské pozemní síly dostatečným počtem vojáků, než nepřítel doplní zásoby a posily. Bohužel, benátské smýšlení směřovalo především k znepříjemnění života Osmanů demonstracemi, kaperskou válkou a vypalováním bodů na pobřeží.³²⁶

Po prvních neúspěších byl roku 1646 přijat nový plán. Podle něj měly být benátskou flotilou blokovány Dardanely, aby osmanské lodě nemohly operovat v evropských vodách a zásobovat Krétu.³²⁷ Akce na moři se dají rozdělit na dvě fáze. První do roku 1653, druhá pak do konce války v rozmezí let 1654–1669. V první fázi dosáhli Benátčané několika námořních úspěchů a zasadili osmanské flotile nejeden úder.³²⁸

Roku 1654 se charakter „kandijské války“ změnil. V následujících třech letech proběhla série pozoruhodných námořních akcí při vstupu do Dardanel. První skončila porážkou Benátčanů, další dvě jejich vítězstvím. Třetí dardanelská bitva roku 1656 a drtivá porážka Osmanů umožnila benátské flotile získat dva klíčové ostrovy, Tenedos a Lemnos, které mohly být použity jako základny dalších bojů. Oba ostrovy se nacházely blízko Dardanel. Hlavním problémem každé flotily bylo její zásobování vodou, zejména u Dardanel, kde pevninu držel v rukou protivník. Po

³²⁶ KOHLHAAS, c. d., s. 49.

³²⁷ Srov. EICKHOFF, c. d., s. 49-56, ANDERSON, c. d., s. 125.

³²⁸ K první fázi námořní války Srov. ANDERSON, c. d., s. 121-147, EICKHOFF, c. d., s. 49-83.

nevydařených akcích roku 1657 byly oba ostrovy opět ztraceny.³²⁹ Několik následujících let bylo relativně klidných.

Na Krétě se boj omezil na okolí pevnosti a na oboustranné pozorování bez větších ofenzivních výpadů. Bylo by zbytečné zabývat se jednotlivými událostmi, které celkově nic na věci nezměnily. Benátčanům se ani v letech, kdy byli Osmané zaměstnáni v Sedmíhradsku a poté válkou s Habsburky, nepodařilo docílit rozhodujícího obratu. Výpady neuspěly a vše šlo k poslední fázi.³³⁰

Poslední dva roky obležení jsou spjaty s osobností Francesca Morosiniho. Morosini pocházel ze starého rodu, jeho otec byl senátorem. Ani ne dvacetiletý prožil křest ohněm na moři v roce 1638. Byl u všech větších akcí „kandijské války“ a postupně se vyšplhal až do hodnosti generálního kapitána flotily, admirála. Poprvé se tak stalo roku 1657. Jeho rodina měla značnou klientelu, původem odstranil z cesty některé překážky. Bezesporu k tomu přidal zdatnost, která ho učinila znalcem námořní taktiky vod Levanty.³³¹

Na konci října 1666 k ostrovu vyplul velký vezír Ahmed Köprülü.³³² Dobyť Kandie bylo jeho osobním cílem. Po částečném neúspěchu v Uhrách si jeho autorita vyžadovala jednoznačného úspěchu. U Kohlhaase jsou časté zmínky o stavu pevnosti a poměru, které zde panovaly. Ve svých hlášeních si cizí důstojníci, kteří byli pověřeni velením, stěžovali na nedostatek prostředků, v důsledku čehož byly propásnuty nejlepší příležitosti, a zobrazovali žalostný stav příchozích posil, který se ve vražedném klimatu rapidně zhoršoval. Některé galéry měly takový nedostatek veslařů, že musely být vzaty do vleku.³³³

Roku 1667 začala poslední fáze obležení poznamenaná minovou válkou³³⁴ a útoky proti opevnění, která nebyla během relativně klidných let nijak zvláště vylepšována. Vrchním velitelem se stal Francesco Morosini. Vedle něj byla přítomna i řada cizích důstojníků, často docházelo ke sporům. Ještě markantnější byly tyto rozepře mezi veliteli jednotlivých pomocných eskader. Zde byly běžné hádky

³²⁹ Námořní události let 1654–1657 ANDERSON, c. d., s. 148-167, EICKHOFF, c. d., s. 135-141 a 148-158.

³³⁰ Události z první poloviny 60. let na Krétě KOHLHAAS, c. d., s. 85-117.

³³¹ K jeho osobě Srov. *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau*. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, 5. Mai bis 30. Oktober 1983, s. 25, KOHLHAAS, c. d., s. 76-79.

³³² ANDERSON, c. d., s. 178.

³³³ KOHLHAAS, c. d., s. 104.

³³⁴ *Die Türken vor Wien*, 82. Sonderausstellung, s. 30-31.

ohledně vzdávání poct a předností a v případě úspěchů o rozdělení kořisti. Malichernosti tohoto druhu byly často používány jako záminka k odplutí.

Na podzim 1667 se Osmanům podařilo proniknout do opevnění, ale zuřivý protiútok je vytlačil zpět. Brzy nato podzimní deště přerušily boje. Ze zaplaveného a mrtvolami přeplněného úseku pronikl jak do města, tak do osmanského tábora mor. V důsledku klimatu znamenalo i lehčí zranění velké nebezpečí zánětů a sněti. Proto byly ztráty na obou stranách skutečně obrovské. Celkově jsou udávány ve výši 30 000 padlých křesťanů a přes 100 000 mrtvých Osmanů.³³⁵

Nové posily, zde musíme zmínit především francouzskou pomoc, ani tolik vyhlížené akce spojené flotily již výsledek nedokázaly zvrátit. V pevnosti se bojová zátěž stále více přesouvala na cizí jednotky. Vyznamenaly se především francouzské oddíly. Situace se v létě roku 1669 stala kritickou. Demoralizace a ochablost se šířily i mezi zatím spolehlivými jednotkami. Nedostávalo se zásob a munice, ať už to bylo z důvodu ledabylosti benátské správy nebo proto, že generální kapitán se svými krajany se přitom obohacovali. V některých hlášeních se dokonce objevily informace, že někteří vojáci propadli kanibalismu, takže se jim „tlustý Turek jevil jako dobré jídlo“.³³⁶

Vévoda Navailles, velitel pomocného francouzského sboru, který dorazil roku 1669, pochopil beznadějnost situace a chtěl alespoň zachránit zbytky svých jednotek. Na konci srpna je proto nechal nalodit a odplul domů přes apely ostatních velitelů a obyvatelstva. Skutečností je, že odplutí francouzských oddílů zničilo poslední naděje zbylé posádky, nyní bylo bezradné i obyvatelstvo.

Morosiniho osobní zájmy se nyní spojily s hrdostí republiky sv. Marka k tomu, aby veškerou vinu svalil na Francouze a jejich odplutí. „Kandie je ztracena, ztracena v okamžiku, kdy mohla být cizími pomocnými jednotkami zachráněna“. Takto psal do Benátek a zároveň se tím zbavil veškeré odpovědnosti za svá dosavadní optimistická hlášení. Rozhodl se vyjednat kapitulaci. Velký vezír se po počátečních požadavcích stal rozumnějším. Oba měli za cíl ukončení války. Moudrý Morosini si kryl záda, když si nechal válečnou radou udělit takováto oprávnění, která dalece přesahovala kompetence admirála republiky. Vzal do svých rukou řízení státních záležitostí a nerozhodoval jen o Kandii, ale i o dalmatském bojišti, což byla v dějinách Benátek nevídaná věc!

³³⁵ *Die Türken vor Wien*, 82. Sonderausstellung, s. 24, EICKHOFF, c. d., s. 263.

³³⁶ KOHLHAAS, c. d., s. 203-204.

Dne 6. září³³⁷ 1669 byla uzavřena mírová dohoda. Benátčané si podle ní mohli ponechat zisky, kterých docílili v Dalmácii, směli sebou odvézt značný počet děl jako mimořádné ocenění statečnosti. Smlouva měla 80 článků a mezi nejdůležitější patřilo vysídlení obyvatelstva Kandie do Kliše v Dalmácii. Celkem bylo přepraveno 4000 lidí. Celá Kréta s výjimkou tří menších pobřežních míst Sudy, Grabusy a Spinalongy, připadla Osmanům. Zbylé zisky si obě strany vrátily. Benátčané město vyklidili v noci z 26. na 27. září, nalodili se a odpluli.³³⁸

Válečné náklady, jen co se benátského podílu týká, nepočítaje obrovské příspěvky papeže a dalších panovníků, dosáhly na tu dobu nepředstavitelné sumy 150 milionů dukátů. Vedle optimistických zpráv generálního kapitána proniklo na veřejnost jen velice málo zpráv o stavu pevnosti. Zatímco řada patricijských rodin ztratila v dlouhém boji své syny a některé byly zcela zchudlé, závistivě se hledělo na bohatství, které uprostřed deprese Morosini shromáždil. Proces proti němu vedený ho však osvobodil.³³⁹ Zadluženost republiky ve výši 64 milionů dukátů,³⁴⁰ kterou po sobě zanechala válka, byla obrovská. S Kandií ztratila republika sv. Marka před ostatním světem svoje staré mocenské postavení.

2.7. Osmanské výboje v 70. letech 17. století

Po dobytí Kandie naléhali někteří hodnostáři v Istanbulu, aby se pokračovalo ve výbojích. Vhodným územím se jevily země severně od vazalských knížectví Moldavska, Sedmihradska a Krymského chanátu a především Polsko, které bylo značně oslabeno neustálými boji se sousedy i vnitřními spory. Polsko-litevskou unií z Lublina z roku 1569 vznikla nová vedoucí velmoc ve východní Evropě. Její území se rozkládalo od Baltu až do ukrajinských stepí. Během celého 16. století se polští politici a panovníci vyhýbali prozřetelně konfliktům s Vysokou portou. Polsko navíc nebylo nikdy v hlavním směru muslimských výbojů. Obě hlavní města od sebe dělila velká vzdálenost.

První konflikt přišel až v letech 1620–1621. Následující mírová smlouva potvrdila staré uspořádání. Dněstr zůstal hranicí a oba panovníci slíbili, že budou své

³³⁷ ANDERSON, c. d., s. 184, *Die Türken vor Wien*, 82. Sonderausstellung, s. 24. Oproti tomu druhým termínem kapitulace je 8. září KOHLHAAS, c. d., s. 222.

³³⁸ K období let 1667–1669 Srov. ANDERSON, c. d., s. 178–184, EICKHOFF, c. d., s. 228–264, KOHLHAAS, c. d., s. 125–227, MATSCHKE, c. d., s. 357–359.

³³⁹ KOHLHAAS, c. d., s. 237–247.

³⁴⁰ Výše uvedené výdaje a zadluženost KOHLHAAS, c. d., s. 224 a s. 247.

poddané, kozáky a Tatary, udržovat od nájezdů a plenění na území druhého. Právě kozácký faktor sehrál v druhé polovině 17. století významnou roli při osmansko-polsko-ruských válkách. Kozáci byli rolníci, kteří se cítili utlačováni svými vrchnostmi a ve stále hojnějším počtu prchali do stepí, které se rozkládaly na hranicích mezi Osmanskou říší, Polskem a Ruskem. Říkalo se jim Divoká pole. Od Tatarů převzali životní a bojový styl a jméno kozáci. Zabývali se jako stepní kořistníci rybolovem, lovem, piraterií a lapkovstvím. Hodnotu člověka zde stanovovala odvaha a nápaditost. Vznikl kozácký proletariát, tzv. „Golytba“. Tito lidé byli připraveni ke všemu, pokud se dalo někde něco získat. Byli to právě oni, kteří byli původci a zkušenými bojovníky rolnických povstání v sousedních zemích. Sultán stejně jako polský král a ruský car používali kozáky nebo krymské Tatary jako zkušené a především levné vojáky.³⁴¹

Čas od času vypukala a byla opět Poláky potlačena kozácká povstání. Roku 1648 však v jejich čele stanul Bohdan Chmelnický, který vzbouřil celou Ukrajinu, kde vlastnili polští magnáti obrovské latifundie. Roku 1654 se ve smlouvě z Perejaslavi rozhodl přijmout svrchovanost ruského cara. Ten zasáhl ve prospěch kozáků a vypukla rusko-polská válka.

Dohoda z Perejaslavi znamenala obrat ve vztazích polsko-litevské unie, Ruska a Osmanské říše a z Ukrajiny se na několik desetiletí stalo válečné pole. Mírem z Andrušova z roku 1667 mezi polským králem a carem byla Ukrajina rozdělena řekou Dněpr. V levobřežní, východní části převládl ruský vliv, v pravobřežní, západní pak polský. Kozáci se nikdy nesmířili s rozdělením země a hetman pravobřežní Ukrajiny Petr Dorošenko hledal spojence. Jeho cílem bylo opět sjednotit zemi. Jako protislužbu za uznání vlastní autonomie a znovuvybudování hetmanské Ukrajiny byli kozáci připraveni akceptovat roku 1668 svrchovanost sultána. Pokud by měla Osmanská říše pod svojí kontrolou kozáky, byla by tak zabezpečena před dalšími útoky v oblasti Černého moře, které byly pro hospodářství říše tak nepříjemné. Zdá se, že obavy z dalších útoků byly na Bosporu tak velké, že se Vysoká porta odhodlala šlechtickou republiku vůči Moskvě dále oslabit. Dorošenko kalkuloval s tím, že jako vazal vzdáleného Istanbulu bude od

³⁴¹ MORITSCH, A., *Polen, Rußland und die Türkei*, s. 219-223.

despotických zásahů Vysoké porty bráněn křesťanskými nárazníkovými státy a znovu se mu podaří celou Ukrajinu sjednotit jako autonomní kozácký stát.³⁴²

V Polsku zatím končila vláda Jana Kazimíra (1648–1668) z rodu Vasa. Panovník byl vyčerpán po bojích se sousedy a neúspěchem reforem, kterými se snažil posílit královskou moc a uspořádat rozháranou vnitřní politiku. Dne 16. září 1668 abdikoval na sejmu, vypukly boje o následnictví. Polsko bylo volenou monarchií a zájmy zde měli všichni jeho sousedé. Nejsilnějšími stranami zde byly profrancouzská a prohabsburská. V pozadí pak měl svůj vliv především na velkopolské politiky braniborský kurfiřt.

Jan Kazimír a jeho zesnulá manželka, Francouzka Marie Ludovika Gonzaga (zemřela 1667), byli stoupcí francouzské kandidatury. Na jejich stranu se přidal i Jan Sobieski.³⁴³ Vedle něj byla v kruhu převážně rusínské aristokracie jen jedna významná postava, nadmíru chytrý Morsztyn. Pro císařského kandidáta, který ještě nebyl určen, vystupovali bratr Jiřího Lubomirského, Alexandr, kancléř Jan Leszczyński, Pacové a Potočtí. Od 5. února byl Sobieski jako následník zesnulého

³⁴² KOŁODZIEJCZYK, D., *Polen und die Osmanen im 17. Jahrhundert*. In: *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert* Hrsg. von LEITSCH, W., TRAWKOWSKI, S., Wien, Köln, Weimar 1999, s. 271, EICKHOF, c. d., s. 279, MORITSCH, A., *Polen, Rußland und die Türkei*, s. 225.

³⁴³ Jan Sobieski (17. srpna 1629–17. června 1696) se narodil v Olesku na Červené Rusi. Pocházel ze šlechtického rodu, který postupně tvrdou prací, skvělými službami ve válce a míru a díky obratnosti a využití všech možností získal bohatství a úřady. Jeho otec byl senátor a Janovi a staršímu Markovi poskytl dobrou výchovu nejprve v Polsku a pak v letech 1646–1648 oba bratři vyjeli na kavalírskou cestu do západní Evropy. Nejdéle se zdrželi ve Francii. Otec mezitím zemřel a synové se zapojili do bojů na Ukrajině. Marek padl roku 1652 v bojích s Tatary a kozáky. V lednu 1654 se Jan připojil k polskému poselstvu do Istanbulu. Navštívil Moldavsko, Bulharsko a na zpáteční cestě i Srbsko a Bosnu. V květnu 1655 na sejmu ve Varšavě poznal svojí budoucí ženu Marii Kazimíru de La Grange d'Arquien. Dvorní dáma královny pocházela ze starobylého francouzského rodu. Po švédském vpádu se jako většina přidal k vítěznému Karlu X. Gustavovi. Zde měl možnost poznat švédskou armádu. Po návratu Jana Kazimíra se připojil k mocnému polskému povstání. Zúčastnil se třídenní bitvy u Varšavy, kterou Poláci prohráli, ale on se zde vyznamenal. V březnu 1658 se Marie Kazimíra provdala za magnáta Jana Zamojského. V roce 1660 byl Sobieski díky Marii Kazimíře pevně připoután k francouzské straně. Stejný rok se proslavil v bojích s Rusi. Králi vůbec poskytl neocenitelné služby. Dne 14. května 1665 se oženil s Marií Kazimírou, kterou nazýval Marisieňkou. Nakonec se roku 1665 postavil proti dlouholetému nadřízenému a příteli Jiřímu Lubomirskému. Ten byl obžalován z velezrady, zbaven úřadů a majetku. Vypukla domácí válka, kdy Sobieski velel královským silám, které utrpěly rozhodující porážku u Maťwy roku 1666. Uzavřený mír byl ovšem výhodný pro krále. Dne 2. listopadu 1667 se manželskému páru narodil v Paříži syn Jakub. Vojenský talent hetmana se plně projevil právě v kampani 1667 proti osmansko-tatarským silám, které vpadly do země. Skvěle promyšlenou taktikou několikrát silnějšího nepřítele přinutil, aby ho oblehl u Podhajců, zhruba 110 kilometrů jihovýchodně od Lvova. Dne 16. října 1667 byla podepsána dohoda a protivník se stáhnul. Tajemství úspěchu spočívalo v tomto případě v dokonalé znalosti protivníka, takže předvídal téměř všechny jeho tahy. BATTAGLIA, c. d., s. 9-33, WÓJCIK, Z., *Jan III. Sobieski – Politiker und Feldherr*. In: *Der Sieg bei Wien 1683* Hrsg. von BROUCEK, P. u.a., Wien, Warszawa 1983, s. 153-158, 175-177, Týž, *Johann III. Sobieski – ein polnischer Staatsmann*. In: *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* Hrsg. von WAISSNERBERGER, R., Salzburg, Wien 1982, s. 179, EICKHOFF, c. d., s. 281-284.

Stanisława Potockého velkým hetmanem, a tím vrchním velitelem armády. Není proto divu, že po abdikaci krále se stal nejvýznamnějším a nejmocnějším mužem Polska.

Francouzským kandidátem byl velký Condé, habsburským vévoda Karel Lotrinský. Poté co byl Condé ze zápasu vyloučen rozhořčenou šlechtou, stouply šance falckraběte Filipa Viléma Neuburského. Nakonec bylo vše jinak. Jak píše Battaglia: „*Omezenost a nadšení většiny zmařilo důvtipnou hru magnátů.*“³⁴⁴ Dne 19. června 1669 byl králem zvolen „piast“³⁴⁵ Michał Wiśniowiecki, syn sestry prvního manžela Marysieńky. Nový král byl sice vzdělaný, ale neschopný. Poloviční muž, v němž nebylo nic z jeho statečného, brutálního, chytrého otce Jeremiáše ani ctnostné matky Gryseldy. Jednalo se o jednoho z největších magnátů východu, který zde přišel kvůli povstalcům o obrovské statky. Byl exponentem tvrdého kurzu proti kozákům a rolníkům, jako politik byl nevýznamný.³⁴⁶ Sobieski jím opovrhoval a pohrdal především proto, že ho považoval za neschopného ochránit „vlast a svatou víru“. I osobní spory hrály jistou roli.

Očekávalo se, že nový král ve své osobě spojí oba hlavní proudy, prohabsburský a profrancouzský. Vídeňský dvůr brzy přislíbil novému králi svoji podporu a „Francouzi“ vytvořili opozici. Sobieski ztratil svoji těžce vydobytou popularitu mezi šlechtou. Nemohla mu odpustit, že stál tak dlouho na straně profrancouzsky orientovaných kruhů a podporoval zahraničního kandidáta na polský trůn. Nenáviděli také jeho ženu, které ne bezdůvodně předhazovali intriky.³⁴⁷

Sobieski a jeho stoupenci spřádali plány na sesazení krále. Hrozila další domácí válka. To, že k ní nedošlo, bylo z velké části zásluhou právě polského hetmana. Je pravda, že v době ohrožení státu pozvedl ruku proti královskému majestátu. Je také pravda, že obranu země vzal do vlastních rukou a ve slavném tažení roku 1671 zvítězil nad Tatary na Ukrajině a zabránil tak jejich vpádu na polská území.³⁴⁸ I přesto, že měl v moci armádu, nerozpoutal domácí válku a

³⁴⁴ BATTAGLIA, c. d., s. 34.

³⁴⁵ Označení piast se používalo pro ty magnáty, kteří byli v ženské linii potomky prvního královského polského rodu. BATTAGLIA, c. d., s. 17.

³⁴⁶ EICKHOFF, c. d., s. 284.

³⁴⁷ WÓJCIK, Z., *Politiker und Feldherr*, s. 159.

³⁴⁸ K tažení 1671 Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 39-40, EICKHOFF, c. d., s. 285, WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 178. Ke smlouvě Srov. *Document 48 (2-11 August 1667) The 'ahdname sent by Mehmed IV to King John Casimir*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations (15th–18th Century)* Ed. by KOŁODZIEJCZYK, D., Leiden, Boston, Köln, 2000, s. 476-489, *Document 49 (26 January 1670) The royal confirmation of the treaty of 1667*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 490-493.

formálně se s králem nikdy nerozešel. Byl si vědom, že by se postavil proti šlechtě, která měla tehdy ve státě velkou moc, a že by tím rozpoutal novou válku, která by měla pro zemi nedožrnné důsledky.³⁴⁹

V červenci 1672 vyrazili Tataři a kozáci do pole a smetli zbytky polských jednotek na Ukrajině a v Podolí. V srpnu se objevila stotisícová armáda Osmanů, doprovázena obrovským trémem, vedena samotným sultánem. Kamieniec Podolski, nedostupná skalní pevnost na Dněstru, klíč ke křesťanstvu, padl po týdenním obléhání, statečně bráněn malou posádkou s nedostatečnými prostředky. Osmané pak pronikli až ke Lvovu. Tataři zatím podnikali své nájezdy daleko za karpatské předhůří až k Visle. Spory a nepřipravenost k válce se v zemi jasně projevíly.

Naštěstí se objevil „lev z Lechistánu“³⁵⁰ Jan Sobieski. Opět se mu podařilo nemožné. Dne 5. října vyjel jako vždy s málo početnou armádou, kterou kolem sebe shromáždil. Až do 14. října urazil 305 kilometrů a téměř každý den dosáhl nového vítězství. Jeho 1500 mužů porazilo postupně jednotlivé oddíly 10 000 mužů čítající tatarské hordy, osvobodilo desetitisíce otroků a vyčistili celé území západně a severně Pokutí. Tento čin ovlivnil podmínky potupného míru, který byl uzavřen 17. října 1672 v Buczaczi. Polsko muselo odstoupit Podolí Osmanům a Ukrajinu kozákům. Navíc mělo platit roční tribut 22 000 zlatých. Polský král se tím stal víceméně vazalem Vysoké porty.³⁵¹

Kołodziejczyk uvádí zajímavou teorii. Píše, že „není náhodou, že obě osmanská tažení proti Polsku za účasti sultána, ostatně jediné v téměř 400 leté historii vztahů, se uskutečnila v době vlády prohabsburských panovníků v Polsku“.³⁵² Naráží zde na tažení z let 1621 a 1672. Michał I. si totiž vzal arcivévodkyni Eleonoru. Ona spolu s papežským nunciem Buonvisim přiměla po týdnech vzrušených diskuzí sejm k tomu, že byl vydán dokument „Constitutio pacis interioris“

³⁴⁹ WÓJCIK, *ein polnischer Staatsmann*, s. 179. K Polsku, jeho sociálnímu a hospodářskému rozložení MEYER, E., *Polen in der Zeit des Königs Johann III. Sobieski (1674–1696)*. In: *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683* Hrsg. von WAISSENBERGER, R., Salzburg, Wien 1982, s. 55–62.

³⁵⁰ Přezdívkou, kterou si vysloužil od svých muslimských protivníků. „Lechistán“ je Polsko.

³⁵¹ K válečným akcím roku 1672 Srov. BATAGLIA, c. d., s. 42–43, EICKHOFF, c. d., s. 286–288, FINKEL, c. d., s. 273–274, MATSCHKE, c. d., s. 360–361, WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 178–179. K mírovým podmínkám Srov. *Document 50 (16 October 1672) The Polish document of the agreement of Buczacz*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 494–495, *Document 51 (18 October 1672) The Ottoman document of the agreement of Buczacz*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 496–500.

³⁵² KOŁODZIEJCZYK, D., *Polen und die Osmanen*, s. 271.

12. března 1673, který zachoval Michała I. trůn a Sobieskemu faktické řízení politiky ve válce a míru.³⁵³

Sobieski se projevil jako státník ve svých rozbořech z let 1672 a 1673. V nich navrhoval mír s Vysokou portou a spojenectví s ní a Tatary. O rok později pak psal, že není možné vést s tak mocným protivníkem osamoceně válku. Je třeba protiosmanské ligy. Možný úspěch viděl v založení bezproblémově fungujících politicko-vojenských spojenectví. K nejdůležitějším členům takovéto ligy počítal habsburskou monarchii, polsko-litevský stát a Rusko. Také Persii, dědičného nepřítele a rivala Osmanů, a balkánské křesťany.³⁵⁴

Sejm podpořil hetmana zvýšením daní. Rok po ostudném míru stanula armáda v síle 40 000 mužů pod velením Sobieskeho u Lvova. V prvních listopadových dnech překonalo vojsko u Chotimi Dněstr. Hlavní osmanské síly stály pod velením Hüseyina Paši v síle 30 000 mužů u Chotimi v Moldavsku těsně u polských hranic. V Kamienci se nacházelo dalších 8000 vojáků pod Halil Pašou a v nedaleké Cecore 3000–4000 mužů pod Kaplan Pašou. Dne 10. listopadu 1673 podnikl Sobieski s 30 000 vojáky první útok na osmanské ležení, ve kterém se opevnilo 25 000 vojáků. Celou noc z 10. na 11. listopadu stála polská armáda ve zbrani a nutila tím Osmany k neustále bdělosti. Ti kromě toho trpěli nezvyklou zimou. Za rozbřesku opustila většina Osmanů svá postavení, protože mysleli, že po neúspěšném polském útoku z minulého dne bude klid. Sobieski zavelel do útoku a sám vedl do boje dragouny. Šturm byl proveden velkolepě, stejně jako součinnost jednotlivých uskupení. Na konci útoku se prolomil most přes Dněstr a stovky nepřátel zde utonuly. Útěkem se zachránilo 5000 vojáků. Zbytek padl, byl zraněn nebo zajat. Poláci ztratili 1500 mužů. Zelený prapor prorokův byl poslán papeži do Říma.³⁵⁵

Úspěch nemohl být příliš prohlouben kvůli úmrtí krále 10. listopadu ve Lvově a kvůli neposlušnosti litevského hetmana Pace. Právě on to byl, kdo již v roce 1671 rozpadem litevské armády přinutil svého smrtelného protivníka k ústupu z Ukrajiny. Nyní to provedl znovu. Vedle něj byla řada dalších významných mužů, kteří se obávali přílišného vzrůstu moci a prestiže Sobieského.³⁵⁶

³⁵³ BATTAGLIA, c. d., s. 43, EICKHOFF, c. d., s. 288.

³⁵⁴ WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 161-162.

³⁵⁵ K celé kampani Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 44, EICKHOFF, c. d., s. 288-290, WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 179.

³⁵⁶ K Polsku před rokem 1674 dále MEYER, *Polen in der Zeit*, s. 53-54.

Na řadu přišla nová volba. Z počátku nikdo nepomyslel na možnost zvolit dalšího Poláka. Francouzským kandidátem byl opět velký Condé, poté jeho syn Enghien. Habsburským kandidátem jako při minulé volbě Karel Lotrinský. Velkou šanci mělo i další nám známé jméno falckraběte Neuburského. Vedle nich byl ještě další tucet uchazečů. Svoji hru opatrně rozehrál i Sobieski, nejvlivnější muž v zemi, kterého se snažila získat nejen francouzská strana pomocí peněz a příslibů. Zdá se, že již roku 1669 pomýšlel hetman a především jeho ctižádostivá manželka na možnost zvolení. Battaglia zmiňuje jako důkaz korespondenci obou manželů.³⁵⁷

To, že koruna připadne vítězi od Chotimi, rozpoznal od první chvíle chytrý braniborský vyslanec Hoverbeck. Císařský zástupce Stumb byl v zásadě stejného názoru. Nejvíce se zmýlila v úmyslech a názorech ctižádostivého páru francouzská diplomacie, alespoň před příjezdem marseillského biskupa Forbin-Jansona, dokud neměl Ludvík XIV. žádného oficiálního zástupce v Polsku. Pokud Sobieski pomýšlel na korunu a na její lesk, pak to bylo především kvůli manželce a na její naléhání. Jinak byl vojevůdce připraven postavit se za Condého. Klíčovým byl pro volbu hetmana zisk francouzského vyslance. Vedle osobních příslibů pro Forbin-Jansona jeho, hetmanova volba, znamená, navzdory široce rozšířenému mylnému očekávání, brzký mír mezi Polskem a Vysokou portou. Událost, kterou si francouzský dvůr přál v důsledku vývoje mezinárodní politiky nejvíce. Kromě toho se zdá, že Sobieski přislíbil ústně útok na Braniborsko jako další diverzi ve prospěch Francie. Dne 21. května bylo vše rozhodnuto. Francouzské finance přispěly k zvolení Sobieského. Forbin měl během několika hodin vydat 336 000 livrů.³⁵⁸

Nádhernou charakteristiku nového krále Jana III. uvádí asi jeho nejlepší životopisec Battaglia: *„Byl člověkem, kterého seslal Bůh, ne andělem, byl člověkem se všemi jeho chybami a slabostmi, polský člověk, v jehož osobě se přednosti a chyby jeho národa obzvláště silně projevovaly, a právě proto byl jedním z mužů obdařených prozřetelností, kteří mohli zachránit národ, pokud ten jim naslouchal. Byl moudrý a opatrný, vytrvalý a neohrožený, dokázal velet i naslouchat dobrým radám. V něm působil neodolatelný elán. Jeho zevnějšek probouzel úctu a lásku. V okamžiku nebezpečí rychle rozhodoval. Dokázal však také pečlivě připravovat velkolepé, dlouhodobé plány a pevně na nich lpět. K tomu měl schopnost se v mluvě*

³⁵⁷ BATTAGLIA, c. d., s. 37.

³⁵⁸ K volbě roku 1674 BATTAGLIA, c. d., s. 46-57, EICKHOFF, c. d., s. 290-193.

a v písmu dobře a jasně vyjadřovat, strhnout.“³⁵⁹ Pochopitelně měl i své záporné stránky. Protivníci mu vytýkali lakotnost, úplatnost, smysl pro rodinu, věrnost přátelům nebo poddajnost manželce. Ani jedno nebylo na překážku.

Jan III. měl jasné politické plány, se kterými nastoupil na trůn. Stručně je můžeme shrnout takto:

- 1) přeměna Polska v silnou, dobře spravovanou dědičnou monarchii dynastie Sobieských;
- 2) rozšíření vnějších hranic (zisk Pruského vévodství, které bylo ztraceno ve prospěch Braniborska a území odstoupených Rusku), vnitřní soudržnost a blahobyt;
- 3) nezávislost navenek i uvnitř;
- 4) mír (nejen s Vysokou portou) a pokud možno polské mírové zprostředkování mezi křesťanskými národy;
- 5) společná aktivní obrana proti nepřítelům křesťanství.³⁶⁰

Polsko začalo v polovině roku 1674 horečně zbrojit. Způsob, jakým manévroval Jan III. mezi Francií a habsburskou monarchií, je dalším mistrovským kouskem jeho diplomatického umění. Dosáhl přitom od Ludvíka XIV. všeho, co se od něj dalo získat. Finanční podporu, zdrženlivost vůči Sobieského nepřítelům mezi polskými klienty Francie a zprostředkování snesitelného míru s Osmanskou říší. To vše se stalo, aniž by byl nějak poškozen vztah s Vídní. Král vytáhl na podzim opět do Podolí a na Ukrajinu a dosáhl zde velkých úspěchů. Přezimoval s armádou, ale v dubnu 1675 ho naléhavé záležitosti donutily odcestovat do Varšavy. Polská armáda byla rozdělena, aby kryla území od Dněpru k Dněstru.

Sotva opustil Podolí, přitáhli Osmané a v krátké době obsadili téměř celou provincii. Na počátku června stál jejich předvoj na volyňském území. Kolem Lvova, který se stal hlavním stanem krále, byla rozdělena armáda na čtyři skupiny. Dne 24. srpna 1675 se objevila hlavní tatarská armáda poblíž města. Sobieski jim táhl naproti a našel příhodné místo k obraně ve vesnici Lesienice. Využil terén, aby Tatarům odřízl cestu ke Lvovu a zabránil jim takticky manévrovat. Zaskočil je v soutěsce, kde nemohli využít svoji čtyřnásobnou přesilu a rozvinout se. Bitvu rozhodl jako obvykle útok skvělé polské kavalerie.³⁶¹

³⁵⁹ BATTAGLIA, c. d., s. 58.

³⁶⁰ Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 60, WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 165.

³⁶¹ Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 65-67, EICKHOFF, c. d., s. 294-296, WÓJCIK, *Politiker und Feldherr*, s. 182.

Dva roky odkládána korunovace byla konečně uskutečněna 2. února 1676 v krakovské katedrále. Sejm odsouhlasil daně, výši armády v počtu 78 000 mužů a k tomu potřebné plné moci, aby tak měl monarcha volnost při diplomatických a vojenských rozhodnutích. Král se mohl nyní obrátit jak na východ, tak na západ. V Braniborsku bili na poplach. Z vpádu do Pruského vévodství nakonec nic nebylo.³⁶²

V červenci opět do země vtrhli Tataři jako muslimský předvoj. Osmanské vojsko pod velením Ibrahima Šejtána Paši čítalo 20 000 Osmanů a zhruba stejný počet Tatarů. Padlo vícero malých pevností. Jan III. se zhruba 25 000 vojáků vytáhl v druhé polovině září k Žuravnu (Żórawno), kde se chtěl nepříteli postavit. Jeho pozice, kdy měl Dněstr v zádech, město Žuravno po levici, lesy a bažiny po pravici a předpolí chránil vedlejší tok Dněstru, který zde protékal, byla výbornou a těžko obchvatitelnou pozicí. Obě armády se do sebe „zakously“ v třítydenních bojích. Po celou dobu se jednalo.³⁶³

Polákům byl nakloněn tatarský chán, Jan III. byl navíc politicky střízlivý ve svých požadavcích a svou roli sehrála i francouzská diplomacie. Dne 17. října bylo slavnostně podepsáno příměří.³⁶⁴ Polský vyslanec vojvoda Gniński měl odjet k Vysoké portě a dojednat přesné uspořádání hranic a placení tributu. Nakonec dosáhl toho, že Polsko nemuselo platit tribut a smělo si ponechat alespoň část Podolí. Ukrajina zůstala pod osmanskou nadvládou. Vnitřní Podolí kolem Kamience až k Baru a Umani se stalo bezprostředně provincií Osmanské říše. Víceméně tak byly potvrzeny podmínky ze Žuravna. Mír byl Rzeczpospolitou ratifikován na jaře 1678. Po strašlivých obětech byla polsko-osmanská válka ukončena. K tomuto detailnímu přehledu Polska a charakteristiky osoby Jana III. Sobieského jsem se rozhodl proto, že přinejmenším roku 1683, který je klíčový i pro moji práci, sehráli velkou roli v porážce Osmanů a bodu zlomu.

Několik dní po příměří ze Žuravna zemřel velký vezír Fâzıl Ahmed Paşa na „akutní vodnatelnost způsobenou pitím“. Navázal na otce, dobyl nová území ve východním Středomoří a ve východní Evropě. Nicméně tím nezískal jen nové

³⁶² K důvodům, proč se tak nestalo BATTAGLIA, c. d., s. 76-79.

³⁶³ Ke kampani 1676 Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 80-81, EICKHOFF, c. d., s. 300-301.

³⁶⁴ Srov. *Document 53 (15 October 1676) The Polish document of the agreement of Żurawno*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 515-517, *Document 53a (14 October 1676) Another Version of the Polish document of the agreement of Żurawno*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 518-519, *Document 54 (17 October 1676) The Ottoman document of the agreement of Żurawno*. In: *Ottoman-polish diplomatic Relations*, s. 520-527.

poddané a spojence, ale i nové nepřátele, především Rusy. Otevřel říši nové fronty, které byly z dlouhodobého hlediska pro Vysokou portu náročné.³⁶⁵ Konsolidace nebyla dostatečně obsáhlá a hluboká, a byla příliš závislá na mimořádných osobnostech v čele. Politicko-sociální struktura říše zůstala v základě nezměněná a chatrná.³⁶⁶

Roku 1676 nebyl do úřadu velkého vezíra dosazen, jak se předpokládalo, bratr Fâzil Ahmeda, politicky talentovaný Köprülü Fâzil Mustafa, ale Kara Mustafa Paşa (1676-1683), který si již v mládí získal důvěru sultána Mehmeda IV. Jeho zahraniční politika se projevila jako pochybná. Rozvíjející se silně expandující Rusko se nespokojilo s anexí východní Ukrajiny. Moskva chtěla získat i západní část země. Hetman této oblasti, Dorošenko, který se nakonec nabažil i osmanské svrchovanosti, odstoupil ze svého úřadu 1676 ve prospěch Samojloviče, hetmana ruské východní Ukrajiny. Samozřejmě k nelibosti Vysoké porty.

Osmané dosadili do úřadu hetmana syna Bohdana Chmelnického, Jiřího, který byl však jen stínem svého otce. Spor o Ukrajinu nakonec přerostl v osmansko-ruskou válku. Město Čihyryn, centrum Dorošenka, se roku 1676 ocitlo v rukou Rusů. Příští rok ho oblehla mohutná osmanská armáda, ale pevnost se jí získat nepodařilo. Kampaň 1678 vedl do ukrajinských stepí osobně velký vezír Kara Mustafa. Znovu oblehl Čihyryn, který měl klíčové postavení. Skalní pevnost byla obsazena silnou posádkou, obklopena vodou a bažinami a napadnutelná jen z jedné strany. Zatímco osmanské šturmy nevedly k úspěchu, blížily se silné pomocné armády Romodanovského a kozáků. Kara Mustafa setrval v postavení, zadržel Rusy na druhém břehu řeky, kde vypukly těžké boje vedené Kaplan Paşou, a konečně se mu podařilo šturmem dobýt pevnost i přesto, že byl nakonec obklopen početně silnější armádou. Tento brilantní úspěch v nanejvýš kritické situaci ještě podpořil vojenské sebevědomí velkého vezíra. Kara Mustafa nechal celou posádku Čihyryna popravít a pevnost zničit. Poté nastoupil pochod zpět. Dále na východ u řek Dněpr a Bug byly postaveny tři pevnosti, které měly lépe sloužit osmanským místním zájmům.³⁶⁷

Boje pokračovaly dál, řada měst byla vypálena a srovnána se zemí. Jiří Chmelnický byl zadržen a popraven odpůrci. Od roku 1679 začaly obě strany jednat. Konflikt je stál spoustu sil a přinášel minimální zisky. Vysoká porta se také obávala

³⁶⁵ MATSCHKE, c. d., s. 361.

³⁶⁶ MATUZ, c. d., s. 183.

³⁶⁷ EICKHOFF, c. d., s. 302-303, FINKEL, c. d., s. 282.

vzniku širší koalice, která by se jí mohla postavit. Rusko se sice snažilo získat pomoc ve Vídni a Varšavě, ale dostalo jen vágní přísliby.³⁶⁸ Jednání probíhala na Krymu za zprostředkování chána. Teprve 13. ledna 1681 došlo k uzavření rusko-osmanské dohody, známé jako smlouva z Bachčisaraje. Ujednání se primárně týkalo Ruska a Krymu. V Edirne později téhož roku a opět znovu v Istanbulu na jaře 1682 byla smlouva z Bachčisaraje potvrzena Osmany, i když se jich týkala jen nepřímo, a byla přidána další ustanovení.

Dohoda se tak skládala ze dvou částí. První bylo uzavření smlouvy v Bachčisaraji, které projednávalo rusko-krymské záležitosti. Druhou byla ratifikace v Edirne a Istanbulu, která potvrzovala rusko-tatarské dohody a přidala články přímo se týkající Ruska a Osmanské říše. První dohoda z Bachčisaraje se zabývala dněperskou hranicí, demilitarizací oblasti na dolním toku Dněpru, placením tributu, garancemi Rusku proti dalším tatarsko-osmanským útokům a právem ruských poddaných obchodovat na Krymu.³⁶⁹

V Edirne byla znovu potvrzena kontrola pravobřežní Ukrajiny Vysokou portou a levobřežní Ukrajiny Ruskem. Opět bylo zdůrazněno, že žádná města nebo vesnice nesmí být budovány podél žádného břehu Dněpru mezi Kijevem a Záporožím. Bylo stanoveno výsadní postavení Osmanů v Černém moři. V dubnu 1682 po překonání jistých obtíží Osmané konečně přistoupili k dohodě. Podmínky ratifikace, stejně jako ty z původní smlouvy, byly sepsány pod dozorem muslimských zplnomocněnců. Bachčisarajské články byly zopakovány a další přidány. Bylo stanoveno, že posuny populace v nedávno získaných dněperských územích se smějí provádět. Ruští nebo osmanští poddaní, kteří sídlí podél břehů Dněpru, a kteří si přejí „na základě vlastní svobodné vůle“ odejít z jedné strany na druhou a vyměnit své poddanství, tak mohou učinit bez zábran. Byla učiněna opatření k výměně válečných zajatců.

Ruští poddaní, mniši „a jacíkoli další lidé“, kteří se chtějí vypravit do Svaté země a pomodlit se zde, tak mohou učinit bez obtěžování. Měla jim být poskytnuta pomoc a bylo výslovně řečeno, že nikdo jim neublíží na jejich pouti. Toto opatření mělo ohromný význam. Vybavilo Rusko novou možností jak působit na Osmanskou říši. Především v budoucnu se mělo jednat o nebezpečný precedens. Smlouva

³⁶⁸ O'BRIEN, C. B., *Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisarai*. In: *Russian Review*, Vol. 12, No. 4 (Oct., 1953), s. 264.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 265.

z Bachčisaraje spolu s dalšími událostmi konce 17. století znamenala bod obratu v rusko-osmanských vztazích.³⁷⁰

³⁷⁰ O'BRIEN, *Russia and Turkey*, s. 266.

3. kapitola

Mezinárodní politika na počátku 80. let do uzavření aliance císaře s Polskem

3.1. Události v Uhrách a v Osmanské říši: Příčiny k tažení z roku 1683

Po příměří ve Vasváru roku 1664 ustoupilo osmanské nebezpečí u Habsburků do pozadí. Od té doby se více věnovali Francii, její agresivní politice a rostoucí převaze. Ludvíkova touha po císařské koruně, bezohledná rozpínavost Francie, to vše dělalo císaři starost. V převaze Francie spatřoval hlavní nebezpečí. Císařská politika proto nechtěla novou válku s Osmany.³⁷¹ V Istanbulu císařští rezidenti Kinsberg, Hofmann a Terlingo rychle po sobě zemřeli. Na přelomu let 1679-1680 vyslal císař do osmanské metropole Georga Christopfera Kunize.³⁷² Jeho úkolem bylo prodloužit dvacetileté příměří z Vasváru, které mělo vypršet teprve roku 1684.³⁷³

Kuniz během své mise monitoroval nebezpečí, které habsburské monarchii hrozilo, celý rok posílal varovné zprávy. Dne 13. srpna³⁷⁴ 1681 proběhlo zasedání Dvorské válečné rady ve Vídni. Ta došla k závěru, že zprávy Kunize ne vždy souhlasí se skutečnostmi, jsou neadekvátní a chybné. Padlo rozhodnutí vyslat k Vysoké portě mimořádného vyslance, internuncia. Jako vhodnou osobu navrhla Dvorská válečná rada hraběte Alberta Capraru.³⁷⁵ Jeho bratr byl císařský generál Aeneas Caprara.³⁷⁶

V roce 1679 na místo vyslance Ludvíka XIV. v Istanbulu nastoupil vikomt Guilleragues,³⁷⁷ který nahradil Nointela. Zdá se, že v Paříži se v posledních letech

³⁷¹ REDLICH, c. d., s. 236.

³⁷² V některých monografiích se objevuje přepis Khunitz či Kunitz.

³⁷³ KLOPP, O., *Das Jahr 1683 und der folgende Große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*. Graz 1882, s. 70.

³⁷⁴ Barker udává jako datum konference 12. srpna. BARKER, c. d., s. 125.

³⁷⁵ Caprara pravděpodobně narozen roku 1627, zemřel v roce 1691. Šlo o bývalého profesora morální filozofie na univerzitě v Bologni. Byl spíše učencem než politikem. STOEY, J., *The Siege of Vienna*. 2nd Edition, Edinburg 2000, s. 22.

³⁷⁶ Srov. KLOPP, c. d., s. 89, PARVEV, I., *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*. New York 1995, s. 26.

³⁷⁷ Vyslání Guilleraguese bylo změnou personální, ne systémovou. Nový vyslanec k tomu byl obzvláště nadán, aby těžký úkol splnil. Pocházel z úřednické šlechty. Vypracoval se díky pronikavému duchu a talentu a platil za oblíbence paní de Maintenon, která jeho vyslání do Istanbulu zařídila proto, aby pomohla jeho financím, které se nacházely v dezolátním stavu. Byl schopným diplomatem, který dobře spojoval taktnost a neústupnost. KOEHLER, c. d., s. 71. Vyslancem zde zůstal až do března

nezabývali tolik Nointelovým vyslanectvím a orientálními záležitostmi, jak by bylo třeba. Úspěchy francouzských zbraní, především ale blízké vztahy s Polskem, byly příčinami, proč začalo být méně důležité prosazování užší aliance s Osmanskou říší. Ke konci války s Nizozemím navíc prázdná státní pokladna Francii ztížila provádění politiky, která především na Bosporu nebyla bez většího množství peněz možná.³⁷⁸

Roku 1679 zahájil francouzský král politiku reunií na úkor říše. Překvapivé úspěchy uherských povstalců ho vedly k jejich další finanční podpoře. Ve svých snahách směřoval k tomu, aby podporou protivníků zaměstnal císaře na východě a mohl tak bez větších problémů dosáhnout svých cílů. Ziskem Braniborska, které uzavřelo s Francií alianci, se Ludvík XIV. snažil zabránit Leopoldovi I., aby proti jeho expanzivní politice dokázal sjednotit celou říši. Velkého kurfiřta sice na několik let získal, ale právě politikou reunií proti sobě popudil další kurfiřty, zejména bavorského. Pro další události byla zásadní francouzská politika na Bosporu. Je třeba zjistit její vliv na Vysokou portu a jak dalece se podílela na vojenském tažení proti Uhrám.

Kromě konfliktu s Ruskem existovala v osmanské politice ještě jedna zábrana, která stála trvale v cestě akci v Uhrách, a to byl vztah k Polsku. Zajištění polsko-osmanských hranic nebylo ještě v době, kdy Guilleragues nastoupil do úřadu, ani zdaleka uzavřeno. Kara Mustafa nebyl ochoten ustoupit ani v nejmenším polským požadavkům. Francouzský vyslanec pochopil význam neustálých obav Vysoké porty z války s Polskem. Od počátku svého vyslanectví až do rozhodnutí roku 1682 se snažil, aby se osmanské válečné snahy nezaměřily proti Polsku.³⁷⁹

V průběhu roku 1681 se osmansko-francouzské vztahy zhoršily incidentem z ostrova Chios. Sem pronásledoval francouzský admirál Du Quesne tripolské lodě korzárů, a nechal ostřelovat přístav. Osmané požadovali omluvný dopis francouzského krále a finanční odškodné.³⁸⁰ Aby uklidnil Vysokou portu, Ludvík XIV. skutečně na počátku roku 1682 nechal sepsat požadovaný dokument.³⁸¹

K dalšímu vyhrocení situace došlo poté, co admirál Du Quesne, jehož lodi kotvily nedaleko Smyrny, požadoval v březnu 1682 pro Guilleraguese satisfakci za

1685, kdy zemřel. PLACE, F. R., *French Policy and the Turkish War, 1679-1688*. Minnesota 1963, s. 11.

³⁷⁸ KOEHLER, c. d., s. 70.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 75-76.

³⁸⁰ KLOPP, c. d., s. 90. Koehler tvrdí, že francouzské lodě útočily především na korzáry v přístavu. Du Quesne neměl rozkaz město zničit a ani to nechtěl. KOEHLER, c. d., s. 86.

³⁸¹ Tento dopis je přeložen a přetištěn u KLOPP, c. d., s. 102-103.

špatné zacházení. Francouzské válečné lodě dopluly až k Dardanelám, ale velký vezír byl neústupný. Eskadru pak v dubnu odvolal sám francouzský král.³⁸² Během celého roku 1682 byla znatelná opatrná politika versailleského dvora.

V historiografii zabývající se příčinami války roku 1683 často můžeme narazit na informaci, jak velký vliv měla francouzská politika a její přání na rozhodování Vysoké porty. Musíme si uvědomit, že i přes příznaky úpadku byla Osmanská říše stále považována za velmoc, v průběhu 70. let dosáhla největší územní rozlohy v Evropě a muži určující její politiku zdaleka nebyli loutkami v rukou evropských mocností.

Guilleragues mohl mít jako jeden z úkolů zdůrazňovat sílu a moc Francie, ale otázkou zde zůstává, nakolik tím mohl v Istanbulu ohromit.³⁸³ Vysoká porta si zajisté byla vědoma postavení Francie a určitě musela přihlížet v případě války v Evropě k tomu, zda Ludvík XIV. poskytne či neposkytne pomoc zemi, kterou Osmané napadnou. Z tohoto hlediska se snažila zabezpečit si jeho podporu nebo neutralitu. Vůdčí francouzskou ideou bylo koncentrovat veškeré síly proti císaři a říši, aby byla Francie schopna vynutit si přijetí svých návrhů. Guilleragues měl velkého vezíra ubezpečit, že Osmané se nikdy nedočkají spojení francouzských a císařských zbraní. Sultán nenajde nikde méně odporu než při útoku proti Uhrám. Ludvík, který se zdráhal Osmany povzbuzovat proti křesťanům, nařídil Guilleraguesovi, aby všechny tyto pokyny a zprávy použil více proto, aby odvedl Osmany od Polska, než aby rozdmýchal válku v Uhrách.³⁸⁴

Ponechme nyní francouzské zájmy stranou a zaměříme se na císařskou politiku a misi internuncia hraběte Caprari. Císařský rezident Kuniz měl patrně jen malý přehled o politice vídeňského dvora, a proto byly jeho rady ponechány bez povšimnutí.³⁸⁵ Zde byly názory rozděleny. Větší část vlivných mužů prosazovala mír s Vysokou portou a obrácení všech dostupných sil proti Francii. Mezi přívržence tzv. „prozápadni“ strany patřili vedle španělského vyslance Borgomanera prezident Dvorské válečné rady Hermann Bádenský, vídeňský biskup Emerich Sinelli a řada dalších vlivných osob. Jediný kníže Schwarzenberg byl pro to, uspokojit požadavky Ludvíka XIV. a obrátit se na východ. Stejný názor zastával i nuncius Buonvisi.

³⁸² KLOPP, c. d., s. 104, PARVEV, c. d., s. 28.

³⁸³ KOEHLER, c. d., s. 72.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 87-88.

³⁸⁵ BARKER, c. d., s. 135.

V Uhrách se situace stále více komplikovala. V roce 1681 poskytli Osmané Thökölymu pomoc a vrchním velitelem byl ustanoven kníže Apafi. Skutečnost, že spojené síly malkontentů, Osmanů a sedmihradských mnoho nezmohly, měla kořeny ve sporech Thökölyho s Apafim.³⁸⁶ V prosinci 1681 bylo s Thökölym uzavřeno příměří. Kurucký vůdce zatím poslal svoje zástupce do Istanbulu, kam dorazili na konci roku 1681.³⁸⁷ V lednu 1682 se pak sešli s velkým vezírem, který jim přislíbil pomoc a Thökölymu korunu. Kara Mustafa jmenoval budínského pašu Ibrahima seraskierem osmanských jednotek v Uhrách. Ty měly malkontentům poskytnout podporu.³⁸⁸ Sedmihradský vyslanec se snažil intrikami zmařit podporu malkontentů Vysokou portou, ale to se mu nepodařilo.

Uherská šlechta se cítila být mezi dvěma mlýnskými kameny. Na jedné straně hrozilo podmanění Osmany, tak jak se tomu stalo na Balkáně, na druhé straně byl evropský vývoj absolutismu. „Útěkem kupředu“ k Osmanům se uherská šlechta snažila najít východisko z této zapeklité situace. To bylo pochopitelně spojeno i s náboženskými motivy. Ve své existenci ohrožený uherský protestantismus doufal pod osmanskou nadvládou nalézt nerušené vyznávání víry. Další důležitou pohnutkou bylo přání míru, klidu a stability v zemi, která byla v této době již 150 let bojištěm. Ve znamení této politiky dosáhlo Thökölyho povstání roku 1682 vrcholu.³⁸⁹

Rezident Kuniz poukazoval na to, že by bylo třeba podniknout proti malkontentům větší vojenskou akci. To považoval za jediný prostředek, který by udělal na Osmany dojem. V dubnu došlo v Kaposi, uherském hlavním stanu, k novému setkání. Císařský vyslanec baron Filippo Saponara byl italským šlechticem, důstojník, který byl původem a jako osoba pro malkontenty přijatelný. Císař se zdráhal přenechat Thökölymu více než dva komitáty. Dne 25. dubna odjel

³⁸⁶ EICKHOFF, c. d., s. 364, REDLICH, c. d., s. 239.

³⁸⁷ V listopadu 1681 poslal Istvána Ghécziho, Andráse Radicse a Sámuela Tunyogiho k velkému vezírovi, aby mu předložili prosbu, aby ho sultán prohlásil „králem Uher“ (podle tvrzení císařských vyslanců v Konstantinopoli; uherské prameny hovoří o knížecím titulu). Zato byl ochoten odvádět roční daň a zaručil se Osmanům, že během dvou let se před nimi celá země skloní. KÖPECZI, B., *Staatsräson und christliche Solidarität: Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Budapest 1983, s. 18.

³⁸⁸ BARKER, c. d., s. 137, KLOPP, c. d., s. 99. Onno Klopp zde využívá hlášení Kunize, který byl dobře zpraven o těchto jednáních.

³⁸⁹ BENCZÉDY, *Imre Thököly*, s. 225-226.

Thököly osobně do Budy. Zde vedl dvě separátní jednání.³⁹⁰ První se týkalo jeho možné role zprostředkovatele. Osmané požadovali po Habsburcích roční tribut 500 000 guldenů.³⁹¹ Druhé jednání bylo ukončeno mírovou smlouvou o 14 člancích. Šlo o alianci kuruců s Vysokou portou. Podle dohod měly vzniknout Uhry pod Thökölyho vládou.³⁹² Uhři měli platit ročně 40 000 tolarů. V Budě byly probírány i plány válečného tažení.³⁹³

Mezitím se 14. ledna 1682 konala závěrečná audience internuncia Caprara a jeho početného doprovodu v Hofburgu. Celkem šlo o 82 osob. Ty se 3. února nalodily a vypluly po Dunaji do Uher. Již v Budě byly známky osmanských příprav na válku tak nápadné, že internuncius napsal do Vídně a požadoval peníze pro individuální úplatky v Istanbulu a další plné moci. Dvorská válečná rada schválila odeslání peněz, jenže ty jako obvykle nebyly k dispozici. Čím dále postupoval Caprara, tím jasněji viděl rozsáhlé válečné přípravy Vysoké porty. Na počátku dubna pak dorazil do Istanbulu.³⁹⁴ Zastával názor, že by bylo třeba porazit rebely v Uhrách na hlavu. Vídeň byla jiného názoru.

Pokud hledáme příčiny, které vedly k tažení roku 1683 a obležení Vídně Osmany, je nepochybně třeba vzít v potaz uherskou otázku. V Uhrách již více než deset let probíhalo povstání proti císaři, který z počátku neměl dost sil, aby ho potlačil. Malkontenti našli podporu v Sedmihradsku, vazalovi Vysoké porty. Přestože v 70. letech Osmané otevřeně nevystoupili na jejich straně, poskytovali jim úkryt a případně i tajnou podporu. Po nástupu Thökölyho do čela povstání se situace výrazně změnila ve prospěch povstalců.

Když se Vysoká porta po ukončení války s Ruskem rozhodovala, kam bude směřovat její další tlak, byly možnostmi buď Uhry nebo Polsko. V Uhrách byla

³⁹⁰ Pro Thökölyho politiku bylo příznačné, že se nikdy zcela s vídeňským dvorem nerozešel. Stále se snažil ponechat si otevřená zadní vrátka. Pořád měl od císaře co získat. Vídeňská politika zase byla až do roku 1683 charakteristická tím, že se ho snažila získat na svoji stranu.

³⁹¹ Ibrahim Paša měl také Thökölymu říci, že pokud císař okamžitě obnoví v Uhrách stav z doby před 27 lety, když se zaváže platit sultánovi roční tribut půl milionu guldenů, když srovná se zemí pevnosti Leopoldov a Guttu, když navrátí rebelům veškerý jejich majetek a poskytne plnou náboženskou svobodu, pak může být Vasvárský mír prodloužen o 20 let. KLOPP, c. d., s. 112. Zde je třeba ještě zmínit, že Place tvrdí, že Osmané slíbili Thökölymu následnictví v Sedmihradsku po Apafiho smrti a vládu ve středních Uhrách pod osmanskou nadvládou. Nikde jinde o tom však není zmínka. PLACE, c. d., s. 48.

³⁹² Jednalo se o Hornouherské knížectví, které existovalo v letech 1682-1685. V Košicích si Thököly vybudoval nádherný dvůr. CENNER-WILHELM, *Feind oder Verbündeter?*, s. 54, KÁLDY-NAGY, G., *Das osmanische Reich und seine Vasallenstaaten in den achtziger Jahren des 17. Jahrhunderts*. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 33, 2-4, 1987, s. 166.

³⁹³ BARKER, c. d., s. 137-138, KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 18.

³⁹⁴ BARKER, c. d., s. 136, KLOPP, c. d., s. 105-107.

ovšem situace mnohem příznivější. Po uzavření spojenečství s Thökölym a jeho úspěších musela být volba jasná. Oproti Polsku pak tažení v Uhrách slibovalo značné územní rozšíření a především bohatou kořist v případě vpádu do dědičných zemí habsburské monarchie. Obrana v Uhrách byla rozdělením země a jejích obyvatel oslabena a to se jevílo jako velká výhoda. Thököly zde představoval důležitý faktor a jeho podpora jedné či druhé straně mohla mít závažné důsledky. Alespoň takové byly předpoklady. Během tažení roku 1683 se jasně ukázalo, jak nespolehlivým spojencem kurucký vůdce byl a jak dalece se předpoklady nenaplnili.

Kara Mustafa přecenil vítězství dobytá v 60. a 70. letech a podcenil habsburskou monarchii na přelomu 70. a 80. let. Odmítal ji brát jako vážného protivníka. Jedním z důvodů byla zřejmě vzpoura, která vypukla v Uhrách proti Leopoldovi I.³⁹⁵

S Thökölym se jednalo dále, Vídeň se nemohla rozhodnout přistoupit na jeho požadavky, ale byl mu udělen souhlas ke sňatku s Helenou Zrinskou. V polovině června 1682 se konala svatba v Mukačevu (Munkács). Vídeň pochopitelně požadavky Vysoké porty odmítla. Dne 24. června vypověděl Thököly příměří.³⁹⁶ Měl shromáždit na 14 000 mužů, se kterými nejprve dobyl Szathmár, a poté se obrátil proti Košicím. Lstí se zmocnil pevnosti.³⁹⁷ Malkontenti poté překročili Váh a několik jejich houfů vpadlo i na Moravu a do Slezska. V srpnu padl i Prešov a Levoča.

Imre Thököly se zatím v první půli srpna spojil s budínským pašou a vítězné tažení pokračovalo. Košice 14. srpna otevřely brány.³⁹⁸ Pouze před Fiľakovem byla osmansko-uherská armáda zadržena. Velitel István Koháry kladl statečně odpor. Citadela se bránila až do 16. září, kdy se proti jejímu veliteli vzbouřila vlastní posádka. Vítězství stálo obléhatele 4000 mrtvých.³⁹⁹ Koháry byl pak „darován“ Thökölymu, který ho obvinil ze zrady, příští tři roky strávil ve vězení, než ho vítězné císařské oddíly osvobodily.⁴⁰⁰

Den po pádu Fiľakova zveřejnil Ibrahim Paša sultánův dekret, který jmenoval Thökölyho „knížetem středních Uher“.⁴⁰¹ Nový vládce obdržel drahocnou róbu,

³⁹⁵ PARVEV, c. d., s. 24.

³⁹⁶ REDLICH, c. d., s. 242.

³⁹⁷ KLOPP, c. d., s. 123.

³⁹⁸ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 18.

³⁹⁹ BARKER, c. d., s. 139-140, KLOPP, c. d., s. 124, REDLICH, c. d., s. 242.

⁴⁰⁰ Zde Srov. KLOPP, c. d., s. 124, REDLICH, c. d., s. 242, SACHSLEHNER, J., *Wien Anno 1683*. Wien 2004, s. 20-21.

⁴⁰¹ Barker udává, že se mělo jednat o osmanský termín pro Partium. BARKER, c. d., s. 140. Vlnas zmiňuje, že Thököly byl jmenován králem „Orta Madžaru“ (středního Maďarska). Podle něj to měla

meč, žezlo a zlatý klobouk, tedy symboly osmanského vazala. Také koňské ohony a prapory mu byly darovány.⁴⁰² Dokumenty zajišťovaly za roční odvod daně ve výši 40 000 tolarů stavovské a náboženské svobody, stejně jako teritoriální integritu země v hranicích, jaké byly dohodnuty ve vasvársském míru. Většinou se uvádí, že byl jmenován králem, ale používal jen titul vládnoucího knížete. Věděl, že by jeho titul neuznaly křesťanské země, a navíc nebyl zvolen uherskými stavy. V rukou měl nyní téměř celé Horní Uhry, dokonce nechal razit mince s vlastním portrétem.⁴⁰³

Válka, byť nevyhlášená, probíhala tedy již v roce 1682 a o to více je zarážející, že Vídeň si stále plně neuvědomovala hrozící nebezpečí.⁴⁰⁴ Dne 11. srpna 1682 se z popudu císaře sešla konference, která se měla zabývat požadavky francouzského krále a určit, zda se má vést válka na východě nebo na západě. Z velké skupiny mužů, kteří se sešli, se všichni shodli na tom, že boj na dvou frontách není možný. Převládal názor, že je lepší učinit ústupky sultánovi, protože na východě je možné odstoupená území získat zpět snáze. Navíc Francie již expanduje, kdežto s Osmanskou říší stále panuje mír. Jasně je zde vidět přecenění francouzské hrozby, která se zdála být ještě větší po zabrání Štrasburku a Casale v září 1681. Tento směr zcela vyhovoval tzv. „španělské“ straně u dvora. Pro mír s Francií by se muselo rezignovat na právě uzavřené spojení se Španělskem, Nizozemím, Švédskem a říšskými stavy. U dvora panovala všeobecná atmosféra proti Francii.⁴⁰⁵

Caprara zůstal v Istanbulu až do září bez dalších instrukcí, a když v říjnu dorazily peníze a pokyny, bylo již pozdě. Události se daly do pohybu. Pozoruhodnou charakteristikou je, že se Vídeň zřejmě domnívala, že může dosáhnout cíle, aniž by poskytla Vysoké portě nějaké teritoriální koncese. Internuncius neměl žádné neomezené plné moci. Jeho osmanští protihráči požadovali Ráb, Leopoldstadt, Gútu a dlouhý seznam vesnic a „městysů“ v okolí Nových Zámků výměnou za

být oblast Uher, kterou Osmané bezprostředně neovládali. VLNAS, c. d., s. 31. Köpeczi píše, že se Thököly nechal nazývat „knížetem a pánem uherských částí“. KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 19. Dokument přetištěn u Rödera. RÖDER von Diersburg, P., *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. Band I., *Urkunde I., Vertragsurkunde, wodurch die Pforte den Grafen Tököly zum lebenslänglichen Beherrscher von Oberungarn erklärt. d. d. Konstantinopel Mitte Juli 1682*, s. 3-6.

⁴⁰² BARKER, c. d., s. 140, PARVEV, c. d., s. 29, KLOPP, c. d., s. 125. Klopp mylně uvádí datum předání dekretu 29. září. Vlnas a Köpeczi zase zmiňují předávku již 16. září. KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 18, VLNAS, c. d., s. 31.

⁴⁰³ BARKER, c. d., s. 140, REDLICH, c. d., s. 242, VLNAS, c. d., s. 33.

⁴⁰⁴ K bojům v Uhrách dále EICKHOFF, c. d., s. 364-365.

⁴⁰⁵ Ke konferenci 11. srpna srov. BARKER, c. d., s. 139, BEESE, CH., *Markgraf Hermann von Baden (1628-1691): General, Diplomat und Minister Kaiser Leopolds I.* Stuttgart 1991, s. 225-226, KLOPP, c. d., s. 121-122, STOYE, c. d., s. 2, VLNAS, c. d., s. 35.

prodloužení příměří.⁴⁰⁶ Problém byl, že i kdyby na tyto podmínky císař přistoupil, Osmané je neustále měnili, respektive zvyšovali. Vzdání se Rábu, klíčové pevnosti, která chránila přístup k Vídni, bylo zcela nemyslitelné.

Guilleragues použil na počátku srpna svoje instrukce z května, aby předal rozhodující prohlášení, že Ludvík XIV. v žádném případě, za žádných okolností císaři neposkytne pomoc, že ale jeho panovník stane po boku Poláků, pokud budou napadeni.⁴⁰⁷ Francie měla v této době stálou armádu v síle zhruba 300 000 vojáků a tento příslib měl jistě velkou cenu. Něktěrymi autory, např. Barkerem, je dokonce považován za hlavní důvod útoku.⁴⁰⁸ Této myšlence odporuje Parvev. Ten píše, že za prvé ústní sliby neměly pro Vysokou Portu příliš velkou cenu a Francie nebyla připravena podepsat žádnou dohodu o podpoře. Za druhé musíme brát v potaz skutečnost, že Osmanská říše na počátku 80. let byla dost silná aby vedla nezávislou zahraniční politiku.⁴⁰⁹ Důležitým faktorem je osoba velkého vezíra Kara Mustafy.⁴¹⁰

Nedosahoval kvalit svých dvou předchůdců v úřadu, do kterého nastoupil

⁴⁰⁶ BARKER, c. d., s. 154-155, KLOPP, c. d., s. 114-115. Koehler tvrdí, že v průběhu jednání měl Caprara nabídnout Vysoké portě 3 miliony guldenů, roční tribut 200 000 guldenů, plnou amnestii pro Uhry a odstoupení požadovaných území. Kdyby to skutečně císař přijal, zcela by se vydal do osmanských rukou. KOEHLER, c. d., s. 92-93. I kdyby učinil takovéto nabídky, Vídeň by je skutečně nemohla přijmout. Jedna věc byla snaha zabránit válce na východě, ale za takovouto cenu by to byla téměř sebevražda. Druhou pak je, že kdyby skutečně nabídl takovéto ústupky, Vysoká porta by je nejspíše přijala. Podle mě tak proto Koehler zmiňuje požadavky, které měla Vysoká porta. Ne, které musely být bezpodmínečně schváleny Caprarou. Autor prošel francouzské prameny a ve své práci využívá především korespondenci mezi Ludvíkem XIV. a jeho vyslanci. Ti také mohli mít jiné názory na různé situace, jež nemusely plně odpovídat skutečnosti.

⁴⁰⁷ BARKER, c. d., s. 153, KOEHLER, c. d., s. 97, REDLICH, c. d., s. 243.

⁴⁰⁸ BARKER, c. d., s. 151.

⁴⁰⁹ PARVEV, c. d., s. 29.

⁴¹⁰ Jeho původ není jasný. Podle Giambattisty Donada, benátského vyslance v Istanbulu, byl potomkem obchodníka se zeleninou z chudé vesnice v Malé Asii. Jiná verze ho má za syna váženého sipahie z Merzifonu a jako datum jeho narození uvádí 27. červenec 1634. Dnes se zdá být tato druhá verze pravděpodobnější. Donado hlásil ve své zprávě, že zcela náhodně přijal nějakou službu v domácnosti Mehmeda Köprülüho. Pravděpodobně vzbudil pozornost a jeho pán se o něj začal více zajímat a přiděloval mu stále důležitější úkoly. Druhá verze o jeho dětství ukazuje jeho otce jako starého známého Mehmeda Köprülüho, který chlapce více méně adoptoval a vychovával ho společně se synem Ahmedem. Každopádně jeho vzdělání nemohlo být nějak hluboké, protože teprve v dospělosti se naučil číst a psát. Jeho vliv u pádišáha se rozvinul od brzkého rozpoznání úplatnosti sultána, kterému ze svých skromných příjmů dával dary. Roku 1658 obdržel Kara Mustafa úřad druhého podkoního. V roce 1659 se stal beylerbeyem Silistrie a brzy nato Diyarbakiru. Roku 1662 obdržel post velkoadmirála (Kapudan i Derya) a v této funkci byl roku 1663 jmenován zástupcem velkého vezíra pro Istanbul (Rikâp Kaymakâmi). Služby, které prokázal během obležení Kamience, korunovaly jeho vzestup a nejvyšší přízeň sultána. Navenek dělal velice řádný dojem. Byl popisován jako znamenitý, důstojný, přátelský, lidský a přesný při vykonávání náboženských povinností. Všichni benátské vyslanci zmiňují jeho pracovní nasazení a že se v bitvách vystavoval nebezpečí, aby inspiroval jednotky. Vnitřně byl jeho charakter tak černý, jako jeho jméno. Jeho obvyklá taktika spočívala v přetvářce a klamu. Seběmenší odpor u něj mohl vyvolat nekontrolovatelný hněv. Měl obě slabosti svých předchůdců, slabost pro kořalku a fenomenální apetit na radosti harému. Jeho harém měl čítat na 1500 odalisek, stejně tolik otrokyň a 600-700 eunuchů. Roku 1675 měl být zasnouben z jednou ze sultánových dcer. Srov. BARKER, c. d., s. 79-80, EICKHOFF, c. d., s. 359, KLOPP, c. d., s. 49-51, STOYE, c. d., s. 18.

v roce 1676. Přinejmenším neměl takové úspěchy na válečném poli. Krvavá válka s Ruskem nepřinesla takové výsledky, jaké se od něj očekávaly. Kara Mustafa, aby si zajistil přízeň sultána, mu musel neustále dávat finanční úplatky. Země habsburské monarchie mu byly vyličený jako bohaté, doufal zde získat velkou kořist. Pravděpodobně by i jeho autorita vrchního velitele nabízela příhodnou cestu, jak vyřadit osobní protivníky.⁴¹¹ Hrabě Caprara odhadoval, že celková suma, kterou velký vezír ročně „vymáčkl“ z vyslanců a zástupců evropských zemí, se pohybovala kolem 1 milionu tolarů.⁴¹²

Starší práce, např. Kloppova či Redlichova, zmiňují, že Kara Mustafa plánoval tažení proti císaři již od roku 1676, kdy nastoupil do úřadu.⁴¹³ Dnes je obtížné toto tvrzení potvrdit či vyvrátit. Faktem je, že vypuknutí války s Ruskem tomu zabránilo. V roce 1682 prosazoval tažení do Uher. Císař se mu jevil slabým, snadno porazitelným. K tomuto hodnocení přispívalo i uherské povstání. Dne 6. srpna 1682 se sešla v Istanbulu rada, která měla rozhodnout. Zdá se, že z počátku neměl velký vezír významnější podporu. Postupně se mu podařilo přesvědčit agu janičárů a další vysoké hodnostáře. Ani sultán nebyl nakloněn další válce. Kara Mustafa ukázal sultánovi zfalšované, militantně znějící dopisy Ibrahima Paši, který byl ve skutečnosti stoupencem míru. Konečně dokázal Mehmeda IV. přesvědčit, že mír má být prodloužen jen tehdy, když Habsburkové vydají Ráb a okolní opevněné body. Tento spor dvou názorů se odehrával v prvních sedmi měsících roku 1682.⁴¹⁴

Zbrojení pokračovalo a padlo rozhodnutí, že sultán se i s dvorem přesune do Edirne. Na počátku října sděloval Caprara do Vídně v řadě dopisů, že díky událostem v Horních Uhrách získal velký vezír u sultána zcela převahu, a proto je válka jistá. Protože mu Osmané nedovolili poslat kurýra do Vídně, musely dopisy s pomocí benátského baila putovat přes Benátky. V prvních říjnových dnech následoval odjezd sultána a Kara Mustafy do Edirne. Caprara bedlivě pozoroval vojenské vystupování jednotek. Jejich hodnotu příliš neoceníl. Sipahiové, míněl, nejsou moc kvalitní stejně jako většina pěchoty. Dne 19. října nařídil velký vezír Caprarovi a Kunizovi, aby sultána následovali do Edirne. Mělo s nimi být dále jednáno. Kara Mustafa chtěl až do poslední chvíle udržet vídeňský dvůr v nejistotě, komu platí zbrojení. Jeho

⁴¹¹ BARKER, c. d., s. 151, KLOPP, c. d., s. 193, REDLICH, c. d., s. 239.

⁴¹² KLOPP, c. d., s. 98.

⁴¹³ Tamtéž, s. 59, REDLICH, c. d., s. 239.

⁴¹⁴ BARKER, c. d., s. 152.

jednání mělo však následky jak v Benátkách, tak především v Polsku. Obě země se obávaly, že Vysoká porta chce udeřit proti nim.⁴¹⁵

Caprara se v Edirne sešel ve třetí prosincové dekádě opět se svými jednacími partnery. Během jednání Osmané předložili další požadavky, jako bylo například uznání chráněnce Vysoké porty Thökölyho. Osmané internuncia zadrželi s ujištěním, že chtějí dále jednat. To nebyla zcela nepravda, přinejmenším tak dlouho, dokud na tom byl zainteresován sultán.⁴¹⁶

V Uhrách po odtáhnutí spojenců neměl Thököly dostatek mužů, aby dokázal udržet města v Malých Karpatech. Pohrozil proto zničením horních měst, pokud s ním císař neuzavře mír. Během listopadu dorazili do Vídně dva vyslanci malkontentů, István Szirmay a Szigmund Janóky. Poskytli velké naděje na klid zbraní s Vysokou portou. Bylo s nimi jednáno jinak, než bylo obvyklé. V dřívějších případech by byli drženi na předměstí a nesměli by vstoupit do vnitřního města. Před odjezdem jim císař udělil audienci. Vedle šestiměsíčního příměří ovšem reálně nic nezískali.⁴¹⁷ V doprovodu obou vyslanců se nacházel zběhlý kapucín, který později v armádě Kara Mustafy vystupoval pod jménem Achmed Bej jako první inženýr. Tento inženýr měl využít dobu pobytu ve Vídni, aby získal plány opevnění Vídně.⁴¹⁸

Z Budy zatím dorazily další špatné zprávy a během prosince pak i Caprarovy dopisy, které poslal přes Benátky. Již nemohlo být pochyb, že zbrojení Vysoké porty směřuje proti císaři. Během prosince pak probíhala další jednání s Thökölyho zástupci, kteří přivezli svoje podmínky.⁴¹⁹ Caprara i přes zákaz odesílání zpráv posílal další. Na počátku roku 1683 vyslal člena svého poselstva Petrazziho jako kurýra přes Varšavu do Vídně. Měl varovat jak Polsko, tak zejména císaře a informovat ho o dalším vývoji.⁴²⁰

Na hranici v Uhrách byla nejprve obranná opatření zanedbána, ale během podzimu 1682 i zde nastala postupná změna. Dvorská válečná rada rozhodla 18. prosince 1682 nejen o vylepšení pohraničních opevnění, ale také posílení obrany Prešpurku a Vídně.⁴²¹

⁴¹⁵ BARKER, c. d., s. 155, KLOPP, c. d., s. 128-129, REDLICH, c. d., s. 243.

⁴¹⁶ BARKER, c. d., s. 155, KLOPP, c. d., s. 140.

⁴¹⁷ BARKER, c. d., s. 140-141, KLOPP, c. d., s. 137.

⁴¹⁸ O jeho přítomnosti a vyhotovení plánů se zmiňují snad všechny práce týkající se obležení Vídně. BARKER, c. d., s. 141, KLOPP, c. d., s. 137, PARVEV, c. d., s. 30, REDLICH, c. d., s. 252-253.

⁴¹⁹ KLOPP, c. d., s. 138-139.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 140.

⁴²¹ BEESE, c. d., s. 226-227.

3.2. Politika papeže Inocence XI.

I když Řím již v 17. století nebyl jako dříve v takové míře centrem všech politických snah a úsilí křesťanského západu, pořád si zachovával hluboký vliv. Inocenc XI. jako světa neznalý asketa, který nikdy nebyl nunciem, nikdy nevycestoval mimo Itálii, měl ohledně mezinárodní evropské politiky jen zcela nepostačující představy. Nemohl proto mezinárodní události realisticky interpretovat ani správně odhadnout charakter lidí. Jeho teologické vzdělání mělo řadu mezer. Vůči diplomatům byl velice zdrženlivý. Jeho schopnosti spočívaly především v právních záležitostech. Jako právník si byl dobře vědom práv církve.⁴²²

Hned na počátku pontifikátu začal odstraňovat velké nedostatky v církvi. V zahraniční politice se musel především vypořádat s konfliktem, který v této době probíhal v západní Evropě mezi Francií na jedné straně a Nizozemím a jeho spojenci na straně druhé. Šlo mu o to, aby mezi křesťanskými zeměmi panoval mír a shoda, aby se společně obrátili proti Osmanům. Jeho cílem od počátku pontifikátu bylo zformovat křesťanskou ligu proti nevěřícím. Tomuto svému zánícení pro křížovou výpravu podřídil téměř vše. Snažil se přimět císaře a Polsko k válce s Vysokou portou. Polsko tvořilo velkou ochrannou hráz jak proti protestantismu, tak islámu, proto bylo potřeba jako spojenec.

Roku 1678 mu kapucínský mnich Paolo Lagni, který žil dlouhou dobu v Osmanské říši, předal čtyři memoranda ohledně výhledu útoku proti Osmanům. Tvrdil, že křesťanské vládce od útoku zdržuje strach z Vysoké porty. Půlměsíc měl podle něj být na ústupu. Důvodů bylo více, jako například velká rozloha Osmanské říše. Ta je příliš velká, než aby v případě útoku z různých stran mohla všude zasáhnout a poslat pomoc. Dalším důvodem byla špatná správa. Ani blokáda osmanských přístavů by nebyla příliš obtížná, nemluvě o jejich pevnostech, které měly být v otřesném stavu.

Paolo da Lagni navrhoval koncentrovaný útok proti Osmanům. Ve stejnou dobu měl válku zahájit perský šáh na východě, car a polský král na Ukrajině, císař v Uhrách, Benátky v Dalmácii, Ludvík XIV., na kterého hlavně spoléhal, měl udeřit v Palestině a Egyptě, španělský král měl zaútočit na berberské pobřeží a papež v Egejské oblasti. Pokud papež, jak poznamenává autor, nezničí osmanskou

⁴²² BARKER, c. d., s. 85, PASTOR, L., *Geschichte der Päpste: seit dem Ausgang des Mittelalters, Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Innozenz' X. bis zum Tode Innozenz' XII. (1644-1700), Innozenz XI., Alexander VIII., Innozenz XII. (1676-1700)*. Bd. 14/2, Freiburg im Breisgau 1930, s. 679-680.

nadvládu, učiní tak moskevský car, v čemž spočívá velké nebezpečí. Lagni zajisté chápal správně, že Vysoká porta by společnému útoku neodolala. Ve zbytku však přece jen osmanskou odolnost podcenil.⁴²³

Inocenc XI. se mýlil v ohledu rozsahu vlastní autority a svých schopností takto velký záměr realizovat. Projekt však nebyl zrovna přeludem a byl i v zájmu Říma. V neposlední řadě byl papež přesvědčen, že vykoná bohulibé dílo. Problém představovala Francie, která měla zcela jiné zájmy, než se podílet na lize proti muslimům.⁴²⁴ Její hlavní zájmy v této době spočívaly na posunutí francouzské hranice na sever a východ až k Rýnu, na získání španělského dědictví a oslabení moci císaře a říše. Papežovy výzvy k tomu, aby katolická knížata a politikové odložili do pozadí soukromé zájmy a mysleli na všeobecné dobro, byly přece jen poněkud nereálné, respektive těžko proveditelné.⁴²⁵

3.3. Polsko, odklon od Francie a uzavření spojení s císařem

Papežská politika byla úzce propojena s událostmi v Polsku a v habsburské monarchii. Právě tyto dvě země a jejich panovníky se snažila získat a spojit v boji s Osmany. Zpočátku, od roku 1677, nebyla příliš úspěšná, ale vše se začalo měnit na počátku 80. let. Důvodů pro to bylo více. Nespokojenost šlechty, magnátů a panovníka s výsledky míru ze Žuravna, osobní nespokojenost polské panovnické rodiny s Ludvíkem XIV., který si přál mír Rzeczpospolité s Osmanskou říší, a rostoucí hrozba na východě. Je třeba analyzovat alespoň ve stručnosti příčiny odklonu Polska od francouzského vlivu a postupného přiklání se k císaři. Cesta sbližování pochopitelně nebyla nijak jednoduchá, vyskytla se na ní řada překážek.

Jan III. si uvědomil, že jen spojenectvím s habsburskou monarchií může odstranit následky problematického míru s Osmanskou říší. Nejprve splnil předpoklad ke zlepšení vztahů s císařským dvorem, když zakázal další verbování jednotek pro Uhry. Začala éra oboustranných jízlivostí s Francií.⁴²⁶ Změna politiky Sobieskeho a také jiných zemí se stala téměř nutností při blížícím se míru mezi

⁴²³ BARKER, c. d., s. 113, BATTAGLIA, c. d., s. 104, PASTOR, c. d., s. 696-698.

⁴²⁴ Zde je třeba dodat, že již od doby Ludvíka XIV. je papež považován za odpůrce Francie, za roztrpčeného protivníka krále slunce. I většina autorů je tohoto mínění. Tomu odporuje Immich, který papeže ukazuje jako nestranného muže, který byl plně ovládnut myšlenkou boje s Osmany. Je ovšem pravda, že kurie měla řadu sporů ohledně církevních záležitostí. Zde mám na mysli spor o galikanismus. IMMICH, *Papst Innocenz XI., 1676-1689*. Berlin 1900.

⁴²⁵ Srov. IMMICH, c. d., s. 13, PASTOR, c. d., s. 699.

⁴²⁶ BATTAGLIA, c. d., s. 94.

Habsburky a Bourbony v Nijmegen. Při tomto lavírování si musel polský král dávat pozor, aby neohrozil své sblížování s německými sousedy a přitom se nedostal do sporu s Francií.

Po sejmu v Grodně, který se sešel v zimě 1678/1679, je patrná nová cesta, kterou Sobieski nastoupil. Po špatných zprávách z Istanbulu obdržel Jan III. zplnomocnění shromáždit armádu a vytvořit panevropskou útočnou ligu. Král navrhl vyslat zástupce k papeži, císaři, do Francie a k carovi. Správce polského státního pokladu hrabě Morsztyn odjel na konci května 1679 jako mimořádný vyslanec do Paříže. Ve Francii právě dosáhl propůjčení občanského práva, koupil zde velké statky. Morsztynův úkol zněl, krále slunce přimět k účasti na křesťanské lize proti Osmanům.⁴²⁷

Hieronim Lubomirski přinesl příslib finanční pomoci z Itálie a Portugalska, Władysław Morsztyn z Anglie a Nizozemí. Rozhodující bylo vyslání knížete Michała Radziwiłła do Vídně a do Říma. Sobieského švagr nebyl vhodnou osobou pro diplomatické mise. Ve Vídni stále panovala nedůvěra vůči Sobieskému. Císař si dobře pamatoval polskou podporu uherským rebelům a snahy získat svatoštěpánskou korunu. Habsburkové jako obvykle neměli dostatek peněz a do války s Osmany by mohli vstoupit jen v případě štědrých papežských subsidií. Sobieští také očekávali od habsburské monarchie řadu příslibů, které jim nechtěl poskytnout Ludvík XIV. Ruku princezny pro Jakuba, říšský knížecí titul pro markýze d'Arquien a peníze. Tehdy ve Vídni propukl mor. Epidemie poskytla císařskému dvoru možnost útekem do Prahy se vyhnout jednáním s Radziwiłłem. Benátčané se odvolávali na mor, aby nepohodlné vyslance nejprve vůbec nevpuštěli na své území. Tak skončil rok 1679.⁴²⁸

Na přelomu roku 1679/80 se zdála být vhodná doba k uzavření defenzivního spolku císaře s Polskem. Buonvisi pomáhal a Tajná konference poslala 8. ledna 1680 vyslanci Zierowskimu instrukce, aby navrhl ve Varšavě alianci proti sultánovi. Béthune ještě jednou triumfoval. Většina přítomných se vyslovila proti defenzivní, ale byla pro ofenzivní alianci. Tento postoj neovlivnil jen Béthune. Mnohem více jsou zde cítit vnitropolitické plány, s nimiž vystoupili Sobieští. Za všemi jednotlivostmi se skrývala základní myšlenka zbavení moci oligarchie, aby králi zůstalo zajištěno vlastní řízení všech státních záležitostí. Proto magnáti vystupovali

⁴²⁷ BATTAGLIA, c. d., s. 97-105, BARKER, c. d., s. 111-113.

⁴²⁸ BATTAGLIA, c. d., s. 106-107, REDLICH, c. d., s. 238. K Radziwiłłově misi především v Itálii PASTOR, c. d., s. 744-746.

proti všem snahám Sobieského. Obávali se nastolení absolutismu a i ve spojení císaře s Polskem proti Vysoké portě spatřovali ohrožení svých práv.

V dubnu se Ludvík XIV. rozhodl pro výměnu vyslanců. Biskup Forbin-Janson a markýz de Vitry byli vybráni jako noví reprezentanti Francie. Béthune posílal znepokojivé a tendenční zprávy, a proto si král přál získat především jasné informace. Zierowski, který vyrostl na hranicích šlechtické republiky, byl rodilým Polákem obeznámeným s historií a geografii země, ve které byl akreditován. Vídeňský dvůr měl vůči polským záležitostem rozumnější postoj než Paříž. Klíčovým prvkem bylo, že Polsko a habsburská monarchie měly stejné zájmy.⁴²⁹

Ve své zprávě z 21. března 1680 žádal Zierowski na císaři sňatek prince Jakuba s arcivévodkyní nebo falckraběnkou, říšský knížecí titul a roční penzi 6000 tolarů pro d'Arquiena a 20 000 tolarů renty pro Marii Kazimíru a některé magnáty. Císař byl opatrný, nechtěl slibovat příliš. Císařský vyslanec začal v půli dubna jednat s polskými zástupci, kterým svěřil král uzavření spolku s Habsburky. Sobieski prosil Ludvíka XIV. v dopise o příslib neútočení a souhlas s aliancí na žádost císaře. Zierowski zatím odjel zpět domů. Na císařském dvoře v Linci se konala řada konferencí. Dne 9. srpna bylo rozhodnuto usilovat o alianci. Nejvýznamnější polští magnáti měli dostat odpovídající dary, aniž by se monarchie pouštěla do soupeření s Francií.⁴³⁰

Dne 14. ledna 1681 začal ve Varšavě zasedat sejm. Uražená ctižádost, zklamaná lakota, smysl pro rodinu a státní cit, ušlechtilá hrdost, s těmito spojenci mohli počítat Zierowski a Opizio Pallavicini, nový nuncius. Protivníkem jim byla francouzsko-braniborská strana. Sejm roku 1681 přinesl pouze příslib papeže poskytnout 100 000 guldenů subsidií a rozhodnutí k vystrojení polské armády v síle 54 000 mužů. Jan III. měl v rukou možnost zcela uzavřít spojení Francie s uherskými rebely, nebo povstání vlít nové síly. Zierowskimu se díky úplatkům podařilo získat korespondenci uherského emisara Absalona, který ji předal ve Varšavě polské poště, a z ní se dozvěděl o nabídce Thökölyho dát uherskou korunu Jakubu Sobieskému.

V půli května došlo k tajnému rozhodnutí, které nastiňovalo zbrojení, peněžně je zabezpečovalo a v zásadě počítalo s válkou s Osmany. Nadšení, které se všude projevilo, svědčilo o nejhorším pro politiku Francie a Braniborska. Šlechtic Przyjemski, předtím důvěrník Béthuna, nyní z pověření braniborského vyslance

⁴²⁹ Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 108-114, BARKER, c. d., s. 117-118.

⁴³⁰ BATTAGLIA, c. d., s. 115-116, BARKER, c. d., s. 118-119.

Hoverbecka pronesl 22. května 1681 dlouho očekávané veto a zhatil tím celý sejm i veškerá jeho ustanovení.⁴³¹

Na spojení s Polskem se nedalo pomýšlet, když hrozil současný útok Ludvíka XIV. na západě a Osmanů na východě proti císaři. Dalšími obavami císaře a jeho rádců byla skutečnost, že pokud se zapletou do války s Vysokou portou, Ludvík XIV. toho využije a získá další území na úkor říše. Leopoldova pozice v Porýní bude dále oslabena. To bylo nepřijatelné. Hlavním zodpovědným za obranu říše byl císař. Ve Vídni panovalo přesvědčení, že Ludvík XIV. a jeho diplomaté jsou do značné míry zodpovědní zato, že se jednání sultána vůči císaři stále více zhoršovalo.⁴³²

Thököly poslal na konci února 1682 svého zplnomocněnce Nemesanyho do Jaworówa. Ten přinesl zprávu o opětovném nepřátelství vůči císaři po roztání sněhu. Sobieski až do dubna vystupoval v opatrné neutralitě. Při loučení Forbina na konci července 1681 král biskupovi vysvětlil, že Polsko nemůže poskytnout očekávanou pomoc uherskému vazalovi Vysoké porty, ani v případě největší nouze nebude váhat o spojení s císařem proti vpádu Osmanů.⁴³³

Jan III. se snažil spojit s povinností panovníka země upřímnou oddanost Francii tak dlouho, jak to jen šlo. Nic ho nedokázalo pohnout k tomu, aby učinil nějaké urychlené rozhodnutí. Důležité je uvědomit si, že ať už budeme nahlížet na francouzský vliv v Istanbulu jakkoli a považovat ho za sebevýznamnější, nikdy nemohl zajistit Polsku navrácení Podolí a dalších ztracených území. Jednou z hlavních snah Jana III. muselo být znovuzískání těchto území. Prestiž krále vyžadovala, aby ukázal, že přinejmenším dokáže udržet teritoriálně stát pohromadě a ubránit ho.⁴³⁴ Ludvík chtěl udržet Vysokou portu a Polsko od sebe, aby je mohl použít k zásahu v Uhrách nebo přímo proti habsburské monarchii, aniž by musel dělat nějaké větší ústupky. Sobieski francouzskou politiku neprohlédl, ale Ludvík se po míru z Nijmegen cítil příliš sebejistý a příliš si byl jist polským dvorem.⁴³⁵

Polský král se v dubnu 1682 chystal navštívit svoje statky na východě. Po letech se vracel do rodného kraje na zámek Olesko. Vedle lovu mu šlo především o shlednutí stavu pevností podél hranic s Osmanskou říší. Vzal sebou Zierowskiho, Vitryho odmítl. V klidu chtěl s císařským vyslancem probrat možnosti aliance

⁴³¹ BATTAGLIA, c. d., s. 117-121, BARKER, c. d., s. 126-127.

⁴³² LEITSCH, W., *Die Allianzen gegen die Osmanen*. In: *Der Sieg bei Wien 1683* Hrsg. von BROUCEK, P. u.a., Wien, Warszawa 1983, s. 35-36.

⁴³³ BATTAGLIA, c. d., s. 124.

⁴³⁴ LEITSCH, c. d., s. 35.

⁴³⁵ REDLICH, c. d., s. 238.

s habsburskou monarchií, zhodnotit zprávy a depeše ze zahraničí a promyslet svůj další postup. Během svého pobytu ve východních provinciích obdržel zprávy o tom, že Thököly, který svatbou s Helenou Zrinskou získal celé území jižního Podkarpátí, se poddal sultánovi jako vazal. Polsko tak mělo podél celé jižní hranice za souseda Osmany. Krakov se dostal do dosahu osmanských loupeživých nájezdů. Životní zájmy Rzeczpospolité byly ohroženy a bezpochyby tato událost pohnula pomyslným jazýčkem na misce vah.⁴³⁶

Vitry byl informován o rozhodnutí krále. Francouzský vyslanec nebyl schopný přijmout změny, které se okolo něj děly. Nevěděl, že nejmocnější osobnosti jako Wielopolski, Jabłonowski a Jiří Lubomirski, již před delší dobou přešly do habsburského tábora a že Sobieski značnou část stoupenců Francie získal pomocí úplatků a částečně využitím osobního přátelství. Část magnátů byla placena jak Paříží, tak Vídní. Pod francouzskými prapory zůstal z vlivných mužů jen Morsztyn. Zemi zachvátila horečka křížové výpravy, která byla duchovenstvem a nunciem Pallavicinim podporována.⁴³⁷

Události léta a přibývajících pesimistická hlášení Caprary ovlivnily situaci. Sobieskiho iniciativa obdržela nečekaně rychlou a pozitivní odpověď. Habsbursko-polská jednání probíhala v tajnosti v Jaworówě. Na nich se podílel jen královský pár, Jabłonowski a Gniński se Zierowskim. Jediný Pallavicini byl zasvěcen jako třetí osoba. Z jednání byl vyhotoven pakt, jehož text byl v půli září poslán do Vídně. Na konci října následovalo formální schválení.

Jako předeheru těžkých bojů, které bylo třeba svést s francouzskou stranou musíme nahlížet diplomatické boje, které vedly polský dvůr a Zierowski proti zástupcům Ludvíka XIV. ještě před zahájením sejmu. Sobieski nechal prohlížet veškerou poštu a získal řadu depeší francouzských agentů. Dne 6. října se v Jaworówě konalo pečlivě připravené představení. V přítomnosti krále, magnátů Vitryho a Du Vernaye Zierowski obvinil Du Vernaye z jeho nekalého podnikání. Král následně nařídil Francouzovi, aby opustil zemi. Du Vernay se v listopadu odebral do Gdaňsku a spojení Ludvíka XIV. s uherskými rebely bylo přerušeno. Poslední snaha Vitryho v prosinci, aby si koupil Sobieského souhlas, selhala. Francouzský král proto nařídil svému vyslanci, aby proti králi zformoval šlechtickou

⁴³⁶ BATTAGLIA, c. d., s. 125, BARKER, c. d., s. 142.

⁴³⁷ BATTAGLIA, c. d., s. 126-128, BARKER, c. d., s. 142-143.

stranu. Stoupenci Braniborska a Francie již dlouho opakovali, že válka s Osmany je Janu III. jen záminkou jak shromáždit armádu a chopit se moci.⁴³⁸

Sobieski dovedl dohled nad korespondencí svých zahraničních i vnitřních nepřátel k dokonalosti. Poštmistři, především ve Varšavě, Gdaňsku a Krakově a v pohraničních městech, měli za úkol všechny podezřelé balíčky zadržet a odevzdat. Vůči právu, které chránilo braniborské kurýry byl použit jednoduchý prostředek, byli přepadáni „loupežníky“. Abt Hacki, bydhošťský měšťan byl nejschopnějším dešifrantem této doby. Císařští se zase drželi dlouho osvědčené tradice tajného otevírání dopisů. Sekretář Morsztyna od konce ledna 1681 poskytoval Zierowskimu opisy všech dopisů.⁴³⁹

Braniborsko se snažilo jednat především ve Velkopolsku a zrušit některé místní sejmíky. Zemské sejmíky byly svolány na 17. prosince 1682, sejm pak na 27. ledna roku 1683.⁴⁴⁰ Sobieski se snažil pro účely uzavření aliance využívat zručně i ovlivňování veřejného mínění.⁴⁴¹ Odpůrci zase tiskli letáky, ve kterých upozorňovali, že od císaře se nedá očekávat ani podpora ani dobré úmysly.⁴⁴²

Všeobecné hnutí v Polsku bylo pro alianci s habsburskou monarchií, ne kvůli císaři a jeho dědičným zemím, ale kvůli Polsku. V řeči k zahájení sejmu položil král zvláštní důraz na blízkost osmanského nebezpečí a dodatečně také na bezpečnost Krakova.⁴⁴³ Vídeň jmenovala mimořádného vyslance Karla Ferdinanda hraběte z Valdštejna, který měl být podporován Zierowskim a také nunciem Pallavicinim.⁴⁴⁴ První taktický krok vedl ke snaze, koupit si vděčnost jistého počtu vlivných magnátů udělením výnosných čestných úřadů na sejmu. Řada jich obdržela nové vojenské hodnosti.⁴⁴⁵

⁴³⁸ BATTAGLIA, c. d., s. 129-132, BARKER, c. d., s. 143-144, REDLICH, c. d., s. 244.

⁴³⁹ Tento prvek získávání zpráv a kompromitujícího materiálu sehrál klíčovou roli během jednání o polsko-habsburskou alianci. Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 133-134, BARKER, c. d., s. 160.

⁴⁴⁰ KLOPP, c. d., s. 166.

⁴⁴¹ Veřejné mínění je pro 17. století problematický pojem. Nesmíme si pod ním představit mínění obyvatelstva, ale především horních vrstev společnosti. V případě Polska by to bylo duchovenstvo, které pracovalo také pro spojenectví a šlechta.

⁴⁴² BATTAGLIA, c. d., s. 135-136.

⁴⁴³ KLOPP, c. d., s. 167.

⁴⁴⁴ V boji plném intrik, pletich a podplácení obě strany zasypávaly významné polské magnáty penězi. Z císařské strany mělo být na úplatky vydáno 66 000 guldenů, z francouzské jen 50 000 guldenů. Je tedy vidět, že na penězích se nešetřilo a Vídeň velice záleželo na získání Polska. REDLICH, c. d., s. 244. Pastor uvádí zhruba stejné sumy a poukazuje na to, že minimálně 14 700 guldenů poskytl Pallavicini z papežských prostředků. PASTOR, c. d., s. 774. Stoye uvádí, že během prvního půlroku vydal Valdštejn a Zierowski na úplatcích 70 000 zlatých. STOYE, c. d., s. 70.

⁴⁴⁵ K rozdělení vrchních vojenských hodností BATTAGLIA, c. d., s. 137.

Aby bylo nerozhodným zabráněno v jakémkoli spojení a intrikách s Vitrym a braniborským vyslancem Crockowem, nechal Sobieski přepadnout řadu kurýrů obou diplomatů. Polští magnáti začali panikařit. Morsztyn byl jediným, který se ještě otevřeně vyslovoval pro Vitryho. Snažil se najít člověka, který by za značnou sumu vyslovil svoje veto. To bylo o to těžší, že Jan III. nechal rozšířit zprávu, že ten, kdo se o to pokusí si nemůže být jist životem. Od 26. února jednala komise s Valdštejnem o spojení.⁴⁴⁶

Sobieski inscenoval podobné divadlo jako v Jaworówě. Měl k tomu dostatek materiálů. Nejprve došlo k řadě soukromých konfrontací, kdy se při jedné Jabłonowski a Sapieha v slzách usmířili se svým vládcem. Na sejmu pak byla 16. března zveřejněna část korespondence. Zástupcům, kteří již byli rozbouřeni zveřejněním diplomatických zpráv o obrovském zbrojení Vysoké porty, byly předčítány výběry z Morzstynovy korespondence. Zničený magnát rezignoval na svůj úřad, žádal o milost, přísahal, že svůj hlas nevyužije a přislíbil, že z vlastní kapsy vystrojí jednotku ke službě proti Osmanům. Tím si zajistil souhlas k tomu, aby se mohl stáhnout do Francie. Jeho odchodem se zhroutil odpor magnátů proti alianci. Braniborsko se stáhlo, když se ukázalo, že Francouzi jsou poraženi.⁴⁴⁷

Obtížná jednání pokračovala, ale hlavní překážky byly odstraněny. Poslední byla sama královna, která cítila neuspokojení v rodinných záležitostech. Císařský dvůr jí totiž posiloval v jejích mateřských citech a iluzích. Nikdy ovšem nezamýšlel do Polska poslat arcivévodkyni Marii Antonii a provdat ji za Jakuba Sobieského. Byla totiž určena bavorskému kurfiřtovi. Zdá se, že polský král s touto možností příliš nepočítal a nebyl proto nijak zvlášť zklamán.

Dne 31. března byla liga při veřejném zasedání schválena. Pakt byl podepsán 1. dubna, ale kvůli pověře bylo spojení datováno k předchozímu dni. Aliance měla defenzivní i ofenzivní charakter, ofenzivní jen po dobu trvání války a jen proti nevěřícím. Jan Kazimír se roku 1657 zavázal, že následnictví připadne Habsburkům. Sobieski chtěl tento příslib zrušit. Císař souhlasil a nakonec rezignoval prostřednictvím svého vyslance i na peníze, které byly zapůjčeny během Severní války. Jednalo se o dva miliony guldenů.

⁴⁴⁶ V ní zasedalo 10 senátorů a 28 zástupců sejmu. BATTAGLIA, c. d., s. 143. Pastor upřesňuje, že se jednalo o 5 senátorů, 5 biskupů a 28 zástupců sejmu. PASTOR, c. d., s. 768.

⁴⁴⁷ K této části sejmu Srov. BATTAGLIA, c. d., s.138-141, BARKER, c. d., s. 161.

Leopold I. se zavázal vystrojít 60 000 mužů, Poláci 40 000 vojáků. V případě přímého ohrožení Vídně nebo Krakova měl partner, jehož hlavní město nebude bezprostředně ohroženo, spěchat na pomoc druhému.⁴⁴⁸ Spojenci se zavázali ke koordinaci válečných akcí. Císař se měl pokusit odvést pozornost v Uhrách a Poláci vpadnout do Podolí a na Ukrajinu. Dobytá území měla připadnout dřívějšímu vlastníkov. Nesměl být uzavřen separátní mír. Liga měla být přístupná dalším státům, zejména carovi. Vrchní velení nad spojenými armádami měl mít ten panovník, který se bude nacházet v ležení. Vídeň měla Polsku vyplatit subsidie ve výši 200 000 guldenů (1 200 000 zlotých) a přenechat mu církevní desátek z italských provincií Habsburků. Oba spojenci prostřednictvím svých kardinálů protektorů složili přísahu na toto spojení před papežem, který byl ochráncem a garantem Svaté ligy.⁴⁴⁹ K přísaze ovšem v Římě došlo až 16. srpna 1683. Sejm se v pokoji rozešel 18. dubna. Doba mezi uzavřením smlouvy a rozpuštěním sejmu byla dlouhou agoníí pro přátele Habsburků. Ti se museli spoléhat na patriotismus a pocit ohrožení od Osmanů, ale král také jednal s velkým přehledem.⁴⁵⁰

Na vzniku aliance měl velký podíl i papež, který prostřednictvím svých nunciů ve Vídni a ve Varšavě horečně pracoval na jejím uzavření. Buonvisi i Pallavicini hlásili do Říma, že příslib subsidií zvýší naději na uzavření spojení. Vedle diplomatické pomoci byla ta finanční nejdůležitějším příspěvkem Inocence XI. v boji proti nevěřícím. Papež přeposlal císaři v radosti nad úspěšným uzavřením aliance okamžitě 100 000 korun.⁴⁵¹

3.4. Císař a říše, získávání spojenců

Bylo již poukázáno na hrozbu, kterou habsburská monarchie spatřovala ve Francii a její expanzivní politice. Zájmy obou zemí se tak střetávaly v říši. Obava císaře z francouzské agrese evidentně oslabovala obranyschopnost Habsburků na

⁴⁴⁸ Zde je třeba doplnit, že měl spěchat se všemi dostupnými silami. Někteří autoři totiž mylně uvádějí, že Poláci nedodrželi smlouvu, když k Vídni nakonec nedorazilo 40 000 mužů, ale mnohem méně.

⁴⁴⁹ Jednalo se o kardinály Pia a Barberiniho. FRAKNÓI, c. d., s. 73, PASTOR, c. d., s. 775.

⁴⁵⁰ Uzavřením polsko-habsburské aliance roku 1683 se z pochopitelných důvodů a vzhledem k jejímu významu zabývá každá práce týkající se roku 1683. Zmiňuji jen ty nejdůležitější a mnou využitě. BARKER, c. d., s. 162, BATTAGLIA, c. d., s. 143-144, EICKHOFF, c. d., s. 377-379, FRAKNÓI, c. d., s. 72-73, LEITSCH, c. d., s. 37-39, PARVEV, c. d., s. 31, REDLICH, c. d., s. 244, SACHSLEHNER, c. d., s. 64, STOYE, c. d., s. 68-69, *Die Türken vor Wien in Augenzeugenberichten*. Hrsg. von STURMINGER, W., 2. Auflage, Düsseldorf 1968, s. 22-23, WIMMER, J., *Der Entsatz von Wien*. In: *Der Sieg bei Wien 1683* Hrsg. von BROUCEK, P. u.a., Wien, Warszawa 1983, s. 100.

⁴⁵¹ PASTOR, c. d., s. 775.

východě, v Uhrách. Od počátku reunií se Ludvík XIV. snažil prosadit jejich uznání císařem a říší. Jejich držba totiž znamenala nejen rozšíření francouzského vlivu a území, ale především možnost posílení obrany Francie. Po míru z Nijmegen v říjnu 1679 se podařilo versaillskému dvoru získat v říši silného spojence, braniborského kurfiřta. Skutečnou pohnutku velkého kurfiřta k tomu, že uzavřel spojenectví s Francií byla naděje, že s jejím souhlasem a finanční podporou získá Pomořany. Ludvík XIV. naopak spatřoval význam této aliance v tom, že kurfiřtova moc mu měla sloužit v případě, že by císař pozvedl zbraně, aby získal zpět reunie. Navíc tím podnítil nesvornost uvnitř říše.⁴⁵²

Obava z rostoucí moci a převahy Francie však začala působit ve prospěch císaře. Jednotlivé říšské státy samozřejmě neměly zájem na posilování moci císaře. Naopak se snažily o co největší nezávislost. Říšská knížata přesto pochopila, že větší nebezpečí pro jejich práva a výsady jim hrozí od Ludvíka XIV. Před rozhodujícím rokem 1683 tak Leopold I. získal řadu spojenců a i díky nim se mu podařilo přestát těžké měsíce v létě 1683.

Nejvýznamnějším spojencem císaře se mělo stát Bavorsko. Zde do roku 1679 vládl kurfiřt Ferdinand Maria. Jeho rozvážné, váhavé, rychlým rozhodnutím odvrácené, ale obratně lavírující, každému možnému riziku se vyhýbající a důsledné provádění neutrální politiky přineslo Bavorsku třicet let míru.⁴⁵³ Následníkem se stal teprve sedmnáctiletý Maxmilián II. Emanuel.⁴⁵⁴ Protože nebyl plnoletý, administrátorem a jediným poručníkem se stal bratr zesnulého Maxmilian Filip, lankrabí z Leuchtenbergu. Starý osvědčený kancléř Caspar Schmid, zastánce profrancouzsky orientované neutrální politiky Bavorska, přišel o svoje dominantní postavení. Maxmilian Filip tím jen vyplnil všeobecné přání dvora a bavorské šlechty,

⁴⁵² KLOPP, c. d., s. 134.

⁴⁵³ HÜTTL, L., *Max Emanuel, Der Blaue Kurfürst 1679-1726*. 2. Auflage, München 1976, s. 14.

⁴⁵⁴ Narodil se 11. července roku 1662 jako druhé z pěti dětí kurfiřta Ferdinanda Marii a jeho manželky Adelheidy Savojské. Dostalo se mu dobré výchovy jak náleželo jeho stavu. Max Emanuel disponoval vlastností sebe a své okolí ustavičně překvapovat. Rozhodujícím pro něj bylo umění ohromit, dělat věci, které věcný člověk nemohl udělat. Byl-li princ Evžen na svoji dobu mužem s mimořádným vzděláním a ostrým intelektem, vyvinul se Max Emanuel v hráče par excellence. K závěrům docházel prostřednictvím intuice. Krátce řečeno byl vychován jako bohatýr, kterým se cítil. První roky vlády ukázaly, že mladý kurfiřt se poddával všem svým vášním, hře, honům, ženám. Bavorská absolutistická státní ideologie v něm byla natrvalo zakotvena. Neustále ho zaměstnávaly snahy dynastického vzestupu. Byly to právě ony a touha po slávě, které ho přivedly do císařského tábora. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 56-90.

která se přikláněla více k Habsburkům než Bourbonům. Nový kurfiřt Max Emanuel po nástupu do funkce 11. července 1680 převzal rozhodování.⁴⁵⁵

Význam Bavorska v 17. století spočíval v jeho geopolitickém umístění mezi Paříží a Vídní. Musíme si uvědomit, že rozlohou náleželo ke středním státům, jako například Sasko. Země měla 1,1 milionu obyvatel včetně Horní Falce. Nevýhodou Bavorska bylo, že to byla země s otevřenými hranicemi, které početně malá armáda nemohla chránit. Navíc neměla dostatečně vyvinutou infrastrukturu a měla nízkou hustotu zalidnění. Obyvatelstvo bylo převážně zaměstnáno v zemědělství, jen menšina se zabývala řemeslem a obchodem.⁴⁵⁶

Bavorská politika se od roku 1679 začala vyznačovat snahou sblížit se s císařem. Spojenectví z roku 1670 mezi Francií a Bavorskem, které bylo uzavřeno na 10 let, vypršelo. Stavělo na předpokladu, který již neplatil, totiž na nadějích Bavorska na vymření rakouských Habsburků po meči. V roce 1678 se císaři narodil syn. Počet spojenců Francie klesal, prestiž císaře vzrůstala. Jeho moc byla omezená a nezdála se být nebezpečnou. Max Emanuel provdal svoji sestru Marii Annu Kristýnu za francouzského dauphina.⁴⁵⁷

Max Emanuel nyní očekával od Habsburků to, co mu Bourboni v tomto okamžiku nemohli nabídnout. Novou úlohu v říšské a současně v evropské politice. Francie a habsburská monarchie zastávaly v zásadě stejnou politiku, šlo jim o to, využívat Bavorska jako nárazníkového státu, ale neudělat ho příliš silným. Vídní navíc šlo i o to, že bavorští panovníci byli po Habsburcích největšími katolickými říšskými knížaty, a tím pádem dalšími uchazeči o císařskou korunu.⁴⁵⁸

Z podnětu falckraběte Filipa Viléma Neuburského se císař a Max Emanuel sešli v březnu 1681 v Altöttingu. Po skončení epidemie moru se sem císař rozhodl vykonat pouť. Jednalo se o posvátné místo. Císař se ukázal být laskavý a blahosklonný. Jako dar mu předal meč posázený diamanty. Pro kurfiřta byl osobní dojem důležitým kritériem pro jeho rozhodování.⁴⁵⁹

O spojenectví císaře s bavorským kurfiřtem se poté jednalo až do počátku roku 1683. Jednou z rozhodujících úvah bavorských státníků bylo, že pokud by Osmané dobyli Vídeň, měli by volnou cestu do Čech i ve směru do Bavorska. Proto

⁴⁵⁵ Srov. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 15-16, REDLICH, c. d., s. 241.

⁴⁵⁶ HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 50-55.

⁴⁵⁷ Srov. Tamtéž, s. 93-96, EICKHOFF, c. d., s. 370, REDLICH, c. d., s. 241.

⁴⁵⁸ HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 98-99.

⁴⁵⁹ Srov. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 106, KLOPP, c. d., s. 92.

byli ochotni pomoci císaři, pochopitelně ne zadarmo. Dne 26. ledna 1683 byla uzavřena defenzivní aliance nejen proti Osmanům, ale i proti Francii. Max Emanuel se zavázal v případě eventuálního konfliktu poskytnout 8000 vojáků. Císař souhlasil, že bude mít v Tyrolsku a Předních Rakousích 15 000 mužů, aby byl zabezpečen proti francouzskému útoku. Bavorsko mělo obdržet ročně 250 000 guldenů subsidií. V případě války pak 450 000 guldenů. Protože byly všeobecně známy finanční potíže Vídně, žádali bavorští ministři záruky. Vídeň jako garance pro přislíbené subsidie poskytla panství Neuburg na Innu, dále markrabství Burgau a mýtný úřad Tarvis.⁴⁶⁰

K ochraně říše císař v lednu 1681 předložil v Řeznu návrh na změnu vojenského zřízení říše. Pod francouzským tlakem skutečně během roku 1681 došlo k zavedení stálé říšské armády na základě uspořádání krajů (Kreise). V době míru měla čítat 40 000 vojáků, v době války pak mohla být rozšířena až na 60 000 mužů.⁴⁶¹

Na podzim 1681 se císař připojil ke smlouvě s Nizozemím a Švédskem, cílem bylo zatlačení Francie. To samé chtěla hrabětem Fridrichem Waldeckem⁴⁶² ve spolupráci s Vilémem Oranžským od roku 1679 utvořená unie německých stavů ve Frankfurtu, kde hrály významnou roli kraje Franky a Švábsko pod velením energického, zcela procísařského biskupa Petera Philippa Bamberského. Tato unie se přidala k císaři 10. června 1682 v tzv. laxenburské alianci (asociační pakt). Podle ní měl císař s přispěním Bavorska postavit na horním Rýnu 30 000 mužů, jižní a středoněmečtí spojenci měli shromáždit 20 000 vojáků na středním Rýnu, vévoda Arnošt August Hannoverský se měl pokusit stáhnout 20 000 mužů na dolní Rýn. Cílem spolku bylo udržení podmínek Vestfálského míru a míru z Nijmegen. Laxenburská aliance, kterou Waldeck zprostředkoval na ochranu proti Francii, byla nakonec směřována proti Osmanům.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Srov. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 106-108, EICKHOFF, c. d., s. 372, REDLICH, c. d., s. 241, STOYE, c. d., s. 64. Další odborné studie se rozcházejí ve výši subsidií a počtu vojáků. Důvodem pro tyto odchylky je skutečnost, že v průběhu roku 1683 došlo k dalším jednáním a Bavoři navýšili pomocný kontingent na 10 000 vojáků. BARKER, c. d., s. 165, KLOPP, c. d., s. 146, PARVEV, c. d., s. 30.

⁴⁶¹ Srov. ARETIN, *Das Alte Reich I.*, s. 290-294, REDLICH, c. d., s. 240.

⁴⁶² Georg Fridrich Waldeck (1620-1692). Hrabě a od roku 1682 kníže nebyl císařským poddaným ani vojákem. Byl schopným, rozhodným byt' ne brilantním vojákem a státníkem. Poprvé dosáhl veřejné pozornosti jako poradce velkého kurfiřta. Jako protestant a blízký příbuzný Oranžského rodu zastával neúprosné proticísařské a protihabsburské stanovisko. V roce 1658 byl propuštěn ze služeb Fridricha Viléma a stal se důvěrníkem Viléma Oranžského. Když se časem ukázalo, kde spočívá skutečné nebezpečí vladařských „svobod“, stal se neméně tvrdohlavým protivníkem Francie. BARKER, c. d., s. 104.

⁴⁶³ Srov. ARETIN, *Das Alte Reich I.*, s. 298-301, KLOPP, c. d., s. 119, REDLICH, c. d., s. 240.

Leopold I. uzavřel 14. ledna 1683 smlouvu, podle které měl vévoda Arnošt August Hannoverský do pole postavit 10 000 mužů. Jejich počet se měl případně navýšit na 20 000 vojáků. Císař se za to zavázal měsíčně vyplácet 50 000 tolarů. Na dolním toku Rýna měla být postavena armáda, která by sloužila případné obraně před francouzskou agresí.⁴⁶⁴

Poslední z velkých aliancí počátku roku 1683 byla smlouva z Haagu z 6. února, která závazky asociačního traktátu potvrzovala a rozšiřovala. Především byly blíže specifikovány povinnosti vzájemné pomoci. Podepsali ji císař, Španělsko, Nizozemí a Švédsko. Proti tomu se Braniborsko, Dánsko a Münster sjednotily 17. února 1683 ke spolku ze Soestu, jehož účelem bylo mírové urovnání sporů císaře s Francií. Připojil se i kolínský kurfiřt.⁴⁶⁵

Nejen v Bavorsku došlo ke změně na trůnu. Také v Sasku, které bylo tradičním bojovníkem evangelické věci, zemřel roku 1680 vládnoucí kurfiřt a na jeho místo nastoupil Jan Jiří III. (1647-1691). První vojenské zkušenosti nasbíral během nizozemské války. Uvědomoval si nebezpečí, které jeho panování ohrožovalo z východu. Kdyby padly Čechy do rukou Osmanů, bylo by Sasko nechráněno. Byl proto připraven, jistě za odpovídající cenu, propůjčit svoji malou, výbornou armádu a také svoji osobu pro vyproštění Vídně roku 1683.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ BARKER, c. d., s. 165, KLOPP, c. d., s. 160, PARVEV, c. d., s. 30, REDLICH, c. d., s. 241.

⁴⁶⁵ BARKER, c. d., s. 166, KLOPP, c. d., s. 160-161.

⁴⁶⁶ BARKER, c. d., s. 102-103.

4. kapitola

Počátek obratu na východě. Obležení Vídně roku 1683

4.1. Přípravy císaře na válku a jarní tažení roku 1683

Sachslehner píše: „*Památný rok 1683, který je zastíněn válkou, smrtí a zkázou, se stal hlubokým zrcadlem dějin raněnovověké Evropy.*“⁴⁶⁷ Osmanský útok vedený do habsburských dědičných zemí roku 1683 odstartoval téměř na dvě desetiletí válku mezi Vysokou portou a křesťanskou aliancí, tzv. Svatou ligou, která vznikla roku 1684. Nejen z habsburského, ale i evropského hlediska se stal rok 1683 milníkem, který zřetelně vymezil vzestup habsburské monarchie na straně jedné a pomalé vytlačování Osmanů ze střední Evropy a z Balkánského poloostrova na straně druhé.

Teprve na konci roku 1682 začal brát císař a jeho okolí vážně osmanskou hrozbu. Bylo rozhodnuto, že početní stavy armády se musejí zvýšit na 80 000 vojáků. Po míru z Nijmegen zůstalo pod císařskými prapory zhruba 36 000 mužů plus lotrinské regimenty. V letech 1681 a 1682 bylo postaveno 9 regimentů pěchoty, 5 regimentů kyrysníků, 3 regimenty dragounů a 1 regiment Chorvatů.⁴⁶⁸ Na počátku roku 1683 byly vydány verbovní patenty pro 8 nových regimentů.⁴⁶⁹

Dne 7. října 1682 byl jmenován hrabě Seifried Christoph Breuner vrchním válečným komisařem a 11. ledna 1683 byla zřízena komise k zavedení a zabezpečení obrany Uher a pro zásobování armády v čele s viceprezidentem Dvorské válečné rady hrabětem Kaplířem.⁴⁷⁰ Zvyšování stavu vojska si pochopitelně žádalo především peníze, které se Dvorské komoře chronicky nedostávaly. Protože ještě stále zcela neuhradila dluhy z Třicetileté války, nebyla tu šance získat další kredit. V civilní a vojenské správě existovala velká korupce. Obchod se po morové epidemii z konce 70. let ještě plně nevzpamatoval. Další nepříjemnosti Vídní způsobovaly zemské sněmy, které povolovaly vybírání daní.

⁴⁶⁷ SACHSLEHNER, c. d., s. 6.

⁴⁶⁸ Srov. REDLICH, c. d., s. 246, STOYE, c. d., s. 55. Lorenz uvádí jen 7 pěších, 2 dragounské a jeden chorvatský regiment. LORENZ, R., *Türkenjahr 1683, Das Reich im Kampf um den Ostraum*. 3. Auflage, Leipzig, München, Wien 1944, s. 187. Na papíře byl plný stav pěšího regimentu 2050 mužů, jízdního a dragounského 800 mužů. Nemoci, dezerce a další věci snižovaly stavy.

⁴⁶⁹ BARKER, c. d., s. 209.

⁴⁷⁰ REDLICH, c. d., s. 246, STOYE, c. d., s. 57.

V roce 1677, během války s Francií, stavy habsburské monarchie odsouhlasily 1 800 000 zlatých. O tři roky později se suma zvýšila na 3 700 000 zlatých.⁴⁷¹ Již v letech 1681-1682 musely stavy Dolních Rakous odsouhlasit trojnásobek peněz než obvykle (650 000 guldenů). V roce 1683 byly stavy ostatních dědičných zemí s odkazem na hrozící nebezpečí požádány o více peněz. Celkem odsouhlasily 4 226 000 guldenů.⁴⁷² Tato suma byla stále daleko za očekáváním a navíc peníze přicházely jen pomalu. Stavům Dolních Rakous byl předložen požadavek vybrání 876 625 guldenů. Ty však byly připraveny odsouhlasit jen 650 000 guldenů, ale najednou zaplatit jen 120 000 stejně jako ochotny poskytnout půjčku 100 000 guldenů. Reakce ostatních stavů byla také nerealistická. Praktickým výsledkem byl deficit rozpočtu ve výši 3 370 000 guldenů.⁴⁷³

Již v říjnu 1682 proto dvůr vypsál mimořádnou, všeobecnou daň z majetku ve výši 1 %, ze které nebyl nikdo vynechán, ani církevní majetek.⁴⁷⁴ Papež dodatečně tento krok posvětil a povolil také zvláštní výběr 500 000 guldenů od rakouského kléru a sám přidal 200 000 korun a 50 000 guldenů. Dal i souhlas s prodejem českého, pražského arcibiskupství náležejícího dotačního majetku z Janovic. To přineslo 48 000 guldenů. Vedle rakouského duchovenstva bylo i bavorské zatíženo mimořádnou tureckou daní. Podle rozhodnutí sejmu bylo od polského kléru požadováno 500 000 guldenů válečné daně, za což byl zbaven jakýchkoli dalších válečných zatížení.⁴⁷⁵

Roku 1683 obdržel papež z Portugalska 100 000 tolarů. Ze Španělska přišlo císaři 200 000 guldenů. Další pomoc proti osmanskému nebezpečí pak poskytly italské státy. Velkovévoda Cosimo z Florencie poslal císaři 100 000 liber prachu a Polsku 100 000 guldenů. Janov přidal 30 000 tolarů, Lucca 20 000 guldenů, vévoda z Massi 1000 zlatých dublonů, Savojsko 50 000 dukátů, kníže z Castiglione 30 000 guldenů, další panovníci a státy menší sumy. Kardinálové v Římě, devět z nich podle pařížské zprávy, shromáždili 41 700 tolarů, z nichž 15 000 pocházelo od kardinála Borgheseho, 2500 od kardinála státního sekretáře. Kardinál Ludovisi prodal své stříbrné věci, aby mohl dát 4000 tolarů na společnou věc křesťanstva. Královna

⁴⁷¹ STOYE, c. d., s. 53.

⁴⁷² REDLICH, c. d., s. 247, STOYE, c. d., s. 55. Jak udává Sachslehner, nejvíce odvedly české (1 250 000 guldenů) a slezské stavy (975 000 guldenů). Nejméně pak Tyrolsko (150 000 guldenů). SACHSLEHNER, c. d., s. 61.

⁴⁷³ Srov. BARKER, c. d., s. 210, LORENZ, c. d., s. 188-189.

⁴⁷⁴ Srov. PASTOR, c. d., s. 781, REDLICH, c. d., s. 247.

⁴⁷⁵ PASTOR, c. d., s. 781-782, REDLICH, c. d., s. 245. Stoye uvádí, že pozemky náležející pražskému arcibiskupství měly hodnotu zhruba 40 000 zlatých. STOYE, c. d., s. 71.

Kristina Švédská přišla o 12 000 scudi, které jí byly doposud ročně vypláceny apoštolským stolcem. Peníze měly jít do Uher. Celkově bylo z apoštolské komory do Polska odesláno do srpna 1683 500 000 guldenů, císaři až do září celkem milion guldenů. V srpnu 1683 převedl papež císaři v největší nouzi urychleně 500 000 guldenů.⁴⁷⁶ Ještě je třeba doplnit, že z peněz od papeže uhradila Vídeň většinu slibovaných subsidií Polsku. Použity byly na verbování vojáků, vystrojení armád a jejich výživu.⁴⁷⁷

Snahy komise, která byla ustanovena v lednu 1683 na obranu Uher, směřovaly k posílení dunajských pevností Komárna, Rábu, Prešpurku a také Leopoldova. U Prešpurku se Dunaj rozděloval a hlavní kanály pod městem svíraly velkou plochu krajiny nazývanou Žitný ostrov (Schütt). Pevnost Ráb stála na ostrově, tam kde se řeky Rába a Rábnice společně vlévají do Dunaje. Žitný ostrov končil tam, kde se hlavní ramena řeky opět setkávají u Komárna. Zde Dunaj přijímá další dva důležité přítoky proudící sem ze severu, Váh a Nitru. Nepřítel postupující po levém břehu řeky z východu tedy musel přejít přes tento druhý řetězec vodních toků než mohl táhnout k Prešpurku nebo ohrozit Moravu. Přírodní obrana, přinejmenším na jižní straně Dunaje, byla velice silná.⁴⁷⁸

Kvůli nedostatku peněz a materiálu postupovaly práce na vylepšování obrany pevností pomalu. Prezident Dvorské válečné rady Hermann Bádenský po svém nástupu do úřadu v roce 1681 získal jednoho z nejslavnějších vojenských inženýrů doby Georga Rimplera, který pocházel ze Saska za 2000 guldenů služného ročně. Proslavil se již při bojích v Kandii a později bojoval proti Francouzům v Porýní. Rimplerovou snahou bylo posílit pevnosti a nepříteli svést, aby je napadl. Nepochyboval, že v takovémto případě by protivník utrpěl těžké ztráty.⁴⁷⁹

V lednu 1683 vrchní ubytovatel generál Haslingen sestavil kompletní seznam Leopoldových jednotek. Napočítal 70 setnin v Čechách, 45 na Moravě, 48 ve Slezsku. V teorii to bylo 7600 pěšáků a 10 000 kyrysníků a dragounů. Dalších 75 setnin bylo v západních Uhrách a 38 v Horních Uhrách. Ve Štýrsku, Kraňsku a

⁴⁷⁶ LORENZ, c. d., s. 189, PASTOR, c. d., s. 783-785. Barker, Redlich a Gerhartl hovoří o tom, že papež poskytl císaři 400 000 guldenů a Polsku 500 000 guldenů z vlastní pokladny. Do sumy milionu guldenů pro císaře jsou započítány totiž peníze, které získal papež od jiných států. Srov. BARKER, c. d., s. 163-164, GERHARTL, G., *Belagerung und Entsatz von Wien 1683*. In: *Militärhistorische Schriftenreihe Heft 46*, 3. Auflage, Wien 1985, s. 5, REDLICH, c. d., s. 245.

⁴⁷⁷ Císař Leopold poslal do Říma vlastního zástupce, hraběte Valentina Maxe Martinice, který jednal s papežem. REDLICH, c. d., s. 245, pozn. 1.

⁴⁷⁸ BARKER, c. d., s. 212-213, STOYE, c. d., s. 57-58.

⁴⁷⁹ BARKER, c. d., s. 211-212, BEESE, c. d., s. 223, STOYE, c. d., s. 56.

Korutanech napočítal Haslingen 43 setnin, 5600 pěšáků a 1200 jezdců. V Horních a Dolních Rakousích 40 setnin, 4000 pěšáků a 1600 jezdců. V říši pak 80 setnin pěchoty a 1 jízdy, celkem 16 400 mužů. Setnina pěchoty čítala v plném stavu 200 mužů, jízdní pak 80 vojáků. V reálu nemusely být plné stavy a také nebyly. Všeho všude se tedy jednalo o 44 800 pěšáků a 17 600 jezdců. Jednalo se o hrubý odhad.⁴⁸⁰

Bádenský a jeho poradci již na počátku roku 1683 rozhodli, že stávající regimenty mají být rozděleny do tří skupin. Dvě z nich byly relativně malé a jejich úkolem bylo krýt prostor od Beskyd k Jadranu. První skupina pod velením podmaršálka hraběte Schultze v síle 8000 mužů plus sbor Lubomirského (2800 Poláků)⁴⁸¹ měla být rozmístěna podél horního toku řeky Váh a krýt Moravu a Slezsko. Na 5000 Uhrů pod palatinem Paulem Esterházym bylo rozmístěno podél dolního toku Váhu mezi pevnostmi Leopoldov a Komárno. Druhá skupina, 4600 mužů pravidelných jednotek pod generálem Herbersteinem, byla rozestavěna podél dolního toku Mury a Drávy, aby kryla Chorvatsko a Štýrsko. Pravé křídlo tvořilo 5000 Chorvatů pod chorvatským bánem hrabětem Erdödem. Levé křídlo kryla od Körmendu k Rábu podél řeky Ráby hrabata Batthyányova, otec a syn s 6000 Uhry. Krýt s takovýmito nedostačujícími silami tak obrovský prostor nebylo reálné. Proto bylo rozhodnuto postavit třetí skupinu, hlavní polní armádu, která by operovala nezávisle a na úsecích, kde by jí bylo potřeba. Kdyby se shromáždila včas, mohla převzít iniciativu a narušit osmanské plány.⁴⁸²

Operační armáda se měla do 20. dubna shromáždit u Kittsee. Nakonec byl termín přeložen až na počátek května. Důvodů bylo více. Kromě nedostatku peněz a tedy zpoždění ve verbování a nakupování zásob, začalo jaro později než se předpokládalo. Tráva ještě nestačila vyrůst a koně by neměli dostatek krmiva. Císař se nakonec rozhodl i pro odvolání části zkušených jednotek z Porýní a jejich pochod trval déle, než se předpokládalo.

Zaměříme nyní pozornost na vrchní vojenské velení císařské armády a rozdělení kompetencí. V říjnu 1680 zemřel kníže Raimund Montecuccoli, který byl generálporučíkem armády, prezidentem Dvorské válečné rady a velitelem pevnosti Ráb. Spojil tak ve své osobě nejvýznamnější vojenské funkce. Císař neučinil žádná

⁴⁸⁰ STOYE, c. d., s. 73.

⁴⁸¹ Od zimy směl Hieronim Lubomirski bez zábran verbovat muže pro pomocný sbor, který měl poskytnout Habsburkům nezávisle na uzavřené smlouvě. Celkem měl najmout 2800 mužů za počáteční náklady 150 000 zlatých. Srov. BATTAGLIA, c. d., s. 150, STOYE, c. d., s. 70.

⁴⁸² BARKER, c. d., s. 211, KLOPP, c. d., s. 188, LORENZ, c. d., s. 192-193, SACHSLEHNER, c. d., s. 67-68, STOYE, c. d., s. 59.

předběžná opatření ohledně důležitých úřadů starého Montecuccoliho. Pravděpodobně proto, že nechtěl, aby si jeho zasloužilý generál připadal nepotřebný. Prezidentství musel v každém případě dostat někdo, kdo měl jisté osobní zkušenosti s vojenskými záležitostmi a ve válčení. Kromě toho se v letech 1673-1675 ukázalo spojení úřadů prezidenta a vrchního velitele jako nevýhodné, protože zodpovědná osoba nebyla přítomna na dvoře.

Na druhou stranu personální unie obou úřadů zabránila neshodám mezi Dvorskou válečnou radou a polní armádou a zároveň celkově posílila vojenskou stranu vůči byrokracii a především vůči za finance zodpovědné Dvorské komoře. Na pozici generálporučíka v zásadě k vévodovi lotrinskému⁴⁸³ neexistovala alternativa.

⁴⁸³ Karel Leopold Mikuláš Sixtus se narodil 3. dubna 1643 jako druhý syn vévody Mikuláše Františka Vaudemonta a Claudie Lotrinské ve Vídni. Za kmotra dostal vládnoucího lotrinského vévodu Karla IV. a Leopolda, budoucího císaře. Vyrůstal na císařském dvoře. V roce 1654 odjel otec do Bruselu a vzal sebou oba syny, jejichž matka roku 1648 při porodu dcery zemřela. Bojoval na straně Španělů, roku 1656 se přidal k Francii a mladý Karel strávil několik let na francouzském dvoře. Jeho starší bratr podlehl v roce 1658 nemoci. Roku 1661 se jeho strýc Karel IV. náhle rozhodl k tajné smlouvě s Ludvíkem XIV., ve které se vzdal suveréních práv na Lotrinsko pro sebe a své dědice za poplatek milionu a roční dotace 100 000 rýnských tolarů. Dědice prince Karla nedokázali přinutit. Aby se vzdal svých práv a ten uprchl z Paříže. Na jaře 1663 dorazil do Vídně. Karlovi se podařilo získat od císaře vlastnictví jízdního regimentu a u Sv. Gotthardu prodělal křest ohněm. Dvakrát se neúspěšně ucházel o polskou korunu. Otec mu zemřel roku 1670. Po vypuknutí nizozemské války se zapojil do bojů. V jejich průběhu se vyznamenal. Již zde vyzkoušel svoji útočnou taktiku, která ho později charakterizovala a která byla tolik odlišná od Montecuccoliho zdržovací taktiky a manévrování. Vládnoucí lotrinský vévoda Karel IV. zemřel 18. září 1675. Hlavou rodu a dědicem se stal Karel. Ludvík XIV. se od počátku zdráhal vévodu uznat, zatímco za zprostředkování císaře ostatní spojenci roku 1673 s Karlem IV. uzavřenou smlouvou s jeho nástupcem obnovili. Pro rok 1676 světil Montecuccoli vrchní velení Lotrinskému, který byl povýšen na polního maršála. V roce 1678 se oženil s nevlastní císařovou sestrou Eleonorou, bývalou polskou královnou. Spojení nebylo jen srdeční záležitostí, ale také politicky vhodné. Matka nevěsty, císařovna vdova, se stala ochránkyní vévody. To byla významná věc, protože Leopold a Karel si nikdy nebyli moc blízcí, možná na základě určitých osobních podobností (především melancholie). Pozice Lotrinského u dvora byla nyní zabezpečena. Rezidencí se manželskému páru stal Innsbruck. V červnu 1679 byl jmenován zplnomocněným místodržícím v Horních a Předních Rakousích. Ze šťastného manželství vzešlo celkem 6 dětí. Do klidné doby po míru z Nijmegen spadá setkání manželského páru s největším kazatelem doby, kapucínem Karlem Dominicem Christophorim, podle svého řádového jména a místa narození známého jako Marco d'Aviano. V letech před rokem 1683 trpěl často nemocemi a ocitl se dokonce na prahu smrti. Páter Marco osobně přijel navštívit nemocného a jeho stav se zázračně zlepšil. Jeho zdravotní stav se plně obnovil až v zimě 1682/83. Jako voják byl vévoda lotrinský talentovaným taktikem, oblíbeným velitelem, v zásadě jednoduchý a laskavý, přes svoji velkou hrdost rozvážný a disciplinovaný. Byl dokonalým jezdcem a bezpochyby měl odvahu, přesto byl i přítelem krásné literatury a bibliofilem. Perfektně mluvil německy, francouzsky a italsky, trochu latinsky. Jednotky pod jeho velením se vyznačovaly nezvykle dobrou morálkou. Villars zmiňuje Karlovy chyby. Francouz ho viděl jako příliš pomalého. Příležitostně byl neschopný z rychle změněné vojenské situace získat výhodu. Ne vždy dbal na spořádaný postup jednotek. Občas ukazoval nedostatek zájmu pro pořádek během pochodu, stravování a krmení pro zvířata, bezpečí pro trén, rozestavení předstunutých hlídek a dalších věcí. Villars myslel, že jeho talent spočíval spíše v taktické než strategické oblasti. Srov. BARKER, c. d., s. 181-184, EICKHOFF, c. d., s. 374, KLOPP, c. d., s. 185-186, SACHSLEHNER, c. d., s. 78-81, STOYE, c. d., s. 30-31, STURMINGER, W., *Herzog Karl V. von Lothringen und Bar (1643-1690)*. In: *Gestalter der Geschichte Österreichs* Hrsg. von HANTSCH, H., Innsbruck, München, Wien 1962, s. 185-197, URBANSKI, H., *Karl von Lothringen: Österreichs Türkensieger*. Wien, München 1983, s. 5-92,

Několik dní po Montecuccoliho smrti byl vévoda Karel jmenován generálporučíkem.⁴⁸⁴ Prezidentství udělil císař Hermannu Bádenskému.⁴⁸⁵ Rozhodnutí padlo již v říjnu 1680, ale jmenování následovalo až 21. února 1681. Navíc byl povýšen na polního maršála. Rozdělení úřadů bylo také v zájmu nezávislých mužů na dvoře, kteří se jinak obávali silné koncentrace moci k jejich neprospěchu. Císař nejmenoval Hermanna Bádenského prezidentem jenom na základě vlivu španělské strany, která se pro něj vyslovovala. Rozhodující bylo, že v něm spatřoval organizátorský talent spojený s vojenskými zkušenostmi⁴⁸⁶

Záhy se ukázalo, že Bádenský neměl ani zdaleka takový kredit u dvora a zejména při prosazování vůči Dvorské komoře, jako měl Montecuccoli. Velice problematický se stal i jeho vztah s Karlem V. Lotrinským. Oba zastávali prozápadní politiku, což je u nich pochopitelné. Hermann pocházel z říše a vévoda Karel viděl v zatlačení Francie možnost získat zpět svoje dědictví, Lotrinsko. Po seznámení se s Markem d'Avianem, který byl vášnivým stoupencem války s Osmany a jejich zatlačení z Evropy, se začal jeho názor měnit a byl více pro výboje v Uhrách. Podle Beeseho byl rozkol mezi Bádenským a Lotrinským způsoben tím, že vévoda Karel očekával, že získá všechny úřady Montecuccoliho, a byl prý proto podrážděn. Vyjádřil se o Bádenském opovržlivě s tím, že se považuje za schopnějšího. Vztah obou byl od té doby zkalený, což ochromovalo spolupráci Dvorské válečné rady a polní armády.⁴⁸⁷

WENTZKE, P., *Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*. Leipzig 1943, s. 3-197.

⁴⁸⁴ Beeseho tvrzení, že vévoda Karel V. Lotrinský měl větší zájem právě o prezidentství, protože chtěl mít tuto mocenskou pozici ve Vídni jako oporu. To může být pravda, ale jen částečně. Karel se v roce 1678 stal císařovým zeťem a již tím byla jeho pozice ve Vídni zabezpečena.

⁴⁸⁵ Hermann Bádenský se narodil v roce 1628 a zemřel roku 1691. Mladší syn vznešeného, ale zbídačeného bádenského rodu ze západního Německa, strávil mládí nedočkavý po vzestupu. Byl vychován jezuitu a původně určen pro duchovní dráhu. Posbíral církevní prebendy a stal se kanovníkem kolínské katedrály, pomýšlel na nepraktické plány na kolonizaci v zámoří, aby nakonec udělal kariéru jako voják a diplomat. Stejně jako Karel Lotrinský získal vojenské zkušenosti roku 1664 proti Osmanům a poté se proslavil v taženích proti Francii. Byl statečný, ambiciózní, malicherný a ne příliš výmluvný v konverzaci, ale srdnatě podporoval daný směr za každou cenu a zastával protifrancouzskou politiku a tudíž byl pro obranu říše před francouzskou agresí. To plně odpovídalo smýšlení na vídeňském dvoře. Žádný obzvlášť pozitivní dojem nezanechal Hermann u dvorské šlechty ve Vídni. Musí se mu ovšem přiznat, že vynikal vojenskou disciplínou, kterou si dokázal u svých jednotek udržet na vysoké úrovni. Benátské vyslanci a Buonvisi ho považovali za neschopného administrátora a nedůstojného nástupce Montecuccoliho. S kritickým hodnocením jeho postavy se setkáváme v řadě monografií. Výjimku tu tvoří Beese, který se snaží uvést věci na pravou míru, byť ne vždy správně. Srov. BARKER, c. d., s. 105, BEESE, c. d., s. 7-207, EICKHOFF, c. d., s. 373, STOYE, c. d., s. 31.

⁴⁸⁶ BEESE, c. d., s. 207-209 a s. 220.

⁴⁸⁷ BEESE, c. d., s. 220-221.

Jednání s Thökölym nebyla přerušena. V zimě panovalo příměří a Vídeň se ho až do léta roku 1683 pokoušela přivést na svojí stranu. Ani kurucký vůdce se nebránil jednáním, jejichž podstatou byly staré návrhy rebelů na zprostředkování. Baron Saponara, hlavní vyjednavatel s Thökölym přivezl řadu jeho podmínek za cenu pomoci. Protože osmanský souhlas se zdál být nepravděpodobný a Thököly na něm byl až příliš závislý, nebylo návrhům věnováno příliš důvěry. Jiná příčina pokračování kontaktů s Košicemi spočívala ve vlivu Hermanna Bádenského. Ten argumentoval, že jak boj na dvou frontách, tak mír s Francií není možný. Jeho názor byl prosazen a pokračovalo se v jednáních.⁴⁸⁸ Musím souhlasit s jeho tvrzením, že válka na dvou frontách by byla smrtící, ale je zde vidět, že si řada politiků císaře stále nepřipouštěla válku s Osmany. Zejména pak podcenila sílu Vysoké porty a to se jim málem vymstilo.

Jako kníže svolal Thököly v lednu 1683 shromáždění severních komitátů a měst do Košic. Delegáti požadovali, aby jim ukázal dokument, který dostal od Vysoké porty. Obávali se totiž, že Thököly sultánovi přislíbil příliš mnoho a nedostal zato žádné odpovídající garance. Kurucký vůdce se je pokusil uchlácholit, ale daň, kterou přislíbil, alespoň její část, nechal vybrat. Na 18 komitátů a 9 svobodných královských měst uložil 54 000 forintů, což pochopitelně narazilo na zamítnutí. K nespokojenosti vedlo také to, že oni měli nést ohromné náklady kampaně. Obavy stavů souvisely i se vztahem šlechty a nevolníků. Tam, kde se objevili Osmané, neplatili nevolníci taxy ani daně a neposlouchali důstojníky komitátů. Nevolníci sídlící na územích, která patřila Osmanům trpěli dvojím zdaněním. Platili Osmanům i dřívějším vrchnostem. Měli strach z toho, že nevolníci mnoha území nově obsazenými Osmany se budou snažit zbavit svých závazků.⁴⁸⁹

Po uzavření aliance císaře s Polskem se Sobieski snažil, aby se Uhři usmířili se svým právoplatným panovníkem. Vídeň měla být údajně připravena přijmout polskou intervenci. V březnu 1683 vyslal Thököly své posly k polskému králi, kterého informoval, že s Osmany kvůli zajištění uherských svobod uzavřel přátelství. Doufal, že Sobieski Uhry nenapadne, a zaručil mu, že bude chovat v úctě práva katolíků. Thököly se takto snažil zabránit spojení Polska a habsburské monarchie a nechal se uznat jako kníže Horních Uher. Jeho hlavním cílem bylo zabezpečit si

⁴⁸⁸ BARKER, c. d., s. 156.

⁴⁸⁹ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 19.

polského krále jako zprostředkovatele, pokud by válečné štěstí Osmanům náhodou nepřálo.⁴⁹⁰

Thökölyho nároky byly však stále vysoké. Požadoval titul „kníže říše“, kontrolu 13 komitátů (všechny v Horních Uhrách), uznání titulu „kníže Horních Uher“, stejně jako imunitu před autoritou palatina a dále usiloval o řád Zlatého rouna. Jako garanci pro případ porážky v boji s Osmany požadoval území v říši. Trval také na amnestii a navrácení majetku pro všechny zúčastněné, absolutní utajení jednání a využití Poláků a Španělů jako prostředníků.⁴⁹¹ Jednání nikam nevedla a po vypršení příměří rebelové vystoupili na straně Osmanů. Thököly se pro Osmany ukázal jako málo praktická pomoc, stejně tak by pravděpodobně byl pro císařské.

Tradiční náhled je takový, že Thököly byl celou dobu rozhodnut zaujmout osmanskou stranu. Měl čekat až velký vezír přitáhne s vojenskou silou do Uher a jeho jednání s císařem byla jen klamem a hrou o čas. Takováto interpretace má řadu slabých míst. Zaprvé údaje pocházejí výlučně ze západních pramenů, od Donadda, Caprari a Kunitze. Tito muži mohli být svými osmanskými informanty záměrně klamáni. Zadruhé mohl Thököly sledovat možnost klamné spolupráce s Vysokou portou, aby Leopolda ze strachu přiměl k poskytnutí značných ústupků nebo protože bylo účelné mít více alternativ. Zatřetí odmítl sám Thököly prudce odpovědnost za to, že by měl naléhat na Kara Mustafu, aby táhl k Vídni. Učinil tak ovšem až později, po porážce Osmanů u Vídně. Konečně měl doporučit císaři, aby táhl proti osmanským pevnostem Nové Zámky a Ostřihom a velkého vezíra tak odlákat. Zda mohla mít jeho rada účinek je otázka jiná. K tomu se záhy dostaneme.

Vídeň v průběhu jednání mnoho nenabídla. Kdyby císař měl atraktivní návrh, kdyby nepotřeboval tolik času k rozhodnutí, potom by Uhři změnili strany, dokonce ještě na poslední chvíli. Kdyby však do historie nepatřil. Jisté přísliby císař učinil, ale nedostatek garancí přiměl kuruce, že je neakceptovali. Svou roli bezpochyby sehrála i zakořeněná nedůvěra. Thökölyho pozice byla posílena vědomím, že za ním stojí osmanská moc. Uherská šlechta a protestanté nevěřili síle habsburské monarchie, nevěřili, že je schopna Osmanům čelit. Jejich slabost se ukázala příliš pozdě.⁴⁹²

⁴⁹⁰ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 23.

⁴⁹¹ BARKER, c. d., s. 157. Köpeczi píše o tom, že Hermann Bádenský byl ochoten zříditi Thökölymu na území východně od Tisy vévodství. V oficiální odpovědi na jeho požadavky to nebylo uvedeno. KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 21.

⁴⁹² Srov. BARKER, c. d., s. 158-159, KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 21-23.

Na sklonku března vyjel Hermann Bádenský na inspekční cestu Prešpurku, Rábu a Komárna. Zajímal se především o opevnění a nařizoval jeho vylepšování.⁴⁹³ Na počátku dubna byl povolán Karel Lotrinský do Vídně, aby převzal vrchní velení armády. Pomýšlel především na manévrování v poli. Navrhl, aby řada regimentů nalézajících se v říši byla povolána zpět, císař měl požádat o podporu svých spojenců, především posílením kavalerie, a měli být vyzbrojeni rolníci. Po uzavření aliance s Polskem také navrhl, aby Jan III. byl nasměrován do Uher místo na Ukrajinu. Jeho hlavní snahou bylo shromáždit armádu co nejdříve, aby získal výhodu ofenzivy, než dorazí Osmané.⁴⁹⁴

K slavnostní přehlídce vojska u Kittsee jižně od Prešpurku došlo nakonec až 6. května. Přítomen byl císař, dvůr, diplomaté a řada zvědavých Vídeňáků a obyvatel okolí. Mezi významnými účastníky se nacházel i bavorský kurfiřt. Armáda čítala 21 600 pěšáků a 10 800 kyrysníků a dragounů.⁴⁹⁵ Celkem šlo o zhruba 33 000 mužů. Z uherské insurekce mělo dorazit několik tisíc mužů pod velením palatina Paula Esterházyho.⁴⁹⁶ Artilerii velel Ernst Rüdiger Starhemberg, čítala 72 děl a 15 hmoždířů.⁴⁹⁷ Oddíly vypadaly působivě, ale jejich malý počet vyvolal špatný dojem u mnoha Uhrů, kteří byli nerozhodní, na kterou stranu se mají postavit.

Den po přehlídce začaly v Prešpurku válečné porady. Přes Hermannovu opozici souhlasili generálové, aby císař posvětil ofenzívu proti Ostrihomu s tím, že jednotky nebudou vystaveny přetěžování a útok proběhne před příchodem Osmanů. Alternativní možností bylo obležení Nových Zámků. Hlavním argumentem vévody Karla pro ofenzívu bylo, že Leopold udrží reputaci svojí armády. Císařská ofenzíva by mohla prohloubit nespokojenost s velkým vezírem a takováto expedice by přiměla i Poláky, aby rychleji vytáhli do pole. Zisk osmanské pevnosti by mohl protivníka odlákat a přimět ho, aby se ji pokusil získat zpět. Uvažovalo se o tom, zda by mohl být velký vezír odkloněn do Horních Uher. Konečně je také možné, že se Lotrinský

⁴⁹³ BEESE, c. d., s. 229.

⁴⁹⁴ BARKER, c. d., s. 213-214.

⁴⁹⁵ Počty jednotek se rozcházejí minimálně. BARKER, c. d., s. 214, BROUCEK, P., *Der Feldzug von 1683 und der Entsatz Wiens in der Schlacht am Kahlenberg*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 57, EICKHOFF, c. d., s. 379, GERHARTL, c. d., s. 5, LORENZ, c. d., s. 193-194, KLOPP, c. d., s. 188, REDLICH, c. d., s. 249, SACHSLEHNER, c. d., s. 85, STOYE, c. d., s. 75, WENTZCKE, c. d., s. 201.

⁴⁹⁶ Redlich a Sachslehner uvádějí 6000 mužů. REDLICH, c. d., s. 249, SACHSLEHNER, c. d. s. 85. Proti tomu Barker a Gerhartl hovoří jen o 3000 mužích. BARKER, c. d., s. 214, GERHARTL, c. d., s. 5.

⁴⁹⁷ LORENZ, c. d., s. 194, SACHSLEHNER, c. d., s. 85, URBANSKI, c. d., s. 101, WENTZCKE, c. d., s. 201. Klopp a Eickhoff uvádějí chybná čísla. EICKHOFF, c. d., s. 379, KLOPP, c. d., s. 188.

pokoušel vyslyšet Esterházyho prosby, aby císař něco podnikl, a tím posílil morálku věrných Uhrů. Vévoda byl speciálně pověřen udržet za každou cenu pevnosti Ráb a Komárno.⁴⁹⁸

Je otázka, zda měli císařští šanci dobýt některou ze zmiňovaných pevností. Jak se záhy ukázalo, neměli k tomu dostatek času. I kdyby se jim něco takového podařilo, při obléhání by poškodili opevnění. Opět by byla klíčovou otázkou času, zda by se císařským podařilo uvést pevnost do přijatelného stavu. Rozhodující otázkou by ovšem bylo, jestli by se velký vezír nechal tímto krokem vylákat. Jeho touha dobýt Vídeň byla příliš veliká. Faktor, o kterém nemohl Karel Lotrinský vědět. Zřejmě by pouze vyslal dostatečně veliký oddíl vojska a táhl by dále.

Armáda vytáhla ke Komárnu. Na konci května byla svolána porada generálů. Většina se jich vyjádřila proti jakémukoli postupu ze strachu, že jednotky budou přetěžovány. Lotrinský očekával rozkazy z Vídně a mezitím osobně podnikl průzkum opevnění Ostřihomi. Zprávy o začínajícím pochodu jednotek budínského paši a především ty, které ohlašovaly, že velký vezír je již u Osijeku, přiměly vévodu zrušit všechny přípravy a vrhnout se na Novozámecký projekt. I proti němu důstojníci protestovali, ale nakonec souhlasili. Část jich totiž stála na straně prezidenta Dvorské válečné rady, který byl pro defenzivní taktiku. Toto rozdělení důstojníků mezi dvě strany pochopitelně nemohlo přispět ke zdaru operací. Organizace obranné pozice podél řek Váhu a Ráby byla hlavní starostí. Bádenský i Rimpler ji podporovali. Jak se ukázalo, tyto experti zcela podcenili váhu a sílu osmanského útoku. Výhodou útoku proti Novým Zámkům byla skutečnost, že je od hlavní osmanské armády odděloval Dunaj.

Císařská armáda přešla přes pontonový most u Komárna a poté pochodovala na levém břehu řeky Nitry vzhůru k Novým Zámkům. Dne 3. června začalo obléhání, které zpočátku přineslo úspěchy. Poté, 7. června, se věci začaly komplikovat. První ranou byla zpráva Leopolda, který celý podnik zpochybňoval. O den později přišly další špatné zprávy. Těžká děla, potřebná k dobytí pevnosti, uvízla v bahně. Vévoda Karel se začal obávat, že se jedná o úmyslné znesnadnění Leslieem, který měl stav silnic dopředu zjistit. Zprávy o postupu uherských rebelů, Tatarů a hlavní osmanské armády pak vedly k rozhodnutí zrušit obležení. V noci z 8. na 9. června se armáda dala na zpáteční pochod ke Komárnu, kde zaujala obranné

⁴⁹⁸ BARKER, c. d., s. 214-215, REDLICH, c. d., s. 250, STOYE, c. d., s. 75.

postavení. Čas pro ofenzivu minul, nyní musel Lotrinský myslet jen na defenzivu. Když zhodnotíme výsledky jarního tažení, musíme hovořit o mrhání časem a prostředky. Nemluvě o špatném vlivu na morálku vojska. Utrpěla i prestiž vojevůdce. Leopold I. zase selhal v tom, že nebyl schopen vytvořit harmonické vrchní velení, což představovalo kritický prvek.

Na počátku třetí červnové dekády dostal vévoda Karel zprávy, že Kara Mustafa s armádou pochoduje k Rábu. Sem tedy nasměroval svoje kroky. Nepovažoval Ráb za dostatečně silný, aby se dokázal ubránit. Snažil se uspišit obranné práce. Pevnost Ráb a její předsunutá obrana měla být o něco posílena vojáky, zatímco hlavní část armády byla rozmístěna podél levého břehu řeky Ráby. Toto rozhodnutí bylo provedeno mezi 25.-29. červnem. K dispozici měl vévoda Lotrinský jen něco přes 12 000 pěšáků a 9500 jezdců. Sice byl posílen novými regimenty, ale řada mužů onemocněla a bylo třeba posílit Schultze a pevnosti Komárno a Gútu.⁴⁹⁹

4.2. Osmanské přípravy tažení a jeho počátek k příchodu k Vídni

Dne 21. ledna 1683 byla před branami paláce v Edirne vztyčena žerd' s koňským ohonem (Tuğ) proti Uhrám, což se rovnalo vyhlášení války.⁵⁰⁰ O několik dní později následovalo slavnostní vpochodování cechů a janičárů do ležení. To byl starý osmanský zvyk, který ohlašoval blížící se válku. Kara Mustafa mezitím všechny tyto přípravy vysvětlil císařskému vyslanci. Tvrdil, že jsou spojeny jen s loveckou chutí sultána a jeho přesídlením do Bělehradu. Přesný cíl byl stále úspěšně zatajován. Již předchozího roku byli vysláni poslové do všech koutů říše, aby nařídili tímárům, že se mají na jaře dostavit do Bělehradu. Kromě toho se konaly další přípravy, jako bylo shromažďování zásob, materiálu, opravování silnic a mostů a vyslání zvěďů. Na konci března vytáhl sultán a velký vezír s armádou směrem

⁴⁹⁹ K období mezi vytáhnutím císařské armády od Kittsee do zaujmutí pozic u Rábu Srov. BARKER, c. d., s. 216-218, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 57, KLOPP, c. d., s. 190, LORENZ, c. d., s. 194-195, REDLICH, c. d., s. 250, STOYE, c. d., s. 76-79, WENTZCKE, c. d., s. 201. Nejpodrobněji pak Sachslehner, jehož dílo je vlastně jakýmsi kalendářem, zachycujícím prakticky každý den roku 1683. SACHSLEHNER, c. d., s. 88-127.

⁵⁰⁰ KLOPP, c. d., s. 174, SACHSLEHNER, c. d., s. 31. Lorenz a Urbanski chybně uvádějí vyvěšení již na 2. ledna. LORENZ, c. d., s. 179, URBANSKI, c. d., s. 93.

k Bělehradu.⁵⁰¹ Harém, který sebou oba vezli byl tak veliký a zářivý, že vojáci reptali, že armáda žen není o moc menší než armáda mužů.⁵⁰²

Císařští vyslanci byli vybídnuti, aby se připojili k armádě. Někteří lidé z doprovodu dostali svolení vrátit se domů přes moře. Tak se do Vídně dostala další varování. Internuncius zároveň využil služeb tajného posla, který jel přes Moldavsko do Polska, aby varoval šlechtickou republiku.⁵⁰³ Caprarovi se podařilo potají přihlížet vytáhnutí jednotek z ležení u Edirne. Podle něj nepřesahoval počet janičárů 10 000 mužů. Houfy, které kolem něj táhly ho vedly k mínění, že více než polovina těchto jednotek se nedá vojensky využít.⁵⁰⁴

Města a vesnice podél trasy pochoduující armády ji musely zásobovat slámou, senem, stanovými tyčemi a ovsem. Stráže bránily obyvatelům, aby opustili svoje domovy, než kolem jel sultán. Pak mohli uprchnout do bezpečí. Osmanská armáda nejen že měla obrovský trén, ale nesmíme zapomínat ani na velká stáda ovcí, která byla hnána s sebou. Úmyslem Osmanů bylo rychlými pochody dosáhnout Bělehradu, tábořit jen v noci a během krátkých přestávek. Prudké deště, špatné silnice a přepínání sil způsobily zpomalení. Ve větších městech jako byl Plovdiv, Sofie a Niš jednotky několik dní odpočívaly.⁵⁰⁵

Thököly odeslal svoje vyslance k Vysoké portě. Jejich úkolem bylo zprostředkovat mír s císařem. Jednalo se však o lest, jak uchlácholit Vídeň. S osmanskou armádou se tři vyslanci malkontentů střetli v Plovdivu. Byli to muži, kteří byli před tím u císaře i na sněmu v Košicích a měli předat žádost o zprostředkování míru. Přivezli s sebou půlku tributu podle ustanovení z předešlého roku a vybízeli k rychlému pochodu.⁵⁰⁶ Mimo jiné vznesli i stížnosti proti osmanské armádě a obavy z budoucnosti.⁵⁰⁷

Za balkánskými jednotkami přicházeli nyní muži z Anatolie a Asie. V Niši se napojovala další velká silnice ze Soluně, odkud táhli vojáci z egejské oblasti a Afriky. Armáda konečně 3. května dosáhla Bělehradu. U Bělehradu se do Dunaje vlévá z pravé strany Sáva. Za Sávou se nachází Zemun, kde byl založen 4. května

⁵⁰¹ Armáda měla vyrazit 31. března. U Sachslehnera a Sturminger zachyceno její vytáhnutí. SACHSLEHNER, c. d., s. 58-59, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 27.

⁵⁰² BARKER, c. d., s. 203-204, LORENZ, c. d., s. 179 a s. 183, URBANSKI, c. d., s. 93-94.

⁵⁰³ BARKER, c. d., s. 204.

⁵⁰⁴ KLOPP, c. d., s. 181.

⁵⁰⁵ BARKER, c. d., s. 204-205.

⁵⁰⁶ KLOPP, c. d., s. 181, LORENZ, c. d., s. 184.

⁵⁰⁷ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 20.

obrovský tábor. V průběhu delšího odpočinku byly munice a zásoby naloženy na 150 lodí, aby byly odvezeny po Dunaji do Budy.⁵⁰⁸

Každý den přicházely další jednotky. S nadsázkou bychom mohli říci, že proti císaři se pozvedli obyvatelé Anatolie, částí Afriky a Rumélie. Z národností zde byli zastoupeni Turci, Arabové, Berbeři, beduíni, Řekové, Arméni, Kurdové, Kavkazané, černoši, Škipetaři, Makedonci, Srbové, Bulhaři, Bosňané, Rumuni, Uhři, Sikulové, Tataři a přeběhlíci ze západu.⁵⁰⁹

Sultán se rozhodl, že dále nebude s armádou postupovat a raději se bude věnovat svojí vášni, lovu. Dne 13. května byl uspořádán slavnostní ceremoniál, kdy Mehmed IV. jmenoval Karu Mustafu vrchním velitelem armády (seraskierem, serdârem) a předal mu zelený prapor Prorokův, klíče ke Kaabě v Mekce a říšskou pečeť, čímž mu udělil neomezenou moc během nadcházejícího tažení.⁵¹⁰

Důležitou otázku, kterou si nyní musíme položit je, jak silná byla osmanská armáda? Vůbec není překvapující, že se jednotlivá čísla opět rozcházejí. Problémem je, že Vysoká porta si nevedla přesné záznamy počtu mužů, což asi ani nebylo možné vzhledem k tomu, že jednotky proudily z celé říše v obrovském počtu. Řada lidí, kteří táhli s armádou, nebyli bojovníci, ať už se jednalo o obchodníky, různé služebníky, honáky zvířat, vozky a podobně. Právě proto záleží na tom, koho autor té či oné monografie zahrnul do svých čísel. Rezident Kuniz například odhadoval armádu na 180 000 mužů, z nichž se 120 000 vojáků objevilo před Vídní.⁵¹¹ Redlich zase udává, že na konci května bylo v osmanských jednotkách 40 000 vojáků. S ostatními vojenskými jednotkami a složkami měla přes 100 000 vojáků. Do tohoto čísla nebyl počítán obrovský trén.⁵¹²

Stoye uvádí, že jen trén měl čítat 100 000 osob.⁵¹³ Vlnas uvádí, že je nutné odečíst úředníky, sloužící, zákopníky, vozataje, nosiče, pohaněče zvířat a další nevojáky. Reálná síla osmanské armády byla asi devadesát tisíc mužů. Z toho asi jen

⁵⁰⁸ BARKER, c. d., s. 205, SACHSLEHNER, c. d., s. 84, STOYE, c. d., s. 5. Ve starších monografiích je uváděn příchod osmanské armády do Bělehradu na konec dubna. Je třeba ovšem zdůraznit, že osmanská vojska netáhla pohromadě, ale byla rozdělena na předvoj, hlavní armádu a další proudy lidí, které sem spěchaly ze všech končin říše. Srov. LORENZ, c. d., s. 184, KLOPP, c. d., s. 182. Urbanski dokonce udává, že armáda dorazila až 12. května, což je nesmysl. URBANSKI, c. d., s. 95.

⁵⁰⁹ BARKER, c. d., s. 205, GERHARTL, c. d., s. 4.

⁵¹⁰ Srov. BARKER, c. d., s. 205, GERHARTL, c. d., s. 4, PARVEV, c. d., s. 32, SACHSLEHNER, c. d., s. 91, STOYE, c. d., s. 5. Proti tomu opět starší díla uvádějí den předávky na 14. května. Srov. LORENZ, c. d., s. 184, KLOPP, c. d., s. 183.

⁵¹¹ BARKER, c. d., s. 205, VLNAS, c. d., s. 39.

⁵¹² REDLICH, c. d., s. 248.

⁵¹³ STOYE, c. d., s. 4.

pětinu tvořily elitní jednotky. V těchto číslech nejsou zahrnuty pomocné oddíly vazalských vládců.⁵¹⁴ Parvev píše, že není pochyb, že méně než polovina vojsk byla vojáky v pravém slova smyslu. Celkový počet vojáků je odhadován na 150 000–170 000 mužů, z toho asi 90 000 tvořilo pravidelnou armádu. Jen těžko mohla Osmanská říše shromáždit více sil. Stav cest na konci 17. století, velké vzdálenosti a možné dopravní prostředky by nedovolily shromáždit během jednoho válečného tažení více sil.⁵¹⁵

I další odborné studie se shodují na tom, že celkový počet osob, který se nakonec dostal k Vídni, mohl dosahovat 200 000. Z toho 90 000 mužů byla vlastní osmanská armáda, zbytek tvořili Tataři, jednotky vazalů a ohromný trén.⁵¹⁶

V Bělehradě se Caprara dozvěděl o uzavření aliance císaře s Polskem a neváhal tuto informaci použít, aby se ještě naposledy pokusil dosáhnout míru. Marně. Velký vezír mu 19. května předal dopis markraběte Hermanna Bádenského, prezidenta Dvorské válečné rady z 26. dubna,⁵¹⁷ který měl daleko k vyhlášení války. Obsahoval a zdůvodňoval odvolání internuncia a zároveň naděje na dorozumění. Kara Mustafa odsunul odpověď na toto psaní až do doby příchodu do Osijeku.⁵¹⁸

Janičáři 20. května strhli tábor a vytáhli na sever. O čtyři dny později je následoval velký vezír s hlavní armádou. Osmané postupovali proti toku Dunaje k Drávě. Teprve 2. června dosáhli Osijeku. Děšť stále znemožňoval rychlejší pochod. Další překážkou byly zprávy, že most přes Drávu není ještě hotov. U Osijeku cesta do Uher překračovala Drávu přes dlouhý pontonový most a poté, poněkud vzhůru po proudu, byl vybudován další most z masivních kmenů s okázalými dřevěnými věžemi rozmístěnými v krátkých intervalech. Zpoždění, které zde Kara Mustafa nabral, znamenala možná rozhodující časovou ztrátu, která nakonec vedla k porážce.⁵¹⁹

V mezičase byly zásoby, děla a munice přeloženy z lodí na vozy a jednotky dostaly přiděly. Zde byla Caprarovi poskytnuta 7. června odpověď na dopis

⁵¹⁴ VLNAS, c. d., s. 39.

⁵¹⁵ PARVEV, c. d., s. 31-32.

⁵¹⁶ Srov. BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 57, GERHARTL, c. d., s. 4, HUMMELBERGER, W., *Wien in der Verteidigung gegen die Türken*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 48.

⁵¹⁷ *Qara Mustafâ Paschas Essegger Sendschreiben an Hermann von Baden* Hrsg. von BABINGER, F. In: Archiv orientální Ed. by HROZNÝ, B., 1932, Vol. IV., No. 1, s. 26. Klopp mylně uvádí datum 24. dubna. KLOPP, c. d., s. 183.

⁵¹⁸ BARKER, c. d., s. 206, KLOPP, c. d., s. 183-184.

⁵¹⁹ BARKER, c. d., s. 206-207, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 56, STOYE, c. d., s. 5.

prezidenta Dvorské válečné rady. Pozoruhodné psaní obsahuje 19 řádků.⁵²⁰ Velký vezír odsunul odpověď, protože se obával, že by Caprara mohl prozradit jednotlivosti osmanského plánu ve Vídni. Hrabě Caprara směl odjet teprve 12. června, zatímco Kuniz musel zůstat v ležení. Internuncius byl poslán s doprovodem do Budy, pravděpodobně z bezpečnostních důvodů. Kunize chtěli Osmané využít pro pozdější jednání o míru. Odpověď Kara Mustafy byla důležitá především proto, že s jejím předáním byly i navenek přerušeny diplomatické styky mezi Vysokou portou a císařem. Listina se po obležení Vídně dostala i s dalšími věcmi do Bádenska.⁵²¹

Dne 10. června se objevil Thököly s 500 muži v hlavním stanu velkého vezíra v Osijeku. Dostalo se mu největších poct. Vůdce kuruců měl pro zdar věci mimořádný význam. Sultán ho označil za „svou vztyčenou lucernu na uherských hranicích“. Thökölyho oddíly mohly vázat část křesťanských sil kolem Dunaje a také „hospodařit“ v habsburském zázemí. Hlavní záminkou k válce bylo uspořádání záležitostí lidu Orta Madžaru, který požádal Istanbul o pomoc.⁵²² Proběhlo několik porad, jejichž obsah bohužel není znám. Při jednáních šlo však zřejmě o válečný plán a ne o to, jak se bude utvářet uhersko-osmanské spojení.⁵²³ Je pravděpodobné, že Kara Mustafa byl již rozhodnut udeřit na Vídeň, proto bylo možné, že sdělil kuruckému vůdci, že může dostat Vídeň jako léno a být korunován v Prešpurku. U osmanských kronikářů se objevila teorie, že velký vezír mohl využít Thökölyho jako svůj nástroj. Kdyby dobyl Vídeň, získal by tím nejen obrovskou kořist, ale pokryl by se také slávou a zbytek života by mohl strávit v míru. Toto sdělení potvrzuje hypotézu, že Kara Mustafa nebyl hnán kupředu ani tak chtivostí, jako nutností posílit svoji pozici.⁵²⁴ Objevil se i Michal Apafi.

Thököly se zdržel jen do 14. června. V ležení před Osijekem se týž den obrátil na šlechtu a komitáty transdunajské oblasti. Vysvětlil, proč přijal ochranu Vysoké porty, přičemž se odvolal na příklad dřívějších knížat, kteří nedostali od křesťanských panovníků žádnou podporu. Podle prohlášení hledal s císařem shodu,

⁵²⁰ Popis použitého materiálu a listinných náležitostí *Qara Mustafâ Paschas Sendschreiben*, s. 24-25.

⁵²¹ K předání odpovědi BARKER, c. d., s. 207, KLOPP, c. d., s. 191. Text je zachycen v turečtině a ve dvou nezávislých italských překladech. *Qara Mustafâ Paschas Sendschreiben*, s. 27-33. Jeden z italských překladů přetištěn i u Rödera. RÖDER, *Markgrafen Ludwig Feldzüge*, Urkunde II., *Antwortschreiben des Grosswesirs Kara Mustafa an den kaiserlichen Hofkriegsraths-Präsidenten Markgrafen Hermann von Baden auf die Abberufung des Internuncius Grafen Caprara, ergangen aus dem türkischen Feldlager bei Essek*, s. 6-8.

⁵²² VLNAS, c. d., s. 37.

⁵²³ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 20.

⁵²⁴ BARKER, c. d., s. 207 a s. 388, pozn. 15, SACHSLEHNER, c. d., s. 113, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 28.

ale marně a proto nyní pomýšlel, se souhlasem většiny obyvatel Uher, s radostí na pomstu. Vůbec mu nepřišlo na mysl, že by mohli Osmané utrpět porážku.⁵²⁵

O den později vydal velký vezír z ležení u Darda proklamaci k Uhrům. Ta ohlašovala jmenování Thökölyho uherským králem, obnovení dřívějších svobod a odplatu na Němcích.⁵²⁶ V ležení se objevili zástupci hraběte Draskoviche a Batthyányho. Ve Vídni stále věřili, že tito katoličtí magnáti budou krýt se svými jednotkami linií Ráby. Ti však dali přednost osobním zájmům. Jejich statky ležely na cestě, kudy táhly Osmané. Řada šlechticů následovala jejich příkladu. Vídeň neposkytla ani zásobování ani morální podporu. Kurucký vůdce přitom vydával deklarace svobody. Řada míst vyjednávala a posléze je obsadili Osmané respektive Thökölyho jednotky. To se mělo týkat dokonce i míst v Dolních Rakousích. Palatin Esterházy, který zůstal loajální musel opustit svoje prořídle jednotky a odebrat se do exilu. Rozsáhlé statky nechal na pospas nepříteli.⁵²⁷

Osmanská armáda vytáhla 15. června ve směru přes Mohács a Szegszárd do Stoličného Bělehradu. Pochod byl opět pomalý. Tentokrát byl pro změnu problémem nedostatek vody. Císařští vyslali oddíly, aby zamořily prameny.⁵²⁸ Stoličného Bělehradu bylo dosaženo 25. června. Den před tím se objevil kníže Šerban Kantacuzeno, valašský kníže se svými vojáky a vozy, aby doplnil nedostatečný osmanský komisariát.⁵²⁹ Během dvoudenní pauzy dorazili Moldavci a Tataři⁵³⁰ pod velením chána Murada Gireje. Většina jich byla přidělena k předvoji čítajícímu 28 000 mužů. Zbytek pod velením chána představoval nezávislý předsunutý sbor, který se měl zabývat tradičním šířením strachu a paniky, krást, vraždit a pálit.⁵³¹ Jakkoli těžce kontrolovatelní, byli efektivními spojenci. Byť ne příliš disciplinovaní, byli dobře vycvičení.⁵³²

Během odpočinku svolal velký vezír všechny paši na velkou válečnou poradu. Podle rozkazu sultána měla armáda oblehnout pohraniční pevnosti Ráb a

⁵²⁵ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 20-21.

⁵²⁶ Opis přetištěn u Rödera. RÖDER, *Markgrafen Ludwig Feldzüge*, Urkunde III., *Manifest des Grosswesirs Kara Mustafa an das ungarische Volk diesseits der Donau d. d. türkisches Feldlager bei Darda 15. Juni 1683*, s. 8-10.

⁵²⁷ BARKER, c. d., s. 219, LORENZ, c. d., s. 196, SACHSLEHNER, c. d., s. 115-116, STOYE, c. d., s. 58-59.

⁵²⁸ BARKER, c. d., s. 207.

⁵²⁹ SACHSLEHNER, c. d., s. 123.

⁵³⁰ Síla Tatarů je udávána opět různě. Klopp uvádí, že šlo o 30 000 mužů. KLOPP, c. d., s. 198. Novější práce se shodují na číslu 15 000-20 000 jezdců. Srov. BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 57, GERHARTL, c. d., s. 4.

⁵³¹ BARKER, c. d., s. 207.

⁵³² STOYE, c. d., s. 16.

Komárno a získat je. Kara Mustafa vysvětlil, že by bylo ještě lepší dobýt celou zemi, a proto byl pro tažení k Vídni. Jediným, kdo se mu odvážil odporovat a to ještě nepřímo, byl tatarský chán. Ten uvedl strategické důvody, proč by bylo lepší v tomto roce dobýt Ráb a Komárno, poplenit území a přezimovat na hranici. Vídeň by pak musela příští rok z nedostatku zásob kapitulovat sama.⁵³³ Dalším protivníkem velkého vezíra byl Ibrahim Paša, který ovšem nebyl přítomen. K armádě se připojil až 29. června.

Kara Mustafa zároveň vydal všeobecné varování, že kdo se pokusí o vměšování, bude popraven. Přímá cesta k Vídni vedla přes Šoproň a Vídeňské Nové Město. Ani Kara Mustafa si ovšem nemohl dovolit bezostyšně nedbat rozkazů sultána. Proto vytáhl k Rábu. Jeho zisk nebo přinejmenším zablokování bylo žádoucí, protože bylo třeba zabezpečit spojení se zázemím. Obrovská masa muslimských bojovníků se tak 1. července objevila na dohled rábské pevnosti.⁵³⁴ Jak psal ve svém deníku hrabě Ferdinand Bonaventura Harrach⁵³⁵: „Zprávy, které dnes dorazily od armády, uvádějí, že se Turek ukázal u Märtinsbergu nedaleko Rábu.“⁵³⁶

Kara Mustafa přehlédł, možná oslepen báječným „zlatým jablkem“⁵³⁷ a sveden vlastní touhou po území, že na rozdíl od kozáků se za uherskými rebely objevila evropská velmoc s velice účtyhodnými spojenci. Tato válka mohla mít jen omezené cíle. Jako válečný cíl bylo myslitelné, vedle dobytí habsburské části Uher ještě obsadit Vídeň a přeměnit ji na osmanskou pohraniční pevnost prvního řádu, což by vedlo k nedozírným důsledkům pro budoucnost habsburské monarchie, ale určitě by to nevedlo k úpadku západu.⁵³⁸

Ještě v průběhu 1. července pronikli Tataři na pravém břehu Ráby až ke Körmendu a opatství Sv. Gotthard. Zde měli nalézt nezničené mosty. Odpor byl

⁵³³ BARKER, c. d. 208, GERHARTL, c. d., s. 4, SACHSLEHNER, c. d., s. 125-126, STOYE, c. d., s. 25-26.

⁵³⁴ Srov. BARKER, c. d., s. 208-209, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 57, KLOPP, c. d. s. 194, REDLICH, c. d., s. 249, SACHSLEHNER, c. d., s. 130-131, STOYE, c. d., s. 6.

⁵³⁵ Hrabě Ferdinand Bonaventura Harrach působil v letech 1673-1676 jako vyslanec ve Španělsku. Od té doby patřil mezi nejoblíbenější hodnostáře madridského i vídeňského dvora. Byl nositelem řádu Zlatého rouna a od roku 1677 zastával hodnost vrchního podkoního. Teprve v roce 1699 se stal vrchním hofmistrem. V roce 1683 když Osmané oblehli Vídeň doprovázel císaře do Pasova a poté zpět do osvobozené Vídně. *Ein Tagebuch während der Belagerung von Wien im Jahre 1683*. Hrsg. von MENČÍK, F., Wien 1898, s. 3-4.

⁵³⁶ *Tagebuch während der Belagerung, Wienn den 1. Juli 1683*, s. 5.

⁵³⁷ „Zlaté jablko“ pro Osmany znamenalo nějaké mocné křesťanské říšské město, jehož mohutné, vysoké věže a kupole byly vyzdobeny daleko zářivějšími zlatými koulemi, které nesly kříže, a které mělo být ve jménu učení proroka Mohameda dobyto. GERHARTL, c. d., s. 4.

⁵³⁸ ALLMAYER-BECK, J. Ch., *Bedrohung und Befreiung Wiens 1683*. In: Prinz Eugen und seine Zeit Hrsg. von ZÖLLNER, E., GUTKAS, K., Wien 1988, s. 40-41.

téměř nulový.⁵³⁹ Uherští magnáti protivníkovi nebránili a obrana, kterou měli na jednom úseku na starost císařští, byla přečíslena. Tataři vynikali v přechodu řek, přeplaváním nebo přebroďením. Zvládali to dokonce obtěžkáni kořistí a zajatci. Nájezdníci se okamžitě rozlili po krajině až k Neziderskému jezeru. Další den začali Osmané budovat přes Rábu mosty. Císařská armáda byla ohrožena rychlými nájezdníky, kteří ji mohli odříznout od zázemí a zásobovacích linií. Navíc obrovské přesile neměla šanci zabránit v přechodu. Vévoda Karel proto svolal poradu a nařídil ústup k Vídni. Stále doufal, že velký vezír pouze oblehne Ráb.

K posílení Rábu odeslal Lotrinský 3 regimenty pěchoty. Posádka pevnosti měla čítat 6800 mužů. Velením byl pověřen podmaršálek Croy.⁵⁴⁰ Stále ještě disponoval 24 000 vojáky. Zbylá infanterie a dělostřelectvo pod Lesliem a Starhembergem byly odveleny přes Dunaj na Žitný ostrov. Měly působit jako dodatečná podpora pevnosti. S kavalerií se chystal ustoupit na západ a odrážet „nájezdy“. Když se ukázalo, že hlavní osmanské síly půjdou k Vídni, začal se Leslie stahovat na levém dunajském břehu ve směru na Prešpurk a Vídeň.⁵⁴¹

Úmyslem Karla Lotrinského bylo krýt tok řeky Litavy proti nepříteli. Jižně od ní stálo vše v plamenech. Zděšení, které Tataři přinášeli, jim více než jejich statečnost otevíralo cestu. Za sebou nechávali pouze hořící vesnice, kláštery a zámky. Rozkazy Dvorské válečné rady vybudovat polní opevnění na pohraničních řekách Moravě a Litavě nebyly příliš horlivě vykonány. Stejně tak se ukázal varovný systém jako vysoce nedostatečný a většinou selhal. Obyvatelstvo tak nebylo varováno. Krutě byla zpustošena území východních Uher, dnešní Burgenland a nížiny Dolních Rakous. Většinou tam, kde se podařilo zorganizovat obranu byla naděje na ubránění se. Tak se to podařilo například v zámku Trauttmansdorff, kde se opevnilo na 5000 rolníků, kteří se bránili tak odhodlaně, že Osmané nikdy zámek nezískali. Mezi obyvatelstvem se rozmáhala silná kritika vůči nedbání povinností většiny vrchností. Hlavní vina byla svalována na duchovní, zejména jezuity, kterým se vyčítalo, že protireformačními snahami Uhry tolik rozlobili, že velká část z nich v hodině nebezpečí stála na straně Osmanů a ne Habsburků. Vídeňský biskup Sinelli měl dokonce jezuitům doporučit, aby opustili Vídeň. Ani okolí rezidence pro ně

⁵³⁹ KLOPP, c. d., s. 198.

⁵⁴⁰ Karel Evžen vévoda Croy (1651-1702), sloužil v dánské armádě (jako generálporučík), poté působil v císařské službě (1683 polní zbrojmistr, 1688 polní maršál). V roce 1693 jmenován vrchním velitelem ve válce s Osmany. V roce 1699 vstoupil do polských služeb. BEESE, c. d., s. 233, pozn. 141.

⁵⁴¹ BARKER, c. d., s. 219-221, KLOPP, c. d., s. 199, REDLICH, c. d., s. 250, STOYE, c. d., s. 79-80.

nebylo moc bezpečné, protože v případě chycení s nimi rolníci nejednali v rukavičkách.⁵⁴²

Vévoda Karel se 7. července dozvěděl, že velké uskupení Tatarů a Osmanů vstoupilo do Ungarisch-Altenburgu. Překvapení bylo tak velké, že obránci nebyli schopni zničit most. Zdálo se, že velký vezír do kampaně vrhl dalších 25 000-30 000 disciplinovaných mužů, jejichž předvoj rychle postupoval, aby napadl mnohem menší císařský sbor jízdy a dragounů kolem Bergu. Další uskupení Osmanů táhlo proti proudu a minulo Leopoldovy jednotky. Jednalo se o dvojí pohromu. Fischamend, přechod přes malý přítok Dunaje Fischa, který ležel na půl cesty mezi Bergem a Vídní byl cílem, kam Lotrinský směřoval svoje jednotky. K císaři byl poslán jako posel hrabě Auersperg, aby ho varoval. Kurýři poslaní k Lesliemu padli do nepřátelských rukou. Podplukovník Tobias von Hasslingen projel a přiměl pěchotu a dělostřelce k rychlejšímu pochodu.

Lotrinský osobně dorazil k Petronellu, když skupina Tatarů napadla trén se zavazadly. Část hlavních sil spěchala na pomoc a bez potíží útok odrazila. Ve stejnou dobu ovšem udeřilo silné uskupení Tatarů posílených Osmany na zadní voj kavalerie. Ten byl uveden ve zmatek a prchal. Teprve posily přivedené osobně vévodou Karlem a Ludvíkem Vilémem Bádenským útočníky zahnavy. Útočníků bylo mnohem méně, než si císařští v panice mysleli. Mělo jít o nějakých 6000 mužů proti celé císařské kavalerii v síle 9500 jezdců. Mladý vévoda Ludvík Julius Savojský, který byl od roku 1682 ve službě císaře, byl zraněn a o 6 dní později zemřel ve Vídni. Ztráty měly přesáhnout 300 mužů. Z vojenského hlediska nebylo střetnutí u Petronellu-Regelsbrunnů významné, ale zprávy o něm ve Vídni vyvolaly paniku. Sloužící a několik kavaleristů, kteří uprchli při střetu do Vídně totiž přinesli zprávy o velké porážce.⁵⁴³

Dejme opět prostor Harrachovu deníku: „Dozvěděl jsem se, že hrabě Auersperg a ihned po něm rytmistr von Töring byli posláni od armády se zprávou, že nepřítel se svým předvojem stanul již v Ungarisch-Altenburgu ... od armády dorazili generál Caprara a plukovník Montecuccoli ... kolem šesté hodiny svolalo Její císařské Veličenstvo všechny přítomné rady ... otázka ... zda opustit Vídeň, kam a jakou cestu má použít? Všichni zaujali (stanovisko), že se má odcestovat ještě dnes

⁵⁴² GERHARTL, c. d., s. 6, LORENZ, c. d., s. 199-200, URBANSKI, c. d., s. 104-105.

⁵⁴³ BARKER, c. d., s. 221-223, STOYE, c. d., s. 81-82, SACHSLEHNER, c. d., s. 142, URBANSKI, c. d., s. 106, VLNAS, c. d., s. 40.

*bez ztrácení času. ... Z toho vyvodila Její císařská Milost, že je nutné co možná nejdříve tento večer odcestovat a jít přes mosty ke Korneuburgu ...*⁵⁴⁴

Ještě před odjezdem císařské rodiny a dvora z Vídně sem byla dopravena svatoštěpánská koruna, která byla jinak uložena v Prešpurku. Ochránce koruny hrabě Christof Anton Erdödy odvezl svatoštěpánskou korunu z Prešpurku. Krylo ho 200 jezdců pod velením hraběte Kaplíře. Koruna následně putovala s císařem do Lince a poté do Pasova.⁵⁴⁵ Císař Leopold se vrátil 6. července pozdě večer z lovu. Div že nepadl do rukou postupujícím Tatarům. Osudného 7. července proudili od odpoledne kurýři do rezidence a měnili situaci a odhodlání dvora zůstat ve Vídni. Nepřípravenost opustit rezidenci mohla být zaviněna skutečností, že nebylo jisté, zda Osmané potáhnou na Vídeň.⁵⁴⁶ Všichni tito poslové, Auersperg, Montecuccoli mladší, Caprara a muži, kteří o tom prostě jen mluvili, šířili paniku, která zasáhla císaře, jeho ministry, dvořany a každého v paláci a v nyní přeplněných ulicích. Kdo mohl, připravoval se opustit město.

V šest odpoledne konal císař poslední konferenci. Poté bylo oznámeno rozhodnutí odjet. Zhruba v osm hodin večer nastoupili do přistavených vozů vladař, jeho třetí žena Eleonora, která byla v sedmém měsíci těhotenství, a jeho děti následováni vysokými úředníky, zahraničními diplomaty a dvořany. Jako doprovod měl panovník 200 mužů městské stráže, kteří byli později vystřídáni stejným počtem kyrysníků. Nebyla jiná možnost, než aby průvod projel ulicemi města. Zde při svém objevení vyvolal zděšení měšťanstva. Kolona byla posílena o davy uprchlíků a postupovala jen pomalu. Trasa vedla kolem mělkého ramene Dunaje (dnes Dunajský kanál), přes Leopoldstadt ke Korneuburgu. Ten se nacházel jen 13 kilometrů od Vídně, ale bylo ho dosaženo až o půlnoci. Místní rolníci byli rozhořčeni a údajně obtěžovali i císaře. Panovnickova rodina se musela spokojit s hrubými postelemi.

Další cesta vedla do Lince, kam přijeli 13. července. Znepokojivé zprávy o tatarském postupu přiměly Leopolda, aby pokračoval v cestě, tentokrát na lodích do Pasova.⁵⁴⁷ „*Teprve kolem druhé jsme sem dorazili a poté jsme vyrazili na jídlo ... a k odpočinku.*“⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ *Tagebuch während der Belagerung, Carnewburg den 7. July*, s. 7-8.

⁵⁴⁵ BARKER, c. d., s. 17-18, REDLICH, c. d., s. 250, pozn. 3, STOYE, c. d., s. 84-85.

⁵⁴⁶ URBANSKI, c. d., s. 108.

⁵⁴⁷ BARKER, c. d., s. 18, EICKHOFF, c. d., s. 381-383, KLOPP, c. d., s. 205, LORENZ, c. d., s. 202-203, SACHSLEHNER, c. d., s. 143, STOYE, c. d., s. 85-86, URBANSKI, c. d., s. 109-110.

⁵⁴⁸ *Tagebuch während der Belagerung, Passau den 17. July*, s. 15.

Příčin k odjezdu císaře bylo několik. Parvevovo tvrzení, že „se Leopold I. rozhodl zachránit svůj život a korunu a opustil Vídeň se podle něj dá omluvit z čistě lidského hlediska. V historii se najdou výjimky, kdy se vládcové zachovali statečněji, na druhou stranu by bylo chybou požadovat od někoho nemožné“.⁵⁴⁹ Vlnas zase píše, že „Leopold I. se rozhodl město opustit nejen kvůli záchráně života, ale aby mohl zvenčí lépe organizovat společnou akci křesťanů proti Osmanům. V danou chvíli však tento čin rozpoutal ještě větší hysterii“.⁵⁵⁰ Císařův odjezd skutečně způsobil ještě větší paniku. Na druhou stranu tu nešlo o otázku osobní statečnosti či zbabělosti. Jednalo se o čistě pragmatický krok a jak se mělo ukázat, správný. Leopoldovo setrvání ve Vídni bylo nerealistické. Nebyl totiž zodpovědný jen za jedno město, či Dolní Rakousy, ale za celou habsburskou monarchii a říši. Navíc takto vysoce postavená osoba se nemohla vystavovat riziku, že bude zajata či dokonce zabita při obléhání vlastní rezidence tradičním nepřitelem křesťanstva. Naopak jeho horečná činnost v Pasově, ať už šlo o diplomatická jednání či shánění zásob nebo plánování osvobození obležené Vídně, nakonec vedla k úspěchu.

Několik hodin po odjezdu dvora dorazila zpráva od Lotrinského, která dávala přesnější obraz celé situace. Ve tři hodiny ráno svolal Hermann Bádenský schůzku, aby sdělil císařovy instrukce pro správu Vídně. Starhemberg, který byl od roku 1680 velitelem města, obdržel vrchní velení a stal se předsedou vojenské rady. Administrativa byla vložena do rukou Tajného kolegia deputovaných.⁵⁵¹ Členy byli dva vojáci, Kaplíř jako prezident a Starhemberg a tři civilisté, správce statků Dolních Rakous, úředník vlády Dolních Rakous a Belchamps z Dvorské komory. Ve Vídni též zůstala část Dvorské válečné rady, aby dohlížela nad běžnými vojenskými záležitostmi. Kaplíř jako její viceprezident ji měl vést. Radnice měla spolupracovat se Starhembergem, Kolegiem a Dvorskou válečnou radou ve všech věcech.⁵⁵²

Osmanská armáda mezitím ležela před Rábem. Zdá se, že již neproběhla žádná další porada. Řada hodnostářů měla nechat k tomu táhnout dále a nechat v zádech tak silnou pevnost, jako byl Ráb. Kara Mustafa se rozhodl ponechat před

⁵⁴⁹ PARVEV, c. d., s. 33-34.

⁵⁵⁰ VLNAS, c. d., s. 40.

⁵⁵¹ Tajné kolegium deputovaných zastupovalo císaře v rezidenci při jeho delší nepřítomnosti. Poprvé roku 1559. Od této doby pak vícekrát, např. během morové epidemie, která vypukla v roce 1679. MACEK, J., *Kaspar Zdenko Kaplíř von Sullowitz (1611-1686)*. In: Studien zur Geschichte Wiens im Türkenjahr 1683. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 39 Hrsg. von CSENDES, P., Wien 1983, s. 34. pozn. 128.

⁵⁵² BARKER, c. d., s. 240-241, BEESE, c. d., s. 232-233, KLOPP, c. d., s. 203, MACEK, c. d., s. 34-36, SACHSLEHNER, c. d., s. 143, STOYE, c. d., s. 86-87, VLNAS, c. d., s. 41.

pevností k jejímu blokování zhruba 20 000 mužů pod velením Ibrahima Paši. Další, zhruba stejně silný oddíl vedený Abazou Kör Huseynem Paşou, beylerbeyem Jageru, měl u Ostřihomi překročit Dunaj a operovat na severu společně s Thökölym. Jejich cílem bylo získání Nitry a Prešpurku. Přes řeku Rábu musely být vybudovány pevné mosty, které by unesly vozy naložené proviantem a těžká obléhací děla. Zásoby a zbraně byly dopraveny z Budy. Konečně byl, pravděpodobně dopisem, informován sultán, který mu měl předeštit změnu plánů.⁵⁵³

Kara Mustafa po týdenním odpočinku vytáhl od Rábu k Vídni. Do Ungarisch-Altenburgu se dostal 10. července. V poledne 13. července dosáhlo hlavní uskupení Schwechatu, který ležel zhruba 11 kilometrů jihovýchodně od vídeňských opevnění. Cesta vedla přes Fischamend, kde Osmané krátkozrace zničili velké zásoby různého druhu stavebního dřeva stejně jako mlýnské kameny. Přitom obležení, k jakému se velký vezír chystal, potřebovalo stavební dřevo na vybudování na galerií a zákopů.⁵⁵⁴ Dejme prostor deníku, který napsal ceremoniář Vysoké porty: „*Po příjezdu (velký vezír) neodpočíval ani půl hodiny, když zhruba s deseti tisíci jezdci bez zavazadel vyrazil kupředu, aby zhlédl pevnost Vídeň a prozkoumal terén, kde mají být založeny zákopy. ... podnikl značný počet bojovníků islámu útok na předměstí, v jehož průběhu bylo pobito přes 800 d'aurů, mnozí další zajati a jejich zásoby a majetek vyplněny.*“⁵⁵⁵

4.3. Obležení Vídně (14. července–12. září)

Než se zaměřím na líčení obležení, je třeba zodpovědět několik otázek. První z nich je, jak vypadala opevnění císařovy rezidence v roce 1683 a byla-li zde možnost Vídeň úspěšně hájit v delším časovém úseku? Po prvním obležení Vídně Osmany pod velením sultána Süleymana I. v roce 1529 se Ferdinand I. rozhodl k vybudování odpovídajícího opevnění pro případ, že by mělo být město ještě někdy oblehnuto.

Na opevněních se za tři století od jejich vzniku mnoho nezměnilo. Jen na dunajské frontě vystupoval velký počet věží, jinak byly věžemi chráněny pouze

⁵⁵³ BARKER, c. d., s. 223-224, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 58.

⁵⁵⁴ BARKER, c. d., s. 225, STOYE, c. d., s. 94.

⁵⁵⁵ Kara Mustafa vor Wien: *Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfaßt vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte*. Hrsg. von KREUTEL, R. F., Graz, Wien, Köln 1955, Dienstag, 13. Juli Lager bei Schwechat – Fünf Stunden Marsch, s. 27-28.

městské brány.⁵⁵⁶ Již během prvního obležení bylo opevnění provizorně zesíleno zemními valy. Ty sloužily především jako plošiny pro děla stejně jako ochranná zařízení před zdmi města.⁵⁵⁷ Postupným vývojem na počátku 16. století vznikl nový bastionový systém opevňování. Nahradil dřívější rondelové opevnění, jehož nevýhodou byl oblý půdorys rondelu. Ten byl nyní nahrazen novou baštou pětiúhelníkového tvaru nazvanou bastion. Jednou z výhod bylo odstranění mrtvého prostoru. Nové pevnosti nyní dostaly tvary mnohoúhelníků.⁵⁵⁸ Vojenští inženýři se rozhodli ve Vídni použít nejnovější formu opevnění podle tzv. staroitalské inženýrské školy. Tento typ opevnění byl poprvé použit roku 1527 při znovuopevnění Verony architektem San Michele (1484-1539).⁵⁵⁹

Zpočátku se musela odpovědná místa spokojit jen s výstavbou zemních opevnění nebo zesílením existujících okružních zdí a vybudováním tzv. kavalírů, zemních valů, které převyšovaly bastiony a umožňovaly ostřelování nepřátelských pozic v předpolí z výšky, aby tak obešli nákladnou stavbu řádných bašt. Teprve roku 1544 se začalo se stavbou první zděné bašty. Na stavbě se podílelo více pevnostních architektů pod vedením císaři odpovědného superintendanta. Větší část nesmírného přesunu zeminy připadla na poddané okolních panství a byla vykonána robotou. Nasazení byli ovšem i čeledíni ze všech zemí, nikomu nenáležející chátři a vězni.⁵⁶⁰

V průběhu 130 let proběhly tři periody výstavby. Mezi lety 1545-1561 byly vybudovány bastiony Wasserkunst, Mölker, Löbel,⁵⁶¹ Biber, Domonikaner a Elend. V letech 1641-1647 přibyl Kärntner bastion a ravelin před Skotskou bránou. Ještě za vlády Ferdinanda III. v roce 1656 začal poslední úsek stavby, který byl dokončen za Leopolda I. v roce 1672. Byl vybudován nový Mölker bastion, skotská kurtína, Schotten-, Burg- a Rotenturmtor, Kärntnertor a Burgravelin.⁵⁶²

Obvodní linie byla založena tak, aby rozestup mezi bastiony nepřekročil 500 metrů. Rozestupy vyplývaly z maximálního dostřelu pro kartáčovou palbu, která byla zhruba 250 metrů. V roce 1561 byla konečně dokončena hlavní část stavebních prací.

⁵⁵⁶ HUMMELBERGER, W., PEBALL, K., *Die Befestigungen Wiens*. Wien, Hamburg 1974, s. 26.

⁵⁵⁷ MÖRZ, K., *Befestigung und Armierung Wiens*. In: Bedrohung und Befreiung Wiens 1683 Hrsg. von Gesellschaft für österreichische Heereskunde, Wien 1983, s. 13.

⁵⁵⁸ KUPKA, V., *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*. Praha 2005, s. 10.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 10, MÖRZ, c. d., s. 13.

⁵⁶⁰ HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 31-32.

⁵⁶¹ Roku 1649 došlo k definitivnímu pojmenování bašty po plukovníkovi městské stráže z let 1629-1638, Hansi Christophovi von Löbl. Později běžný název „Löwelbastion“ je zkomoleninou. HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 36.

⁵⁶² LORENZ, c. d., s. 211.

Rozšiřující práce, především dalekosáhlé nahrazení částečně ponechaných středověkých zdí mezi bastiony, novověkými valy, se táhly až do roku 1596.⁵⁶³

Rozestup bastionů byl nakonec zkrácen, neměl překročit 300 metrů, protože dostřel mušket byl maximálně 150 metrů.⁵⁶⁴ Staroitalská inženýrská škola nevyřešila všechny nevýhody. Jejím nástupcem se stala tzv. novoitalská inženýrská škola. Hlavními znaky bylo zkrácení délky kurtin (spojovací hradby) a zvětšení hloubky bastionů. Největší inovaci představovaly přidané předsunuté obranné prvky. Na ochranu kurtiny před nepřátelským ostřelováním vznikla před ní v příkopu předsunutá trojúhelníková pevnůstka, tzv. ravelin. Došlo tak i k posílení křížové palby. Zavedení ravelinu přineslo rozšiřování příkopu. Požadavek aktivního boje vedl ke konstrukci kryté cesty, která kopírovala kontreskarpovou stranu příkopu, navršením vnějšího zemního valu (glacis), doplněné shromaždišti, kde se mohly koncentrovat výpadové oddíly. I glacis nyní nabyl na významu, protože zahrnutím vnějšího okraje příkopu do aktivní obrany bylo třeba nezbytně udržet předpolí čisté a rozšířit ho. Podle krajiny se jeho šíře pohybovala mezi 150-230 metry.⁵⁶⁵

Kurtiny byly 20-30 metrů široké a 6-8 metrů vysoké zděné hradby. Příkop byl v průběhu času rozšířen na 20 metrů, jeho hloubka byla 7-8 metrů. Městský příkop měl dostatek vody jen v blízkosti Dunaje, na zbylých úsecích byl částečně silně bažinatý, pokud ne, jako tomu bylo na západní straně, byl zcela vysušený, což se pro osmanské minéry ukázalo jako mimořádně příznivé. Krátce před příchodem nepřítele byl vybudován palisádový plot k ochraně kryté cesty u kontreskarpy. Onen plot tvořil nejkrajnější obranné zařízení.⁵⁶⁶

Opevnění Vídně bylo v rozmezí let 1641-1647 a 1656-1672 adekvátně přestavěno a rozšířeno. Vývoj opevnění byl přizpůsobem především taktickým a technickým podmínkám zástavby a krajiny. Ve Vídni měl každý bastion jinou výměru. To bylo proti italským a francouzským vzorům, které podobu opevnění podřizovaly převážně matematickým a geometrickým konstrukčním principům. Z velkého počtu pevnostních stavitelů ve Vídni je třeba zmínit Thomase Eyselera stejně jako Hermese Schallautzera, který důrazně vystoupil pro novou úpravu opevnění v novoitalském stylu. Jemu v první řadě je třeba poděkovat, že byla zřízena

⁵⁶³ MÖRZ, c. d., s. 14.

⁵⁶⁴ HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 40.

⁵⁶⁵ Srov. Tamtéž, s. 40, KUPKA, c. d., s. 12-13, MÖRZ, c. d., s. 15

⁵⁶⁶ GERHARTL, c. d., s. 8.

kontreskarpa s krytou cestou, které při druhém obležení Vídně sehrály významnou roli.⁵⁶⁷

Významné změny byly patrné také podél dunajského Kanálu. Zde byly vybudovány dva nové bastiony, malý a velký Gonzaga bastion, pojmenované po Hannibalu Gonzagovi, prezidentovi Dvorské válečné rady v době budování. Progres na jednom místě byl často vyrovnán chátráním jiných úseků. Zdivo bylo tehdy obecně ve špatném stavu. Nedostatek řádných opevnění na severním břehu Dunaje, která by chránila předměstí, byl brán jako vážný nedostatek. Uvězněno mezi zdmi města, ale početně expandující, se obyvatelstvo Vídně snažilo rozrůstat směrem vzhůru. Nové stavby byly budovány blízko opevnění. Správa neustále vydávala nařízení k demolici domů, které se nenacházely v dané vzdálenosti od opevnění, bohužel jen s malým efektem. Vídeňská opevnění sestávala z 12 bastionů. Pokud nás odhad obyvatelstva města přivede k číslu 90 000, značná část ho musela bydlet na předměstích, která by poskytla ubytování a ochranu obléhající armádě. Neexistovala ani skutečná posádka. Městská stráž, regiment placený císařem, byl zdecimován morem v roce 1679. Většina jeho členů se živila obchodem, pochopitelně k nespokojenosti civilistů, kterým konkurovali.⁵⁶⁸

Jako dodatek bylo ve městě 8 měšťanských setnin (kompanií), které se rekrutovaly z osmi městských okrsků. Od roku 1680 proběhla význačná zlepšení. V letech 1680-1681 byly shromážděny zvláštní peníze na opravu zdí, bastionů a ravelinů. K udržování bylo zapotřebí značných finančních prostředků a v případě nutnosti řada velkých, dodatečných prací. Velkorysá přestavba existujících fortifikací nebyla kvůli špatné finanční situaci v důsledku války s Francií proveditelná. V únoru 1680 byl jmenován velitelem císařské rezidence Vídně na znamení mimořádné důvěry podmaršálek Starhemberg.⁵⁶⁹ Jako takový byl brzy nato ustanoven velitelem městské stráže (Stadtguardia).

⁵⁶⁷ MÖRZ, c. d., s. 16.

⁵⁶⁸ STOYE, c. d., s. 38-39. K vídeňským opevněním dále BARKER, c. d., s. 228-232, REDLICH, c. d., s. 247.

⁵⁶⁹ Ernst Rüdiger hrabě Starhemberg se narodil roku 1638 ve Štýrském Hradci. Zemřel 4. června 1701 ve Wieden, což bylo tehdy jedno z předměstí Vídně. Po delší dobu byl činný v civilních úřadech. Jako dobrovolník se vyznamenal v Severní válce. Jeho jmenování velitelem Vídně bylo jedním ze šťastných výběrů. Vynikal ohnivou náturou a byl upřímný při uznávání zásluh. Jednalo se o generála, který dokázal v nadšení obejmout spolubojovníka nebo nazývat prostě vojáky svými bratry. Na druhou stranu byl také obávaný svými zásahy tam, kde zjistil nedbalost nebo ještě něco horšího. Po úspěšné obraně rezidence byl císařem povýšen na polního maršála. Od roku 1691 zastával úřad prezidenta Dvorské válečné rady. Byl to právě on, kdo prosadil do čela císařské armády tehdy ne tolik známého prince Evžena Savojského. BARKER, c. d., s. 235-237,

Na počátku října 1682 začaly opravy vídeňského opevnění. Starhemberg připravil podrobné memorandum jistých nezbytně nutných požadavků, které mimo jiné zahrnovalo 250 000 kusů kmenů různé specifikace (především 200 000 palisád pro příkop), 400 000 pytlů s pískem a 300 000 hatí z proutí.⁵⁷⁰ Dne 6. března 1683 vydal císař Leopold patent, který na základě hrozícího osmanského nebezpečí nařizoval z okolních vesnic a městeček poslat na robotu muže, kteří měli pracovat na vídeňských opevněních. Pracovníkům bylo zajištěno ubytování zdarma.⁵⁷¹

Maximální počet dělníků nemohl překročit číslo 4700. Když přišlo jaro a ledy roztály, vybraný oddíl pracovníků byl odvelen na hloubení, aby se dostalo více vody do Kanálu a tím do doků arzenálu a do částí příkopu kolem zdí. Jejich počínání mělo jen malý úspěch.⁵⁷² Starhemberg opustil Vídeň v dubnu, aby převzal velení artilerie v poli. Byl nahrazen plukovníkem Daunem, který měl oproti svému předchůdci nedostatek houževnatosti a energie. Město bylo třeba důkladně zásobit nejen potravinami, ale také válečným materiálem. Vzdálenými, ale klíčovými zdroji dodávek byly Hamburk a Amsterdam. Čím větší byla vzdálenost od Dunaje, tím vyšší byly náklady.

Starhemberg byl ve Vídni od 7. července večer. Pomalý postup velkého vezíra a jeho armády mu poskytl dostatek prostoru, aby společně s městskou radou a starostou Johannem Andreasem Liebenbergem dokončil nejnutnější přípravy na opevněních a sehnal narychlo zásoby z okolí. Protože bylo třeba velkého množství pracovníků, byla na práce nahnána značná část obyvatelstva. I během obležení museli obyvatelé vykonávat službu, vylepšovat opevnění atd. Kdo se zdráhal nebo vyhýbal nastoupit, tomu hrozily tresty, i smrt.⁵⁷³ Na počátku července posádka města nečítala ani 2000 mužů.⁵⁷⁴

Jídlo nemělo být problémem. Zásoby obilí měly být schopny nakrmit 10 000 mužů posádky až do listopadu. Starhemberg trval na tom, aby během celé doby obléhání byl přesně vyplácen vojákům žold. Doporučoval také štedře odměňovat

GERHARTL, c. d., s. 47-48, HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 43, LORENZ, c. d., s. 214.

⁵⁷⁰ STOYE, c. d., s. 60.

⁵⁷¹ SACHSLEHNER, c. d., s. 48.

⁵⁷² STOYE, c. d., s. 61.

⁵⁷³ REDLICH, c. d., s. 251, STOYE, c. d., s. 87.

⁵⁷⁴ BARKER, c. d., s. 238.

pracovní čety, jejichž práce na opevněních byla naprosto nezbytná, aby se mohlo město udržet.⁵⁷⁵

Vídeň měla mít roku 1683 90 000 obyvatel. Z tohoto počtu kdo mohl, město opustil. Barker například udává, že Vídeň mělo opustit na 60 000 obyvatel.⁵⁷⁶ Toto číslo se zdá být příliš nadsazené. Věrohodněji zní odhady, že rezidenci opustilo 30 000 obyvatel a naopak sem přišlo zhruba 20 000 uprchlíků.⁵⁷⁷ Na počátku obléhání se tak ve městě, nutno říci hypoteticky, nacházelo asi 80 000 lidí. Toto zcela heterogenní dočasné obyvatelstvo muselo být nejen po dlouhých 62 dní, kdy bylo město obléháno, zásobováno, ale bylo také třeba šikovně pouštět do oběhu pozitivní zprávy a udržet tak náladu a naději.⁵⁷⁸

Lotrinský se 8. července rozložil se svojí jízdou v Leopoldstadtu. Průjezd regimentů kavalérie povzbudil obyvatelstvo. Do 14. července, kdy přitáhla hlavní osmanská armáda k hradbám dorazila i pěchota pod Leslieho vedením. K dispozici bylo 262 děl z císařského arzenálu a 50 kusů z měšťanské zbrojnice. Počet obránců města čítal necelých 16 000 mužů. Z toho 11 200 vojáků (10 600 pěšáků, 600 kyrysníků), stejně jako 8 setnin (1815 mužů) měšťanské domobrany a dobrovolníků. Postavení těchto setnin bylo zásluhou vídeňského starosty Andream von Liebenberga. K tomuto počtu se přidali ještě obranyschopní příslušníci cechů, 700 studentů, 1000 dvorských služebníků a téměř 300 myslivců z oblastí kolem Vídně. Jejich úkolem byla strážná a hasící služba, práce na opevněních a podpora vojáků.⁵⁷⁹ Inženýry vedl Rimpler, který byl hned na počátku obležení při výpadu těžce zraněn a 3. srpna zemřel.⁵⁸⁰

Biskup Vídeňského Nového Města hrabě Kollonitsch, který také bojoval v Kandii, vedl dohled nad špitály a zajistil inkasováním ve městě deponovaných finančních prostředků arcibiskupů Szelepcsényiho z Ostřihomi a Széchényiho z Kalocsi značné sumy peněz (500 000 a 61 000 zlatých). Kníže Ferdinand Schwarzenberg zapůjčil 50 000 guldenů. Císař totiž ve městě ponechal jen 30 000

⁵⁷⁵ STOYE, c. d., s. 88.

⁵⁷⁶ BARKER, c. d., s. 239.

⁵⁷⁷ HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 42, GERHARTL, c. d., s. 9, VLNAS, c. d., s. 40.

⁵⁷⁸ HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 42.

⁵⁷⁹ Srov. BARKER, c. d., s. 234 a s. 245, HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 51-52, GERHARTL, c. d., s. 9, LORENZ, c. d., s. 218, REDLICH, c. d., s. 252, STOYE, c. d., s. 104-105.

⁵⁸⁰ HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 53, REDLICH, c. d., s. 252, STOYE, c. d., s. 108.

guldenů. Kollonitschovým činem byl zabezpečen dostatek finančních prostředků pro výplaty žoldu vojákům a odměn obyvatelstvu.⁵⁸¹

Když se hrabě Kaplíř⁵⁸² dozvěděl o svém jmenování, nebyl příliš nadšen. V této době mu bylo již 73 let a pokoušel se poukazem na své zdraví a intriky u dvora přesvědčit císaře o nesprávnosti jeho volby. To se mu nepodařilo a 9. července nastoupil zpáteční cestu do Vídně.⁵⁸³ Zde se ubytoval v domě Schwarzenberga ve Wipplingerstraře. Jeho hlavními úkoly kromě zásobování byly válečnictví a veřejná bezpečnost. Projevil se zde zřetelně jako zkušený vojenský odborník a organizátor. Staral se o získávání pracovních sil, o doplňování prořídilých jednotek, jejich výstroj a zkoumal nové vynálezy (např. nové typy ručních granátů apod.). Vedl korespondenci s císařem, vévodou Karlem a organizoval špionážní službu.⁵⁸⁴

Ještě 12. července dorazila velká zásilka střelného prachu z Kremže po řece. Na některých místech byly domy necelých 200 kroků od hradeb. Vévoda Karel a Starhemberg se rozhodli k jejich demolici, respektive spálení. Práce začaly na poslední chvíli 13. července. Tentýž den došlo i k prvním potyčkám s předsunutými oddíly muslimské jízdy, které napadly obyvatele předměstí, kteří nestačili ještě uprchnout. Na pomoc jim přichvátil Ludvík Vilém Bádenský.⁵⁸⁵ Večer dorazil Leslie a zbytek pěchoty a děl. V den příchodu velkého vezíra a jeho armády k městu, byla to středa, vypukl odpoledne požár ve dvoře Skotského kláštera. Vítr jiskry roznášel dále až ke zdem zbrojnice. Zde byly uskladněny různé zásoby, včetně 1800 sudů

⁵⁸¹ BARKER, c. d., s. 242-243, REDLICH, c. d., s. 252.

⁵⁸² Hrabě Kašpar Zdenko Kaplíř ze Sulevic (1611-1686), se vedle Starhemberga nejvíce zasloužil o obranu Vídně, ale jeho osoba bývá poněkud zanedbávána. Kaplíř se narodil na jaře 1611 jako potomek staré, do roku 1392 doložitelné šlechtické rodiny, a již v roce 1616 přišel o otce. Skutečnou katastrofou pro něj však byly události nešťastné bitvy na Bílé hoře. Jeho dědeček Pavel Osterský-Kaplíř, kterému bylo 85 let, byl jako pevně přesvědčený utrakvista popraven 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v Praze. To neznamenal jen ztrátu pozemkového vlastnictví v okolí Lovosic, ale také veškerého jmění, takže vdova s dvěma syny musela žít ze skoupé pomoci příbuzných a byla jen nepatrně vzdálena žebrotě. Jako kuriozitu lze uvést, že Kaplíř své zabavené majetky, jako vysoký císařský důstojník, získal teprve po dlouholetých náročných jednáních s komorou království českého, kdy je musel koupit zpět, což kvůli nepravděpodobnému vyplácení žoldu vojákům v této době jistě nebylo jednoduché. Vojenská kariéra tohoto katolického konvertity začala v hodnosti jezdeckého praporčíka a skončila v hodnosti polního maršála, nejvyšší vojenské hodnosti, která mu byla propůjčena 21. září 1683 v uznání jeho služeb o obranu Vídně. Až do své smrti 6. října 1686 ve Vídni se Kaplíř jako viceprezident Dvorské válečné rady zabýval vypracováním doporučení. Zejména se zabíral uherskou otázkou. Pochován byl v Milešově. MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 7-68, HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 43-44.

⁵⁸³ Přepis dopisu císaře Kaplířovi z 9. července najdeme u Sturmingera. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 55-58.

⁵⁸⁴ MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 34-39.

⁵⁸⁵ BARKER, c. d., s. 245, FLAKE, c. d., s. 132. Ludvík Vilém o den později psal o boji na předměstích svému strýci Hermannovi Bádenskému. Přetisk u Sturmingera. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 106-107.

s prachem. Vojáci vylomili dveře a z nejhroženějších míst zásoby vyklidili. Hysterický dav okamžitě cítil zradu a zlynčoval dva podezřelé, ubohého šílence a chlapce v dívčím oblečení. Vítr se poté naštěstí obrátil.⁵⁸⁶ Jednou z možností je, že jiskry přeskočily z hořících předměstí, kdy některé domy stály skutečně blízko opevnění. Nemůžeme ovšem vyloučit ani sabotáž.

Vévoda Karel začal 14. července stahovat kavalerii z Leopoldstadtu na dunajské ostrovy a druhý břeh. Pořád doufal, že se mu podaří ostrovy udržet a bude tak mít spojení s obleženým městem. Starhemberg zatím zabavil sklepy, kam nechal uskladnit sudy s prachem. Byly sundány došky ze střech a vykopány dlažební kostky. Osmanské střely totiž nadělaly méně škod, pokud spadly na měkou půdu a navíc na opevněních bylo potřeba více kamenů. Dále byly zazděny díry a okna prašných bran.⁵⁸⁷

Pro osmanský příchod 14. července dejme opět prostor deníku osmanského ceremoniáře: *„(Velký vezír) k sobě povolal velitele, aby se s nimi poradil o založení zákopů a rozdělení úseků. ... zahájili muži ze zákopů přestřelku s d'aury. V předměstí nedaleko zákopů obsadili podle hodnosti a postavení zde stojící paláce a obytné domy a zahrady a začali navršovat šance. Toto je vsutku důkaz milosti všemohoucího. ... Protože kdyby těchto předměstí nebylo, muselo by se začít s hloubením zákopů ve velké vzdálenosti. ... Vzdálenost od místa, kde se začalo s hloubením zákopů až k příkopu ... neobnášela více než ... zhruba 400 kroků.“*⁵⁸⁸

Skutečně, předměstí byla sice vypálena, ale protože řada budov byla postavena z kamene, jejich základy zůstaly. Osmané tak měly zajištěno krytí a mohli začít hloubit zákopy mnohem blíže než sami očekávali. V prostoru mezi říčkou Vídeňka (Wien) a Alserbachem zřídili Osmané v krátké době stanové město obrovské rozlohy. Mělo se jednat o zhruba 25 000 stanů. Pro Kara Mustafu vznikl na Schmelzu velký stanový „hrad“. V předměstí St. Ulrich bylo zřízeno v zahradě a Trautsonově paláci předsunuté velitelské stanoviště. Nacházelo se nějakých 450 kroků od opevnění. Ağa janičárů a jeho věrní, stejně jako pašové z Rumélie a Damašku a jejich houfy zabrali místo na Schmelzu a v horní části údolí řeky Vídeňky, tedy v bezprostřední blízkosti stanového hradu velkého vezíra. Poněkud

⁵⁸⁶ BARKER, c. d., s. 245, HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 45, REDLICH, c. d., s. 252, SACHSLEHNER, c. d., s. 163-164, STOYE, c. d., s. 90, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 63.

⁵⁸⁷ MÖRZ, c. d., s. 27, STOYE, c. d., s. 103.

⁵⁸⁸ *Kara Mustafa vor Wien, Mittwoch, 14. Juli, Lager vor Wien – Vier Stunden Marsch*, s. 30-34.

dále na jihovýchodě, na Wienerbergu, stály asijské a egyptské houfy. Na severozápadě u Alserbachu a u Währingerbachu zaujal postavení Temešvářský paša. U Heiligenstadtu ležely křesťanské pomocné oddíly, tedy Moldavané a Valaši. Bosenský paša obsadil luhy Tábora a Práteru. Armáda tak v půlkruhu obklíčila město.⁵⁸⁹

Velký vezír poslal výzvu, aby se město vzdalo. To byl tradiční osmanský požadavek v takovémto případě.⁵⁹⁰ Starhemberg briskně odmítl. Kara Mustafa pochopitelně obsadil čestné postavení ve středu formace u Trautsonova paláce. Podporován byl aghou janičárů a beylerbeyem Rumélie. Napravo umístil paši z Diyarbakiru a Anatolie s asijskými kontingenty a nějaké další janičáry. Velení nalevo světil pašům z Jenö a Sivasu, vedených Vezir Ahmedem.⁵⁹¹

Proti návrhům jeho rádců a mezi nimi i francouzských inženýrů, kteří chtěli útočit proti jižnímu úseku, se přikláněl k úseku mezi Burgtor (Hradní brána) a Schottentor (Skotská brána). Chtěl tedy útočit na Burg a Löbel bastion a na Burgravelin. To byl přesně úsek, který si na podzim minulého roku prohlédl Achmed Bej. Paradoxně se jednalo o nejsilnější a nejlépe opevněnou část obrany. Na druhou stranu hlavní zbraní Osmanů bylo minování, ve kterém byli nepřekonatelní. V této oblasti nebyla podzemní voda ani potoky, které by jim zabraňovaly využívat své hlavní zbraně. V sektoru útoku nebyla jen tvrdší půda, než byli minéři od Kandie zvyklí, ale proti bastionům se také musely kopat hodně hluboké štoly, přičemž se často narazilo na skalní horninu někdejšího řečiště Dunaje, což nutilo k zdoluhavému obcházení. Trvale suché letní počasí bylo pro obléhatele další výhodou.⁵⁹²

V noci byla umístěna první děla a začalo se s ostřelováním Burgravelinu. Během celé doby obléhání měla císařská artilerie jasně navrch. Na muslimské straně připravená děla byla již současníky považována za nedostatečná i pro polní bitvu. Osmanská kritika tohoto nedostatku byla o to větší, že v Budě a okolí bylo těžkých kusů dostatek. Také bombardování bylo, nehledě na pouze 5 hmoždířů, které měly

⁵⁸⁹ GERHARTL, c. d., s. 10, LORENZ, c. d., s. 219-220. Pro upřesnění a zjednodušení, hlavní část jednotek ležela mezi vesnicemi Gumpendorf a Hernals. Řada oddílů byla odeslána dále až k vesnici Döbling a takto bylo město obličeno ze severu a západu. Další jednotky byly umístěny v předměstí Rossau. Menší, byť stále významná divize zůstala na pravém křídle, východně a jihovýchodně od Vídně u St. Marx a jinde. STOYE, c. d., s. 95.

⁵⁹⁰ Přetisk psaní Kara Mustafy, které bylo původně vyhotoveno v turečtině a latině najdeme u Sturminger. V podstatě vyzývá Starhemberga, aby vydal město a zato nabízí volný odchod. Kdo bude chtít zůstat, může. Velký vezír doufal, že jejich příkladem následuje i „lid Rakouska“ a poddá se. Jinak hrozí odplatou. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 114.

⁵⁹¹ STOYE, c. d., s. 96.

⁵⁹² HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 50.

Osmané k dispozici, kvůli nekvalitním roznětkám ve svém účinku mizivé. Naopak účinek artilerie obránců byl tak silný, že osmanská armáda mohla provádět akce jen v noci.⁵⁹³ Očitý svědek ve městě 15. července oznamoval první ostřelování města: „(Bomba), která v domě Její Excelence hraběte Gundackera Dietrichsteina, císařského vrchního komořího, ... spadla na střechnu, se rozlétla, takže vydala takovou ránu, jako kdyby udeřil blesk.“⁵⁹⁴

Kara Mustafa se zjevně spoléhal na minování. Jeho dělostřelectvo bylo méně kvalitní, stejně tak munice, která se ukázala jako málo výkonná proti pevným zdem opevnění. Další možností, proč velký vezír ani nenasadil celou svoji artilerii je, že se snažil získat město a jeho obrovskou kořist neporušenou.⁵⁹⁵

Starhemberg začal s umístováním děl do pozic a s posilováním obrany, když pochopil osmanské úmysly, a při této činnosti byl 15. července lehce zraněn. Kus cihly nebo kamene, uvolněný nepřátelským výstřelem proti Löbelbastionu, zasáhl Starhemberga do hlavy. Naštěstí se jednalo jen o lehké zranění.⁵⁹⁶ Ofenzivní výpady prvních dnů byly vedeny hlavně z psychologických důvodů k překonání pocitu vlastní slabosti proti všude viditelné převaze nepřítele. Brzy nato musela následovat čistě defenzíva, která v žádném případě nebyla pasivní, protože po každém útoku nepřítele následoval protiútok.⁵⁹⁷

Ráno 16. července Osmané pokročili již velice daleko a byli 200 kroků od výběžků kontreskarpy. Kara Mustafa začal provádět další fázi svého plánu, úplné obklíčení města. Silné oddíly překročily mělké vody Kanálu do Leopoldstadtu a na ostrovy. Zatlačily zpět Lotrinského zadní voj vedený Schultzem, který se stáhl za řeku a zničil poslední most. Osmané postavili vlastní mosty pod a nad městskými fortifikacemi, aby propojili Leopoldstadt s pravým břehem Dunaje. K odvedení pozornosti obránců od hlavní fronty útoku, byly u Nußdorfu a Erdbergu spojeny práterské ostrovy pilotovými mosty a také zde byly umístěny baterie a započato s hloubením zákopů. K většímu ohrožení z této strany nedošlo. Pozoruhodné bylo, že během celého obležení se Osmané nikdy nepokusili předstírat nebo zasmaskovat své plány. Velký vezír byl smělý a veskrze nenápaditý velitel. Hlavní síly napíнал jen na jednom úseku. To pochopitelně umožnilo obráncům, aby na méně ohrožených

⁵⁹³ MÖRZ, c. d., s. 19-20, STOYE, c. d., s. 100.

⁵⁹⁴ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 122.

⁵⁹⁵ BARKER, c. d., s. 233.

⁵⁹⁶ STOYE, c. d., s. 97. Ve dnech 15.-18. července převzal vrchní velení posádky Kaplíř, protože Starhembergův zástupce hrabě Daun byl nemocen. MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 44.

⁵⁹⁷ BARKER, c. d., s. 249-250, HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 48.

úsecích ponechali například dobrovolníky a koncentrovali svoji obranu v jednom bodě.⁵⁹⁸

Osmané překonali 300 kroků širokou glacis i přes zvedající se terén, který ztěžoval hloubení zákopů, do 20. července. Toho bylo dosaženo především bezohledným nasazením sehnaného okolního obyvatelstva a zajatců, se kterými janičáři zacházeli s velkou krutostí.⁵⁹⁹ Mezi šestou a sedmou hodinou večerní v pátek 23. července vybuchly první dvě miny. Následoval okamžitě útok, který byl odražen.⁶⁰⁰ V neděli Osmané odpálili minu naproti ravelinu. Výbuch srazil část palisád. Jednalo se o vážný moment a značný počet vysokých důstojníků byl zraněn, než byl nepřítel zahnán. Tento útok znamenal počátek série explozí, útoků a protiútoků během příštího týdne. Dalším novým prvkem, počínaje 26. červencem, bylo protihloubení obránců. Umění, které příliš neovládali. Posádka se spoléhala především na artilerii a na bomby nebo granáty, které vrhala z kontreskarpy do osmanských postavení. Blížila se doba, kdy tato vnější opevnění nemohla být již posilována a opravována mohla být jen s velkou námahou.⁶⁰¹

Možná pasivita obránců při snahách o protiútoky v podzemí se dá vysvětlit tím, že se nedostávalo zkušených horníků a Vídeň nebyla dostatečně vybavena obrannými podzemními zařízeními (např. kasematy).⁶⁰² Běžně se rozlišovalo mezi lehkými a těžkými minami. Když byly štoly vykopány k požadovanému místu, byla postavena prachová komora a do ní pak bylo podle druhu miny nanošeno několik stovek kil černého (trhacího) prachu v pytlích nebo sudech. Po pečlivém ucpání nabyté komory byla zápalná šňůra prostřednictvím vydlabaného, tenkého kmene vedena zpět k daleko ležícímu místu zapálení. Tyto závěrečné práce byly kritickou fází, která byla přerušena kopáním takřka signalizována. Zruční protiminéři mohli nyní buď prachovou komoru před odpalem nálože vyklidit nebo protiodstřelem zničit.⁶⁰³

O každý metr půdy, o každý malý úsek se tvrdě bojovalo. Starhembergovi muži 2. srpna poprvé odpálili efektivně minu. V noci obě strany opravovaly škody. Osmané se začali dostávat do obrany na kontreskarpě naproti Burgravelinu. V noci 3.

⁵⁹⁸ BARKER, c. d., s. 250, LORENZ, c. d., s. 221, STOYE, c. d., s. 97-98.

⁵⁹⁹ HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 52, LORENZ, c. d., s. 221.

⁶⁰⁰ BARKER, c. d., s. 252, GERHARTL, c. d., s. 12, SACHSLEHNER, c. d., s. 185-186, STOYE, c. d., s. 106, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 146-148.

⁶⁰¹ STOYE, c. d., s. 107.

⁶⁰² HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 49.

⁶⁰³ Tamtéž, s. 51.

srpna konečně zcela ovládli tento úsek.⁶⁰⁴ „*Večer nastoupili dobrovolníci ... k útoku, s neodolatelnou silou vrhli d'aury zpět do příkopu a obsadili jeho okraj, na kterém se opevnili. Hodinu se při tom zuřivě bojovalo, ale Aláh projevil bojovníkům islámu svoji přízeň a milost, a tak se mohli v oné oblasti zachytit.*“⁶⁰⁵ Začala nová fáze obležení, kdy muslimové začali kopat nespočet sestupů do městského příkopu na obou stranách ravelinu. Ani nejzoufalejší výpady je nedokázaly zatlačit. Ztráty císařských byly vysoké. Jak padali důstojníci, přibývalo povýšení. Muži, kteří do města přišli jako kaprálové, museli zastávat místa poručíků.⁶⁰⁶

Sestup do příkopu a přiblížení se k ravelinu stálo Osmany dalších devět dní krvavých střetů. Hlavní tíha bojů byla ve středu pozice, u špičky ravelinu. V brzkém odpoledni 12. srpna vybuchla další mina, která měla údajně otřást půlkou města. Špička Burgravelinu byla zničena. Kombinovaný výsledek dřívějších osmanských prací a nové odpaly min měly vybudovat jakýsi násep, který by byl ve stejné výši s prvními zátarasy obránců na ravelinu. Široký měl být tak, že vedle sebe mohlo jít padesát útočníků. Na konci dne byli sice Osmané vytlačeni, ale uchytili se nebezpečně blízko ravelinu.⁶⁰⁷ Starhemberg se po 29 dnech krvavých bojů rozhodl vydat nepříteli glacis a kontreskarpu. Dalším cílem obléhatelů bylo vytlačit obránce z ravelinu a dostat se k bastionům a kurtíně.

Dejme opět prostor barvitému líčení ceremoniáře: „*Po polední modlitbě byly obě miny uložené pod bastionem odpáleny ... s pomocí Aláha se podařilo při útoku uchytit se také na bastionu a zřídit obranu. Při tom se rozpoutal rozhořčený boj s děly a puškami, a přestože z bojovníků islámu byla řada zraněna, padla přesto řada d'aurů do prachu zkázy a spadli do ohnivého jícnu pekla.*“⁶⁰⁸

Ztráty obránců rostly. Na vině nebyly jen těžké boje, ale epidemie úplavice, která se ve městě rozšířila ke konci července. Epidemie vypukla kvůli přeplněným špitálům a také kvůli tomu, že na malém prostoru za zdmi města bylo koncentrováno

⁶⁰⁴ BARKER, c. d., s. 253-254, GERHARTL, c. d., s. 13, LORENZ, c. d., s. 224, REDLICH, c. d., s. 253, STOYE, c. d., s. 108.

⁶⁰⁵ *Kara Mustafa vor Wien, Dienstag, 3. August*, s. 63.

⁶⁰⁶ LORENZ, c. d., s. 261.

⁶⁰⁷ BARKER, c. d., s. 254-255, GERHARTL, c. d., s. 13, LORENZ, c. d., s. 224, REDLICH, c. d., s. 253, SACHSLEHNER, c. d., s. 218, STOYE, c. d., s. 109-110. Pro události 12. srpna pak srovnej i zprávy několika osob zachycených u Sturmingera. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 214-216.

⁶⁰⁸ *Kara Mustafa vor Wien, Donnerstag, 12. August*, s. 76-77.

tolik lidí.⁶⁰⁹ Denně mělo zemřít na úplavici 20-30 osob, ke konci obležení již dokonce 50-60 lidí.⁶¹⁰

Sultán mezitím poslal čauše Aliho Ağu, aby zjistil stav před Vídní. O jeho návštěvě si zapsal baron Kuniz, který se nacházel jako zajatec v osmanském ležení 25. července do deníku následující: „*Před několika dny byl poslán mouřenín jménem Ali Ağa ... od sultána k velkému vezírovi ... velký vezír ho pozdržel čtrnáct dnů, v domění, že Ağa byl měl na vlastní oči vidět pokrok a sultánovi přinést ústní zprávu, Ali Ağa ovšem žádný pokrok neviděl, ale viděl miny Turků explodovat bez účinků a brzy se ... vydal na zpáteční cestu k sultánovi. Jak se takovéto (zprávy) budou sultánovi líbit, ukáže až čas.*“⁶¹¹

Ani obléhatelé na tom nebyli tak dobře, jak by si Kara Mustafa přál. Během prvních dvou týdnů obléhání museli ztratit mnoho mužů. Padlí však nebyli pochováni a v zákopech se šířil děsivý puch nehledě na možné nebezpečí epidemie. Velký vezír se snažil uzavřít se Starhembergem příměří, ale ten na to nechtěl přistoupit s poukazem, že on má samé zdravé vojáky a proto nemá koho pohřbít. Byla to taktika, jak znepříjemnit Osmanům obléhání.⁶¹²

Zajímavé je, jak píše Stoye, že probíhalo soukromé zásobování. Muži, kteří se vyznali v kraji v noci lezli kolem poničených zdí, aby získali zásoby, které byly pohřbeny a schovány stále na předměstích. Tyto cesty pak využívali i Starhembergovi kurýři k Leopoldovi a Lotrinskému.⁶¹³ Vůbec je obdivuhodné, že se podařilo udržovat, byť s přerušeními, spojení s císařskou armádou a Leopoldem I. v Pasově. Zasloužili se o to odvážní muži, kteří za odměnu dopravovali zprávy z Vídně ven. Kromě toho informoval město a potažmo i vévodu Karla císařský rezident Kuniz, který dlel v osmanském táboře. Jednou ze záhad bylo, jak se vlastně kurýři dostávali přes osmanský tábor. Pravda, řada jich uměla turecky a procházela převlečena za Osmany, ale jak se později zjistilo, Kuniz navázal dobré vztahy s valašským knížetem Kantacuzenem (Cantacuzeno). Ten stál spolu s Moldavci na nejkrajnějším pravém křídle osmanské armády v okolí Roßau.⁶¹⁴ Jak píše Redlich,

⁶⁰⁹ BARKER, c. d., s. 257.

⁶¹⁰ MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 39.

⁶¹¹ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 140.

⁶¹² Návrh příměří a pohřbení mrtvých byl podán 24. července. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 150.

⁶¹³ STOYE, c. d., s. 104.

⁶¹⁴ BARKER, c. d., s. 262, BRUNNER, O., *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683-1699*. In: Sonderabdruck aus den Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Band XLIV, Innsbruck 1930, s. 276.

„tajnou pomocí dokázal, že jako křesťan byl donucen se přidat k osmanské armádě a podílet se na obležení“.⁶¹⁵

Kunizův sluha Jacob Haider (Heider) se dostal do Vídně a předal zde varovnou zprávu, že Osmané se uchylují k minování. Znovu byl vyslán 25. července s čerstvými informacemi. Dopis měl být prý schován ve vosku.⁶¹⁶ Na zpáteční cestě byl chycen Osmany a zajat. Zachránila ho výmluva. Přesto nebyl hned propuštěn. Kunizovi se ještě týž den podařilo uvědomit Starhemberga o zajetí svého sluhy. Kdo zprávu nesl, není známo.⁶¹⁷ Ve Vídni byla nabídnuta odměna 100 dukátů tomu, kdo dopraví vévodovi Karlovi dopisy. Zpočátku se nikdo nenašel. V noci z 20. na 21. července přinesl kyrysník z Götzova pluku, poté co přeplaval Dunaj, dopis generálporučíka schovaný v měchýři do Vídně, který ohlašoval brzké vysvobození města. Cestu zvládl za den. Ještě týž den se vydal na zpáteční cestu s šifrovanými dopisy.⁶¹⁸ Zmíněný kyrysník byl však na zpáteční cestě chycen Osmany. Ceremoniář k tomu píše: „Dnes byl zajat jeden d'aur, který byl právě na cestě z pevnosti k nepřátelské armádě. Měl při sobě dopisy, a když byl předveden před velkého vezíra, uvedl, že d'aurí trpí krajní nouzí.“⁶¹⁹

Od 25. července neměla Vídeň kvůli zajetí Haidera spojení s okolním světem. V noci na 5. srpna se do města dostal turecké řeči znalý jezdec z Caraffova kyrysnického regimentu a přinesl dopis vévody Lotrinského.⁶²⁰ S touto jedinou výjimkou byla pevnost až do 17. srpna beze zpráv.⁶²¹ Dne 8. srpna se našel poručík z Heisterova pěšího regimentu Michael Gregorowitz, který byl ochoten doručit vévodovi Karlovi 3 dopisy. Již jednou byl v osmanském zajetí. Za odměnu mu bylo přislíbeno velení komanie (setnina). Jeho cesta vedla přes Vídeňský les (Wienerwald), Herzogenburg a 16. srpna dorazil do Mautern, kde se zdržoval císařský generálporučík.⁶²²

⁶¹⁵ REDLICH, c. d., s. 254.

⁶¹⁶ LORENZ, c. d., s. 225.

⁶¹⁷ Srov. zprávy Kunize, jejichž výtah se nachází u Sturmingeru. Zde Kuniz uvádí, že ještě v druhé půli srpna byl Haider ve vězení. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 150-152.

⁶¹⁸ Datумы se bohužel rozcházejí. Výše zmíněné jsou však nejpravděpodobnější. Srov. *Kara Mustafa vor Wien*, Mittwoch, 21. Juli, s. 47, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 142. Proti tomu Lorenz posouvá celou událost o den. LORENZ, c. d., s. 225. Macek tvrdí, že kyrysník se do města dostal v noci z 21. na 22. července. Tím se shoduje s Lorenzem. Vracet se ovšem měl až 25. července. MACEK, Kaspar Zdenko, s. 48-49.

⁶¹⁹ *Kara Mustafa vor Wien*, Mittwoch, 21. Juli, s. 47.

⁶²⁰ MACEK, Kaspar Zdenko, s. 50, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 198.

⁶²¹ MACEK, Kaspar Zdenko, s. 49.

⁶²² Srov. LORENZ, c. d., s. 226, MACEK, Kaspar Zdenko, s. 51 a s. 54, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 198.

Situace Vídně se stále více zhoršovala. Po delším hledání se přihlásil 13. srpna obchodník s orientálním zbožím Georg Franz Koltschitzky. Původem Armén narozený v Sambiru, žil v Leopoldstadtu a během obležení byl členem jedné z měšťanských setnin. Jistou dobu měl ztrávil jako tlumočník v Istanbulu a Budě. V průběhu noci se svým služebníkem Stephanem Seradlym⁶²³ vyrazili v přestrojení za Turky na nebezpečnou cestu. Přes Kahlenberg se dostali do Klosterneuburgu. U Kahlenbergerdorfu byli převezeni na druhý břeh Dunaje lodníky, kteří se schovávali na ostrovech na řece. U Strebersdorfu ležící plukovník Heißler jim dal k dispozici koně a již 15. srpna ráno dorazili do Stillfriedu na řece Moravě, kde byl hlavní stan Lotrinského.⁶²⁴ Následující den odjížděli s odpovědí a 17. srpna brzy ráno dorazili opět do Vídně. Z Vídně bylo hlášeno: „17. srpna, ráno v osm hodin k nám dorazil nanejvýše vítaný ... Koltschitzky se svým sluhou, který byl vyslaný k vévodovi Lotrinskému.“⁶²⁵ Každý obdržel slíbenou odměnu 100 dukátů.⁶²⁶ Do konce roku se stal Koltschitzky nejslavnějším z kurýrů v době obléhání.

Koltschitzky myslel, že byl v osmanském ležení zrazen přeběhlíky z pevnosti a dalšího dobrodružství se již neodvážil. Jeho sluha Seradly odešel 19. srpna sám. „19. srpna (bylo) Stephanu Seradlymu, který byl odeslán s dopisy k Její Milosti vévodovy Lotrinskému, ze slíbených 200 dukátů poukázáno 100.“⁶²⁷ O čtyři dny později, 23. srpna se šťastně navrátil.⁶²⁸ Dopisy v podstatě od počátku obležení zmiňovaly situaci pevnosti a její zhoršování v průběhu času. Stále naléhavěji proto v depeších zaznívala prosba rychlého vysvobození. Tyto dopisy pak sehrály důležitou roli ve vytváření diplomatického tlaku na císařovi spojence, aby si pospíšili. Lotrinského odpovědi zase pomáhaly ujišťovat vojáky a civilisty ve městě, že silná vyprošťovací armáda je skutečně na cestě.

Situace se nezhoršovala jen ve městě. Nouzi začala pociťovat i vojska velkého vezíra, která ležela před Vídní. Tataři a další nájezdníci vyplnili široké okolí a zásoby tak musely být dováženy až z Budy. Na druhou stranu je třeba podotknout, že Tataři zásobovali obléhající u Vídně otroky, kteří byli využíváni při

⁶²³ Lorenz ho mylně uvádí jako Georga Michailowitze. LORENZ, c. d., s. 226.

⁶²⁴ Dopis císaři přetištěn u Sturminger. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 216-218.

⁶²⁵ Je zajímavé, že je označován jako „Raize“, tedy řecko-orientální Srb. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 235.

⁶²⁶ Srov. LORENZ, c. d., s. 226-227, MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 54, STOYE, c. d., s. 120-121, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 216.

⁶²⁷ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 250.

⁶²⁸ MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 54-56, STOYE, c. d., s. 121.

pracech.⁶²⁹ Tyto konvoje byly však vystaveny útokům neporažených posádek Rábu a Komárna. Drželo se i Vídeňské Nové Město a některé opevněné kláštery. Osmané koncentrovali většinu sil před císařskou rezidencí s vědomím, že pokud padne, nebude problém zbýlé body odporu dobýt.

Obránci se nyní soustředili na zesílení obrany Burgbastionu a Löbelbastionu. Kaplíř musel opět v období od 9. do 19. srpna převzít velení. Starhemberg byl nemocen.⁶³⁰ Zasáhla ho úplavice a musel se nechat nosit od úseku k úseku na nosítkách. Osmané se zatím zabydlovali na dobytých úsecích a podnikali další útoky. Císařští podnikli 15. srpna výpad, který obléhatelům způsobil značné škody a časové zdržení. Vítězství bylo prospěšné i pro bojovou morálku. Bylo třeba si stále více utahovat opasky. Denní porce se snižovaly. Jednotky, které byly stále v příkopě musely žít ve vlastním odpadu. Vojákům se také nepodařilo řádně pohřbít své kamarády a srpnová vedra brzy vyvolala nesnesitelný puch.⁶³¹

Jako obzvláště účinná zbraň v bojích zblízka se projevil ruční granát, zvláště při úporných bojích na kontreskarpě, o úseky v městském příkopu a v průlomech obou bastionů. Tato vrhací zbraň měla v nejpoužívanější formě velikost granátového jablka, ze kterého také získala název. Jako materiál pro obal granátu se používalo železo, bronz nebo tlustostěnné sklo. V obležené Vídni se používalo kvůli vysoké spotřebě a proto nutné rychlé výrobě pro obal vypalované hlíny. Tento materiál byl používán podle vynálezu svobodného pána Kielmansegga. Vypalovaná hlína byla smísená se zvířecí krví, které bylo dostatek, a byla sušena na slunci. Tříštivý účinek byl stejný jako u skla. Aby se ještě zvětšil účinek, byly do náplně přidány kulky nebo sekané železo. Obvykle byl totiž vnitřek granátu plněn jen prachem a uzavřen dřevěnou trubičkou. Váha kolísala mezi 500-1000 gramy. Před hodem byla ona zápalná trubička zapálena pomocí doutnáku. K explozi granátu došlo poté co vyhořela roznětná nálož. Tato zbraň ovšem přinášela velká rizika i vrhači. Proměnlivá kvalita prachu nebo jen nepatrná odchylka při zapálení roznětky v trubičce vedly k předčasné explozi. Proto byly granáty zpočátku házeny jen dobrovolníky. Pravděpodobně probíhalo vrhání, zejména kvůli palisádám, ne jako dnes s nataženou paží, ale zezadu přes rameno (museli tedy házet obloukem).⁶³²

⁶²⁹ BARKER, c. d., s. 270.

⁶³⁰ MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 54.

⁶³¹ BARKER, c. d., s. 259-260.

⁶³² HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 52-53.

Hlavní boje probíhaly kolem poškozeného ravelinu. Částečně nad zemí, částečně pod zemí. Osmané položili další miny, které napáchaly na opevnění nové škody. Obránci používali vařící vodu a dehet, které byly připravené v nahřátých kotlích a které pak lili na protivníka. Tvrdost, můžeme říci krutost boje se vystupňovala natolik, že se císařští nespokojili jen s narážením hlav na kůly. Ten kdo jim padl do rukou, byl zaživa stažen z kůže.⁶³³ Odhady, že do 18. srpna ztratili Osmané na 30 000 mužů se zdají být přeci jen přehnané.⁶³⁴

Posledním účinným prostředkem obrany, který byl hojně nasazován byli tzv. španělští jezdcí (Chevaux de frise), kteří byli montováni na jednoduchých kolečkách. Ti byli používáni zvláště při obranném boji v průlomech proti valivým útokům, které následovaly ihned po odpalu. Tato pohyblivá překážka se skládala z jednoho 3-4 metrů dlouhého, většinou čtverhranného trámu, který byl ve vzdálenosti 70 centimetrů provrtán, a těmito otvory byly prostrčeny cca. 150 centimetrů dlouhé dřevěné tyče, zakončené na obou stranách železnými špicemi.⁶³⁵

Kunizovi se pak po dlouhé době podařilo 22. srpna odeslat posla nejen do města, ale i k vévodovi Karlovi.⁶³⁶ Dalšího kurýra odeslal Kaplíř se svým a Starhembergovým dopisem 27. srpna. Poslem byl Georg Thomas Michaelowitz (Michaelovitsch). I on vyinkasoval 100 dukátů dopředu, další stovku pak po svém návratu.⁶³⁷

Janičáři mezitím začali reptat, že jim Korán předepisuje neudržovat obléhání déle než 40 dní. Aby podpořil jejich bojovou morálku, šířil Kara Mustafa různé fámy, jako že císař je mrtev, jeho polní armáda byla poražena a ve městě panuje krajní nouze a dochází dokonce k vzpourám.⁶³⁸ Vysoké ztráty a zprávy o shromažďování křesťanské armády přiměly velkého vezíra, aby povolal posily. Od Rábu měl s většinou svých lidí dorazit Ibrahim Paša. Také Thököly dostal rozkaz přitáhnout k Vídni. Opatrný, jako vždy, raději zůstal v Horních Uhrách.⁶³⁹

Obléhatelé se do konce srpna pevně uchytili pod a na ravelinu a jejich útoky neustávaly. Pokus o výpad 1. září se sice zdařil, ale císařští utrpěli takové ztráty, že se již neopakoval. V noci z 1. na 2. září se osmanským pracovníkům podařilo

⁶³³ BARKER, c. d., s. 260-261.

⁶³⁴ MACEK, Kaspar Zdenko, s. 55.

⁶³⁵ HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 52-53.

⁶³⁶ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 254-255.

⁶³⁷ MACEK, Kaspar Zdenko, s. 56-57, STOYE, c. d., s. 122, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 269.

⁶³⁸ BARKER, c. d., s. 261, LORENZ, c. d., s. 263.

⁶³⁹ BARKER, c. d., s. 261-262.

vykopat zákopy až k Löblbastionu, kde se okamžitě začali zavrtávat pod něj. Kaplíř se Starhembergem se rozhodli 1. září opět vyslat dalšího kurýra. Tím se stal znovu Michaelowitz.⁶⁴⁰ Druhý zářijový den narazili císařští minéři na osmanské protivníky a ze strachu opustili svoje pozice. Starhemberg se rozhodl, že ravelin vydá. Ve dvě odpoledne 4. září explodovala ohromná nálož prachu pod Burgbastionem. Následoval útok 4000 Osmadů do zhruba devíti metrového průlomu. Boj trval přes dvě hodiny a nebýt střídání osmanských oddílů v zákopech, mohl skončit vítězně pro půlměsíc. Císařští měli ztratit na 200 mužů.⁶⁴¹ V této kritické chvíli byl odeslán Seradly. Není přesně známo co se stalo, ale při průchodu nepřátelským ležením byl zajat nebo se dobrovolně odebral k velkému vezírovi a odevzdal mu zprávy, které měl předat Lotrinskému.⁶⁴²

Po těchto bojích měl Starhemberg k dispozici pouze dvě pětiny původních sil. Zbytek padl nebo ležel v lazaretech.⁶⁴³ Další osmanský útok následoval 6. září. Exploze miny na levé straně Löbelbastionu do silné zdi udělala dvanácti metrovou trhlinu.⁶⁴⁴ Přesně v poledne 8. září explodovaly dvě miny. Špička Löbelbastionu a část zdi nalevo od ní se zhroutila, ponechávající jen malou část nepoškozenou. Útok trval celou hodinu, nicméně pravděpodobně extrémní vedro dne pomohlo otupit jeho divokost. V osmanském táboře měl také vypuknout planý poplach.⁶⁴⁵ Císařští částečně zahradili průlom⁶⁴⁶ ve zdi a tam, kde byla tato improvizovaná zesílení obrany nejslabší, byly zapáleny ohně, aby osvětlovaly okolí a zabránili práci minérů a nečekanému útoku. Taktika Kara Mustafy se stala jasnou. Osmané podstatně oslabili Burgbastion a potom Löbelbastion. Následně začali postupovat se svými pracemi napříč příkopem na obou stranách ravelinu, který byl v ruinách, ke zdi mezi bastiony, aby je podminovali.⁶⁴⁷

Dne 9. září se Osmané usadili u paty Löbel kurtíny. To byl také jejich poslední úspěch při obléhání. Kara Mustafa, který se dozvěděl o pochodu křesťanské armády, se začal soustřeďovat na její „přivítání“. Práce na obléhání ovšem nebyly

⁶⁴⁰ Dopisy jsou přetištěny u Sturminger. *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 294-295.

⁶⁴¹ K událostem na přelomu srpna a září Srov. BARKER, c. d., s. 262-264, GERHARTL, c. d., s. 15-17, LORENZ, c. d., s. 261-265, REDLICH, c. d., s. 255, STOYE, c. d., s. 154-156.

⁶⁴² *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 303-304.

⁶⁴³ BARKER, c. d., s. 264.

⁶⁴⁴ HUMMELBERGER, *Wien in der Verteidigung*, s. 57, LORENZ, c. d., s. 265.

⁶⁴⁵ HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 57.

⁶⁴⁶ K zahrazování průlomů se používaly mimo jiné pytle s pískem, sutiny, klády a udusané smetí. To vše bylo ještě zesíleno palisádami. HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 57.

⁶⁴⁷ STOYE, c. d., s. 157.

přerušeny. Během bitvy u Kahlenbergu 12. září byly připraveny další miny k odpálení. Je jisté, že další útok by obránci pravděpodobně neodrazili. Starhemberg se připravoval na poslední boj. Nechal na ohrožených místech stavět barikády a přes ulice se natahovaly řetězy. Měšťanské domy se měnily v opevněné body.⁶⁴⁸

4.4. Letní tažení, shromažďování sil a pochod křesťanské armády k Vídni

Tisíce obyvatel uprchly do lesů a dále do bezpečných končin, do měst, zámků a klášterů západně od Vídeňského lesa. S ohromnou rychlostí zaplavily osmanské a tatarské houfy celý kraj vídeňské pánve. Pronikly skrz Vídeňský les, který nebyl dostatečně zatarasen záseky, na pláň u Tullnu a až do okolí St. Pölktenu a Melku. Jižněji se pak dostaly do okolí Lilienfeldu. V Hainburgu, Perchtoldsdorfu, Mödlingu a Badenu, kde se obyvatelstvo vzdalo, proběhly krvavé lázně. Oproti tomu se zkáza vyhnula Semmeringu, Vídeňskému Novému Městu, Pottendorfu a Ebenfurtu. Nadace a město Klosterneuburg bylo podporováno armádou a třikrát se ubránilo před útoky. Pro následující osvobození Vídně to bylo velice důležité. Úspěšně se bránily i kláštery Herzogenburg, Melk a Lilienfeld. Mnoho tisíc lidí bylo v nížinaté krajině zavražděno, tisíce jich byly zajaty a odvečeny. Kraj, který byl zasažen již morem roku 1679, byl nyní hrozivě vypleněn a vysídlen.⁶⁴⁹ Svobodná města Šoproň, Rust a Eisenstadt musela přijmout zprostředkování Thökölyho. V Chorvatsku se ubránili císařští pod hrabětem Herbersteinem také na venkově.⁶⁵⁰

Vévoda Karel se svojí kavalerií rozbil tábor u Jedlesee. Již 20. července odeslal sbor v síle 3 regimentů pod velením generála Dünewalda na předmostí u Mautern, aby odtud obyvatelům poskytl trochu ochrany, především však, aby tento důležitý úsek udržel. Již nyní počítal s tím, že spojená křesťanská armáda se shromáždí na Tullnském poli. Klíčový pro ubránění tohoto postavení byl most u Kremže. Toto předmostí zabezpečil dále tím, že sem byly převeleny 2 pěší pluky z posádek Rábu a Komárna. Současně přikázal sboru pod Schultzem, aby se od linie

⁶⁴⁸ BARKER, c. d., s. 265, STOYE, c. d., s. 157.

⁶⁴⁹ BARKER, c. d., s. 266-268, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 58, LORENZ, c. d., s. 229-230, REDLICH, c. d., s. 254, STOYE, c. d., s. 111-113.

⁶⁵⁰ BARKER, c. d., s. 272, LORENZ, c. d., s. 228-229.

na Váhu stáhnul zpět přinejmenším za řeku Moravu.⁶⁵¹ Najaté pluky pod Lubomirským se po polovině července připojily k císařské kavalerii.

Od počátku obležení Vídně šlo o závod s časem. To si uvědomoval jak Kara Mustafa, tak i Karel Lotrinský. Velký vezír chtěl zabránit očekávanému pokusu o vysvobození města ze severu tím, že mu do cesty postaví jednotky Thökölyho, které se shromažďovaly u Košic. Od Parkan pak pochodovaly osmanské oddíly. Celková síla těchto jednotek byla zhruba 21 000 mužů, především jízdy.⁶⁵² Vévoda Karel dostal 26. července zprávu, že Thököly postupuje k Prešpurku. Císařský velitel odeslal menší oddíl v síle 500 mužů pod majorem O'Gilviem (Ogilvie), aby posílil posádku ohroženého města. Tam se nedostal, po cestě utrpěl porážku a musel se stáhnout.

Lotrinský dorazil 28. července k řece Moravě. Zde se dozvěděl, že převážně protestantské obyvatelstvo Prešpurku se poddalo Thökölymu. Ještě závažnější byla zpráva o budování mostu na jižní břeh. Kdyby se to podařilo, mohli být kurucové ještě posílení dalšími oddíly detašovanými od obležené Vídně. Vévoda Karel podpořen markrabětem Ludvíkem Vilémem Bádenským a Lubomirským se rozhodl postupovat kupředu. Ráno 29. července dobyli dragouni pod velením markraběte Bádenského město a zničili materiál k stavbě mostu. Císařská kavalerii se poté obrátila proti hlavní síle protivníka. Uhři ovšem vzali nohy na ramena a místo bitvy došlo jen k větším střetům s Osmany. Lubomirski je pak pronásledoval až k Váhu. Získaná kořist byla značná a přišla vhod. Po tomto vítězství Lotrinský posílil posádku Prešpurku a vypořádal se s měšťany, které ovšem pouze pokáral. Poté odjel zpět k řece Moravě. Vítězství bylo bezpochyby usnadněno malomyslností Thökölyho a jeho přeceněním sil nepřítele.⁶⁵³

Vévoda Karel se rozložil táborem u Marcheggu, který leží zhruba 15 kilometrů od soutoku Moravy s Dunajem. Zde střežil další pohyby nepřítele. Začalo se také diskutovat o plánu na vysvobození Vídně. Někteří generálové Lotrinského navrhovali, aby byl Dunaj překročen u Prešpurku. Tím by byla přerušena spojení Kara Mustafy s Uhrami a byl by automaticky přinucen se stáhnout. Dalo by se tak

⁶⁵¹ Srov. BARKER, c. d., s. 271-272, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 58, STOYE, c. d., s. 114, WENTZCKE, c. d., s. 206.

⁶⁵² Jednalo se o zhruba 15 000 Uhrů a 6000 Osmanů pod velením Abazi Kör Hüseina Paši. BARKER, c. d., s. 272. Stoye udává sílu osmanského uskupení na 7000 mužů. STOYE, c. d., s. 115.

⁶⁵³ K vojenským akcím v poslední červencové dekádě Srov. BARKER, c. d., s. 272-273, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 59, GERHARTL, c. d., s. 12, KLOPP, c. d., s. 284-287, LORENZ, c. d., s. 232-234, STOYE, c. d., s. 115-116, WENTZCKE, c. d., s. 206.

vyhnout obávané bitvě. Vévoda Karel tento návrh zamítl. Terén v této oblasti byl totiž příhodný pro nepřítele, kterému by umožnil rozvinout masy kavalerie. Od počátku prosazoval plán, aby armáda překročila Dunaj v okolí Kremže. Již 20. července rozhodla válečná rada pod vedením vévody Lotrinského, že pokus o osvobození musí vést skrz Vídeňský les, a sdělil to dvoru do Pasova.⁶⁵⁴ Jak přicházely stále více znepokojivé zprávy z Vídně, pomýšlel císařský vojevůdce na to, že potáhne k Vídni s dostupnými jednotkami. Císař mu to ovšem zakázal, alespoň do doby než přitáhne polský král. O tom, kudy se potáhne, definitivně rozhodla až porada vojevůdců na počátku září.

Na počátku srpna dorazila další vlna znepokojivých zpráv. Osmané překročili u Prešpurku Dunaj na lodích, které jim poslal Thököly. Existovala možnost, že potáhnou na Großenzersdorf, kde se nacházel jeden z důležitých skladů císařských. Další oddíly se zmocnily jednoho z dunajských ostrovů a pokoušely se z Práterského ostrova dostat na druhou stranu a obnovit stržené mosty. Vévoda Karel osobně s několika regimenty odjel k vídeňskému předmostí a kanonádou se mu podařilo protivníka zahnat z ostrovů. Thököly zatím využil situace a požadoval po Moravě tribut. Lotrinský se 6. srpna obrátil a spěchal zpátky. Při tom se doslechl, že houfu rebelů se podařilo proniknout na Moravu, kde začal plenit. Podobné vpády menších skupinek pokračovaly.⁶⁵⁵

Po obdržení zpráv z Vídně hodlal přemístit ležení více na západ, do Wolkersdorfu. Dva regimenty odeslal 16. srpna, aby se pevně usadily ve zmiňované vesnici. O tři dny později obdržel dopis Jana III. datovaný 11. srpnem, který mu sděloval, že polská armáda se dala na pochod. Vévoda Karel proto usoudil, že je na čase vytáhnout přímo k Tullnu. Císařská armáda nakonec odpochodovala do Stockerau. Lotrinský nařídil obsadit Tulln. Okolí se zdálo být bezpečné. Oddíl 6000 Tatarů při spatření Bavorů pod Degenfeldem 17. srpna uprchl.

Císařský vojevůdce však opustil svoje postavení příliš brzo. V průběhu 24. srpna se dozvěděl o novém nebezpečí, které přicházelo ze směru Horních Uher. Tentokrát to nebyl váhavý Thököly, ale bojechtivý Kör Hüsein Paša. Ten se dostal až do blízkosti starého císařského předmostí. Vévoda Karel vyrazil ihned po obdržení zprávy se zhruba 13 000 muži včetně Lubomirského Poláků nepříтели v ústřety. Odpoledné téhož dne pak došlo ke střetu u Bisambergu. Boje probíhaly na

⁶⁵⁴ BARKER, c. d., s. 274-275, BEESE, c. d., s. 234, STOYE, c. d., s. 116.

⁶⁵⁵ BARKER, c. d., s. 276-277, GERHARTL, c. d., s. 14, LORENZ, c. d., s. 237, STOYE, c. d., s. 117.

plochem východním svahu Bisambergu mezi Langenzersdorfem a Stammersdorfem. Protivníkovy síly měly čítat nějakých 12 000 Osmanů a Tatarů. Zdá se, že do boje jich zasáhla jen část. Osmané bojovali jako lvi. Na levém křídle prolomili první linii císařských, ale poté se k nim válečné štěstí obrátilo zády. Byli obklíčeni a Tataři, kteří se snažili udeřit do pravého boku císařského postavení, byli donuceni ustupovat. Lotrinský je obezřetně následoval a osmanské jednotky zachvátila panika. Část jich prchala ve směru k řece Moravě. Druhá část pak směřovala ke spáleným mostům naproti Vídni. Zde zanechali své koně, zbraně a výstroj a pokusili se dostat přes řeku na ostrov. Řada se jich utopila, další byli zabiti a část jich padla do zajetí. Kör Hüseina Pašu oslabeného zraněními, která utrpěl, strhl proud. Celkem mělo padnout nebo být zajato 1000-1200 nepřátel. Obavy z dalších pokusů o překročení řeky vedly vévodu Karla k tomu, že se stáhl jen ke Korneuburgu.⁶⁵⁶

Po přesunutí císařského dvora do Pasova, kde dlel mezi 17. červencem a 25. srpnem, začala horečná činnost. První otázkou bylo pochopitelně zajištění posil, sehnání potřebných peněz, shromáždění zásob.

Začneme Bavorskem. Císařský vyslanec v Mnichově hrabě Kounic naléhal na kurfiřta, aby poslal účinnou pomoc. Smlouva z ledna byla rozšířena 6. srpna. Max Emanuel souhlasil, že přivede celkem 11 300 vojáků. Nešlo jen o bavorské muže, ale počet byl doplněn i o bavorský krajský kontingent, o 1000 mužů ze Salcburku, jeden batalion z Falc-Neuburgu a pět císařských kompanií. Rok 1683 se stal prvním z dlouhé řady let, ve kterých museli poddaní nést náklady za slávu kurfiřta. Velitelem a zároveň reorganizátorem bavorské armády byl svobodný pán Hannibal von Degenfeld, který předtím působil v dánských službách. Ctižádostivý jednadvacetiletý Max Emanuel se rozhodl převzít sám vrchní velení svých jednotek. Jeho oddíly si měly zásoby obstarat nebo zaplatit samy.⁶⁵⁷

Na konci července táhli Bavoři přes Pasov, kde proběhla jejich přehlídka za přítomnosti Maxe Emanuela a císaře Leopolda. Dejme prostor Harrachovu deníku: *„Odpoledne císař společně s bavorským kurfiřtem, který v poledne obědval s Její císařskou milostí, vyjeli ven, viděli čtyři pěší bavorské regimenty, pochodovali před Její císařskou milostí, dobře oděné lidé, kteří ve vzhledu nezaostávají za císařskými; důstojníci se nám ale zdáli trochu mladí a špatní ... Kavalerie, ve čtyřech*

⁶⁵⁶ BARKER, c. d., s. 278-280, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 62, GERHARTL, c. d., s. 15, LORENZ, c. d., s. 239-241, STOYE, c. d., s. 159.

⁶⁵⁷ BARKER, c. d., s. 282-283, HÜTTTL, c. d., s. 109-120, LORENZ, c. d., s. 242-243, STOYE, c. d., s. 123.

*regimentech, každý po šesti stech mužích, měla přijít až zítra.*⁶⁵⁸ Celý sbor se měl spojit 16. srpna u Mautern.

Řada říšských zemí měla co zvažovat. Pokud Leopold i Max Emanuel budou plně angažováni v habsburské monarchii a Ludvík XIV. toho využije a vpadne do Porýní, oni sami se nemohou ubránit. Jejich jednotky již ovšem byly naverbovány pro ochranu říše. Nezaměstnané byly drahé. Jako výhodnější se jevilo půjčit je císaři a umístit je v habsburské monarchii. Dne 1. srpna se v Pasově objevilo 1000 mužů Lotrinského regimentu. Další regimenty ze západu pak procházely městem v následujících dnech.⁶⁵⁹

Pro příští tři týdny veto císaře a jeho poradců nutilo císařského velitele, aby pokračoval v přípravách pro zásobování, pohyb a řízení spojené armády, ale nepředcházet ji nějakými samostatnými akcemi. Mnohem důležitější v této době byla korespondence s dolnorakouskými stavy a správou v Kremži, které se nacházely o tolik blíže k hlavnímu dějišti války. Vrchním úředníkem zde byl hrabě Traun, kterému asistoval opat z Göttweigu a další. Klíčová byla existence mostu spojující Stein (1,5 kilometru od Kremže) a Mautern. Od 9. srpna se vedla jednání ohledně opravení a zesílení mostu a kvůli vybudování nového mostu v Tullnu.⁶⁶⁰

Další podporu představovala říšská armáda ze švábského a franckého kruhu, zhruba 6000 pěšáků a 2000 jezdců⁶⁶¹ pod velením knížete Waldecka, který byl říšským maršálem. Pasova dosáhla 21. srpna a o devět dní později byla v Linci. Postoj Francie ztěžoval jednání císaře se saským kurfiřtem. Ten musel vzít v potaz nejen postoj Ludvíka XIV., ale také svých severních sousedů Braniborska a Dánska. Mladý saský kurfiřt také vedl spor se stavy ohledně financování stále se zvětšující armády. Kvůli ohrožení z východu se zdálo, že s Francií bude uzavřen mír a říše se obrátí proti Osmanům. Expedice k Vídni se zdála jako dobré řešení stávajícího problému přebytečné armády, kterou Habsburkové zaplatí.

Po namáhavých jednáních o nasazení a zásobování saských jednotek byla v Drážďanech 30. července uzavřena dohoda. Saské podmínky byly vysoké a neustále se měnily. Dne 7. srpna se konala přehlídka a 11. téhož měsíce vyrazil Jan Jiří III. z Drážďan. Do Pasova k císaři ovšem okamžitě vyslal svého zástupce a

⁶⁵⁸ *Tagebuch während der Belagerung, Passau den 30. July*, s. 22.

⁶⁵⁹ STOYE, c. d., s. 123-124.

⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 126-127.

⁶⁶¹ BARKER, c. d., s. 283, LORENZ, c. d., s. 244. Proti tomu Eickhoff a Redlich uvádí jejich počet na 9000 mužů. Srov. EICKHOFF, c. d., s. 390, REDLICH, c. d., s. 258. Gerhartl pak mluví o 7000 pěšácích, 2500 jezdcích a 12 dělech. GERHARTL, c. d., s. 20.

požadoval zhruba 500 000 guldenů předpokládaných nákladů na zásobování armády, přál si, aby mu byly podřízeny říšské oddíly a byly mu do budoucna přiděleny zimní kvartýry. Jeho armáda čítala něco přes 10 000 mužů.⁶⁶²

Sasové překročili českou hranici 13. srpna. O tři dny později se u Lovosic jejich armáda rozdělila. Většina jízdy pochodovala vzhůru údolím řeky Labe, přešla na pravý břeh Vltavy a pak jela dále přes pláně na východ od Prahy. V posledních srpnových dnech dorazila na vysočinu jižních Čech. Pěchota a kurfiřt dosáhli 20. srpna Prahy. Poté šli jižní cestou přes Tábor, obrátili se na jihovýchod a spojili se s kavalerií v okolí Nové Bystřice. Habsburští ministři odmítli veškeré požadavky Jana Jiřího III. Kurfiřt se proto zastavil v Teplicích a Praze a bylo třeba ho neustále přemlouvat. Potřebné zásoby si Sasové prostě brali od místního obyvatelstva. Protože Kremže přetékala vojskem, museli se utábořit na počátku září v Maissau.⁶⁶³

Císařovi vyslanci se snažili získat i nejmocnějšího říšského vládce, braniborského kurfiřta. Habsburské zájmy měly v Berlíně své příznivce. Kurfiřt ani v době aliance s Francií neztratil z dohledu možné alternativy mezinárodní politiky. Princ Jan Jiří Anhalt-Dessau jednal během roku 1683 jako vášnivý stoupenec Habsburků. Derfflinger, narozený v monarchii a pravděpodobně nejoblíbenější kurfiřtův vojenský velitel a princ Frederik, stáli při něm. Fridrich Vilém kolísal. Podpora císaře ho mohla učinit příliš silným, čemuž chtěl kurfiřt zabránit. Probíhala sice jednání, ale císařští poradci nakonec odmítli. Důvodů bylo více. Braniborský kurfiřt požadoval za svoji pomoc příliš peněz. Navíc toužil získat slezské knížectví Jägerndorf a nezdálo se, že by se chtěl odklonit od Francie. Čím déle se jednalo, tím bylo jistější, že pomoc by dorazila příliš pozdě.⁶⁶⁴

Nevyjasněná byla situace na dolním toku řeky Labe, kde se Dánsko snažilo s pomocí Francie o agilní politiku. Hannover a Sasko byli proti rušení míru na severu říše. Vévoda Arnošt August Hannoverský, aby ukázal dobrou vůli, nakonec k Vídni poslal jen 600 jezdců, mezi kterými byli i dva jeho synové, koruní princ Jiří (pozdější

⁶⁶² Čísla se opět rozcházejí. Barker uvádí 7000 mušketýrů, 2000 jezdců a artilerii. BARKER, c. d., s. 285. Gerhartl souhlasí s Barkerem, jen navíc doplňuje 1400 artileristů a čeledínů trénu a 16 děl. GERHARTL, c. d., s. 20. Stoye proti tomu hovoří o 7000 pěšácích a 3250 jezdcích. STOYE, c. d., s. 142. Lorenz a Eickhoff pak hovoří o 10 000 mužích. Srov. EICKHOFF, c. d., s. 391, LORENZ, c. d., s. 244.

⁶⁶³ K jednáním se Saskem a jejich pochodu Srov. BARKER, c. d., s. 283-285, LORENZ, c. d., s. 244-246, STOYE, c. d., s. 141-145.

⁶⁶⁴ K jednáním s Braniborskem Srov. BARKER, c. d., s. 285-286, LORENZ, c. d., s. 247-250, STOYE, c. d., s. 145-148.

král anglický) a princ Fridrich August.⁶⁶⁵ Francie se pochopitelně snažila na říši získat co nejvíce, když byl císař zaměstnán krizí na východě. Ludvík XIV. navrhl, aby říše a Francie uznali status quo v Porýní na dobu 30 let, aniž by bylo rozhodnuto o právním problému konečné suverenity na územích, které Francouzi od roku 1679 okupovali. V samotném Pasově řada lidí blízka císaři chtěla přijmout francouzskou nabídku bez váhání a uvolnit si tak ruce. Španělsko a Nizozemí byly pochopitelně alarmovány. Leopold ovšem ani během krizových letních měsíců neustoupil.⁶⁶⁶ Prvního září pak vpadla francouzská armáda do Flander a Španělského Nizozemí.

Posledním a nejvýznamnějším spojencem, který se podílel na osvobození Vídně, byli Poláci vedení svým králem Janem III. Sobieskim. Sejm v dubnu roku 1683 odsouhlasil zvýšení stavů stálé armády. Polská čítala v době míru 12 000 mužů, litevská 6000 vojáků. Polská měla být ztrojnásobena, litevská zdvojnásobena. Celkem měl tak mít Sobieski k dispozici 48 000 mužů. Jednalo se však spíše o ustanovení dostupného žoldu, ze kterého bylo zhruba 10 % přeměněno na plat velitelů a důstojníků. Požadavek zvýšení mimořádné daně k vydržování armády musela nejprve schválit šlechtická shromáždění jednotlivých vojvodství. Poté musely být dávky vybrány místními výběřčími daní a předány armádě. To vše si samozřejmě vyžadovalo čas. Jan III. počítal i s tím, že se k němu přidá několik tisícovek kozáků.⁶⁶⁷

Původní válečný plán počítal s tím, že armáda potáhne na Ukrajinu a do Podolí. Jen zhruba 4000 kavaléristů mělo přijít na pomoc Habsburkům v severních Horních Uhrách.⁶⁶⁸ Velký korunní hetman Stanisław Jabłonowski 10. května podepsal rozpočet královské armády pro 16 750 jezdců, 3600 dragounů a 11 000 pěšáků. Na Litvě se mělo postavit 5000 jezdců, 1200 dragounů a 4500 infanteristů.⁶⁶⁹ Jabłonowski a Sieniawski odcestovali 25. května do Trembowli, kde byl zřízen hlavní stan armády. V průběhu června dorazily císařské subsidie. Do konce tohoto měsíce pak poslal papež 300 000 guldenů a braniborský kurfiřt poskytl 20 000 tolarů.⁶⁷⁰ Wimmer ve své studii uvádí, že tažení spolykalo 14 milionů zlotých. Jen 22 % (2 950 000 zlotých) bylo pokryto ze zahraničních peněz. Zbytek muselo odvést

⁶⁶⁵ BARKER, c. d., s. 285, LORENZ, c. d., s. 264-247.

⁶⁶⁶ LORENZ, c. d., s. 250-251, STOYE, c. d., s. 148-150.

⁶⁶⁷ BARKER, c. d., s. 286, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 100.

⁶⁶⁸ BARKER, c. d., s. 287, BATTAGLIA, c. d., s. 150.

⁶⁶⁹ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 100.

⁶⁷⁰ BARKER, c. d., s. 287, BATTAGLIA, c. d., s. 150.

polské (8 milionů) a litevské (3 miliony) obyvatelstvo. Sám král poskytl ze svých soukromých prostředků na 500 000 zlotých.⁶⁷¹

Z peněz, které měly být vybrány, jich včas dorazila jen část. Proto není divu, že Sobieski nakonec k Vídni vytáhl s mnohem menší armádou než původně zamýšlel. Problém byl i v tom, že šlechtici sloužící u kavalerie byly odkázáni na vlastní výstroj, respektive si ji museli hradit sami. Náklady na vystrojení jedné tříčlenné skupiny husarů byly 5000 zlotých.⁶⁷² Na Litvě byly přípravy ztíženy ještě více. Zdejší vojevůdci Jan Kazimír Sapieha a Jan Ogiński byli proti spojení s Habsburky a vědomě sabotovali plány a nařízení krále. U Vídne se Litevci vůbec neobjevili.

Císař byl neustále v kontaktu se Sobieskim. Ještě před obležením Vídne dorazil kurýr, který žádal větší polskou podporu. Jan III. proto nařídil 4. července Sieniawskému, aby s částí armády pochodoval na západ. Dvorská válečná rada vyslala 5. července hraběte Thurna do Varšavy. Ten byl 11. července společně s Pallavicinim a Zierowskim přijat ve Wilanówě. Sobieski přislíbil, že oddíl Sieniawského dá k dispozici vévodovi Lotrinskému a v případě obležení Vídne sám přitáhne. O šest dní později přišla zpráva o obležení císařské rezidence. Nyní vydal král rozkaz k přesunu všech jednotek z Červené Rusi. Koncentrace armády měla proběhnout u Krakova.⁶⁷³

Dne 20. července dorazil první dopis vévody Lotrinského Sobieskému. Král rozpoznal, že první nejbližší most proti proudu Dunaje u Kremže, může být vojensky klíčový, pokud je Vídeň plně obklíčena Osmany a Prešpurk je ztracen. Měl řadu otázek ke krajině západně od Vídne i samotnému mostu. O čtyři dny později dorazil polský důstojník s dopisy od vévody Karla a Lubomirského. Ty popisovaly pozici na předmostí naproti Vídni a žádali o pomoc. Budoucnost měla záležet na králově rychlosti a síle i přesto, že říše slíbila pomoc.⁶⁷⁴

Král s nejstarším synem Jakubem a manželkou pomalu vyjeli 18. července směrem ke Krakovu. Nebylo kam pospíchat, protože jednotky potřebovaly na přesun delší dobu. Proto se královská rodina zastavila po cestě v Čenstochové, aby si vyprosila pomoc černé Madony. Na konci měsíce byl Sobieski ve Varšavě.

⁶⁷¹ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 102. Battaglia hovoří dokonce o 20 milionech zlotých. BATTAGLIA, c. d., s. 154.

⁶⁷² WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 102.

⁶⁷³ BARKER, c. d., s. 288-289, BATTAGLIA, c. d., s. 153, EICKHOFF, c. d., s. 394, STOYE, c. d., s. 130-131, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 103.

⁶⁷⁴ BARKER, c. d., s. 289-290, STOYE, c. d., s. 134-135.

Sieniawského jízdní oddíly dorazily 2. srpna. Během dvou týdnů urazily 600 kilometrů a bylo třeba dopřát jim odpočinek. Dne 8. srpna dorazila pod velením Jabłonowského pěchota, dragouni a artilerie. Od nynějška téměř denně přicházely další oddíly.⁶⁷⁵

Sobieski, vědom si kritické situace obležené císařské rezidence, vyrazil i s armádou 15. srpna z Krakova. Polská armáda měla podle Battaglii čítat na 25 000 vojáků.⁶⁷⁶ Barker se opírá o Pallaviciniho odhady, že Krakov opustilo 13 000 zkušených jezdců a 2000 husarů. Pěchota neměla stát za nic. Další jednotky se přidávaly po cestě. Než dosáhl Jan III. Dunaje, měl mít 18 000 mužů.⁶⁷⁷ Lorenz píše, že hlavní síla čítala 13 000-14 000 vojáků.⁶⁷⁸

Wimmer uvádí jednotky, které se zúčastnily osvobození Vídně: 23 praporů husarů, 3 těžké prapory jízdy bez kopí, 26 lehkých praporů jízdy, oddíl kozáků ze Záporoží, 6 regimentů a jedna kompanie dragounů pro artilerii, 21 regimentů a tři prapory pěchoty. Dohromady 11 200 kavaléristů, 2800 dragounů a 7000 pěšáků. Tím se dostaneme na celkovou sílu 21 000 mužů s 28 děly. V Polsku zůstalo 3500 mužů k ochraně hranic proti Osmanům. Zhruba 15 000 polských a litevských mužů se zúčastnilo až pozdějších bojů.⁶⁷⁹

Armáda postupovala ve třech proudech. Sieniawski se zhruba 7000 muži v čele, poté následoval král s elitními jednotkami a Jabłonowski s hlavními silami. Sobieského stále doprovázela manželka, se kterou se rozloučil až 22. srpna na slezských hranicích v Tarnowskie Góry.⁶⁸⁰ Sieniawski mezitím nasadil enormní tempo a přes Nový Jičín a Hranice dorazil 20. srpna do Lipníka. Zde měl čekat na další rozkazy, protože však Karel Lotrinský žádal naléhavě pomoc, vytáhl dále do Mikulova. Jan III. tím byl znepokojen. Obával se přílišné samostatnosti svého hetmana a také nechtěl přijít o slávu, která mu kynula při účasti na osvobození Vídně.⁶⁸¹

Přijetí ve Slezsku krále uspokojilo. Problém byl se zásobami pro jeho armádu. Ty byly drahé a obyvatelstvo je prodávalo jen nerado. Došlo to tak daleko, že vyhladovělí vojáci si brali jídlo násilím. Je jisté, že pochod polské armády přes

⁶⁷⁵ BARKER, c. d., s. 290,

⁶⁷⁶ BATTAGLIA, c. d., s. 154.

⁶⁷⁷ BARKER, c. d., s. 291.

⁶⁷⁸ LORENZ, c. d., s. 254.

⁶⁷⁹ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 105.

⁶⁸⁰ BATTAGLIA, c. d., s. 154, SACHSLEHNER, c. d., s. 221, STOYE, c. d., s. 138-139.

⁶⁸¹ BARKER, c. d., s. 291, SACHSLEHNER, c. d., s. 223, STOYE, c. d., s. 140, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 111.

Slezsko a Moravu ještě více zatížil místní obyvatelstvo. S nějakými 3000 muži vyrazil Jan III. kupředu. O tom ostatně informoval královnu: „*Oddělil jsem se od těžkopádné armády. Jedu s něco více než dvaceti prapory lehké kavalerie a několika stovkami dragounů napřed. Zítra ... dorazím do Olomouce. Pospíchám i proto, že pan dvorský maršál (Lubomirski) neobyčejně naléhal na pana volyňského vojvodu (Sieniawski), aby se s ním a vévodou Lotrinským spojil ... protože se obávám, aby neudělali něco nevhodného nebo se neukvapili ... pospíchám co možná nejrychleji.*“⁶⁸² Následující den byl v Opavě. Do Olomouce dorazil 26. srpna. V Brně, kam polský král dorazil 29. srpna byl slavnostně přivítán místním velitelem Kolovratem. O den později překročil u Drnoholce (Dürnholz) rakouskou hranici.⁶⁸³ V Mikulově na něj čekal Sieniawski.

Konečně 31. srpna ve dvě odpoledne v Oberhollabrunnu došlo na dlouho očekávané setkání Jana III. s Karlem Lotrinským. Oba se dvakrát střetli při volbě polského krále, oba vojevůdci byli nyní přirozenými konkurenty na vrchní velení, ale naštěstí ihned od počátku mezi nimi zavládla shoda. Sobieski nebyl připraven na setkání, které ho poněkud zaskočilo. Vévodovi ukázal svoje oddíly a poté následovala hostina, na které byl dostatek dobrého vína. Připojil se k nim i kníže Waldeck. Velká skromnost a rozsáhlé vojenské znalosti Lotrinského velice zapůsobily na Sobieského, zatímco přímost a žoviálnost Jana III. silně zapůsobila na vévodu. Ledy byly prolomeny.⁶⁸⁴

Ostatně dejme prostor nejpovolanějšímu: „*Ráno jsem vyrazil s panem vojvodou volyňským, a tak nás vévoda Lotrinský s doprovodem neočekávaně zastihl, protože strážě ho nejprve nepoznaly. Dorazil jen s o něco málo více než deseti jezdci, našel nás ale v dobrém pořádku, k jeho velkému překvapení a lidí, kteří byli s ním ... Poté, co jsme v ležení sesedli z koní, prohlédl si vévoda naši armádu, která napochodovala do tábora, a mezitím byly postaveny stany. Poté jsem ho pozval na jídlo ... Pan Waldeck dorazil také asi hodinu po vévodovi Lotrinském. ... S ním byli i další zdvořilí rytíři ... Je nemožné vyjádřit takovou radost a spokojenost, jakou ukazovali tito lidé. ... Celkově se obě strany spolu rozloučily nanejvýše*

⁶⁸² Jan Sobieski *Briefe an die Königin: Feldzug und Entsatz von Wien 1683* Hrsg. von ZELLER, J., Berlin 1981, 2., *In Troppau*, 25. (VIII. 1683), *um eins nachmittags*, s. 7.

⁶⁸³ K trase pochodu a jejímu průběhu Srov. BARKER, c. d., s. 291-292, EICKHOFF, c. d., s. 394, LORENZ, c. d., s. 254-255, STOYE, c. d., s. 139-141, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 111-112.

⁶⁸⁴ Srov. BARKER, c. d., s. 292, BATTAGLIA, c. d., s. 160-161, EICKHOFF, c. d., s. 395, KLOPP, c. d., s. 292-293, LORENZ, c. d., s. 255, SACHSLEHNER, c. d., s. 243-244, STOYE, c. d., s. 141, VLNAS, c. d., s. 49.

spokojeně.⁶⁸⁵ Harrach píše: „*Odpoledne dorazil praporčík od Picolominiho regimentu, nepřinesl ale nic jiného, než že polský král dorazil do Hollabrunu a že mu až sem jel vévoda naproti.*“⁶⁸⁶

Císař zamýšlel být poblíž armády. Dnes již klasická literatura k osvobození Vídně zastává názor, že tzv. španělská strana chtěla mít císaře u armády. Proti tomu se měl postavit nuncius Buonvisi a páter Marco d'Aviano, kterého vyslal papež k císaři. Leopold chtěl získat zpět ztracenou prestiž, kterou ztratil při překotném úprku z Vídně. O velení měli usilovat i saský a bavorský kurfiřt.⁶⁸⁷ Celému tomuto schématu odporuje Beese, který tvrdí, že stoupenci a odpůrci španělské strany zastávali přinejmenším rozdílné, z části jiné zájmy. Vrchní komoří hrabě Zinzendorf společně s Hermannem Bádenským Leopoldovi radili, aby odplul na lodi ke Kremži, kde některé jednotky měly střežit plavbu ze souše. Tyto rady ukazují, že bezpečnost císaře byla absolutní prioritou a že proto nikdy nebylo pomýšleno, že by mohl císař osobně vést armádu v bitvě. Něco jiného byla otázka, jestli se má předtím císař u jednotek ukázat a současně otevřeně odstoupit vrchní velení.⁶⁸⁸

Mohu jen doplnit, že císař nebyl a ani se nepovažoval za vojevůdce. Faktem je, že jeho přítomnost u armády by ještě více rozjitřila otázku etikety, která byla v 17. století tak důležitou. Bezpochyby můžeme souhlasit s faktem, že Buonvisi jako zkušený muž a navíc znalý Sobieského povahy se musel snažit bránit císařovu odjezdu k armádě. Jan III. si nárokoval vrchní velení. To mohl dostat, jedině pokud Leopold nebude přítomen. Jistou roli zde bezpochyby sehrála osobní ctižádostivost a víra v sebe sama. Právě on měl nejvíce zkušeností v bojích s muslimy. Wimmer k tomu píše: „*Sobieski byl odpočátku toho mínění, že by to měl být on, komu připadne velení, protože ho císař osobně několikrát žádal o pomoc a osobně se postavil do čela své armády. Dokonce němečtí panovníci nikdy nezpochybnili Sobieského nárok na velení. Nejen protože byl výše postaven pro svůj titul, ale také že uznávali jeho schopnosti jako vojevůdce.*“⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ Jan Sobieski Briefe an die Königin, 5., Aus Heiligenbronn, drei Meilen von Tulln, wo sie die Brücke bauen, 31. VIII. (1683), s. 16-18.

⁶⁸⁶ Tagebuch während der Belagerung, Lincz den 1. September, s. 40.

⁶⁸⁷ BATTAGLIA, c. d., s. 166-167, LORENZ, c. d., s. 256, REDLICH, c. d., s. 258, STOYE, c. d., s. 151-152, WIMMER, Entsatz von Wien, s. 113-114.

⁶⁸⁸ BEESE, c. d., s. 235.

⁶⁸⁹ WIMMER, Entsatz von Wien, s. 113.

V zámku Stetteldorf nedaleko Stockerau, který patřil hraběti Hardeggoví, došlo 3. září⁶⁹⁰ k velké konferenci vojevůdců. Prvním tématem bylo vrchní velení. Nakonec bylo dohodnuto, že pokud nebude přítomen císař, získá ho Jan III. Zbylí vojevůdci si podrželi velení vlastních jednotek. Dále se mělo jednat o plánu na vysvobození Vídně. Již dříve jsem zmínil dva hlavní koncepty, tedy pochod Vídeňským lesem nebo široký obchvat směrem od Prešpurku. Pokud se, jak uvádí některá literatura, skutečně stavěl Hermann Bádenský pro přechod Dunaje u Prešpurku, byl jeho návrh zamítnut.⁶⁹¹ Země, kudy by se muselo táhnout, byla vypleněna a především se nedostávalo krmiva pro koně.

Každopádně padlo rozhodnutí o průchodu Vídeňským lesem. Tento plán nese rukopis vévody Karla v jeho frontální jednoduchosti a nejrychlejšího možného vysvobození Vídně. Z Tullnského pole mělo být podél Dunaje přes tehdy vojensky stěží přístupné pohoří Kahlenberg udeřeno do středu nepřátelského postavení. Na tehdejší dobu se jednalo o smělý plán, který také závisel na tom, zda Osmané nevybudovali na výšinách u Vídně obranu. Sobieski ho však nejenom převzal, byl nominálním vrchním velitelem. Válečná porada probíhala ve dvou krocích. Nejprve se radili Lotrinský, Bádenský, bavorský Degenfeld, vůdce říšských jednotek Waldeck a kurfiřt Jan Jiří III. o návrhu generálporučíka. Poté se sešli s polským králem, který tento plán také schválil.

Pro zajištění Dolních Rakous na levém dunajském břehu mělo zůstat několik tisíc císařských vojáků. Ti měli být později posíleni blízcími se polskými a litevskými jednotkami. Zásobování mělo probíhat po vodní cestě. Jan III. následně vypracoval ordre de bataille. V 17. století platilo pravé křídlo jako nejčestnější postavení, poté následovalo křídlo levé a nakonec střed. Sobieski nechtěl jen co nejrychleji osvobodit Vídeň, ale záleželo mu i na úplném zničení armády Kara Mustafy. K tomuto účelu chtěl Sobieski levým křídlem uvolnit cestu k osvobození města, zatímco by pravé křídlo provedlo manévr, kterým by poraženému nepříteli odřízlo ústupovou cestu na jih.⁶⁹²

⁶⁹⁰ Část mnou využívané literatury uvádí 4. září. Srov. GERHARTL, c. d., s. 19, *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 332-333, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 113

⁶⁹¹ Setkáme se s tím v téměř každé odborné monografii k roku 1683. Beese je toho názoru, že Hermann Bádenský byl již delší dobu zastáncem postupu armády skrz Vídeňský les. BEESE, c. d., s. 236-237.

⁶⁹² Srov. BARKER, c. d., 292-294, BATTAGLIA, c. d., s. 161, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 63, GERHARTL, c. d., s. 19-20, LORENZ, c. d., s. 257-258, STOYE, c. d., s. 161, URBANSKI, c. d., s. 127, VLNAS, c. d., s. 51, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 114-115.

Tvrzení, že Sobieski byl jen reprezentativním vrchním velitelem není pravda. Po poradě seděl monarcha celý den nad mapami a sepisoval bojový plán.⁶⁹³ Dejme opět prostor Janu III.: „*O nás nevědí ani Uhři ani Turci a ani tomu nechtějí věřit; což je pro naši stranu moc dobře. ... dnes musím s výměnou koně překonat deset velkých mil k vídeňským mostům, které jsou odtud vzdáleny pět velkých mil, a vrátit se zpět, protože zítra musíme v Božím jménu začít s přechodem.*“⁶⁹⁴

Ve dnech 6. a 7. září překročily polské a císařské jednotky Dunaj u Tullnu, Sasové a ostatní říšské jednotky u Kremže a Mautern. V prostoru Tullnu se 8. září konala vojenská přehlídka. Podle posledních bádání v Rakousku i Polsku odtud pak odtáhlo 36 800 mužů pěchoty, 30 950 mužů kavalerie a 152 děl, která musela být vlečena přes pohoří. Zhruba 2500 vojáků zůstalo v oblasti Tullnu u trénu.⁶⁹⁵ Tyto jednotky byly rozděleny na tři části v síle 21 000–23 000 vojáků. Císařští a Sasové s Lubomirského jednotkami byli umístěni na levém křídle. Říšské jednotky jako nejméně vycvičení vojáci včetně Bavorů a císařská kavalerie stanuly ve středu a Poláci na pravém křídle. Těm byly dodatečně na přání polského krále podřízeny ještě 4 císařské pěší regimenty.⁶⁹⁶ Týž den byla konána páterem Marcem d'Avianem,⁶⁹⁷

⁶⁹³ BATTAGLIA, c. d., s. 169-170.

⁶⁹⁴ Jan Sobieski *Briefe an die Königin*, 6., In *Stetteldorf, im Schloß des alten Grafen Hardegg, der bei dem berühmten Wallenstein Großstallmeister war und bisher noch lebt, eine Viertelmeile von der Brücke bei Tulln*, 4. IX. (1683), s. 24.

⁶⁹⁵ BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 63, VLNAS, c. d., s. 51.

⁶⁹⁶ BARKER, c. d., s. 297, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 63, LORENZ, c.d., s. 268, STOYE, c. d., s. 162, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 118.

⁶⁹⁷ Narodil se ve Friaulu, severozápadně od Pordenone. Obec Aviano patřila v 17. století Benátkám, k diecézi Concordia. Marco d'Aviano se narodil 17. listopadu 1631 jako první syn Marca a Rosy (rozené Zanon) Cristoforiových. Jako křestní jméno obdržel Carlo Domenico. Dostal se na internát jezuitské koleje v Görzeru, kde zůstal do sedmnáctého roku svého života. Byl odhodlán obrátit na víru Osmany a z tohoto důvodu utekl ze školy. Do Levanty se chtěl dostat na loď, nicméně mu došly finanční prostředky. Svoji misi skončil v Capodistrii (Koper), kde našel útulek v kapucínském klášteře. Měl dostatek času poznat kapucínský klášter z bezprostřední blízkosti, což ho, jak se zdá, posílilo v rozhodnutí, sám do tohoto řádu vstoupit. Dne 21. listopadu 1648 byl přijat jako novic do kapucínského kláštera Conegliano a přijal jméno Marco, křestní jméno svého otce. Vysvěcen na kněze byl 8. září 1655. Následně dostal povolení studovat. Na studiích ztrávil 3 roky filozofii a 4 roky teologii. V září 1665 obdržel kazatelský diplom. Od roku 1675 se již věnoval jen starosti o duše a činil tak především svými strhujícími kázáními, kde byl překonán snad jen Abrahamem a Sancta Clarou. Během tureckých válek a ve Třicetileté válce působili kapucíni jako pečovatelé duší a diplomaté. To platilo i o d'Avianovi, který měl od roku 1676 pověst divotvůrce a stal se důvěrným přítelem císaře Leopolda I. Pověst Marca jako divotvůrce nezůstala omezená na Itálii. V roce 1680 mohl nastoupit první misijní cestu, která vedla nejprve do Tyrol. V Innsbrucku se poprvé setkal se švagrem císaře, Karlem V. Lotrinským. Dalšími stanicemi na jeho cestě byl Mnichov, Salcburk, Linec (zde první setkání s císařem), Pasov, Řezno, Augšpurk a řada dalších říšských měst. BARKER, c. d., s. 86, PISA, J., WASNER-PETER, I., *Marco d'Aviano: Prediger und Diplomat*. Wien 2000, s. 13-32.

který byl vybaven plnou mocí papežského legáta, polní kázání a udělena papežská požehnání.⁶⁹⁸

Již 7. září byl odeslán plukovník Heißler se 600 jezdci na vrchol Kahlenbergu, aby zde zapálil oheň a tím dal Vídni zprávu o blížící se záchraně.⁶⁹⁹ Devátého září vytáhla celá armáda. Po pochodu na cestách, které rozmácel déšť, stanula armáda mezi Tulbingem a St. Andrä před Hagenbachtalem. Kopcovitý terén Vídeňského lesa, který se rozkládal na severozápadě od města, znamenal jisté těžkosti. Centrální část lesa sice tvořila planina, která byla ale rozeklána řadou údolí a potoků tekoucích dolů k Dunaji. K tomu se přidal ještě hustý porost listnatých stromů. Několik málo cest bylo úzkých a příkrých. Deště minulých dní udělaly cesty téměř neschůdnými. Překážku tvořily také na rozkaz císaře zřízené záseky ze stromů, které měly ztížit činnost nepřítele a jeho zvědů.

Na východním okraji se zvedaly vyšší kopce, které se rozkládaly od Dunaje na jihozápad. K nim náležel Leopoldsberg, Kahlenberg, Vogelsangberg, Kobenzl, Hermannskogel, Dreimarkstein, Grünberg a Roßkopf. Před těmito kopci se nacházel řetěz nižších vrcholů, které začínaly u Dunaje Nußbergem a táhly se přes Pfaffenberg, Michaelberg, Schafberg a Heuberg ke Gallitzinbergu. Tyto ne příliš strmé svahy byly pokryty vinicemi a nacházel se zde velký počet odvodňovacích příkopů a potoků. Území se jevilo především pro kavalerii jako velice obtížně přístupné. Vstup na otevřený prostor musel být nejprve dobyt pěchotou.⁷⁰⁰

Ráno 10. září vpochoďovala spojenecká armáda do Vídeňského lesa. Lotrinský poslal 2000 jezdců pod generálem Mercym jako předvoj, aby zahnali Tatary a obsadili Klosterneuburg.⁷⁰¹ Měkký terén znemožnil transport těžkých děl a císařští a Sasové je museli zanechat u Greifensteinu. Nejobtížnější cestu měly polské jednotky. Na strmých úsecích cesty musela být děla dokonce sejmuta z lafet a nesena na zádech. Jen Polákům se podařilo lesem pronést všechna svoje děla. Večer stály nejvysunutější jednotky ve Weidlingtalu.⁷⁰² Tataři pozorovali přechod Dunaje, dokonce přivedli zajatce, nicméně nepodnikli nic, aby zabránili nepřátelskému průzkumu nebo postupu jednotek. Místo toho se stáhli do ležení u Mariabrunnu.⁷⁰³

⁶⁹⁸ KLOPP, c. d., s. 298, REDLICH, c. d., s. 259, SACHSLEHNER, c. d., s. 261-262.

⁶⁹⁹ BARKER, c. d., s. 296-297, STOYE, c. d., s. 164.

⁷⁰⁰ BARKER, c. d., s. 299-300, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 120.

⁷⁰¹ GERHARTL, c. d., s. 21, LORENZ, c. d., s. 271.

⁷⁰² BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 63, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 121.

⁷⁰³ BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 63.

Brzy ráno 11. září vzaly císařské oddíly šturmem osmanským předvojem bráněné ruiny kamaldulského kláštera na Josefburgu (dnes Kahlenberg). Také kaple na Kahlenbergu (dnes Leopoldsberg) byla obsazena. Jednalo se o dva nejseverněji položené vrcholky Vídeňského lesa. Odpoledne pak následovala ve Weidlingbachtalu poslední porada Sobieského s Karlem Lotrinským. Jednotky pod vedením lesníků z Klosterneuburgu a průvodců z místního obyvatelstva postupovaly vzůru na svahy k horskému hřebenu až do poledne, respektive pochodovaly jako Poláci ještě v údolí Weidlingbachtalu a musely výstup podniknout teprve v noci.⁷⁰⁴ Jan III. spěchal ještě 11. září za vévodou Karlem, který zaujal postavení v ruinách kláštera. Byl zaskočen krajinou, protože mapy, které měl k dispozici, neukazovaly druhý řetězec kopců, ale rovinu. Očekával proto, že bitva bude spíše sérií samostatných střetů, které budou trvat více než den.⁷⁰⁵

Jak se zdá, Kara Mustafa podcenil, celou situaci. Roku 1683 udělal mnoho chyb, ale hlavní bylo, že špatně odhadl dobu a úsilí potřebné pro dobytí Vídně. Podcenil houževnatost obrany a zanedbal opatření, která by zajistila obléhací armádu. Jednou z nich bylo, že nikdy nevybudoval opevněné tábory, a druhou, že se jen málo zajímal o území Vídeňského lesa. Bezpochyby mohl poslat více kavalerie, aby hlídala pláň kolem Tullnu a případně zpomalila postup spojené křesťanské armády.⁷⁰⁶ Přesnější, byť značně přehnané zprávy o síle křesťanské armády, obdržel velký vezír 4. září. „*Brzy ráno byl přiveden zajatec, který při výsledku učinil velmi důležité výpovědi.*“⁷⁰⁷ Seraskier se poté rozhodl, že povolá Ibrahima Pašu, který byl stále před Rábem. Ten měl dorazit do ležení u Vídně 8. září se zhruba 13 500 muži.⁷⁰⁸

Na 9. září svolal Kara Mustafa velkou válečnou poradu. Ukázalo se, že i nyní, v kritickém okamžiku, nebyl ochoten naslouchat radám jiných. Rozhodl se, že ponechá jednotky v zákopech a nepříteli postaví v ústrety všechny paši s jejich jízdními jednotkami. Kdyby se mu podařilo porazit spojenou křesťanskou armádu, znamenalo by to pád města. Jedním z argumentů byly i pochyby, jestli by se podařilo po bitvě dostat bojovníky zpět do zákopů. Dalším byla obava z výpadu obránců

⁷⁰⁴ BARKER, c. d., s. 299, GERHARTL, c. d., s. 21-22, STOYE, c. d., s. 165,

⁷⁰⁵ BARKER, c. d., s. 299-300, BATTAGLIA, c. d., s. 175, GERHARTL, c. d., s. 22, KLOPP, c. d., s. 302, STOYE, c. d., s. 166.

⁷⁰⁶ STOYE, c. d., s. 166-167.

⁷⁰⁷ *Kara Mustafa vor Wien, Samstag, 4. September*, s. 98.

⁷⁰⁸ BARKER, c. d., s. 300, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 64. Stoye hovoří jen o 8000 mužích. STOYE, c. d., s. 167.

města, případně že by útok z Vídně mohl zničit zákopy.⁷⁰⁹ V den bitvy byly síly téměř vyrovnané. Pokud započítáme jednotky Ibrahima Paši, vyjma asi 15 000 Tatarů stejně jako Valachů, Moldavců a jednotek ze Sedmihradska, které se nacházely na ostrově Prater, měl Kara Mustafa k dispozici zhruba 75 000 vojáků.⁷¹⁰ Budínský paša na poradě nebyl, ale vyslovil se proto, aby byly staženy všechny jednotky ze zákopů až na malý oddíl a postavily se nepříteli.

Bylo rozhodnuto uzavřít východy z údolí, vesnice ve směru na Vídeň měly být obsazeny a sestupu spojenců měly bránit jen předsunuté formace. Ve dnech 9. a 10. září jednotky zaujaly postavení, která jim byla přidělena. Den před bitvou, 11. září došlo ještě k některým přesunům. V zákopech před městem zůstalo 10 000-15 000 mužů. Moldavci a Valaši byli umístěni naproti ostrovu Práter, předvoje stály u Kahlenbergdorfu a na svazích Kahlenbergu. Na Nußbergu byla budována opevnění a postavena polní děla. V předvoji byly především rumelské a bosenské jednotky pod velením beylerbeye z Diyarbakiru Kary Mehmeda Paši v síle 5400 mužů. Za potokem Nisselbach (Heiligenstadt, tedy severní vídeňské předměstí) a na svazích za potokem Krottenbach byly podniknuty další přípravy k obraně. Zde velel Ibrahim Paša. Předvoji a hlavnímu postavení podléhalo 60 polních děl. Mezi Gersthofem a potokem Krottenbach, zhruba severně od Weinhausu, bylo hlavní turecké postavení, kde byla také budována polní opevnění, pravděpodobně také vojensky málo významná (dodnes se mu říká Türkenschanze). V první linii stála k dispozici kavalerie, která byla podřízena velení beylerbeye z Damašku Abazovi Sarimu Hüseyinovi Pašovi, a zaujala pozici na linii Weinhaus-Ottakring-Breitensee-Baumgarten. Nalevo od ní se připojili Tataři.⁷¹¹

Morálku osmanské armády podkopala daň, kterou Kara Mustafa uvalil na veškerou získanou kořist. Dalším nevýhodným faktorem bylo chování obchodníků a táborové lůzy, kteří začali balit a odjíždět, dokud byl čas.⁷¹² „V naší armádě se nacházelo nespočet obchodníků, kteří šli s námi jen ze ziskuchtivosti. ... V den polní bitvy začali tito lidé již brzy dopoledne všude v ležení nakládat svoje věci a konat přípravy k odjezdu. ... Když se o tom dostala zpráva z ležení k jednotkám, které stály

⁷⁰⁹ REDLICH, c. d., s. 260.

⁷¹⁰ BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 64.

⁷¹¹ BARKER, c. d., s. 301-302, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 64-65, EICKHOFF, c. d., s. 400, STOYE, c. d., s. 168.

⁷¹² BARKER, c. d., s. 303.

v boji proti d'aurům, byly i ony zachváceny zmatkem a strachem o majetek a každý se snažil co nejrychleji dostat ke svému stanu.“⁷¹³

4.5. Bitva u Kahlenbergu, osvobození Vídně a podzimní kampaň v Uhrách

V noci začalo na jižním svahu Kahlenbergu budování baterie děl, která měla krýt levé křídlo křesťanské armády. Proti tomu zde stál osmanský předvoj vedený Karou Mehmedem Pašou. Ještě než byli císařští hotovi, napadl je v pět ráno tento předvoj. Tím začala bitva. Lotrinský okamžitě vyslal posily a nepřítel se stáhl. Vévoda Karel zatím celou situaci pozoroval nedaleko ruin kláštera.⁷¹⁴ Ještě před tím, ve čtyři hodiny ráno sloužil páter Marco d'Aviano mši, u které měl ministrovat sám Sobieski. Zde také pasoval svého syna Jakuba na rytíře.⁷¹⁵ „Brzy ráno přišla zpráva, že jednotky neblahých d'aurů v síle dvouset tisíc mužů postupují přes kopec u dunajského břehu a že na straně, kde stál Kara Mehmed Paša, vypukl boj.“⁷¹⁶

První mělo do boje zasáhnout levé křídlo složené z císařských a Sasů pod velením vévody Karla, které se zformovalo na Kahlenbergu. Pohled na ně musel být působivý. „Bylo to, jako by se valila povodeň černé smůly dolů z kopce, která vše, co jí stálo v cestě drtila a spálila.“⁷¹⁷ Na čele byl rozvinut červený prapor s bílým křížem. První linie císařské pěchoty napadla Osmany s podporou artilerie před Kahlenbergem a Leopoldsbergem. Pěší jednotky postupovaly kupředu jen pomalu, protiútoky nepřítele však odrazily. Osmanům se nepodařilo využít výhody vrchoviny. Druhá a třetí linie, která scházela dolů z kopce se formovala jen pomalu. Současně vyrazily jízdní regimenty proti Kahlenbergdorfu. Zde se zarputile bránil se svými jednotkami Kara Mehmed Paša. Nakonec se polským a saským dragounům podařilo vesnici dobýt. Osmané utrpěli značné ztráty, mezi nimi i beylerbeye z Anatolie a ze Sivasu. Kolem desáté hodiny dobyli císařští Nußberg, kam byla poté umístěna artilerie.

Vpravo za nimi pochodující saská infanterie útočila podél Schreiberbachu a konečně obsadila vrchol Krapfenwaldu. Náhle pronikli Osmané do mezery, která se

⁷¹³ Kara Mustafa vor Wien, Anhang, s. 114-115.

⁷¹⁴ BARKER, c. d., s. 303, BROUCEK, Der Feldzug von 1683, s. 65, SACHSLEHNER, c. d., s. 264, WIMMER, Entsatz von Wien, s. 123.

⁷¹⁵ BARKER, c. d., s. 104, EIKHOFF, c. d., s. 399, LORENZ, c. d., s. 275, REDLICH, c. d., s. 260, WIMMER, Entsatz von Wien, s. 123.

⁷¹⁶ Kara Mustafa vor Wien, Sonntag, 12. September, s. 106.

⁷¹⁷ Tamtéž, s. 107.

objevila mezi Sasy. Saský generál Reuß byl nucen povolat na pomoc francké jednotky, které postupovaly dolů z Pfaffenbergu. Jejich velitel, generál von der Leyen, odmítl poskytnout podporu s odkazem, že nedostal žádný takovýto rozkaz od generála Waldecka. Celá situace byla vyřešena batalionem Hannoveranů pod velením plukovníka Pallandta. Ten v boji padl, ale Osmané byli úspěšně odraženi. Poté, co byl dobyt Nußberg, nařídil Lotrinský přerušit boj, aby mohl své křídlo znovu zformovat. Sám se odebral na Kahlenberg za Sobieskim, aby s ním dohodl další postup.⁷¹⁸

Osmané chtěli zabránit rozvinutí protivníka na rovném terénu a tak neočekávaně přešli do protiútok, který byl veden pravým křídlem (Ibrahim Paša) a středem. Císařská pěchota se musela stáhnout a také Sasové ustoupili až ke Krapfenwaldu. Karel Lotrinský nyní do bitvy vyslal dragounské a kyrysnické regimenty. Saské armádě podporované třetí linií se též podařilo úspěšně odrazit nepřátelskou ofenzívu. Zarpuťlý boj probíhal i u Dunaje, kde byl saský kurfiřt zraněn v boji se syrskou jízdou.⁷¹⁹

Po odražení Osmanů postupovaly císařské jednotky dále kupředu. Těžké boje se rozpoutaly o Nußdorf, kde se bránily jednotky Harun Paši a egyptští janičáři beylerbeye z Aleppa, Deliho Bekira Paši. Ti se opevnili v ruinách domů a ve sklepích, za příkopy a zdmi ve vinicích a císařská infanterie musela dobývat každé jednotlivé postavení. I Nußdorf nakonec padl stejně jako Heiligenstadt, kde vehementně útočili Sasové. Levé křídlo spojenecké armády překročilo Nesselbach, kde byla kolem jedné odpoledne učiněna zastávka na odpočinek. Vévoda Lotrinský čekal na prodloužení bojové fronty.

Mezitím vyrazily oddíly knížete Waldecka ze svých ležení na Vogelsangbergu a Hermannskogelu a táhly proti nižšímu řetězci kopců. Na levém křídle stály bavorské a francké jednotky pod velením generálů Degenfelda a von der Leyen. Na pravém křídle byla silná císařská a říšská jezdecká uskupení pod velením knížete sasko-lauenburského. Hustě zalesněný Kobenzl (Latisberg) a Pfaffenberg sice ztěžovaly pochod, ale osmanský odpor zde byl malý. V jednu odpoledne dosáhla první linie říšské pěchoty Sievering. Tím vznikla přímá frontová linie až ke

⁷¹⁸ BARKER, c. d., s. 305-306, GERHARTL, c. d., s. 24, SACHSLEHNER, c. d., s. 268, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 126.

⁷¹⁹ BARKER, c. d., s. 307, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 126-127.

Grinzingu, který byl obsazen Sasy. Nyní se čekalo na Poláky, kteří stáli ještě daleko vzadu.⁷²⁰

Poláci vyrazili před šestou hodinou ranní, ale měli delší cestu než říšské jednotky a také narazili na větší odpor. V čele pochodovaly pěší brigády pravého křídla pod velením Jabłonowského, které stoupaly z údolí Weidlingbachu na Grünberg. Vrcholku dosáhly někdy kolem poledne, protože sebou táhly značný počet děl. Mnohem rychleji postupovaly brigády na levém křídle pod velením Sienawského. Ty nocovaly na Dreimarktsteinu, přes Sauberg, kde odpočívala kavalerie, pak táhly dál a prošli les u Neustiftu. Jedna část nyní pochodovala k Pötzleinsdorfu, druhá na Michaelerberg a Schafberg. V rozsedlinách blízko Krottenbachu došlo k prvním drobným střetům s janičáři. Osmané se museli stáhnout až k Pötzleinsdorfu. Odpor na Michaelerbergu byl malý. Kolem druhé odpolední dosáhli Poláci Schafbergu.⁷²¹

Velký vezír shromáždil několik tisícovek janičárů u Pötzleinsdorfu. Chystal se je vrhnout do mezery mezi polskou a říšskou armádou. Janičáři narazili na jezdecké kolony knížete sasko-lauenburského a na dragouny pod velením Schultze a Kuefsteina. Ty při pokusu vypudit Osmany z vesnice utrpěly velké ztráty. Kolem třetí odpoledne na levém křídle, kde se nacházel i polský král, vypukly těžké boje. Pěší oddíly Jabłonowského sestoupily z Grünbergu a Roßkopfu dolů do údolí a uvolnily cestu pro kavalerii. Poláci pomalu postupovali proti Dornbachu a Alserbachu. Osmané kladli odpor nejdříve v Neuwaldegg a poté u Dornbachu. Zhruba 2700 polských dragounů a skupina jízdy pod velením Rafała Leszczyńskiego zabezpečovala pravé polské křídlo a celou křesťanskou armádu. Kara Mustafa skutečně nařídil Tatarům útok na pravé polské křídlo. Murad Girej, jenž sám nevěřil ve vítězství, chtěl podržet alespoň kořist, kterou Tataři získali. Dal proto včas rozkaz ke stržení ležení. Na Poláky udeřila jen část Tatarů pod velením Hadžiho Gireje, která byla lehce zahnána.⁷²²

Kolem čtvrté odpolední zaujaly polské jednotky určená postavení. Výchozí pozice k rozhodujícímu útoku byla dobyta pěchotou. Nyní se posunula do čela kavalerie. První linii tvořily korouhve husarů, za nimi stály v jednom nebo dvou

⁷²⁰ BARKER, c.d., s. 307-310, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 127. K bojům na levém křídle dále BATTAGLIA, c. d., s. 177, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 65, EICKHOFF, c. d., s. 401, GERHARTL, c. d., s. 24, REDLICH, c. d., s. 261, SACHSLEHNER, c. d., s. 268-270.

⁷²¹ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 128.

⁷²² BARKER, c. d., s. 310-311, BATTAGLIA, c. d., s. 178, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 128-129.

sledech opancérování a lehcí jezdci. Druhá linie byla stupňovitě rozmístěna mezi volnými prostory jednotlivých husarských korouhví. Křídla zajišťovala pěchota. Od chvíle, kdy Kara Mustafa spatřil Poláky na Schafbergu si byl vědom nebezpečné situace. Až doposud koncentroval své jednotky na pravém křídle, aby odrazil útoky Karla Lotrinského. Nyní začal rychle stahovat jednotky na levé křídlo, kde velel Abaza Sari Hüseyin Paša, na úkor ostatních formací. Hlavní síla osmanské armády se shromáždila mezi Gersthofem a Alserbachem na úpatí Schafbergu.⁷²³

Sobieski rozkázal před rozhodujícím útokem vyzkoušet terén. Korouhev, kterou vyslal, prolomila první nepřátelské řady, ale poté útok uvázl. Ukázalo se, že tudy to jde. Sieniawski shromáždil ke dvěma tisícům husarů a opancérováných jezdců pod velením Marka Matczyńského. Toto uskupení zaútočilo dolinou Währingbachu od Pötzleinsdorfu a přes pahorky rozbrázděné vinicemi a příkopy. Bylo přivítáno osmanskými děly. První řady sipahiů byly rozraženy, ale zadní kladly zarputilý odpor a polské jednotky byly napadeny od Döblingu osmanskou kavalerií, která byla přesunuta z pravého křídla. Matczyński musel zavelet k ústupu. Kara Mustafa chtěl úspěchu využít a udeřit na pravé polské křídlo, kam se stáhla odražená kavalerie. Jan III., který sledoval průběh bitvy ze Schafbergu rozpoznal nebezpečí a nařídil protiútok. Pěší brigády Sieniawského a jim přidělený francký batalion, které stály na severním svahu Schafbergu, otevřely na Osmany palbu. Těžká děla generála Kaťskiho, která se nacházela na výšinách za Pötzleinsdorfem pálila do nepřítelů. Na rozkaz Sobieského vedl kníže sasko-lauenburský dva regimenty dragounů, stejně jako dva císařské kyrysnické regimenty proti levému boku Osmanů. Sieniawski zatím uspořádal jednotky Matczyńského, doplnil je vlastní jízdou a znovu je poslal do bitevní vřavy. Pod palbou z mušket a kartáčů z děl byl osmanský útok zastaven a sipahiové se stáhli zpět ve směru na Gersthof. Velitel levého osmanského křídla, Abaza Sari Hüseyin Paša rozkázal rozvinout velký prapor, jehož spatření mělo dodat vojákům bojovou morálku.⁷²⁴

Během dramatických bojů obnovilo levé křídlo spojenecké armády útok. Jednotky Ibrahima Paši byly citelně oslabeny ve prospěch levého křídla a přestože kladly houževnatý odpor nebyly schopny udržet svá postavení na jihu Heiligenstadtu. Kolem páté odpolední stála křesťanská armáda v jedné, zhruba šesti kilometrové

⁷²³ BARKER, c. d., s. 311, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 129-130.

⁷²⁴ BARKER, c. d., s. 311-312, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 130-132. K boji Poláků dále BATTAGLIA, c. d., s. 179-180, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 66, EICKHOFF, c. d., s. 401, GERHARTL, c. d., s. 25, REDLICH, c. d., s. 261, SACHSLEHNER, c. d., s. 270-271.

linii, a byla připravena k rozhodujícímu úderu. Vévoda Karel si před dalším útokem vyžádal názory saského kurfiřta a ostatních generálů. Poté padl rozkaz k útoku. Císařská a saská kavalerie napadla Oberdöbling a postupně se probíjávala osmanským táborem ve směru na Hernals. V první linii útočili Lotrinskému přidělení polští husaři a těžká jízda. Pravé osmanské křídlo bylo rozbito a Ibrahim Paša se dal na útěk.

Sobieski se obával, aby císařské útoky neuspíšily stažení Osmanů a nařídil proto útok, který měl nepříteli zasadit rozhodující úder. Veškerá kavalerie spojenců byla uvedena do chodu. Pod tíhou útoku museli Osmané ustoupit a prchat na levé křídlo. Podél Alserbachu jely regimenty Jabłonowského, které byly na pravé straně kryty dragouny. Abaza Sari Hüsein Paša se je pokusil zastavit, ale při střetu nedaleko Ottakringu prolomili Poláci s lehkostí nepřátelské linie a pronikli až ke stanu velkého vezíra. Část polské kavalerie dojela dokonce až za ležení k Baumgartenu a Penzingu. Sieniawského regimenty a na jejich straně císařští, bavorští a franští jezdci pod velením knížete sasko-lauenburského zaútočily v blízkosti Weinhausu. Na sever odtud ležící „Türkenschanze“ byla napadena německou pěchotou, jih napadly pěší brigády Sieniawského. Velký vezír i nadále kladl odpor. Osobní garda se pokusila šanci udržet, ale pod palbou z mušket a kartáčovou střelbou musela ustoupit.

Kara Mustafa odjel v doprovodu gardy do hlavní části ležení. Po cestě vydal rozkaz ke stažení veškerých jednotek, které se ještě nacházely v zákopech před Vídní. Když dorazil do ležení na Schmelzu, pokusil se ještě jednou získat pro ústup svojí armády čas. Chtěl trémem a zavazadly zatarasit průchody mezi stany. Někaký čas se zde ještě bránila garda velkého vezíra. Zbytek armády prchal ve velkém zmatku zpět do Uher pleníc po cestě vše, co jí přišlo do cesty. Zelený prapor Proroka byl zachráněn díky veliteli sipahiů, Osmanovi Aĝovi.

*„Velký vezír se bojujíc stáhl se svým nejužším doprovodem a se svatým praporem ke svému stanovému hradu. ... když nepřítel dosáhl stanu popravčího a ... rozvinul prapor, zasáhl velký vezír s několika muži doprovodu a paši znovu do boje a bil se zde proti velkému počtu d'aurů ... velký vezír ... byl rozhodnut najít smrt v bitvě. ... Osman Aĝa, aĝa sipahiů zapřísahal velkého vezíra (aby ustoupil) ... chopil se svatého praporu ... a (velký vezír) opustil hodinu a půl před západem slunce svůj stanový hrad.“*⁷²⁵

⁷²⁵ Kara Mustafa vor Wien, Sonntag, 12. September, s. 109-110.

Kolem šesté odpolední vstoupil Sobieski do velkovezírových stanů. Obával se návratu protivníka, který by mohl plenící vítěznou armádu překvapit. Rozkázal postavit stráž, muži měli zůstat ve formacích a zakázal vstup do ležení. K pronásledování nastoupila veškerá polská lehká jízda, celkem 2300 vojáků pod velením Atanazyje Międzybójského. Celou noc pronásledovali Osmané, protože však neznali okolí, projeli kolem Wienerbergu, kde se ukryl velký vezír. Na posílení pronásledovatelů nebylo ani pomyšlení. Koně polské jízdy byly po dvoudenním pochodu Vídeňským lesem a útoky v obtížném terénu vyčerpáni. Ve stejnou dobu, kdy Jan III. vstupoval do stanu Kara Mustafy, se císařské dragounské a kyrysnické pluky přiblížily ke Skotské bráně a navázaly zde spojení s obránci Vídně. V zákopech kolem města probíhaly boje s Osmané, kteří zde uvízli zhruba do 22:00 hodin. Pobito zde bylo na 600 muslimů. Další padli do zajetí.⁷²⁶

Císařská rezidence byla zachráněna. Zvrat před Vídní byl logickým vyústěním vývoje, během kterého se osmanské chyby projevíly jako závažnější než císařská opomenutí. Poražen nebyl 12. září 1683 jen Kara Mustafa, ale i Ludvík XIV. a v tom leží skutečný smysl slova „evropský“ význam tohoto dne.⁷²⁷ Vítězná bitva nezachránila jen Vídeň, ale v dlouhodobějším časovém úseku také znamenala počátek vytlačování Osmanů z Evropy. Za zmínku jistě stojí i zvýšení prestiže Habsburků.

Spolupráce sice jako ve všech spojeneckých armádách nebyla lehká, přesto nakonec proběhla, přičemž autorita polského krále sehrála nemalou roli. Velitelé řídili boje sami, protože jim také příslušelo velení vlastních jednotek. Významnou roli sehrál Karel Lotrinský, který výborně velel na levém křídle. Sobieski však nebyl vrchním velitelem jen podle jména. To dokazují hlášení Karla Lotrinského a také skutečnost, že vévoda všechny rozkazy k ostatním velitelům musel nejprve domlouvat s Janem III. Sobieski se zase nepletl do jednotlivých bojových akcí jednotlivých oddílů.⁷²⁸

Spor německo-rakouské a polské historiografie probíhal ve 20. století ohledně toho, komu vlastně přísluší hlavní zásluha na vítězství. Němečtí autoři převážně

⁷²⁶ K závěrečné fázi bojů Srov. BARKER, c. d., s. 313-316, BATTAGLIA, c. d., s. 180-181, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 66-67, EICKHOFF, c. d., s. 402, GERHARTL, c. d., s. 26-27, REDLICH, c. d., s. 262, SACHSLEHNER, c. d., s. 271-273, WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 134-136. K celé bitvě pak dále Srov. LORENZ, c. d., s. 276-280, MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 59-60, PARVEV, c. d., s. 38-40, STOYE, c. d., s. 169-172, URBANSKI, c. d., s. 133-140, VLINAS, c. d., s. 52-53, WENTZCKE, c. d., s. 216-218.

⁷²⁷ ALLMAYER-BECK, *Bedrohung Wiens*, s. 41.

⁷²⁸ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 139.

tvrdili, že Sobieski byl pouze nominálním velitelem a skutečným vůdcem a vítězem, že byl Lotrinský. U Poláků tomu bylo přesně naopak.⁷²⁹ Po osvobození Vídně získal hlavní kredit za její osvobození polský monarcha. Stoye píše: „Protože Poláci na pravém křídle narazili na hlavní nápor posledního útoku Osmanů a jako první vstoupili do osmanského tábora, Sobieski sám proklamoval vítězství.“⁷³⁰ Vévoda Karel byl poněkud ve stínu a teprve později si historiografie začala uvědomovat jeho význam. Dnes můžeme myslím bez váhání říci, že podíl na vítězství měli všichni zúčastnění. Bez nich a jejich spolupráce by rezidence padla.

Osvobození Vídně se zúčastnila celá řada významných dobrovolníků. Mezi nimi se nacházel i princ Evžen Savojský,⁷³¹ který zde prodělal křest ohněm. Během bitvy byl s jednotkami levého křídla pravděpodobně u svého bratrance Ludvíka Viléma Bádenského. Druhou možností je, že náležel k německým, španělským a italským velmožům, kteří doprovázeli vévodu lotrinského, který se objevoval na různých místech bojiště.⁷³²

Celkově měla křesťanská armáda utrpět ztráty ve výši 2000 mužů. Osmané pak na bojišti nechali zhruba 10 000 bojovníků.⁷³³ Osmané ještě před svým úprkem

⁷²⁹ BARKER, c. d., s. 304-305, SACHSLEHNER, c. d., s. 265-266.

⁷³⁰ STOYE, c. d., s. 174.

⁷³¹ Princ Evžen se narodil 18. 10. 1663 jako pátý syn Evžena Mořice prince Savojsko-Carignanského a hraběte ze Soissons a Olympie Manciniové. Jako nepravorozený syn měl dvě možnosti kariéry, církve nebo armádu. Ovdovělá hraběnka spolu s babičkou Marií vyhradily malému chlapci dráhu duchovního. Roku 1678 v Turíně princ z rukou papežského nuncia přijal vedle titulu abbé de Savoye i tonzuru jakožto symbol budoucího kněžského důstojenství. Coby adept kněžství získal určité vzdělání. Mateřskou řečí mu zůstala francouzština a dokonale ovládal italštinu. Němčině jakž takž rozuměl, ale nikdy se neodvážil písemného projevu. Nikdy se nenaučil pořádně latinsky. V únoru 1683 odložil Evžen kněžské šaty a rozešel se se zbytkem rodiny. Cílevědomě směřoval k vojenské kariéře. Spoléhal na pomoc vzdáleného bratrance prince Louise-Armanda Contiho, synovce Velkého Condé, který byl zároveň královým zetěm. Počátkem března 1683 představil Conti svého přítele oficiálně králi a požádal ho, aby mu poskytl alespoň setninu, ale Ludvík odmítl. Nemálo francouzských kavalírů se bilo pod prapory císaře proti muslimům. Patřil mezi ně i Evženův starší bratr Ludvík Julius, který v lednu 1683 získal od císaře plukovníký patent. U Petronellu byl těžce raněn a 13.7. zemřel ve Vídni. Evžen pochopil bratrovu tragédii jako výzvu osudu a uprchl spolu s princem Contim z Paříže. Přes Nizozemí pokračovali do Kolína nad Rýnem a dále na Frankfurt. Zde se cesty obou přátel rozešly. Evžen Savojský mířil dále do Pasova. U dvora se ho ujal vlivný španělský vyslanec don Carlo Emanuele d'Este markýz Borgomanero. Navíc byl příbuzným Hermanna Bádenského. Evžen dostal svolení, aby se zúčastnil boje s Osmany jako dobrovolník. Srov. BRAUBACH, M., *Prinz Eugen von Savoyen*, Band I., *Aufstieg*. München, Wien 1963, s. 19-104, GUTKAS, K., *Prinz Eugen von Savoyen, Feldherr und Staatsmann*. In: *Prinz Eugen und das Marchfeld* Hrsg. von LINKE, R., Wien 1986, s. 11, VLNAS, c. d., s. 7-26 a s. 45.

⁷³² BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 106.

⁷³³ PARVEV, c. d., s. 40, REDLICH, c. d., s. 262, VLNAS, c. d., s. 64. Některé odhady operují i s vyššími čísly. Barker píše, že spojenci ztratili zhruba 1500 mužů, Osmané pak 10 000-20 000 mužů. BARKER, c. d., s. 319. Broucek uvádí ztráty Osmanů mezi 10 000-20 000 muži. BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 67. Gerhartl udává ztráty křesťanů na 500-4000 mužů, osmanské pak na 10 000-20 000 vojáků. GERHARTL, c. d., s. 26. Wimmer hovoří o tom, že spojenci utrpěli ztráty 4000 mužů, z toho 1500 padlo. Polovina mrtvých byli Poláci. Osmanské

většinu zajatců povraždili. O stavu Vídně se dozvídáme: „*Město kromě zcela zničených předměstí neutrpělo žádné zvláštní škody, stejně jako bastiony; jen Löbelbastion ... je děsivě poničen.*“⁷³⁴ Během téměř dvouměsíčního obléhání padlo v zákopech a útocích na 40 000 vojáků velkého vezíra. Z posádky města padlo 5000 mužů, další dvě tisícovky mužů ležely zraněny či nemocny ve špitálech. Mnozí z nich nepřežili.⁷³⁵

Dejme ještě jednou prostor očitým svědkům. „*Po obdržené zprávě o vítězství, ještě z Löbelbastionu, poslala Její excelence generál Starhemberg důstojníka do všech ženských klášterů, aby připoměl, že nepřítel nebyl poražen jen zbraněmi, ale (také tím), že Bůh všemohoucí je vyslyšel, a ony tak svými modlitbami zmožily více než všechny zbraně. Nechá proto prosit, aby kvůli tomuto vítězství vyjádřily všemohoucímu díky.*“⁷³⁶

Jednotky měly sice rozkaz ztrávit noc v řadě a ve formaci, ale poklady získaného tábora nedali Polákům spát. Ještě v noci začalo rabování a disciplína se uvolnila. Část tábora měla být zničena explozí skladu prachu. Buď to byla nehoda nebo taškařice. Ležení bylo však tak obrovské, že jeho hodnota byla odhadována na více než milion guldenů.⁷³⁷ Kořist se skládala z nadherných stanů a pokladů, přepychových rouch, bohatě zdobených zbraní, koní společně s postroji a peněz. Větší část padla do rukou Poláků.⁷³⁸ Vrchnímu veliteli spojenecké armády připadlo vlastnictví poraženého vojevůdce. Nejen jeho bohatství, ale také jeho polní archiv. Kromě toho mu tyto věci příslušely i vzhledem k jeho vysokým výdajům. Velitelům spojenecké armády musel dát dary. V protikladu k plně vyzbrojeným a vystrojeným císařským a německým jezdcům museli polští kavalisté vydat značné sumy za koně a výstroj pro sebe a své průvodce. Kořist proto tvořila současně vyrovnání jejich výdajů.⁷³⁹ Plenění nepřátelského ležení bylo podle tradic stepi přirozeným právem.⁷⁴⁰

ztráty jsou udávány ve výši 10 000 mužů, zhruba 5000 Osmanů padlo do zajetí. WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 142.

⁷³⁴ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 355.

⁷³⁵ BARKER, c. d., s. 319, BROUCEK, *Der Feldzug von 1683*, s. 67, Hüttl uvádí ztráty Osmanů u Vídně na 30 000 mužů. HÜTTL, c. d., s. 124. Parvev píše, že z posádky zbylo jen asi 4000 bojeschopných mužů. PARVEV, c. d., s. 40.

⁷³⁶ *Türken vor Wien*, STURMINGER, s. 354-355.

⁷³⁷ BARKER, c. d., s. 317. Battaglia uvádí, že dvě třetiny kořisti připadly Polákům, třetina pak zbytku. Celkovou výši kořisti odhaduje na neskutečných 15 milionů guldenů. BATTAGLIA, c. d., s. 185.

⁷³⁸ Pastor uvádí, že kořist tvořilo 15 000 stanů, 10 000 volů, bývolů a velbloudů, stejně tolik ovcí, 600 pytlů piasrů, bezpočet praporů a dalšího válečného materiálu. PASTOR, c. d., s. 793.

⁷³⁹ WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 142-143.

⁷⁴⁰ BARKER, c. d., s. 318.

Počet získaných děl se pohybuje mezi 117-180 kusy. Převážná většina jich byla předána vídeňskému arzenálu, stejně tak munice a obléhací zařízení (minimálně 938 centů⁷⁴¹ střelného prachu, 1500 centů olova, 20 000 ručních granátů, 20 000 dělostřeleckých kulí, 1000 bomb, 8000 muničních vozů a ještě velká řada dalšího materiálu).⁷⁴² Menší díl téměř pohádkových pokladů zbyl na císařské a říšské jednotky a na posádku a obyvatele města, kteří se 13. září přidali k plenění. Buď jak buď, boj o kořist v doposavad jednotné armádě zasel zášť a závist.

Biskup hrabě Kollonitsch shromáždil v ležení asi 500 osiřelých dětí. Odvedl je do města, kde našel útulek v klášterech stejně jako u šlechtických a měšťanských starších žen.⁷⁴³ Zhruba 3000 nemocných a zraněných Osmanů bylo zaživa upáleno z „důvodu čištění vzduchu“. Strůjci byli potrestáni.⁷⁴⁴ Během osmanského vpádu bylo do otroctví odvečeno zhruba 83 000 lidí. Jednalo se o 8000 mužů, 25 000 žen a 50 000 dětí z Dolních Rakous a Štýrska.⁷⁴⁵

Lotrinský naléhal na okamžité pronásledování nepřítele. Zřejmě si dobře uvědomoval význam vítězství a důsledky, které by vznikly totálním zničením armády. Sobieski dal vyhýbavou odpověď. Jeho rozhodnutí pak řada monografií kritizuje. Možnost, která se naskytla, zajisté volala, jak vévoda Karel správně zhodnotil, po pronásledování a zničení nepřítele, který ve velkém zmatku prchal. Jednotky byly ovšem unaveny namáhavým pochodem a celodenní bitvou. Koně potřebovali odpočinek.

Většina účastníků událostí si zpočátku vůbec neuvědomovala význam bitvy u Kahlenbergu. Nikdo nedoufal v tak skvělý výsledek. Naopak, křesťanští velitelé se obávali lsti ze strany Kara Mustafy a čekali, že se Osmané vrátí. Proto byl i vydán rozkaz zůstat celou noc po bitvě v pohotovosti. Území na jih od Vídně bylo zcela vypleněno. Bez zásob potravin a krmiva pro zvířata se nedalo na pronásledování pomýšlet. Svoji roli pochopitelně sehrála obrovská kořist, která byla k dispozici. Velitelé by asi jen těžko obnovovali poslušnost jednotek. Sobieski si také bezpochyby chtěl vychutnat slávu a vděk vídeňského obyvatelstva. Po příjezdu císaře také nebylo hned možno vyrazit dále. Posledním bodem k zamyšlení jsou i jednotliví

⁷⁴¹ 1 cent=50kg.

⁷⁴² WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 142.

⁷⁴³ BARKER, c. d., s. 318, GERHARTL, c. d., s. 27, KLOPP, c. d., s. 315, SACHSLEHNER, c. d., s. 274, STOYE, c. d., s. 196, URBANSKI, c. d., s. 141.

⁷⁴⁴ BARKER, c. d., s. 319.

⁷⁴⁵ HÜTTL, c. d., s. 125. Jiné výpočty, podle kterých měli Tataři zabít asi 30 000 lidí a zhruba 87 000 odvléci. Mezi nimi bylo 56 093 dětí, 13 800 dívek, 11 215 žen, 204 šlechticů a 6000 mužů. KÁLDY-NAGY, c. d., s. 167.

panovníci a jejich oddíly. Ti spěchali na pomoc ohrožené Vídni. Jak se zachovají po jejím osvobození to měla ukázat teprve další jednání.

Císař, který opustil Pasov 25. srpna, byl v den bitvy někde v blízkosti Dürnsteinu na Dunaji na lodi. Zprávu o vítězství dostal ještě v noci. „*V osm ráno dorazil hrabě Auersperg, který přinesl dobrou zprávu, že Vídeň je zachráněna. ... Jeho císařská milost se ihned rozhodla jet do Klosterneuburgu a v devět odplula z Türnsteinu a v sedm dorazila do Klosterneuburgu.*“⁷⁴⁶

Ráno 13. září odjel Jan III. spolu s Karlem Lotrinským a oběma kurfiřty na prohlídku opevnění a osmanských zákopů. Jim naproti vyjel Starhemberg. Po shlédnutí vyjádřil Sobieski přání vstoupit do zachráněného města. Starhemberg pravděpodobně nevěděl o tom, že císař si vymínil, že bude prvním, kdo do města vstoupí. I přes neslýchanost požadavku neměl městský velitel na výběr. Po několika výmluvách nakonec souhlasil. Cesta, která následovala měla být malou improvizovanou vítěznou přehlídkou v římském stylu. Do města vstoupil průvod Skotskou branou. Lid vítal polského krále jako osvoboditele. Ten se odebral do loretánské kaple v augustiniánském kostele a poté se objevil na banketu, který pořádal Starhemberg. Vévoda Karel zatím marně čekal na návrat Jana III. a pronásledování nepřítele.

Sobieski tím, že se ukázal ve Vídni před Leopoldem I., zhoršil pocit studu způsobený rychlým odjezdem dvora v červenci. Polský král měl mnoho nepřátel, především v Polsku a nemohl si dovolit ztratit jakoukoli příležitost ohromit svoje krajany v armádě a doma, aby jim ukázal velikost jejich zvoleného panovníka. Poslal svého italského sekretáře Talentiho, který sebou vzal zelený prapor a barvitě zprávy o vítězství adresované papeži a španělskému králi. Prapor byl ukazován ve městech jižně od Alp než dorazil do Říma. Nakonec se ukázalo, že se jedná o osmanskou standartu menšího významu.⁷⁴⁷ Reakcí Evropy na zprávy o porážce Osmanů byl jásot a oslavy.⁷⁴⁸

Kvůli příšernému zápachu a špíně křesťanská armáda ráno 14. září opustila zamořenou oblast a přeložila svoje tábory na jihovýchod města. Poláci se rozložili až u Schwechatu. Mezitím přistál císař v Nußdorfu, kde byl uvítán Starhembergem a

⁷⁴⁶ *Tagebuch während der Belagerung, In Schiff Closternewburg den 13. September*, s. 48.

⁷⁴⁷ Jednalo se patrně o prapor, který byl rozvinut během bitvy, aby povzbudil morálku muslimských jednotek. Sultán měl v Bělehradu předat Karovi Mustafaovi tři velké prapory. WIMMER, *Entsatz von Wien*, s. 142.

⁷⁴⁸ K událostem 13. září Srov. BARKER, c. d., s. 320-321, BATTAGLIA, c. d., s. 183-184, GERHARTL, c. d., s. 29-30, SACHSLEHNER, c. d., s. 274-275, STOYE, c. d., s. 174-176.

oběma kurfiřty. Pak následovala obhlídka osmanských zákopů a městských opevnění. Celá společnost pak vstoupila do města skrz nově otevřenou bránu Stuben (Stubentor). Následovalo slavnostní přijetí a holdování. Císařská suita se pohybovala ke svatoštěpánskému dómu, kde celebroid biskup Kollonitsch slavnostní mši. Přesto to nebylo jako o den dříve, nebylo to již to spontánní vyjádření díků obyvatel za záchranu. Leopold se poté odebral do paláce, respektive jeho zachovalé části. Zde se pak objevil i vévoda lotrinský plný starostí o pokračování tažení. Císař plně neodhadl situaci. Jedním z příkladů je i to, že propásl příležitost utišit saského kurfiřta, který měl řadu důvodů být nespokojený. Druhý den pak vyrazil i se svojí výbornou armádou zpět do Drážďan.⁷⁴⁹ Také Waldeck se chystal na zpáteční cestu. Povinnost splnil a zachránil Vídeň. Nyní cítil, že jednotky, kterým velel, jsou potřebné v říši.⁷⁵⁰

K setkání císaře Leopolda a polského krále Jana III. došlo 15. září v polském táboře u Schwechatu. Toto setkání bylo dlouhou dobu předmětem náruživé nacionální historické debaty. Fakta jsou taková, že Leopolda a jeho doprovod přivítal Sobieski, obklopen stráží, která neměla žádné standarty. Oba panovníci se setkali na koních, aby se zabránilo otázce přednosti a etikety. Císař zdvořile pozdravil krále v latinském proslovu a obdržel stejně uctivou odpověď. Problém nastal ve chvíli, kdy Jan III. představil svého syna Jakuba. Ten měl překvapenému Leopoldovi políbit ruku, což ho zřejmě vyvedlo z konceptu. Proto ani nesmekl klobouk a stejně se zachoval před shromážděnými vojáky a šlechtici. Důvody proto byly udávány různé.⁷⁵¹ Výsledkem bylo, že polský monarcha se cítil uražen. Přehlídku vojska pak místo něj vykonal Jabłonowski. Císař ještě večer psal Marku d'Avianovi, že setkání proběhlo velmi dobře.⁷⁵²

Týž den byl Starhemberg povýšen na polního maršála a stal se tajným radou. Také mu byl vylepšen erb, kde přibyla věž svatoštěpánské katedrály. Listina s potvrzením byla vystavena až 19. listopadu 1686.⁷⁵³ Kromě toho byl vyznamenán

⁷⁴⁹ K dění 14. září Srov. BARKER, c. d., s. 321-322, BATTAGLIA, c. d., s. 189, GERHARTL, c. d., s. 30, KLOPP, c. d., s. 317-319, SACHSLEHNER, c. d., s. 275-276, STOYE, c. d., s. 176, URBANSKI, c. d., s. 143, VLNAS, c. d., s. 64.

⁷⁵⁰ STOYE, c. d., s. 177.

⁷⁵¹ Jednou z příčin může být, jak uvádí Battaglia složitá císařova osobnost. Další pak neutuchající snaha oženit Jakuba s arcivévodkyní a možná vyhlídka uherské koruny či uražená císařova ješitnost, že se Sobieski odvážil vstoupit do Vídně před ním. Srov. BARKER, c. d., s. 323, BATTAGLIA, c. d., s. 191-192.

⁷⁵² K schwechatskému setkání Srov. BARKER, c. d., s. 322-324, GERHARTL, c. d., s. 31, KLOPP, c. d., s. 320-322, REDLICH, c. d., s. 263, SACHSLEHNER, c. d., s. 278-279, STOYE, c. d., s. 176-177, URBANSKI, c. d., s. 144-151. Urbanski pak mylně klade datum setkání až na 16. září.

⁷⁵³ REDLICH, c. d., s. 263, pozn. 2.

papežským dopisem a propůjčením řádu Zlatého rouna španělským králem Karlem II. Vídeň mu udělila finanční dar a zbavila jeho dům od všech nákladů a poplatků.⁷⁵⁴ Jeho povýšení bylo neobvyklým krokem, který v armádě vyvolal nepokoje. Šlo totiž o to, že byl povýšen o dvě hodnosti a přeskočil řadu služebně starších mužů čekajících na povýšení. Vedle císaře měl i Hermann Bádenský navrhnout důstojníky na povýšení. Nejprřednější byl Kaplíř, kvůli věku, postavení a službám. Dále navrhl na povýšení na generála kavalerie svého synovce Ludvíka Viléma a Rabattu. Na podmaršálky kromě Croye, který již povýšen byl, ještě Serenyiho a Dauna. Celá akce udělování hodností na podzim 1683 nakonec vedla k největšímu masovému povyšování v historii „rakouské armády“.⁷⁵⁵

Problém neměl císař jen se Sobieskim. Bavorský kurfiřt byl ochoten pokračovat v tažení. Chtěl ovšem vlastní velení a navrhoval obležení Nových Zámků, zatímco by císařská armáda udeřila někde jinde. Leopold I. nakonec vyslyšel Lotrinského, který chtěl co nejlépe využít jednotky, které měl k dispozici. Stále ještě nebyl připraven uzavřít s Francií mír kvůli křížovému tažení, které požadoval papež. Netrpěliví Poláci zatím již 17. září vyrazili do Uher. O dva dny později vytáhli i císařští a Bavoři. Max Emanuel se spokojil s velením všech říšských jednotek. Armáda táhla k Prešpurku, kde měla překročit Dunaj. Kvůli nedostatku mostů sem musel být přemístěn pontonový most od Tullnu. To vedlo ke zdržení a armáda se na druhém břehu ocitla až 25. září.⁷⁵⁶

Osmanská armáda překotně prchala k Rábu. Právě rychlost útěku a fakt, že křesťané je hned nepronásledovali, bezpochyby zachránily Karu Mustafu před ještě horším osudem. Velký vezír měl k Rábu dorazit 14. září. Po překročení řeky Ráby začal činit přípravy, aby předešel hněvu sultána. Hledal na koho by svalil vinu. Dozvěděl se, že starý Ibrahim Paša jako první prchal z bitvy. Velký vezír jej proto spolu s dalšími zhruba 50 osobami nechal popravit. Možná tak chtěl zahladit stopy, aby se pádišáh nedozvěděl o jeho vlastních chybách. Zároveň tím chtěl pozvednout morálku vojska a zbavit se odpůrců. Popravením budínského paši si dovolil hodně, protože jeho manželka byla sestrou sultána. Poté sepsal dopis panovníkovi, ve kterém se snažil ospravedlnit a odeslal ho do Bělehradu. Mehmed IV. byl vyslanci Kara Mustafy přesvědčen a nejprve mu svoji důvěru zachoval.

⁷⁵⁴ GERHARTL, c. d., s. 32.

⁷⁵⁵ BEESE, c. d., s. 239-240, KLOPP, c. d., s. 365, MACEK, *Kaspar Zdenko*, s. 61, VLNAS, c. d., s. 68-69.

⁷⁵⁶ BARKER, c. d., s. 324-326, BATTAGLIA, c. d., s. 194-195, STOYE, c. d., s. 178.

Velký vezír se zatím pokoušel reorganizovat jednotky. Chyběla mu artilerie, muži byli z nedostatku stanů nuceni spát venku a nedostávalo se jídla. Znečištěná voda Ráby pak jen dokreslovala špatný stav armády. Ta se začala po asi dvoudenním odpočinku stahovat do Budy. Znepokojována byla posádkami Rábu a Komárna a také nespolehlivými Uhry. Hrabě Batthyány například nechal pobít 1500 Osmanů, kteří byli přiděleni jeho jednotkám. Ani v Budě se situace nezlepšila. Chybělo vše, žold nebyl vyplácen. Řada mužů se pokoušela utéct domů. Nespočet poprav také lepší morálce nepřidal.

Ani tatarský chán se nezachoval, jak se očekávalo a byl proto sesazen. Kara Mustafa chtěl zabezpečit Ostřihom a Parkan, které představovaly spojovací linii s Novými Zámky. Nový tatarský chán Hadži Girej byl odeslán, aby se spojil s Thökölym. Valaši, Moldavci a Apafi se svými lidmi byli jednoduše propuštěni domů kvůli nedůvěře. Nakonec bylo sehnáno asi 20 000 mužů, kteří měli posílit Ostřihom, Parkan a Nové Zámky. Odpovědnost byla svěřena mladému Karovi Mehmedovi Pašovi, novému budínskému beylerbeyovi.⁷⁵⁷

V křesťanském táboře docházelo neustále ke zdržování. Mezitím však přišel podzim a další zdržení by zmařilo jakékoli šance na úspěch. Proto Sobieski a Lotrinský postoupili do okolí Komárna. Vědělo se o špatné morálce Osmanů, a proto padlo rozhodnutí toho využít. Obležení Nových Zámek ani výpad do okolí Budy nepřipadal v úvahu. Jedinou možností se jevil postup k Ostřihomi. Další pochod nastoupili spojenci 6. října. Thököly, který se měl spojit s Osmany, zatím opustil okolí Levic a vévoda Karel se obával, že se pokusí vpadnout na Moravu. Detašoval proto brigádu pod Caraffou, aby operovala kolem Trenčína. Poláci postupující na čele pálili a plenili. Sobieski si přál postupovat přímo na Parkan a proti zde umístěným jednotkám. Císařský vojevůdce chtěl vyčkat příchodu pěchoty a artilerie.⁷⁵⁸

Jan III. se 7. října nezávisle na ostatních rozhodl postupovat dále. Rozhodnutí, kterého mělo přijít velice draho. Lotrinský po jistém váhání vyrazil za ním. Poláci nepostupovali v bojovém šiku ani nevyslali zvědy. Parkan Osmané nazývali Džigerdelen Parkan, tj. Pevnost, která probodává játra (nepřítel). Na čele jelo asi 5000 husarů. Osmané mezitím vyslali přes řeku posily, které pak

⁷⁵⁷ K osmanskému ústupu Srov. BARKER, c. d., s. 326-329, GERHARTL, c. d., s. 32, KLOPP, c. d., s. 336-337, STOYE, c. d., s. 179-180, URBANSKI, c. d., s. 166-167, VLNAS, c. d., s. 64.

⁷⁵⁸ BARKER, c. d., s. 329-330, BATTAGLIA, c. d., s. 197.

neočekávaně udeřily na Poláky. Přední oddíly zachvátil zmatek. Jan III. sice jakž takž uvedl armádu do pořádku, ale opakované útoky nepřátelské kavalerie nakonec prolomily linii obrany. V boji a při následném útěku utrpěli Poláci vysoké ztráty. Sám král byl oddělen od syna, zůstal jen s několika muži pozadu a málem padl. Král už nebyl nejmladší ani nejhbitější. Na poslední chvíli ho měl zachránit německý jezdec, který sloužil u polských dragounů. Sám se postavil přesile nepřátel a zadržel je na dost dlouhou dobu, aby král prchl do bezpečí, než padl. Útěk měl pokračovat nějakých 13 kilometrů než se objevili císařští. Ti zaujali bojové postavení a kryli Poláky. Osmanská jízda se stáhla.⁷⁵⁹ Síla muslimské kavalerie je udávána různě mezi 4000-12 000 muži. Poláci při střetu ztratili 1000-2000 jezdců.⁷⁶⁰

Jak psal Sobieski v dopise manželce: „*Včera jsme neměli příliš šťastný den. Podle svého zvyku jsem vyrazil, jakmile se rozednilo, ve směru tureckého mostu ... Stráži jsem nařídil vyrazit kupředu ... a počkat na mě míli před mostem. Stráž ... však postoupila až k mostu a narazila zde na tureckou armádu, která teprve v noci přešla přes most. Právě tam spolu začali šarvátku. ... Z houští vyjelo vícero tureckých jednotek ... Tak ke mě posílali kurýra za kurýrem, abych je zachránil. ... Mezitím ... vpadli na předvoj ... (který) rozbili tak, že dragouni museli utíkat pěšky. ... Mezitím jsem postavil regimenty ... do bitevní sestavy. ... Našich nebylo ani pět tisíc ... Jakmile jsem se hnul kupředu ... střed a levé křídlo, kterým naproti nestál žádný protivník, se rozpadly a začaly prchat. ... Nyní na ně vyrazil protivník a hnál je v těžkém zmatku ... až k naší pěchotě a císařské armádě. ... Všichni mi utekli a nechali mě na holičkách. ... My sami jsme brzy vyrazily za jednotkami. ... U mě byli pánové ... a já jako osmý. ... Po všem se zdálo naší a císařské armádě, že jsem na místě padl; že se tak nestalo, je div divoucí, za což čest a chvála pánu Bohu.*“⁷⁶¹

Mnozí Poláci toužili po neúspěchu odtáhnout domů. Sobieski se osobně cítil ponížen. Lotrinskému se podařilo polského krále přesvědčit, aby se podílel na dalších akcích. Kara Mustafa po zprávě o vítězství poslal Karovi Mehmedovi Pašovi narychlo shromážděné posily v síle 8000-9000 mužů. Ráno 9. října se osmanská armáda rozestavěla na kopcích u Parkan. S výjimkou 1200 janičářů se skládala jen

⁷⁵⁹ K prvnímu střetnutí u Parkan Srov. BARKER, c. d., s. 330-331, BATTAGLIA, c. d., s. 197-198, EICKHOFF, c. d., s. 409, KLOPP, c. d., s. 344-346, SACHSLEHNER, c. d., s. 298-299, STOYE, c. d., s. 180, URBANSKI, c. d., s. 169-170, VLNAS, c. d., s. 66.

⁷⁶⁰ Barker uvádí, že osmanská kavalerie čítala 4000-5000 mužů a Poláci ztratili asi 1000 mužů. BARKER, c. d., s. 331. Proti tomu Urbanski a Vlnas uvádějí ztráty Poláků na 2000 mužů. Sílu Osmanů pak Eickhoff a Vlnas udávají na 12 000 jezdců. Srov. EICKHOFF, c. d., s. 409, URBANSKI, c. d., s. 171, VLNAS, c. d., s. 66.

⁷⁶¹ Jan Sobieski *Briefe an die Königin*, 17., 8. X. (1683) *eine Meile von Gran*, s. 79-81.

z jízdy. Osmanský velitel podlehl touze vítězství v poli, které by změnilo dosavadní vývoj celé kampaně. Kuráž mu dodávalo i dosažené vítězství nad Poláky. Záhy se mělo ukázat, že moudřejší by bylo ustoupit na druhý břeh, spálit most a opřít se o silnou ostříhomskou pevnost.

Křesťanská armáda čítala nějakých 16 700 císařských a 8000-12 000 Poláků. Síla Osmanů je udávána v rozmezí 12 000-16 000 mužů. Nepřátelská jízda udeřila na levé křídlo proti Polákům. Ti zadrželi první nápor a poté jim přišla na pomoc císařská jízda. Osmané utrpěli značné ztráty a v nepořádku se stahovali. Muslimský střed postupoval nejprve proti Starhembergovi a jeho pěchotě, stojící proti nim. Poté se však otočil doprava a zaútočil na Poláky. Zároveň tím však odkryli bok a vévoda Karel toho okamžitě využil. To byl počátek konce. Polsko-císařská kavalerie zatlačovala demoralizovaného nepřítele k hradbám Parkan stejně jako k bažinám.

Celá osmanská fronta byla prolomena. Vévoda lotrinský nyní přikázal dobýt Parkan. Most přes Dunaj, spojující Ostřihom s Parkanem se zřítíl pod náporu uprchlíků. Co následovalo byl již jen masakr a dobíjení Osmanů, které mělo otrást i zkušenými veterány na křesťanské straně. Císařští alespoň brali zajatce, Poláci nikoli. Když se křesťanská děla a jejich pěchota zaměřila na řeku vrhl se vysoký počet nepřátel do řeky. Celkově mělo padnout na 9000 Osmanů, dalších 1500 bylo zajato. Jen osmi až devíti stovkám pod vedením Kara Mehmed Paši se podařilo zachránit, než se zhroutil most. Ztráty křesťanů byly minimální. Parkan při následovném plenění lehl popelem a křesťané tak přišli o důležitý opěrný bod.⁷⁶²

Kara Mustafa opustil 16. října Budu a odjel do Bělehradu. Boj v žádném případě nevzdal a již se zaobíral plány na příští tažení. Do Bělehradu měl dorazit 17. listopadu. Sultán již mezitím odjel přes Sofii do Edirne. Nepřátelé velkého vezíra nyní začali podkopávat jeho pozici. Další špatné zprávy jim jen pomáhaly. Aniž to velký vezír tušil, jeho pozemské dny se chýlily ke konci.

Císařský vojevůdce stále ještě nebyl nabažen úspěchů. Počasí umožňovalo další akce. Padlo rozhodnutí oblehnout Ostřihom. Vévoda Karel vydal rozkaz přemístit sem od Komárna pontonový most. S jeho umístěním se začalo 12. října. Ve stejný den se objevil malý braniborský oddíl v síle 1200 mužů, Pruské vévodství

⁷⁶² Pro druhý střet u Parkan Srov. BARKER, c. d., s. 333-335, BATTAGLIA, c. d., s. 198-199, EICKHOFF, c. d., s. 409-410, KLOPP, c. d., s. 347-349, PARVEV, c. d., s. 41, STOYE, c. d., s. 180, VLNAS, c. d., s. 66.

mělo totiž stále lenní povinnosti k Polsku.⁷⁶³ Za nimi pak připochoďovala i bavorská pěchota.⁷⁶⁴ Problémem byl polský král, který se obával delšího obléhání a především měl starost o zimní kvartýry. Ty mohl získat jen v Horních Uhrách, kde byl Thököly. Ostatně Jan III. se stále snažil působit jako zprostředkovatel mezi císařem a kuruckým vůdcem, což mu přineslo nejedno obvinění a nevoli císařských.

Polský odpor se dá pochopit. Pevnost ležela na vrcholku mohutné trojhranné skály nad Dunajem. Město bylo obklopeno hradbami a táhlo se až na břeh řeky. Opevnění pocházela ze 16. století a nebyla v dobrém stavu. Poláci souhlasili, že budou krýt obléhání. V jejich armádě obzvlášť řádila úplavice a navíc z Varšavy naléhala královna na návrat manžela. Opět se začala přiklánět k francouzskému vlivu a zaujala nepřátelské stanovisko proti císaři. Obléhání začalo 22. října a trvalo pouze několik dní. Osmané se záhy stáhli z města do pevnosti a 26. října byli vyzváni ke kapitulaci s nabídkou volného odchodu. O den později pevnost kapitulovala. Na 4000 bojovníků odtáhlo z města, společně s řadou osmanských hodnostářů a obyvatelstva s rodinami. Rozzuřený Kara Mustafa nechal velitele kvůli zbabělosti popravit. Po 140 letech, kdy vlál nad Ostřihomí osmanský půlměsíc, bylo sídlo uherského primase znovu získáno. Mezitím se do rukou císařským dostaly i Levice, Vesprém, Pápa a Tata.⁷⁶⁵

*„Ať je pán Bůh veleben navěky, který nám ve své nevyslovitelné dobrotě každodenně projevuje přízeň! ... zapůsobil pán Bůh velkým zázrakem, že toto město, přestože zde měl protivník tři mešity, se této noci, tedy již po čtyřech dnech obléhání, na výzvu mým jménem vzdalo, přestože naše jednotky, kromě braniborských, kvůli slabosti a nemocem zde nezasáhly.“*⁷⁶⁶

Spojená armáda se pomalu začala rozdělovat, jak její jednotlivé části táhly domů. Deštivě počasí a špatné cesty znemožnily císařským větší podniky. Vévoda Karel se nyní chtěl soustředit na různá území v Horních Uhrách, která držel Thököly. Šlo o delikátní otázku spojenou s polskými zimními kvartýry a jejich postojem ke kurucům. Po domluvě ohledně ubikací 3. listopadu odtáhl Sobieski na sever, aby přes západní Karpaty dosáhl domova. Cesta ho vedla přes Thökölyho území. Již v říjnu se

⁷⁶³ BARKER, c. d., s. 336, EICKHOFF, c. d., s. 410, REDLICH, c. d., s. 265, STOYE, c. d., s. 181.

⁷⁶⁴ Její síla je udávána v rozmezí 3800-5000 mužů. Srov. BARKER, c. d., s. 336, REDLICH, c. d., s. 265.

⁷⁶⁵ K obležení a pádu Ostřihomí BARKER, c. d., s. 336-340, EICKHOFF, c. d., s. 410, KLOPP, c. d., s. 352-355, REDLICH, c. d., s. 265, SACHSLEHNER, c. d., s. 311-314, STOYE, c. d., s. 181, VLNAS, c. d., s. 66.

⁷⁶⁶ Jan Sobieski *Briefe an die Königin*, 22., In *Strygonium selbst*, 28. X. (1683), s. 105-106.

objevili Thökölyho vyslanci v polském táboře, kde jednali o podmínkách poddání se. Ty byly pořád přehnané. Sobieski svojí snahou o zprostředkování pouze rozladil císařský dvůr. Ani vévoda Karel nechtěl dopřát Janu III. v této otázce sluchu. U Ipolyságu v táboře Karla Lotrinského se 5. listopadu objevili Thökölyho komisaři v doprovodu Sobieského vyslanců. Císař byl ochoten poskytnout kurucům amnestii a navrátit jim zkonfiskované statky. Nicméně jednání o zemských záležitostech nechtěl připustit.

Dlouho očekávaná litevská armáda vedená hetmanem Sapiehou se objevila ve Spiši. Její pochod byl doprovázen nelidskými hrůzami. Evangelické duchovní zaživa stahovali z kůže, pálili a loupili. V polovině listopadu se polská i litevská armáda spojily. Kredit polského krále v Horních Uhrách byl nenávratně zničen. Polská armáda byla demoralizována dlouhým tažením a nechovala se o mnoho lépe. Získaná kořist u Vídně, zásobovací problémy, vypuknutí epidemií, především úplavice, to vše se podepsalo na morálce a psychice. Thököly mezitím opět navázal spojení s Vysokou portou. Znechucený král, který nemohl nalézt klidné ubikace pro svoje vojáky nakonec odtáhl do Polska. Po cestě ještě obsadil několik povstaleckých pevností a měst. Zpáteční pochod si měl vyžádat více životů než před tím celé tažení. Mezi zesnulými byl i Sieniawski, který zemřel 15. prosince na hranicích rodné země. Přezivší magnáti později čerpali z uherských zážitků rozhořčení vůči Janu III.⁷⁶⁷

V létě roku 1683 se přihlásil Sobieskému kozácký ataman Kunicki, který nabízel, že z kozáků postaví armádu a vpadne s ní do podunajských knížectví, zatímco Tataři budou zaměstnání jinde. Z papežských subsidií bylo postaveno asi 10 000 mužů. Kunicki byl jmenován kozáckým hetmanem. Vpadl do Moldavska, dosadil zde nového knížete a na konci října vytáhl dále k Benderám. Zde v sídlech budžackých Tatarů osvobodil tisíce křesťanských zajatců. Zároveň rozpoutal strašlivé masakry žen a dětí Tatarů. Když se vrátil tatarský chán se svými bojovníky, utrpěly kozácké bandy 30. prosince 1683 zničující porážku.⁷⁶⁸

Význam Poláků roku 1683 je nepochybný. Jan III. dal své zemi sebevědomí a důkaz polské odolnosti. Hluboký a trvalý byl ohlas, který tažení k Vídni vyvolalo u všech současníků. Dokonce i francouzský král měl nyní vyšší mínění o bývalém

⁷⁶⁷ BARKER, c. d., s. 340-343, BATTAGLIA, c. d., s. 199-203, FRAKNÓI, c. d., s. 80-86, EICKHOFF, c. d., s. 411, LORENZ, c. d., s. 292-293, REDLICH, c. d., s. 268, STOYE, c. d., s. 182-183, VLNAS, c. d., s. 66.

⁷⁶⁸ BATTAGLIA, c. d., s. 203-204, BRUNNER, c. d., s. 278, EICKHOFF, c. d., s. 412, SACHSLEHNER, c. d., s. 328-329.

spojenci a snažil se ho opět získat. Spojenectví s Habsburky bylo něco, na čem mohli Poláci stavět.⁷⁶⁹ Ti bohužel získaný kredit nijak nevyužili. Naopak, obavy z přílišného vzrůstu prestiže a s tím ruku v ruce jdoucí moci Sobieských děsil magnáty, kteří v následujících letech ještě více kladli králi do cesty překážky. Nic to ovšem nemění na tom, že vítězství u Vídně náleží mezi velké tradice Polska.

Na císařském dvoře zatím přemýšleli, co dále. Situace nebyla ani zdaleka tak jasná, jak se nám to dnes jeví. Postoj valašského knížete Kantacuzena během obléhání Vídně naplnil politiky velkými nadějemi. Okamžitý přestup osmanských vazalských států a povstání v osmanských provinciích by mělo na válku velký vliv. Již několik dní po bitvě u Vídně byl odeslán hrabě Csáky, aby jednal se Šerbanem o jeho přechodu. Dokud však bylo Sedmihradsko na straně Vysoké porty a její armáda se byla schopna ubránit v uherské nížině, nebyl splněn základní předpoklad pro připojení Valaška ke křesťanským zemím.⁷⁷⁰

Leopold se rozmýšlel delší dobu, jaká bude další politika Vídně. Schválil sice postup do Uher, na druhou stranu ovšem prostřednictvím Kunize 24. září směřoval k vlivnému tlumočnickovi Vysoké porty Mavrokordatovi dopis, který neznamenal nic jiného než sondu o možnosti sblížení. U Vysoké porty však chybělo na náklonnosti k míru. Kara Mustafa toužil po odvetě. Vítězství u Parkan pak podpořilo stoupence postupu na východě.

Bezprostředně po ukončení obležení Vídně bylo třeba učinit jistá opatření. Stále existovala možnost, že se Osmané vrátí a proto bylo třeba co nejrychleji pevnost opravit a srovnat se zemí nepřátelské zákopy. Uvažovalo se i o vylepšení nedostatků, které byly zjištěny. Kolegium deputovaných rozhodlo, že Vídeň musí poskytnout 1000 pracovníků. Další muži byli získáni z armády a z rozpuštěných dobrovolnických oddílů. Osmanští zajatci čistili ulice a uklízeli mrtvé. Měšťanům nebyly poskytnuty na znovuvybudování domů ani peníze, ani žádné úlevy. Další ranou pro ně byl odjezd císaře a dvora 19. září do Lince. Důvodem byla neobyvatelnost Hofburgu a nedostatek zásob. Nepřítomnost dvora, který se vrátil až v srpnu 1684, připravila měšťany o nejhodnotnější zákazníky. S koncem bezprostředního nebezpečí začal opět věčný nárek při shánění peněz. Dolnorakouské stavy byl těžce zasaženy a ani nevyplatily statečné městské stráži peníze. Do konce roku 1683 byla výše neuhrazené částky nějakých 23 000 guldenů. Přes veškeré

⁷⁶⁹ BATTAGLIA, c. d., s. 205-208.

⁷⁷⁰ BRUNNER, c. d., s. 277-278, LORENZ, c. d., s. 294, STOYE, c. d., s. 184.

finanční a pracovně technické obtíže pokročila na konci listopadu 1684 znovuvýstavba opevnění natolik, že v následujícím roce probíhala již jen drobná doladování. V pozdějších válečných letech byly podniknuty příležitostné změny u bran nebo zařízení pro obranu příkopu.⁷⁷¹

Ve třetí říjnové dekádě⁷⁷² se konala klíčová konference v Linci, které předsedal Hermann Bádenský. Přítomni byli i Kuniz a Caprara. Bylo rozhodnuto, že je třeba podniknout vojenské a diplomatické přípravy na další válku s Osmany. Toto rozhodnutí znamenalo po dlouhé době obrat císařské politiky a její koncentraci na Uhry. Byly rozvinuty dalekosáhlé plány. Především se doufalo v „povstání Albánců a Bosňanů“, které mohlo být podpořeno jen flotilou. Proto měl být osloven papež a Benátky, Toskánsko a maltézští rytíři, aby přistoupili ke spojení, čímž by ve Středomoří vznikla mocná katolická flotila. Do Ruska a Persie mělo být vysláno poselstvo, aby tyto země přistoupily k válce proti Osmanům. Mezi dalšími, kteří měli být osloveni se nacházeli záporožští kozáci, Valaši, Moldavci a obyvatelé Sedmihradska.⁷⁷³

Vývoj v listopadu jen potvrdil správnost rozhodnutí. Ludvík XIV. sice vyvíjel tlak na Španělsko, na druhou stranu projevil ochotu za jistých podmínek přistoupit na dlouhodobé příměří s císařem. Na počátku prosince se obrátil hrabě Königsegg na benátského vyslance Contariniho a formálně mu navrhl, aby se Benátky přidaly k lize proti Osmanům. Senát republiky začal o této nabídce jednat.⁷⁷⁴

Do konce roku vydal císař tři plukovníké patenty pro uvolněné a nově vytvořené regimenty. Evžen Savojský dostal dekretem ze 14. prosince uvolněný dragounský pluk, který do té doby patřil hraběti Johannu Heinrichovi Kuefsteinovi. Během obléhání Ostřihomi si princ Evžen získal nového příznivce, bavorského kurfiřta. Jestli bylo jeho rychlé jmenování způsobeno jeho vojenskými zásluhami nebo přece jenom protekcí španělských příbuzných a podporou markraběte Ludvíka Viléma Bádenského a Maxe Emanuela, nebude moci být nikdy přesně určeno. Císařská pokladna byla prázdná a dlužila žold mnohým více než půl roku. Evžen

⁷⁷¹ GERHARTL, c. d., s. 32, HUMMELBERGER, PEBALL, *Befestigungen*, s. 58-61, SACHSLEHNER, c. d., s. 282, STOYE, c. d., s. 195.

⁷⁷² Bohužel se data konání rozcházejí. Barker a Redlich píší, že proběhla 20. října. Proti tomu Brunner a Stoye kladou datum jejího průběhu na 22. října. Parvev pak dokonce hovoří o 24. říjnu. Srov. BARKER, c. d., s. 348, BRUNNER, c. d., s. 277, pozn. 3, PARVEV, c. d., s. 41, REDLICH, c. d., s. 266, STOYE, c. d., s. 184.

⁷⁷³ BARKER, c. d., s. 347-348, BRUNNER, c. d., s. 277, pozn. 3, LORENZ, c. d., s. 294, PARVEV, c. d., s. 41, REDLICH, c. d., s. 266, STOYE, c. d., s. 184.

⁷⁷⁴ BARKER, c. d., s. 350, KLOPP, c. d., s. 371, REDLICH, c. d., s. 267, STOYE, c. d., s. 185.

proto musel sám investovat do svého zuboženého regimentu. Peněz se nedostávalo ani na verbování rekrutů. Sám princ Evžen měl finanční problémy a musel žádat o pomoc savojské příbuzné.⁷⁷⁵

Epilog k druhému obležení Vídně a tažení roku 1683 byl napsán 25. prosince v dalekém Bělehradě. Neúspěch u Parkan a pád Ostřihomi zřejmě definitivně podkopaly pozici Kara Mustafy u sultána. Počet jeho nepřátel přibýval. Možná Mehmed IV. potřeboval obětního beránka, který měl zaplatit za vojenské neúspěchy jejichž celý rozsah se dozvěděl teprve v půli prosince. Dokonce i Mehmed IV. se cítil ohrožen. Osud Kara Mustafy byl zpečetěn. V Bělehradském paláci ho 25. prosince navštívili tři významní hodnostáři. Bekri Mustafa Paša, ağa janičářů, Ahmed Ağa, sultánův nejvyšší komoří a Mehmed Ağa, maršálek Vysoké Porty. Žádali, aby jim velký vezír předal symboly moci, tedy císařskou pečeť, posvátný prapor a klíč ke Kaabě. Poté se dozvěděl, že byl sesazen a odsouzen k smrti uškrcením. Svůj úděl přijal s klidem. Po smrti bylo jeho tělo umyto, slavnostně oblečeno a odříkány modlitby. Poté popravčí stáhl mrtvému kůži z hlavy. Ta byla vycpána a jako důkaz doručena sultánovi. Veškerý jeho majetek připadl panovníkovi.⁷⁷⁶

„Dnes krátce před obědem dorazili ze Stanbulu nejvyšší komoří Ahmed Ağa a maršálek Vysoké Porty Mehmed Ağa, kteří velkému vezírovi Karovi Mustafaovi odebrali říšskou pečeť, posvátný prapor a klíč ke svaté Kaabě a jeho duši svěřili milosti nejmilosrdnějšího. Jako jeho náhradník byl dosazen ağa janičářů ... Mustafa Paša. ... Tato událost se odehrála za následujících bližších okolností: Velký vezír ... již rozprostřel koberec pro polední modlitbu ... když se venku na ulici hlasitě rozlehlo řehtání koní. Zvědavý, vyhlédl velký vezír z okna na ulici ... Příchozí se bez prodlení odebrali do paláce. ... „Co se děje?“ otázal se velký vezír a nejvyšší komoří odpověděl: „Náš vznešený pádišáh si žádá (tobě svěřenou) říšskou pečeť a posvátný prapor (a klíč od Kaaby).“ ... Velký vezír ... jim vše vydal. Poté se zeptal: „Je mi určena smrt?“ „Zajisté, musí to být!“ odpověděl nejvyšší komoří. „Aláh nechť ti dovolí zemřít v pravé víře!“ Nato odpověděl velký vezír: „Jak se Aláhovi zlíbí!“ ... Vykonal polední modlitbu ... Vlastnoručně odložil kožich a turban ... Když nyní vstoupili popravčí a připravili si provazy, zvedl vlastníma rukama svůj plnovous a

⁷⁷⁵ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 109-110, GUTKAS, *Feldherr und Staatsmann*, s. 12-13, VLNAS, c. d., s. 69.

⁷⁷⁶ BARKER, c. d., s. 344-345, KLOPP, c. d., s. 374-377, SACHSLEHNER, c. d., s. 335-336, STOYE, c. d., s. 181, VLNAS, c. d., s. 86-87.

oddal se osudu se slovy: „Položte mi smyčku správně!“ Popravčí ... dvakrát nebo třikrát zatáhli a poté ho opustil jeho duch.“⁷⁷⁷

Mezi získanou kořistí před Vídní byla i káva, nápoj, který nebyl v habsburské monarchii znám. Mnou několikrát zmiňovaný Koltschitzky obdržel v Leopoldstadtu dům, za který nemusel odvádět daně. Podle legendy to byl on, kdo Vídeňáky přesvědčil, aby si vychutnávali nový nápoj. Brzy po obležení jednotliví Řekové a Srbové začali otevírat ve městě kavárny, ale Koltschitzky nějakým způsobem získal hlavní kredit.⁷⁷⁸

⁷⁷⁷ Kara Mustafa vor Wien, Sonntag, 25. Dezember in Belgrad, s. 121-123.

⁷⁷⁸ STOYE, c. d., s. 196.

5. kapitola

Od uzavření Svaté ligy ke Karlovicím (1684-1699)

5.1. Léta úspěchů, boje v Uhrách 1684-1688

Thököly stále držel Horní Uhry, ale řada jeho spojenců od něj začala odpadat. V lednu 1684 byla zřízena komise v Prešpurku, která měla poskytovat amnestii těm povstalcům, kteří byli ochotni přísahat věrnost císaři. Nejzazším datem byl poslední únor. Do té doby do Prešpurku dorazilo a holdovalo císaři 14 magnátů a 17 komitátů a 12 měst poslalo své zástupce. Thökölyho panství v západních Uhrách severně a jižně od Dunaje bylo u konce. Ve středních a východních Horních Uhrách se udrželo. Jeho postavení bylo spolupodmíněno postavením sedmihradského knížete. Michael Apafi se neodvážil následovat výzev císaře a polského krále a přistoupit k jejich spolku. Vyjádřil se, že se nemůže s Osmany rozejít, dokud nedobude císař Bělehrad. Právě nyní očekával osmanské potvrzení knížecího titulu pro svého syna.⁷⁷⁹

V lednu 1684 chtěl Thököly informovat evropskou veřejnost o své situaci. Nechal proto sepsat dopisy pro Ludvíka XIV., saského a braniborského kurfiřta. V nich popisoval příčiny uherského povstání, prosil o podporu zmíněných panovníků a upozornil, že vzrůst moci císaře může být pro sousední země nebezpečný. Znovu volal Uhry, aby bránili své svobody a císařskou amnestii, která jejich stížnostem nepomohla, odmítli. Tyto dopisy a proklamace mu nepomohly. Mezinárodně byl izolován. Bez podpory Francie a zejména Vysoké porty nemohl uspět.⁷⁸⁰

Na počátku roku 1684 se rozhodovalo v Benátkách o přistoupení ke koalici. Část byla pro zachování neutrální politika, druhá byla pro vystoupení na straně křesťanů. Důvody pro neutralitu byly úpadek vojenské síly, vyčerpanost a zadluženost z války o Kandii a špatné zkušenosti z válek s Osmany. Navíc panovala obava, že Habsburkové vždy hájí jen vlastní zájmy.⁷⁸¹ Republika sv. Marka se nakonec rozhodla pro uzavření spojení. Signorie tentokrát vstupovala do války na straně mocných spojenců, finanční podporu nabízel papež. Kdyby zůstaly Benátky nečinné, ohrozily by tím možná vlastní území na dalmátském pobřeží. K jednáním byl přibrán i Marco d'Aviano. Na konci ledna 1684 mohl dát Contarini

⁷⁷⁹ BARKER, c. d., s. 350, REDLICH, c. d., s. 268-269, STOYE, c. d., s. 183, VLNAS, c. d., s. 67.

⁷⁸⁰ KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 24-25.

⁷⁸¹ PARVEV, c. d., s. 44.

v Linci zprávu císaři a Buonvisimu o kladném rozhodnutí senátu. Jednotlivosti smlouvy byly dohodnuty na řadě setkání a 5. března 1684 byla v Linci podepsána smlouva této Svaté ligy (Lega sacra), jak ji nazýval papež. Císař, král Jan III. a Benátky uzavřeli spojenectví, které bylo zeměřeno výhradně proti Osmanům a v žádném případě proti některé z křesťanských zemí. Každý ze spojenců měl vést válku na vlastní pěst a podržet si svoje zisky, ale bez souhlasu spojenců nesměl vést separátní jednání s nepřítelem nebo uzavřít mír. Garantem spolku se stal papež.

V separátním článku z 20. března bylo dohodnuto, že co získají Benátky ze svých dřívějších držav v Dalmácii, jim má zůstat, ale zisky v jiných dřívějších vedlejších zemích svatoštěpánské koruny případnou zpět Uhrám. Benátky měly soustředit flotilu a pozemní vojska do Dalmácie. Polsko mělo bojovat na Ukrajině, v Podolí a případně v podunajských knížectvích. Leopold I. a jeho říští spojenci pak měli směřovat do Uher, které se staly hlavním bojištěm. Důvod ke snaze o získání Rusů jako spojenců nebyl v neporazitelnosti jejich armády, ale v tom, že Osmanská říše neměla jiné křesťanské sousedy (mimo Rusko a habsburskou monarchii). Papež získal vedle Španělska i toskánského velkovévodu Cosima III. Medici (1670-1723) a Gregora Caraffu (1680-90), vůdce Maltézských rytířů, kteří poskytli své lodě benátské flotile.⁷⁸²

Velký podnik byl však ihned na počátku vystaven zkoušce. Na západě totiž došlo k nové krizi, která mohla ohrozit tažení proti Osmanům. Její kořeny sahaly až do prosince 1683, kdy Španělsko vyhlásilo Francii válku. Francouzské jednotky oblehly Lucemburk a plenily Španělské Nizozemí. Ludvík XIV. 17. února 1684 nabídl Španělsku i říši dvacetileté příměří. Císař si nemohl dovolit válčit na dvou frontách a 15. srpna 1684 bylo v Řezně uzavřeno dvacetileté příměří. Štrasburk s Kehlem a do 1. srpna 1681 reuniovaná území měly zůstat v držbě Francie. Španělsko odstoupilo Lucemburk. Za cenu uznání bourbonských zisků v Porýní si tak Leopold uvolnil ruce.⁷⁸³

Dalším, byť málo významným spojencem císaře se stal v roce 1684 Dubrovník. Město bývalo vazalem Vysoké porty a tribut odvádělo od roku 1478.

⁷⁸² K uzavření Svaté ligy BARKER, c. d., s. 350-351, EICKHOFF, c. d., s. 413, KLOPP, c. d., s. 386-389, KRETSCHMAYR, H., *Geschichte von Venedig*. 3. Band, *Der Niedergang*. Stuttgart 1934, s. 342, PARVEV, c. d., s. 44-45, REDLICH, c. d., s. 269-270, STOYE, c. d., s. 186, VLNAS, c. d., s. 76.

⁷⁸³ K událostem kolem řezenského příměří Srov. ARETIN, *Das Alte Reich I.*, s. 305-310, BARKER, c. d., s. 352-354, EICKHOFF, c. d., s. 414, KLOPP, c. d., s. 395, PARVEV, c. d., s. 46-47, REDLICH, c. d., s. 271-272, STOYE, c. d., s. 191-194, VLNAS, c. d., s. 76.

Neshody s Karou Mustafou a vyšší finanční požadavky vedly Dubrovník k tomu, aby požádal Leopolda I. o ochranu. O osm let později město opět odvádělo tribut Osmanům.⁷⁸⁴

Již 16. února 1684 se u vévody lotrinského jednalo o válečném plánu. Hlavní armáda pod jeho velením, 24 000 pěšáků a 14 600 jezdců, měla oblehnout Budu. Sbor v síle 10 000 vojáků pod velením polního maršála hraběte Leslieho měl operovat v Chorvatsku proti Osijeku a zabránit případné osmanské akci k ochraně Budy. V Horních Uhrách měl hrabě Schultz se 7000 muži postupovat proti Thökölymu.⁷⁸⁵ Na Dunaji byla zřízena flotila určená nejen k ochraně řeky, ale i k zásobování.⁷⁸⁶ Teprve koncem května se hlavní armáda soustředila mezi Komárnem a Parkanem. Pochod začal v polovině června.

Armáda přešla u Parkan Dunaj a směřovala dále k Budě. V cestě jí stála malá, ale dunajskou soutěsku ovládající pevnost Višegrád, která musela být dobyta, aby byla řeka uvolněna pro zásobování a průchod jednotek k Budě. K obsazení města a pevnosti došlo mezi 15.-18. červnem. Zatím dorazila zpráva, že osmanská armáda v síle 15 000 vojáků pod velením seraskiera Mustafy stojí před Budou. Vévoda Karel s armádou přešel 21. června přes ostříhomský most zpět na levý dunajský břeh. Severně od města Vác (Waitzen) 27. června stanul proti osmanské armádě. Tu vedl Kara Mehmed Paša. Její síla byla zhruba 15 000 jezdců a 2000 janičárů. Boj, který se rozpoutal byl záhy rozhodnut ve prospěch císařských. Město se vzdalo.⁷⁸⁷

O tři dny později vstoupili císařští do Pešti, kterou nepřítel vyklidil a stáhl se na druhý břeh do Budy. Na válečné poradě 3. července bylo rozhodnuto zahájit obléhání Budy, proti byl jen Starhemberg. Podceňovala se síla pevnosti. Seraskier Mustafa udeřil ne císařské 11. července, ale záhy se z boje stáhl a dal tak prostor k prvnímu obležení Budy. To trvalo od 15. července do 3. listopadu. Armáda čítala 34 000 mužů. K ní se přidalo zhruba 9000 mužů uherské šlechtické milice pod velením palatina Esterházyho. Posádku Budy tvořilo zhruba 10 000 zdatných mužů

⁷⁸⁴ KÁLDY-NAGY, c. d., s. 164-165, PARVEV, c. d., s. 46, REDLICH, c. d., s. 278. Benátky, které měly v Dalmácii své zájmy pochopitelně nebyly potěšeny. KRETSCHMAYR, *Der Niedergang*, s. 343-344.

⁷⁸⁵ REDLICH, c. d., s. 273. Angeli uvádí poněkud vyšší čísla, pro hlavní armádu mělo být určeno 43 000 vojáků, v Horních Uhrách měl operovat sbor v síle 8000-9000 mužů. ANGELI, M., *Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684*. In: Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs, Wien 1884, s. 385. K vojenskému plánu ANGELI, *Feldzug 1684*, s. 388-391.

⁷⁸⁶ Poprvé systematicky řešena klíčová otázka dunajské flotily. Rok 1684 tedy počátkem organizované vojenské flotily. ANGELI, *Feldzug 1684*, s. 386-387.

⁷⁸⁷ Tamtéž, s. 395-398, EICKHOFF, c. d., s. 416, REDLICH, c. d., s. 273-274.

pod velením Kara Mehmeda a Ibrahima šejtána. Seraskier Mustafa Paša s asi 15 000 bojovníky stál u Hamzsabegu (Érd) jižně od Budy. Po prvních neúspěších padlo dolní město a vévoda lotrinský udeřil 22. července na osmanskou polní armádu u Hamzsabegu. Po několikahodinové bitvě obsadil tábor a nepřítele zahnal. Způsobil mu i těžké ztráty.⁷⁸⁸

Obležení Budy se naopak nevyvíjelo dobře. Od počátku byla celá věc brána příliš na lehkou váhu. Zákopy byly kopány v rychlosti a nedočkavosti, příliš mělké a rozlehlé, bez dostatečného zabezpečení. Dominující palba obránců brzy způsobila obléhatelům těžké ztráty. Princ Evžen, který se zde nacházel, byl v zákopech zraněn. Neúspěchy vedly k nespokojenosti, rozmíškám a sporům mezi veliteli. V důsledku zhoubných nemocí v ležení se počet bojeschopných snížil na 12 500 mužů. Vévoda Karel byl sám nemocný. Seraskier Mustafa se blížil s novou armádou. Jedinou nadějí byly bavorské pomocné síly. Max Emanuel dorazil 9. září, o dva dny později připochovala jeho armáda, celkem 8000 Bavorů a 4000 mužů švábského říšského kraje. Ani oni nic nezmohli a nakonec byl vydán rozkaz k odchodu do zimních kvartýrů. Nejprve byli odvezeni ranění a 3. listopadu odtáhli bojeschopní muži.⁷⁸⁹

Nešťastný podnik stál spojence 23 000 vojáků, Bavoři ztratili, počítaje do toho zpáteční pochod, polovinu svého sboru. Císařští zaujali zimní kvartýry ve vyjedených a vypleněných západních Uhrách, Bavoři ve Spiši. Šestina do Uher příšlých vojáků padla v boji, dvě třetiny zemřely v kvartýrech a jen šestina se vrátila zpět do Bavorska.⁷⁹⁰ Na ostatních frontách se císařským dařilo více. V Chorvatsku bylo dosaženo menších úspěchů. Podmaršálek Schultz zaznamenal největší úspěchy v Horních Uhrách. V půli září přepadl Thökölyho tábor a téměř se zmocnil kuruckého vůdce. Následně získal Bardějov, Stropkov, Zborov i pevný hrad Makovice.⁷⁹¹

Bezpochyby byla kampaň roku 1684 velkým zklamáním po skvělých úspěších roku 1683. Císařští navíc znovu ztratili Vácov. Apafi zahájil s Vídní jednání, která pokračovala v roce 1685. Pro rok 1685 byly konány rozsáhlé vojenské přípravy. Verbovali se noví muži a získávali se spojenci v říši. Díky příměří s Francií byla celá situace jednodušší. Přicházeli dobrovolníci, kteří se chtěli účastnit bojů

⁷⁸⁸ ANGELI, *Feldzug 1684*, s. 398-408, REDLICH, c. d., s. 274-275.

⁷⁸⁹ ANGELI, *Feldzug 1684*, s. 409-423, BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 116-117, KLOPP, c. d., s. 391-392, REDLICH, c. d., s. 275-277.

⁷⁹⁰ HÜTTTL, *Max Emanuel*, s. 129, REDLICH, c. d., s. 277.

⁷⁹¹ ANGELI, *Feldzug 1684*, s. 424-428, REDLICH, c. d., s. 278. K celému tažení 1684 Srov. EICKHOFF, c. d., s. 416, PARVEV, c. d., s. 46-47, VLNAS, c. d., s. 67 a s. 76.

proti nevěřícím. Mezi nimi byla i řada Francouzů. Protože se zpozdl příchod jednotek z říše, byla vyřešena otázka, kam bude směřovat hlavní úder. Ten měl vést proti Novým Zámkům. Pevnost byla téměř odřízlá od osmanského území. Síla armády čítala asi 75 000 mužů. Z toho bylo 40 000 císařských, 10 000 mužů vévody lüneburského, 8000 Franků, 8000 Bavorů, 6000 mužů z Kolína a 3000 Hesenců.⁷⁹²

Nové Zámky, mohutná bašta proti muslimům, které padly v roce 1663 neměly příliš dobré opevnění ani početnou posádku, která měla čítat jen 3000 mužů. Obléhání začalo 11. července. Operace probíhaly mnohem obezřetněji než minulého roku u Budy. Zatím se však blížila osmanská armáda pod velením seraskiera Ibrahima Paši. Zmocnila se Višegrádu a na počátku srpna oblehla Ostřihom. V hlavním stanu spojené křesťanské armády se jednalo o možnostech. Pokračovat v obležení a ponechat Ostřihom na pospas nebo s částí armády pokračovat v obléhání a se zbytkem spěchat k Ostřihomi. Vévoda Karel byl pro druhou možnost.

Značná část armády pod Lotrinským nastoupila 7. srpna pochod ke Komárnu, kde měla přejít na druhý břeh Dunaje. Její síla se pohybovala kolem 40 000 vojáků. Pod velením polního maršála hraběte Caprara zůstalo 16 000 mužů obléhat pevnost. Seraskier stáhl svoji armádu od Ostřihomi a táhl naproti křesťanskému vojsku. Obě armády se střetly 16. srpna na rovinách mezi Ostřihomí a Tatou. Osmané byli stejně silní jako křesťané, ale Ibrahim Paša podcenil sílu protivníka. Se svými jednotkami prošel bažinami a napadl nepřítele. Bitva, ve které utrpěli Osmané těžkou porážku, si na křesťanské straně nevyžádala ani stovku padlých. Muslimové měli ztratit 1200-1500 mužů a 200 jich padlo do zajetí. Hlavní výsledek střetu spočíval v záchraně Ostřihomi a rozprášení protivníkovy armády.⁷⁹³

Silné deště zdržely dobytí Nových Zámků. Konečně 19. srpna nařídil Caprara generální útok. Po dvouhodinovém boji vlály na opevněních císařské prapory a pevnost byla v křesťanských rukou. Marně posádka vyvěšovala bílý prapor. Rozlícení křesťanští vojáci zajatce nebrali a zhruba 1000 mužů posádky, bylo zmasakrováno. Město bylo v troskách, ze kterých mělo být do 22. srpna vyproštěno

⁷⁹² *Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685.* In: Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs, Wien 1885, s. 198-199, REDLICH, c. d., s. 279-280. Hüttl uvádí sílu Bavorů na 7000 mužů. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 149. Braubach celkovou sílu křesťanských sil udává na 100 000 mužů. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 122.

⁷⁹³ K bitvě Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 122-123, *Feldzug 1685*, s. 227-232, KLOPP, c. d., s. 396, REDLICH, c. d., s. 282-283.

na 6000 těl. Mnohá z nich patřila ženám a dětem.⁷⁹⁴ Zajatci, kteří neměli na výkupné byli prodáváni do otroctví.⁷⁹⁵

Po zprávě o dobytí Nových Zámků odjel vévoda Karel obhlédnout opevnění a začít s jejich opravou. Určil prozatimního velitele a inženýra, který měl na práce dohlížet. Se spojenou armádou v síle 55 000 vojáků vytáhl k Parkanům. Zamýšlel se znovu střetnout s osmanských seraskierem. Ten se po zprávě o pádu Nových Zámků obrátil zpět, srovnal se zemí Višegrád a po cestě zapálil Vácov i Novohrad. Vévoda Karel odeslal významné síly, aby posílily sbory Leslieho a Schultze. Se zbytkem táhl k Vácovu. Ibrahim Paša zahájil vyjednávání, která však nikam nevedla. Nabídl vydat Thökölyho. Větší akce byly v tomto prostoru ukončeny.⁷⁹⁶

Polní maršál Leslie se v srpnu zmocnil města Osijek a podařilo se mu zničit část velkého mostu přes Drávu. Osmanům se jej podařilo opravit a Ibrahim Paša odtáhl do Bělehradu.⁷⁹⁷ Mnohem významnější byly události v Horních Uhrách. Do císařských rukou zde padlo několik měst a po dvou měsíčním obléhání také Prešov. Marně žádal Thököly o osmanskou pomoc. Nakonec byl nucen po pádu Tokaje a dalších měst ustoupit se zbytkem svých věrných na osmanské území. K pádu dalších kuruckých pevností přispěli sami Osmané.

Ztráta Nových Zámků u nich opět vyvolala touhu po potrestání zrádců a viníků. Za jednoho z nich byl označen i Thököly. Varadínský paša ho v polovině října 1685 pozval na oběd a zatkl. Poté byl odveden do tábora v Osijeku. Osmané doufali, že se kurucký vůdce stane jejich trumfem při jednání s Vídní. To se nestalo. Zpráva o jeho uvěznění však pobouřila malkontenty. Deset dní po varadínských událostech se vzdaly Košice a vzápětí otevřely brány i pevnosti Užhorod, Regéc a Blatný Potok (Sárospatak). Jen Mukačevo pod velením Thökölyho ženy Heleny vzdorovalo vojákům generála Caraffy ještě dva roky. Kurucové holdovali císaři, téměř 17 000 mužů, celá armáda. Hornouherské knížectví se zhroutilo. Sultán nařídil řadu poprav. Jedním z nešťastníků byl i seraskier Ibrahim. Thököly byl propuštěn, ale jeho věc byla ztracena.⁷⁹⁸

⁷⁹⁴ K obležení Nových Zámků a jejich dobytí Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 123, *Feldzug 1685*, s. 214-226, KLOPP, c. d., s. 395-396, REDLICH, c. d., s. 281-283.

⁷⁹⁵ VLNAS, c. d., s. 79.

⁷⁹⁶ K hlavní armádě po dobytí Nových Zámků *Feldzug 1685*, s. 233-240.

⁷⁹⁷ Tamtéž, s. 240-246, KLOPP, c. d., s. 396, REDLICH, c. d., s. 284.

⁷⁹⁸ *Feldzug 1685*, s. 246-254, KLOPP, c. d., s. 397-398, KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 25, REDLICH, c. d., s. 285-286, VLNAS, c. d., s. 67. K tažení 1685 EICKHOFF, c. d., s. 416, HÜTTL, c. d., s. 149, PARVEV, c. d., s. 48-49, VLNAS, c. d., s. 77-79.

Zhroucení Thökölyho panství a přítomnost císařské armády na hranicích Sedmihradska vyvíjela větší tlak na Apafiho. Císařská politika toužila získat Sedmihradsko, baštu Uher. Bez něj by bylo znovuzískání Uher jen polovičním vítězstvím. Na podzim 1685 byly císařskými obsazeny přiléhající komitáty na severu a západě. Zemský sněm vypravil do Vídně poselstvo, v jehož čele byl Jan Haller. Do Vídně dorazili vyslanci 9. ledna 1686. V květnu 1686 vstoupil generál Scherffenberg do Sedmihradska, aby ho chránil proti Thökölmu a Osmanům. Dne 28. června 1686 došlo ve Vídni k podpisu smlouvy, tzv. Hallerova diplomu. Císař přislíbil ochranu země, svobodné vyznání víry, zajištění Apafiho postavení i následnictví jeho syna. Císař měl dostat 50 000 tolarů. Sedmihradsko nemělo být zatíženo povinností poskytnout zimní kvartýry s výjimkou ohrožení země. V pevnostech Kluž a Déva měly dvě třetiny posádky sestávat z císařských. Leopold smlouvu ratifikoval o den později. V Sedmihradsku se stále obávali rozchodu s Vysokou portou. Ratifikace zemským sněmem na této skutečnosti nakonec ztroskotala.⁷⁹⁹

Pro rok 1686 mohl císař počítat i s braniborskou pomocí. Velký kurfiřt opustil profrancouzskou politiku a začal se sblížovat s Leopoldem I. To neznamenovalo pouze významnou pomoc ve válce na východě, ale především skutečnost, že v říši rostla nechuť vůči mocenské převaze Francie. Jednání s Fridrichem Vilémem probíhala od konce roku 1684. První smlouva byla uzavřena 4. ledna 1686. Kurfiřt poskytl na šest měsíců císaři 7000 mužů za subsidie ve výši 150 000 tolarů. Další smlouvou z konce března 1686 bylo uzavřeno dvacetileté spojení. Do Uher nakonec odpochovalo přes 8000 braniborských vojáků.⁸⁰⁰

Z říše mělo na tažení roku 1686 dorazit 34 000 mužů.⁸⁰¹ Říšský sněm v Řezně schválil vybrání daně ve výši 2 726 000 guldenů pro válku s Osmany.⁸⁰² Otázkou bylo, kam směřovat útok a jak se vypořádat s ambicemi jednotlivých vojevůdců. Max Emanuel žádal vlastní velení. Armáda se měla shromáždit u Parkan. Max Emanuel si vymohl, že obdrží alespoň sbor, který bude oddělen od hlavní

⁷⁹⁹ EICKHOFF, c. d., s. 417, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 367-368, PARVEV, c. d., s. 52, REDLICH, c. d., s. 286-288. Hallerův diplo přetištěn u Goosse. *Österreichische Staatsverträge, Vertrag zwischen Kaiser Leopold I. und dem Fürsten Michael Apafi ddo. Wien 1686, Juni 28 (Hallerisches Diplom)*, s. 868-876.

⁸⁰⁰ ARETIN, K. O., *Das Alte Reich 1648-1806. Band 2: Kaisertradition und österreichische Großmachtspolitik (1684-1745)*. 2. Auflage, Stuttgart 1997, s. 16-20, KLOPP, c. d., s. 399-400, PARVEV, c. d., s. 51, REDLICH, c. d., s. 290-294.

⁸⁰¹ REDLICH, c. d., s. 295.

⁸⁰² Jednalo se o tzv. „tureckou daň“, která byla schválena na 50 měsíců. ARETIN, *Das Alte Reich II.*, REDLICH, c. d., s. 295, WELLMANN, I., *Die Rückeroberung Budas*. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33, 2-4, 1987, s. 264.

armády.⁸⁰³ Bojů roku 1686 se vedle velkého počtu dobrovolníků z celé Evropy zúčastnili císařští, Sasové, Bavoři, Braniboři, kontingenty dalších říšských státek a měst, Uhři a dokonce Švédové. Celkem se mělo na obležení Budy podílet 74 000-77 000 mužů. Pomocné oddíly dorazily teprve v průběhu obléhání, proto byla na počátku armáda menší.⁸⁰⁴

Buda představovala klíč k ovládnutí dunajské linie a znovuzískání Uher. Bavorský kurfiřt se svými jednotkami táhl na levém břehu Dunaje k Pešti, kterou bez boje obsadil 17. června. Vévoda Karel pochodoval na pravém břehu řeky. Dne 19. června byl přes řeku vybudován pontonový most a armáda se spojila před Budou. Pevnost můžeme označit za středověké opevnění, které bylo na některých místech zesíleno.⁸⁰⁵ Kavalerie byla vysunuta ve směru na Stoličný Bělehrad, aby kryla obléhání před očekávaným příchodem osmanské armády. V Budě velel Abdurrahman Paša, zkušený velitel, který měl k dispozici přes 10 000 mužů.⁸⁰⁶

Obléhání probíhalo pečlivěji než před dvěma lety. Křesťanští vojevůdci se poučili z dřívějších chyb. Doufalo se v brzký pád města ještě před příchodem armády velkého vezíra. Osmané se udatně bránili. Podnikali často výpady a snažili se obláhatelům znepříjemnit život. Dne 22. července explodovala ve městě prachárna. Opevnění bylo poškozeno na východní, těžko přístupné straně. Z posádky mělo padnout přes 1000 mužů. Jako příčina výbuchu se udává sabotáž nebo exploze bomby vypálené z císařských pozic.⁸⁰⁷

Civilní obyvatelstvo se aktivně podílelo na obraně. Dokonce ženy a děti pomáhaly vylepšovat zdi. Osmané úspěšně pokládaly řadu min. Oproti tomu výpady byly krvavě odraženy. Všichni Osmané, kteří padli do křesťanských rukou, byli zmasakrováni. Mrtví byli staženi z kůže, ta byla vysušena a pak jich byly plné pytle posílány domů, kde sloužily jako obzvlášť cenné „mumie“ doktorům a lékárníkům v přípravě směsí. Vysušené lidské maso platilo za výborný lék, lidské lebky zase za trofeje.⁸⁰⁸ Dne 27. července a opět 3. srpna došlo k útokům proti městu. Ty přinesly vysoké ztráty a neuspokojivé výsledky.

⁸⁰³ Od léta 1685 byl císařovým zetěm. K sňatku HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 132-140.

⁸⁰⁴ K síle armády Srov. REDLICH, c. d., s. 299, WELLMANN, c. d., s. 265. Klopp uvádí jen 60 000 vojáků. KLOPP, c. d., s. 402.

⁸⁰⁵ K opevnění Budy WELLMANN, c. d., s. 259-260.

⁸⁰⁶ Redlich hovoří o 7000 obráncích. Klopp zmiňuje 10 000 mužů a Wellmann 12 000 mužů posádky. Srov. KLOPP, c. d., s. 402, REDLICH, c. d., s. 300, WELLMANN, c. d., s. 265.

⁸⁰⁷ Vlnas uvádí přes 1000 padlých, Redlich 1500. Wellmann píše o 4000 lidech, kam zřejmě započítal i obyvatele. Srov. REDLICH, c. d., s. 301, VLNAS, c. d., s. 80, WELLMANN, c. d., s. 268.

⁸⁰⁸ HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 153.

Do 12. srpna se k Budě přiblížil velký vezír Süleyman se zhruba 70 000 muži.⁸⁰⁹ Obléhatelé nyní museli zaměřit svoji pozornost proti nepřátelské armádě. Obklopili se vnějším obranným valem. Počet křesťanů se nesnižoval jen ztrátami a zraněními, ale také všudy přítomnými nemocemi. Velký vezír se neodvážil svést s nepřítelem bitvu. Snažil se do pevnosti dostat posily. To se mu nepodařilo, navíc utrpěl při těchto pokusech značné ztráty. Obléhatelé mezitím dosáhli řady úspěchů a podařilo se jim obsadit některé úseky opevnění.

Dne 2. září došlo v odpoledních hodinách ke generálnímu útoku. Po krvavých bojích město i pevnost padly. Také budínský paša zahynul. Obyvatelé se zúčastnili bojů a těžce za to zaplatili. Později byly nacházeny mrtvé ženy, které měly v ruce pistole a šavle. Útočníci jim strhali oblečení z těl a jejich těla propíchal partizánami. Děti ve věku 1-2 let byly naraženy nebo házeny o zeď, dokud nebyly mrtvé.⁸¹⁰ Podle dobového válečného zvyku připadlo dobyté město vojákům, kteří okamžitě začali s pleněním. Večer vypukl požár, který se podařilo uhasit teprve 4. září. Kdysi skvostné město téměř lehlo popelem. Z posádky a obyvatel padlo přes 3000 lidí, dalších 4000-7000 bylo zajato.⁸¹¹ Císařské stálo obležení 4500-5000 mrtvých a zraněných, Branibory 3138 a Bavorsy 3750.⁸¹²

Osmanská armáda se dala na rychlý ústup. Vévoda lotrinský se s armádou 6. září vydal na jih. Během podzimu kapitulovaly ještě některé menší pevnosti, jako Segedin, Simontornye, Pětikostelí a Siklós.⁸¹³ Pád Budy byl oslavován v celé západní Evropě podobně jako osvobození Vídně.⁸¹⁴

Během zimy probíhaly usilovné přípravy na nové tažení. Počítalo se se 60 000 muži v poli plus s Uhry a Chorvaty.⁸¹⁵ Velký vezír Süleyman se na počátku roku 1687 obrátil na prezidenta Dvorské válečné rady v dlouhém dopise. Nabízel mír, ale nebral v potaz změnu situace po pádu Budy. Sultán nechtěl uzavřít mír na základě územní držby.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ KLOPP, c. d., s. 402. Wellmann hovoří o 65 000 mužích z kterých byla sotva čtvrtina vybrannými jednotkami. WELLMANN, c. d., s. 269.

⁸¹⁰ HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 154.

⁸¹¹ REDLICH, c. d., s. 305, WELLMANN, c. d., s. 269.

⁸¹² REDLICH, c. d., s. 305.

⁸¹³ Tamtéž, c. d., s. 306-307, KLOPP, c. d., s. 406, VLNAS, c. d., s. 82.

⁸¹⁴ K tažení roku 1686 dále BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 127-130, EICKHOFF, c. d., s. 417, PARVEV, c. d., s. 52-53.

⁸¹⁵ REDLICH, c. d., s. 307.

⁸¹⁶ KLOPP, c. d., s. 407, PARVEV, c. d., s. 54-55, REDLICH, c. d., s. 307.

Na konci ledna 1687 padlo rozhodnutí, že hlavní armádu povede vévoda Karel. Bavorský kurfiřt měl obdržet samostatné velení a pouze pokud to bude vyžadovat situace, měl spolupracovat s Lotrinským. Armáda se shromáždila u Ostřihomi. Vévoda Karel táhl po pravém břehu Dunaje na Osijek. Menší sbor Maxe Emanuela mířil k Petrovaradinu. Princ Evžen pod velením Ludvíka Viléma Bádenského táhl s kurfiřtem. U Jageru utrpěla kavalerie ztráty při nájezdu Tatarů. Problém zásobování byl dalším důvodem pro spojení armád. Bavorský kurfiřt se poté i přes protesty Bádenského spojil s Karlem Lotrinským. Velký vezír zatím přitáhl k Osijeku a zaujal zde postavení v opevněném táboře.⁸¹⁷

Osmanská armáda měla mít zhruba 60 000 vojáků.⁸¹⁸ Zůstala v defenzívě, vědoma si svého výborného postavení. Spojená křesťanská armáda utrpěla značné ztráty a 20. července začal její ústup k Drávě. Velký vezír nyní vyrazil vpřed, vyslal lehkou jízdu, která téměř znemožnila zásobování křesťanů. Ti se začali stahovat ve směru k mostu přes Dunaj u Mohácse. Dne 11. srpna se spojená armáda rozložila u kopce Harsán podél silnice vedoucí z Mohácse k Siklósi nedaleko řeky Drávy. Následující den došlo k bitvě. Vévoda Karel nepovažoval terén za vhodný, aby na něm mohl rozvinout celou armádu. Levé křídlo tvořily jednotky bavorského kurfiřta a Ludvíka Viléma Bádenského. Pravé pak jednotky vévody lotrinského.

Vévoda Karel navrhl získat rozlehlou planinu Siklóse a nalákat na ni nepřítele. Když se jeho jednotky kryté po obou stranách lesem vydaly na pochod a oddíly Maxe Emanuela zůstaly prozatím stát, rozhodl se velký vezír zaútočit. Kombinovaný první útok se podařilo odrazit. Süleyman Paša se poté již druhého neodvážil a raději začal budovat polní opevnění. Poskytl tak dostatek času pravému křídlu protivníka, aby se vrátilo zpět. Společně pak křesťanští vojevůdci udeřili na nepřátelská opevnění. Ve tři odpoledne začala další fáze bitvy. Protivník byl na všech úsecích poražen a ve zmatku prchal. V bitvě se obzvlášť vyznamenal princ Evžen Savojský.

Spojencům padlo do rukou celé muslimské ležení s ohromnou kořistí. Získali 66 děl, 160 praporů a standart a jen kořist, která připadla Maxi Emanuelovi měla být údajně vyčíslena na 2 miliony dukátů.⁸¹⁹ Velký vezír měl v bitvě ztratit 10 000-

⁸¹⁷ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 135-136, KLOPP, c. d., s. 508, REDLICH, c. d., s. 308-309, VLNAS, c. d., s. 84.

⁸¹⁸ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 136, REDLICH, c. d., s. 309.

⁸¹⁹ KLOPP, c. d., s. 410.

11 000 mužů, křesťané 500-1000 vojáků.⁸²⁰ Za prchajícími byli vysláni generálové Gondola a Karel Pálffy, kteří vyčistili rozsáhlé území. Velký vezír byl již se zbytky armády za Drávou. Tak skončila bitva u Nagyarsány, kterou barokní autoři označovali za druhou bitvu u Moháče. Ten ležel 40 kilometrů dále na sever. Srpnový den 1687 v představě křesťanského Západu smyl pohanu ze srpna 1526.⁸²¹

Po bitvě byl s 10 000 muži vyslán generál Dünnewald do Slavonie. Během podzimu se mu podařilo získat řadu opevněných míst. Nejvýznamnější byl zisk Osijeku. Porážka u Nagyarsány měla zdrcující dopad na morálku Osmanů a důsledkem toho bylo obsazení celé střední Slavonie, kde obyvatelstvo holdovalo císaři. Linie řeky Drávy byla zabezpečena.⁸²²

Osmanskou armádu zachvátila vzpoura. Velký vezír uprchl do Istanbulu. Vzbouřenci žádali sesazení řady hodnostářů, velkého vezíra a nakonec i sultána Mehmeda IV. I hlavní město říše zachvátila vzpoura. Jak ulema, tak obyvatelé města se začali dožadovat sesazení sultána, který kvůli svým nekonečným lovům vše ostatní zanedbal. Mehmed po pokusu zabít své bratry nakonec ustoupil nátlaku a prohlásil: „Jelikož vidím, že na mou hlavu padl boží hněv vyvolaný hříchy všech muslimů, jděte a sdělte mému bratrovi, že na základě božího rozhodnutí tlumočeného ústy lidu je jmenován vládcem Osmanské říše.“⁸²³ Mehmed IV. byl sesazen 8. listopadu 1687 a odveden do Zlaté klece. Strávil tam posledních pět let svého života. Následníkem se stal jeho bratr Süleyman II (1687-1691). Vězněn byl třicet devět let.⁸²⁴

Karel Lotrinský po vítězství u Nagyarsány vedl jednotky na východ do Sedmihradska. S výjimkou několika pevností byly Uhry získány pro císaře. Max Emanuel opustil armádu a odjel do Vídně. Jeho jednotky dostaly zimní kvartýry ve Spiši a v Horních Uhrách. Vévoda Karel vstoupil v říjnu do Sedmihradska. Ať se uchýlil do Sibiu. Probíhající jednání obou stran skončila 27. října 1687 blajskou dohodou (podle města Blaj, Balászfalva). Kníže a země převzali část císařské armády k ubytování ve dvanácti jmenovaných městech a pevnostech. Zároveň se jim zavázali poskytnout zásoby a vyplatit císaři 700 000 guldenů. Na oplátku bylo knížeti a jeho

⁸²⁰ REDLICH, c. d., s. 312. Braubach hovoří o 8000 padlých Osmaneč, zisku 80 děl a 500-600 mrtvých křesťanech. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 137.

⁸²¹ K bitvě u Nagyarsány Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 136-137, HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 168, KLOPP, c. d., s. 409-410, PARVEV, c. d., s. 55, REDLICH, c. d., s. 310-312, VLNAS, c. d., s. 84.

⁸²² REDLICH, c. d., s. 312-313.

⁸²³ FREELY, c. d., s. 171.

⁸²⁴ Ke změně vlády Srov. FINKEL, c. d., s. 296-298, FREELY, c. d., s. 170-173, KLOPP, c. d., s. 415-416, PARVEV, c. d., s. 57, REDLICH, c. d., s. 313.

rodině zaručeno bezpečí, byla uznána čtyři náboženská vyznání a bylo zaručeno svobodné vyznání víry.⁸²⁵

Na počátku ledna 1688 sdělil císař sedmihradskému poselstvu, že ratifikace Hallerova diplomu, o níž se snažili, není vzhledem k politickým změnám možná. Hrabě Antonio Caraffa dorazil v únoru 1688 jako velitel Sedmihradska do Sibiu. Ihned začal podnikat kroky, které by definitivně zpřetrhaly vazby knížectví s Vysokou portou. Požadoval holdování králi a císaři, přijetí císařských jednotek do pěti dalších měst a bezprostřední podíl země na válce s Osmany. V Sibiu 9. května 1688 podepsali stavovští zplnomocněnci dokument, který Sedmihradsko navracel pod ochranu císaře Leopolda, dědičného krále uherského a jeho nástupců.⁸²⁶

Dne 7. září 1687 vydal císař manifest k utlačovaným národům Balkánu, aby povstaly a postavily se pod velení císařského generála Šerbanu Kantacuzena. Vzhledem k válečné situaci byl Šerban nucen se rozhodnout. To, že mohl zpřetrhat svazky s Osmanskou říší ani v nejmenším neznamenal, že se chtěl bezpodmínečně poddat císaři. K tomu se přidal i náboženský protiklad. Vedle jednání s císařem probíhala i tajná jednání s Ruskem. Až do Kantacuzenovi smrti v listopadu 1688 nebyla otázka Valašska a Moldavska uspokojivě vyřešena.⁸²⁷

V létě roku 1687 svolal císař do Vídně řadu významných uherských magnátů. Dne 13. srpna jim nastínil svoje návrhy na uspořádání Uher. Prvním a hlavním byla korunovace jeho syna Josefa jako dědičného krále Uher. Na 18. října byl svolán zemský sněm do Prešpurku. Císař s rodinou dorazil 30. října. Ještě před tím se sněm usnesl na deklaraci, kterou císaři předložil. Ten na ni 31. října odpověděl. Deklarace říkala, že stavy jsou připraveny prvorozeného mužského potomka císaře a krále Leopolda korunovat dědičným králem. Před svojí inaugurací má přísahat, že zachová práva a svobody Uher. V krátkosti sněm uzákonil dědičnost uherského trůnu v mužské linii habsburského rodu včetně jeho španělské větve. Byl zrušen proslulý 31. článek Zlaté buly Ondřeje II. od něho si odvozovaly stavy právo na odpor vůči

⁸²⁵ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 137-138, BRUNNER, c. d., s. 289, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 368, PARVEV, c. d., s. 56, REDLICH, c. d., s. 315. Smlouva přetištěna u Goosse. *Österreichische Staatsverträge, Vertrag, geschlossen zwischen dem kaiserlichen Bevollmächtigten Herzog Karl IV. von Lothringen und den siebenbürgischen Delegierten ddo. Blasendorf (Bálaszfalva) 1687, Okt. 27.*, s. 889-901.

⁸²⁶ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 368-369, PARVEV, c. d., s. 75, REDLICH, c. d., s. 315-316. Smlouva přetištěna u Goosse. *Österreichische Staatsverträge, Deklaration der siebenbürgischen Bevollmächtigten betreffend die Lossagung Siebenbürgens von der Schutzherrschaft der Türken und die Annahme der Schutzherrschaft Kaiser Leopolds I. ddo. Hermannstadt 1688, Mai 9*, s. 912-918.

⁸²⁷ Srov. BRUNNER, c. d., s. 290-296, REDLICH, c. d., s. 316.

panovníkovi. Katolická církev získala v zemi výsadní postavení. Korunovace arcivévody Josefa pak proběhla v Prešpurku 9. prosince 1687.⁸²⁸

V roce 1687 kapitulovala i těžce zkoušená posádka Jageru. Pevné Mukačevo, kde se stále bránila Helena Zrinská, Thökölyho manželka, rovněž kapitulovalo. Hraběnce a jejím dětem byly poskytnuty garance majetku. Helena byla i s dětmi odvezena do Vídně. O něco později byla hraběnka vyměněna za generála Heislera, kterého Thököly zajal.⁸²⁹

Cíl pro rok 1688 byl vcelku jasný, Bělehrad. Již 19. května se musel vzdát obléhaný Stoličný Bělehrad. Caraffa, Veterani a Piccolomini se svými jednotkami poté dobyli 18. června Lippu na řece Maroši. Získali i Lugos, ležící jižně od Lippy. Hlavní armáda se shromáždila u Osijeku. Podpořit ji měl sbor Ludvíka Viléma Bádenského, který měl táhnout podél jižního břehu Sávy k Bělehradu.⁸³⁰

Karel Lotrinský těžce onemocněl a císař svěřil vrchní velení Maxi Emanuelovi. K dispozici mu dal zkušené velitele. Do příchodu bavorského kurfiřta velel maršál Caprara, který s jednotkami v červenci začal pochod. Max Emanuel převzal velení na konci července. Zvolil jižní směr útoku a musel proto překročit řeku Sávu. Jeho armáda čítala 33 500 císařských, 7000 Bavorů a zhruba 5000 mužů říšských oddílů.⁸³¹ Armáda táhla k Zemunu. Velitelé se obávali provést přechod čelem k nepříteli, který byl na druhém břehu. Ve dnech 7. a 8. srpna armáda úspěšně překonala řeku. Seraskier se stáhl a v Bělehradu ponechal pouze několik tisícovek janičářů. Bělehrad byl nyní ze západu a severu obklíčen. Dolní předměstí se ocitlo v plamenech a Osmané přišli o část zásob.⁸³²

Město, které leží na soutoku řek Dunaje a Sávy bylo vedle Budy druhým klíčem k Uhrám. Pokud by se ho císařským podařilo získat, zabezpečili by si definitivně jejich držbu. Max Emanuel nechal hloubit zákopy a čekal na těžkou artilerii. Ta dorazila 25. srpna a okamžitě zahájila palbu. Obránci se statečně bránili a křesťané utrpěli nemalé ztráty. Mezi zraněnými byl i princ Evžen. Generální útok na město byl naplánován na 6. září ráno. Útoky směřovaly do průlomů. Osmané se zoufale bránili, ale nakonec se obléhatelé dostali do města. Zde narazili na další linii

⁸²⁸ KLOPP, c. d., s. 411-413, KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 25, PARVEV, c. d., s. 57, REDLICH, c. d., s. 419-423, VLNAS, c. d., s. 85.

⁸²⁹ KLOPP, c. d., s. 414-415.

⁸³⁰ REDLICH, c. d., s. 317.

⁸³¹ Tamtéž, s. 319. Hüttl hovoří jen o 33 500 mužích. HÜTTL, *Max Emanuel*, s. 183.

⁸³² BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 143, KLOPP, c. d., s. 419, REDLICH, c. d., s. 319-320, VLNAS, c. d., s. 86.

obranu a do boje musely být nasazeny i rezervy. Bavorský kurfiřt osobně s obnaženou šavlí vyjel do boje, aby povzbudil kolísající jednotky. Velitel pevnosti se vzdal. Obležení stálo křesťanskou armádu 4551 mužů, Osmané 7000 vojáků a 1000 zajatců.⁸³³ Dobyté město mělo být vyplněno a částečně zničeno. Maxi Emanuelovi vítězství v Uhrách přinesla osobní prestiž a slávu. Kvůli barvě své uniformy (kabátu) ho Osmané pojmenovali „modrým kurfiřtem“, tak zní správný překlad tureckého slova „Mavi Kral“, ne „modrý král“, jak se můžeme v některých pracích dočíst.⁸³⁴

Ludvík Vilém Bádenský se 7. srpna u Sisaku spojil s chorvatským bánem Erdödim. Přešel řeku Unu, porazil nepřítele a zmocnil se Kostajnici. V průběhu srpna obsadil ještě Brod. Z Bosny proti němu táhl s 15 000 muži místní paša. Bádenský markrabí, který měl zprávy jen o 7000 Osmanech se rozhodl k útoku. S 3000 jezdci stanul 5. září proti několikanásobné protivníkově převaze. Císařská kavalerie ustála útoky sipahiů a vrhla je zpět na janičáře, se kterými rozpoutala krvavý boj. Bosenský paša padl a řada mužů s ním. Statečnost a zarputilost císařských jim zajistila vítězství. V září markrabě ještě obsadil Zvornik na řece Drině. Tím jeho tažení skončilo.⁸³⁵

Do konce roku se vzdaly v uherském vnitrozemí osmanské pevnosti Szigetvár a Kaniža. Pád Bělehradu přispěl k vypuknutí nové války na západě. Ludvík XIV. s nevolí sledoval vzrůstající moc a prestiž císaře. Záminkou k válce byl spor o nástupnictví ve Falci. Ludvíkovi XIV. šlo o demonstraci síly. Ta měla odstrašit jeho protivníky a zajistit veškeré dosavadní anexe francouzské koruny na říšském území. Na podzim 1688 vpadla do Falce armáda generála Mélaca.⁸³⁶ Pád Bělehradu v roce 1688 představoval vrchol úspěchů ve válce s Osmanskou říší.

5.2. Boj na dvou frontách, neúspěchy bojů s Osmany (1689-1696)

Krátce po pádu Bělehradu dorazilo do tábora Maxe Emanuela před Bělehradem osmanské poselstvo vedené Sulfikarem Efendim a velkým dragomanem Alexandrem Mavrokordatem, které mělo oficiální úkol, oznámit císaři nástup

⁸³³ K obležení a dobytí Bělehradu Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 143-144, HÜTTTL, *Max Emanuel*, s. 183-186, KLOPP, c. d., s. 419-420, PARVEV, c. d., s. 75-76, REDLICH, c. d., s. 320-321, VLNAS, c. d., s. 86.

⁸³⁴ HÜTTTL, *Max Emanuel*, s. 187.

⁸³⁵ REDLICH, c. d., s. 321-322.

⁸³⁶ VLNAS, c. d., s. 92.

Süleymana II. na trůn a mělo plné moci k mírovým jednáním. Zmocněnci byli dopraveni do Dolních Rakous na zámek Pottendorf. Jednání s nimi začalo teprve v únoru 1689 ve Vídni. Císaře zastupovali při jednáních hrabě Kinský, Stratmann, Starhemberg a Caraffa. Za Benátky byl přítomen Cornaro, za Poláky Raczynski. Osmané požadovali zpět Sedmihradsko. Uherské pevnosti, které ještě drželi, jim měli zůstat a měl jim k nim být zajištěn přístup. Císařští požadovali vydání Thökölyho a držbu území, která získali. Poláci a Benátčané šli ve svých požadavcích ještě dále. Dohody nebylo dosaženo.⁸³⁷

Karel Lotrinský byl odvelen na západ a vrchním velitelem císařských sil ve válce s Osmany se stal Ludvík Vilém Bádenský. Ten měl mít k dispozici zhruba 24 000 vojáků. Dalších 6000 mužů bylo umístěno v Sedmihradsku.⁸³⁸ Bádenský markrabě měl zaujmout defenzivní postavení, zachytit se na řece Moravě a zabránit Osmanům v průniku do Uher. Vídeň mu ponechala k uvážení, zda v příhodný okamžik přejde do ofenzívy.

Tažení bylo zahájeno pozdě. Armáda se měla shromáždit v Bělehradě na počátku června. Když sem vrchní velitel dorazil, našel zde jen pár regimentů. Nedostávalo se peněz ani zásob, chyběl dostatek příprzeží. Kvůli povodním na řece Tise proběhlo shromáždění jednotek teprve v červenci. Ludvík Bádenský zahájil operace v půli července. Proti němu stál seraskier Redscheb Paša. Po zprávách o postupu velkého vezíra a sultána s dalším vojskem se markrabě rozhodl 13. srpna překročit řeku Moravu a táhnout k Niši. Nedostatek zásob ho ovšem přinutil, aby se stáhl. Dne 29. srpna se císařská pěchota nacházela na levém břehu řeky Moravy. Bádenský a Veterani zatím na pravém břehu s kavalerií udeřili na nepřátelskou jízdu u Grabovace a porazil ji.⁸³⁹

Druhý den ráno pak u Batočiny zahájil útok proti seraskierově armádě čítající asi 50 000 mužů.⁸⁴⁰ Osmané zaujali postavení mezi třemi lesy. Po urputném boji získali císařští první mýtinu. Seraskier zaujal silné postavení za jedním z přítoků řeky Moravy, kde se opevnil. Ludvík Vilém Bádenský se rozhodl pokračovat v bitvě. Jeho oddíly protivníka vytlačily a ten zahájil ústup ke svému táboru u Batočiny. Ani zde se neudržel. Markrabě z opatrnosti ustupujícího nepřítele nepronásledoval. Osmané

⁸³⁷ BRUNNER, c. d., s. 298-304, PARVEV, c. d., s. 85-87, KLOPP, c. d., s. 440-442, REDLICH, c. d., s. 435-437.

⁸³⁸ BRUNNER, c. d., s. 304, PARVEV, c. d., s. 87, REDLICH, c. d., s. 437.

⁸³⁹ REDLICH, c. d., s. 440-441.

⁸⁴⁰ Tamtéž, s. 441. Klopp uvádí, že Osmanů bylo asi 40 000, císařských 16 000. KLOPP, c. d., s. 450.

měli ztratit 3000 mužů a přes 100 děl.⁸⁴¹ Císařská armáda potřebovala odpočinek. Se 16 000 muži vytáhl Bádenský k Niši, kam dorazil 23. září. Redscheb Paša shromáždil poražené síly a zaujal postavení západně od města na horském hřebenu. Ludvík Vilém 24. září zahájil útok ze severní strany, kterou Osmané neobsadili. Seraskier musel obrátit celou armádu čelem vzad. Císařští jim zasadili těžkou porážku a zahnali je na útěk. Osmané měli ztratit 10 000 mužů, Bádenský jen 300 vojáků.⁸⁴²

Cesta k Sofii, kde stál sultán a velký vezír, byla otevřena. Ludvík Vilém se však rozhodl nepostupovat dále. Opuštění Dunaje a dlouhé zásobovací linie armády již v údolí řeky Moravy téměř znemožnily zásobování. Lákavou byla možnost využít povstání Albánců a Srbů. Vojevůdce však vzhledem k pokročilé roční době musel pomýšlet na odvedení armády do kraje, kde by byl dostatek zásob. To nebylo v hornatém Srbsku a Bosně, zvláště když byly obě země taženími značně zasaženy, možné. Jedinou alternativou bylo obsadit úrodné končiny na dolním toku Dunaje. Část armády byla odeslána pod Piccolominim na jih, aby využili povstání Srbů a Albánců. Se zbytkem, zhruba 7000 muži, vytáhl Bádenský po proudu Timoku (údolím této řeky) k Vidinu. Ten byl obsazen 14. října, 25. října pak padl i Feth-Islam (Kladova). Na konci měsíce stál připraven vstoupit do Valašska. Místní kníže se snažil za každou cenu tento úmysl císařským rozmluvit, neúspěšně. Po přechodu Dunaje vytáhl Ludvík Vilém na východ. Jižně s Dunajem sousedící valašské území bylo až do druhé poloviny 19. století stepí. Ta byla v létě opuštěná, v zimě okupována sedmihradskými pastevci a jejich stády. Velení převzal Heisler, bez dodávek byl však přinucen se i s armádou stáhnout do Sedmihradska.⁸⁴³

V srpnu 1689 zemřel Leopoldův nejvěrnější spojenec a strůjce Svaté ligy, papež Inocenc XI. Dožil se osvobození Uher z osmanského područí, na druhou stranu poslední dny jeho života byly vyplněny nepřátelstvím francouzského krále. Nový papež Alexandr VIII. se v tichosti zřekl pokračování v díle svého velkého předchůdce.⁸⁴⁴

Ludvík Vilém Bádenský se zasazoval o obranu linie Una-Sáva-Bělehrad-Oršova-Moldavsko. Vídeňský dvůr žil stále v iluzích. Věřilo se, že i s nedostatečným počtem vojáků nebude problém dosáhnout nových úspěchů. Tolikrát poražený

⁸⁴¹ KLOPP, c. d., s. 450, REDLICH, c. d., s. 441.

⁸⁴² REDLICH, c. d., s. 441-442.

⁸⁴³ BRUNNER, c. d., s. 309-313, REDLICH, c. d., s. 442-443.

⁸⁴⁴ KLOPP, c. d., s. 459-461.

protivník byl podceňován. Jedním z požadavků bylo i udržení Niše a Vidina. Bádenský byl i přes řadu protestů znovu jmenován vrchním velitelem v Uhrách. Do Bělehradu dorazil teprve 18. srpna. Mezitím byl velkým vezírem jmenován Mustafa Köprülü (1637-1691). V důsledku neúspěchu u Kačaniku 2. ledna 1690 vydaly císařské jednotky jižní Srbsko. Osmané zahájili rozsáhlou ofenzivu. Mustafa Köprülü s mohutnými silami pochodoval přes Plovdiv a Sofii k Niši, kam dorazil 15. srpna. Hrabě Guido Starhemberg velel místní posádce. Odmítl město vydat a velký vezír jej oblehl. Další osmanské oddíly s podporou dunajské flotily táhly proti Vidinu.⁸⁴⁵

Thököly byl pověřen se svými kuruci, Osmany, Valachy, Moldavci a Tatary vytáhnout do Sedmihradsko. Zde zemřel 15. dubna 1690 kníže Apafi. Císař se zdráhal uznat jeho nezletilého syna. Sultán kontroval a 8. června jmenoval Thökölyho knížetem Sedmihradsko. Ten shromáždil na 16 000 mužů, prošel průsmykem Železných vrat na jihozápadě Sedmihradsko a 21. srpna porazil císařské síly pod velením generála Heislera a Telekiho jihozápadně od Brašova (Braşov). Teleki padl, Heisler byl zajat. Celkově se zachránilo jen 1000 mužů. Thököly poté svolal stavy, které ho 22. září v Keresztény Sziget u Sibiu zvolily knížetem. Nabídl Leopoldovi I., že bude bojovat na straně Svaté ligy proti Osmanům, pokud ten uzná jeho knížecí titul a Benátky a Polsko poskytnou garance.

Ještě 27. srpna, v den, kdy markrabě dostal zprávu o porážce, nařídil se všemi dostupnými jednotkami vytáhnout do Sedmihradsko. Z Banátu byl vyslán oddíl srbské milice do Valašska, aby zabránil zde se shromažďujícím jednotkám valašského knížete vpadnout do Sedmihradsko. Na konci října nastoupil i Thököly ústup, aniž by se odvážil odporu. Východní křídlo císařského uskupení tak bylo zabezpečeno. Veterani se stal velitelem Sedmihradsko a úspěšně odrazil nájezdy protivníka v průběhu zimy.⁸⁴⁶

Velké problémy způsobil velký vezír. Vidin padl 29. srpna. Niš byla Guidem Starhembergem energicky bráněna tři týdny. Konečně 8. září kapituloval výměnou za volný odchod jednotek. S 2800 muži dorazil 22. září do Bělehradu. Bádenský byl zaměstnán v Sedmihradsku a Osmané se obrátili právě proti Bělehradu. Po cestě se mimo jiné zmocnili Kladovy, Oršovy a Smedereva. Prvního října dorazil Mustafa

⁸⁴⁵ BRUNNER, c. d., s. 314, KLOPP, c. d., s. 462 a s. 466, PARVEV, c. d., s. 94-96, REDLICH, c. d., s. 446-447.

⁸⁴⁶ BRUNNER, c. d., s. 315-317, KÖPECZI, *Staatsräson*, s. 26, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 369-370, KLOPP, c. d., s. 466-468 a s. 471-472, PARVEV, c. d., s. 96, REDLICH, c. d., s. 447-448.

Köprülü k Bělehradu. Zdejší posádka tvořilo 8000 mužů, ale pevnost se nenacházela v dobré stavu. Její velitel hrabě Aspremont nevěřil v obležení. Druhého října začalo obléhání. Osmané rychle postupovali. Dne 8. října zasáhla jedna bomba pevnost, vypukl požár a následně došlo k explozi tří skladů prachu. Mohutný výbuch těžce poškodil opevnění a domy ve městě. Mustafa Köprülü nařídil útok a většina posádky byla pobita. Aspremontovi se podařilo zachránit. Pád Bělehradu a hrozící ztráta Sedmihradska vyvolaly zděšení. Jednotky uvyklé snadným vítězstvím utrpěly během roku 1690 řadu porážek a mnoho mužů zahynulo. Úspěchy posledních let přišly vniveč.⁸⁴⁷ Aby nebylo špatných zpráv dost, zemřel již v dubnu 1690 vévoda Karel V. Lotrinský. Vojevůdce, který se zasloužil o znovuzískání Uher.

Pro válečné tažení roku 1691 byly konány významné odvody rekrutů. Smlouvami s Maxem Emanuelem a Fridrichem Vilémem si císař zajistil pomocné oddíly z těchto zemí. Od Rýna bylo staženo několik regimentů. Všechny tyto přípravy vedly k jedinému cíli, odčinění porážek z minulého roku. V Edirne zemřel 22. června 1691 sultán. Na trůn po něm nastoupil jeho mladší bratr jako Ahmed II. (1691-1695).⁸⁴⁸ Jednání, která byla vedena na jaře v Edirne, nevedla k úspěchu. Za novými mírovými snahami stály námořní mocnosti Nizozemí a Anglie.⁸⁴⁹

V červnu se shromáždili císařští s Bavorsy a Branibory u Budy, Osmané u Bělehradu. Vrchním velitelem byl opět jmenován Ludvík Vilém Bádenský. Křesťanská armáda vytáhla na konci června, Bádenský se k ní připojil v polovině července. Trasa pochodu vedla přes Osijek k Petrovaradinu. Osmané u Zemunu zaujali postavení zesílené šancemi. Přítomen byl i Thököly. Zprávy o síle obou armád se značně rozcházejí.⁸⁵⁰ Markrabě pomalu postupoval až k nepřátelskému ležení. Síla protivníka a jeho opevnění ho přiměla k ústupu. Snažil se velkého vezíra vylákat. U Szlankamen nedaleko ústí Tisy do Dunaje zaujal Bádenský 17. srpna obranné postavení. Mustafa Köprülü skutečně s armádou vyrazil za ustupujícími. V noci na 18. srpna obešla osmanská armáda velkým obloukem císařské a zaujala

⁸⁴⁷ KLOPP, c. d., s. 468-469, PARVEV, c. d., s. 96, REDLICH, c. d., s. 449-450.

⁸⁴⁸ FREELY, c. d., s. 174.

⁸⁴⁹ BRUNNER, c. d., s. 318, KLOPP, c. d., s. 476 a s. 479-480, REDLICH, c. d., s. 451.

⁸⁵⁰ Klopp uvádí, že celkově měl mít císař v Uhrách 73 000 mužů. Pro bitvu u Szlankamen odhaduje počet císařských na 60 000 vojáků. Proti tomu Osmané měli mít v bitvě 130 000 mužů. Počty jsou to značně přehnané. Nesmíme zapomínat, že císař byl zaneprázdněn válkou na západě. KLOPP, c. d., s. 477-478. S podobnými čísly operuje Parvev. Ten zmiňuje, že křesťané měli 45 000-73 000 vojáků a Osmané 120 000 mužů. PARVEV, c. d., s. 118. Pravděpodobně nejrealističtější čísla přináší Redlich, který hovoří o 33 000 císařských a 50 000-60 000 Osmanech v bitvě u Szlankamen. REDLICH, c. d., s. 451.

výborné postavení na výšině táhnoucí se podél jižního břehu Dunaje. Zesílena byla tato pozice opevněními. Pouze na pravém křídle nebyly zcela dokončeny.⁸⁵¹

Bádenský markrabě se rozhodl zaútočit. Stejně jako minulý rok u Niše chtěl protivníka obejít a současně ho zaměstnat silným útokem na jeho ležení. V neděli ráno 19. srpna začala bitva u Szlankamen. Levé křídlo maršála Dünewalda mělo za úkol porazit osmanskou jízdu a vrhnout ji zpět do tábora. Obtížný terén pochod zbrzdil. Samotná bitva se rozpoutala teprve ve tři odpoledne. Útok zahájilo pravé křídlo vedené Souchesem a Guidem Starhembergem proti opevněnému táboru. Jejich útoky byly odraženy. Osmané zatím vrhli jízdu pod Thökölyho velením proti císařské kavalerii stojící vedle ohroženého pravého křídla. Bádenský osobně velel v bitevní vřavě jízdě. Jen díky stažení braniborské kavalerie a pěchoty ze středu se podařilo s námahou zabránit prolomení formace.

Osmané měli vítězství na dosah. Navíc doba pokročila a blížil se večer. Ludvík Vilém spěchal k levému křídlu. Pěchotu ponechal vzadu a v čele jízdy udeřil do pravého boku sipahiů. Současně lehká kavalerie a husaři tvořící rezervu podnikli útok. Nechráněnou stranou pronikli do tábora a vpadli Osmanům do zad. Tento mohutný dvojitý útok bitvu rozhodl. Sipahiové prchli do ležení a celá císařská armáda mohla vyrazit vpřed. Protivník byl obklíčen. Sipahiům se podařilo prorazit z obklíčení. Janičáři se houževnatě bránili, ale nakonec byli přemoženi. V bitvě padl velký vezír, 18 pašů a na 20 000 Osmanů. Bádenského armáda ztratila 3000 vojáků, další čtyři tisícovky byly zraněny. Mezi padlými bylo i na 300 důstojníků. Celé ležení padlo do rukou křesťanům se 154 děly, 26 prapory a bohatou kořistí v podobě peněz, stanů, velbloudů, mul a volů.⁸⁵²

Vítězství bylo veliké. Krvavé ztráty a velká vedra v dunajských nížinách, která sebou přinesla nemoci, oslabila armádu natolik, že i přes zničení osmanského vojska nemohl být úspěch využit. Na obležení Bělehradu nebylo ani pomyšlení. Maršála Croye ponechal císařský vojevůdce s částí sil k ochraně a vyčištění Slavonie. Se zbytkem táhl k Velkému Varadínu. Veterani postupující ze Sedmihradska se zmocnil Lippy, Lugosu a Karansebesu. Bádenský dorazil k Velkému Varadínu 10. října. O dva dny později začalo obléhání. Neúspěchy a

⁸⁵¹ BROCK, L., *Die Brandenburger bei Szlankamen und im Türkenkriege 1691 bis 1697*. Rathenow 1891, s. 15-18, REDLICH, c. d., s. 451-452.

⁸⁵² K bitvě Srov. BROCK, c. d., s. 18-23, KLOPP, c. d., s. 477-479, PARVEV, c. d., s. 118-119, REDLICH, c. d., s. 452-454. Ludvík Vilém měl ten den získat přezdívku Türkenlouis, „Turecký Ludvík“. VLNAS, c. d., s. 110.

příchod zimy přinutil císařského velitele, aby 5. listopadu přešel k bloádě pevnosti. Část jednotek odešla do zimních kvartýrů, Ludvík Vilém odjel do Vídně. Osmané po nešťastné bitvě u Szlankamen roku 1691 již nic nepodnikli.⁸⁵³

Apafi, který zemřel v dubnu 1690, po sobě zanechal čtrnáctiletého syna. Po krátké epizodě s Thökölym sledovali rádci mladého Apafiho připojení země k habsburské monarchii. Snažili se získat od císaře listinu, která měla tvořit „ústavu“ sedmihradského knížectví, které mělo být od nynějška pod ochranou Habsburků při zachování starých práv a svobod. V září 1690 přijel do Vídně Mikuláš Bethlen, aby jednal s vídeňským dvorem. Listinu obdržel Bethlen již 16. října 1690 a 4. února 1691 byla stavy Sedmihradska přijata. Dokument ponechával otevřenou možnost, že až Apafi dosáhne věku dvaceti let, může být potvrzen knížetem.

Do Vídně bylo vypraveno další poselstvo, které obdrželo 4. prosince 1691 Leopoldinský diplom. S malými úpravami se jednalo o potvrzení listiny z 16. října 1690. Diplom, který se stal osnovou zemského práva následujícího období, zaručoval práva čtyř přijatých náboženství (luteránské, katolické, kalvínské a unitářské), jejich majetek atd., dále potom dosavadní jurisdikci a správu. Gubernátor a ostatní nejvyšší zemští úředníci měli být voleni stavy, ale potvrzováni císařem. Byla stanovena kontribuce země v době míru na 50 000 tolarů, v době války pak měla činit 400 000 guldenů. V řadě dalších listin, které Leopold I. vydal v průběhu roku 1693 došlo k dalším úpravám. Znovu byly potvrzeny náboženské svobody, ale také přesně určena práva katolíků. Potvrzení Apafiho nebylo schváleno. Zato dostalo Sedmihradsko nezávislou kancelář ve Vídni, která se roku 1695 změnila ve skutečnou a nezávislou sedmihradskou Dvorskou kancelář. Sídlem zemských správních úřadů byla ustanovena Alba Iulia. Apafi se 19. dubna 1697 zřekl svých práv na Sedmihradsko a na knížecí titul. Země byla nyní bezprostřední državou císaře.⁸⁵⁴

Tažení z roku 1691 zabezpečilo hranici na Dunaji a Sávě. Tím skončily na delší dobu nepřetržité úspěchy císařských zbraní. Jejich dozvukem byl zisk Velkého Varadína, který kapituloval 6. června 1692.⁸⁵⁵ Císař získal pomoc od Arnošta Augusta Hannoverského, Maxe Emanuela, Dánska, anglický král poslal oddíl Irů. Vybudovaná dunajská flotila se skládala z příliš velkých lodí nevhodných pro plavbu

⁸⁵³ BROCK, c. d., s. 23-24, REDLICH, c. d., s. 454-455.

⁸⁵⁴ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, KÖPECZI, s. 370-371, PARVEV, c. d., s. 119, REDLICH, c. d., s. 465-469.

⁸⁵⁵ KLOPP, c. d., s. 487, REDLICH, c. d., s. 455.

na řekách. Pomocné oddíly dorazily pozdě. Sám Ludvík Vilém Bádenský přijel k armádě, shromažďující se mezi Osijekem a Vukovarem, teprve 22. srpna. V táboře řádila epidemie horečky a úplavice. Do konce srpna onemocnělo 5000 mužů. Osmanská armáda shromážděná u Bělehradu trpěla podobnými těžkostmi. Ztráty z předešlého roku přiměly císařské ke snaze zakonzervovat armádu. Nedošlo k žádnému střetu s nepřítelem a v listopadu odešly jednotky do zimních kvartýrů.⁸⁵⁶

Námořní mocnosti se snažily zprostředkovat mír. Aktivním byl především anglický král Vilém III. Ten pověřil vyslance Anglie a Nizozemí ve Vídni lorda Pageta a Heemskercka, aby zahájili zprostředkování o míru. Na podzim oba odjeli do Bělehradu respektive do Edirne. Osmané však nebyli ochotni jednat. Naopak s vyslanci bylo zacházeno „hanebně“.⁸⁵⁷

Ludvík Vilém byl převelen na západní frontu. Jeho nástupcem v Uhrách se stal polní maršál vévoda Karel Evžen Croy. Převelení energického a uznávaného Bádenského se záhy projevilo. Armádě v Uhrách se navíc nedostávalo peněz a operace se kvůli tomu zpozdily. Croy dorazil k armádě stojící u Petrovaradína 23. července 1693. Císařské síly čítaly 28 000 mužů.⁸⁵⁸ V srpnu pak dorazily pomocné oddíly z Dánska, Bavorska, Lüneburgu a Braniborska.⁸⁵⁹ Nový velký vezír chtěl na radu Thökölyho vpadnout do Sedmihradska. Croy mezitím táhl k Bělehradu, který začal obléhat 3. srpna. Teprve na konci měsíce dorazila těžká artilerie.

Zdržení se projevilo jako rozhodující. Velký vezír po zprávě o obležení Bělehradu táhl městu s 50 000 muži na pomoc. Croy se před ústupem rozhodl pro útok. Ten proběhl v noci ze 7. na 8. září. Ten byl krvavě odražen a Maršál ztratil přes 1000 mužů. O dva dny později začal rychlý ústup k Petrovaradínu.⁸⁶⁰ Osmané se spokojili s osvobozením Bělehradu. Kupředu vyslali Tatary, kteří vyplenili území kolem Velkého Varadína a Debrecína. Jediným úspěchem tak byl zisk pevnosti Janö na řece Kriš severně od Aradu.⁸⁶¹

Pro rok 1694 byl do Uher povolán starý maršál hrabě Aeneas Caprara. Ten byl zastáncem úzkostlivého vedení války. Navíc onemocněl a k armádě dorazil až v srpnu. Ta se nacházela u Petrovaradína v polních opevněních, která nechal roku

⁸⁵⁶ K roku 1692 Srov. KLOPP, c. d., s. 487-488, PARVEV, c. d., s. 120, REDLICH, c. d., s. 456-457.

⁸⁵⁷ K pokusu o zprostředkování Srov. KLOPP, c. d., s. 489-491, REDLICH, c. d., s. 458.

⁸⁵⁸ REDLICH, c. d., s. 459.

⁸⁵⁹ Braniborský sbor byl složen ze 4800 pěšáků, 1200 jezdců a 8 děl. Velel mu generálporučík Brandt. BROCK, c. d., s. 26-27.

⁸⁶⁰ Brock uvádí, že obležení bylo zrušeno až 12. září. BROCK, c. d., s. 28.

⁸⁶¹ K tažení roku 1693 Srov. BROCK, c. d., s. 27-28, KLOPP, c. d., s. 493-494, PARVEV, c. d., s. 120-121, REDLICH, c. d., s. 459.

1692 vybudovat Bádenský, na pravém břehu Dunaje naproti pevnosti. Na konci srpna vytáhlo vojsko pod velkým vezírem v síle zhruba 50 000 mužů k Petrovaradinu. Caprara nechtěl riskovat bitvu a nechal se oblehnout. Před příchodem Braniborů a Veteraniho oddílů ze Sedmihradska se neodvážil vůbec ničeho a protivníkovy zákopy se dostaly na 50 kroků k císařským opevněním. Osmané navíc účinně podporovala flotila lodí na Dunaji. Dne 22. nebo 23. září začaly vytrvalé deště, bouřky a citelně se ochladilo. Obě armády trpěly nečasem, a když byly osmanské zákopy vyplaveny, rozhodl se velký vezír nastoupit na počátku října zpáteční pochod. Jediným úspěchem císařských zbraní se tak stal zisk dlouho blokové Gyuly (Giulaye) na konci prosince roku 1694.⁸⁶²

Sultán Ahmed II. zemřel 2. února 1695. Jeho nástupcem se stal Mustafa II. (1695-1703). Nový panovník se rozhodl zbavit vládu korupce a osobně vytáhnout do boje proti nevěřícím. Toužil po obnovení staré velikosti říše.⁸⁶³ Na konci června vyrazil Mustafa II. s armádou z Edirne. Císař potřeboval nutně spojence. Tím nejvýznamnějším se stal mladý saský kurfiřt Fridrich August. V Drážďanech došlo 23. dubna 1695 k uzavření smlouvy, ve které přislíbil kurfiřt, že postaví 8000 vojáků, kteří budou v červnu v Uhrách, zato mu bylo přislíbeno vrchní velení v Uhrách. Mimo to mu císař přislíbil 200 000 guldenů subsidií.⁸⁶⁴

Armáda se shromáždila teprve na konci srpna nedaleko Petrovaradína v síle 50 000 vojáků. Mladému pětadvacetiletému kurfiřtovi byl dán k ruce maršál Caprara. Jejich vztahy se však nevyvíjely dobře. Cílem tažení mělo být dobytí Temešváru. Ze Sedmihradska byl se svými oddíly povolán Veterani. Zatím však převzali iniciativu Osmané. U Pančovi překročili 25. srpna Dunaj a 7. září dobyli Lippu. Poté se stáhli k Temešváru. Veterani dorazil příliš pozdě, aby mohl společně se saským kurfiřtem nepřítele napadnout.

Nejednotnost císařského velení, se projevila když se hlavní armáda stáhla ve směru na Segedin a nezpravila Veteraniho. Ten ležel se svými oddíly u Lugosu. Sultán se rozhodl této skutečnosti využít. Dne 20. září se rozhořel boj mezi

⁸⁶² K tažení 1694 Srov. BROCK, c. d., s. 29, KLOPP, c. d., s. 497, PARVEV, c. d., s. 122, REDLICH, c. d., s. 459-460.

⁸⁶³ K jeho nástupu FREELY, c. d., s. 177-178.

⁸⁶⁴ KLOPP, c. d., s. 499, REDLICH, c. d., s. 461. Smlouva přetištěna ve *Feldzüge. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. Band II., Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699.* Hrsg. von ANGELI, M., Wien 1876, *Acten-Stücke Nr. 1., Recess zwischen dem Kaiser und dem Churfürsten von Sachsen wegen Ueberlassung von 8000 Mann Auxiliar-Truppen wider den Erbfeind in Hungarn. Laxenburg, 6. Mai 1695* s. 333-336.

Veteraniho sborem v síle 7000-8000 mužů a protivníkem, který měl pětinasobnou přesilu. Veterani byl smrtelně zraněn a padl do rukou Osmanů, kteří mu oddělili hlavu od trupu. Zahynulo přes 2000 císařských, zbytek pod velením generála Truchšesa se probilo do Sedmihradska. Porážka měla na křesťany deprimující účinek. Protivník se kromě toho zmocnil pevností Titel, Lugosu a Karansebesu. Sultán se spokojil s těmito úspěchy a triumfálně odtáhl do Istanbulu.⁸⁶⁵

Jasně se projevilo, že saský kurfiřt nebyl vojevůdcem. Císař nějakou dobu pomýšlel na změnu, dokonce na povolání Ludvíka Viléma Bádenského, ale nakonec vše zůstalo jako roku 1695. Kurfiřt se ve smlouvě z 19. března 1696 zavázal zvýšit svůj kontingent na 12 000 vojáků.⁸⁶⁶ Váhalo se mezi útokem proti Bělehradu nebo Temešváru. Nakonec padlo rozhodnutí ve prospěch obležení Temšváru, jehož dobytí se zdálo být jednodušší.

Hlavním důvodem pro pozdní zahájení tažení roku 1696 byla vedle nedostatku peněz dislokace jednotek v od sebe daleko roztroušených zimních kvartýrech. Saský kurfiřt dorazil k armádě již v půli června. Scházela těžká artilerie, což vedlo k dlouhé době nečinnosti. Vinu na tom neslo celé velení, nejen Fridrich August, ale také generálové. Teprve na počátku srpna byl Temešvár oblehnut. Již 5. srpna bylo obléhání zrušeno. Důvodem byly falešné zprávy o příchodu sultána. Ten se však s celou armádou skutečně brzy objevil u Pančovi. Císařská armáda vytáhla protivníkovi v ústřety. Nejednotnost ve válečné radě a nejistý vrchní velitel způsobili nakonec to, že se Osmanům podařilo křesťany obejít.

Obě armády proti sobě stanuly 26. srpna u Begy.⁸⁶⁷ Právě osmanské křídlo posílené hradbou z vozů stálo necelých 1000 kroků od levého císařského křídla. Císařští zaútočili na levém křídle posílení i částí jednotek z pravého křídla. Podařilo se jim dobýt vozovou hradbu, ale po těžkých bojích s protivníkovou jízdou musela být vyklizena. Sipahiové obklopili jízdní regimenty, kterým se nepodařilo udržet formace. Teprve navečer zasáhlo do bojů pravé křesťanské křídlo a zahnilo protivníka. Boje ukončila nastávající noc. Obě armády se od sebe odpoutaly a stáhly se. Bitva skončila nerozhodně, ale tažení bylo ztraceno.⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ K tažení 1695 Srov. BROCK, c. d., s. 29-30, KLOPP, c. d., s. 500, PARVEV, c. d., s. 123, REDLICH, c. d., s. 461-462.

⁸⁶⁶ Přetištěno ve *Feldzüge II., Acten-Stücke Nr. 16., Recess mit Chursachsen auf 4000 Mann zu Fuss. Wien, 19. März 1696*, s. 384-386.

⁸⁶⁷ Hovoří se o bitvě u Begy nebo také u Olascha (Olas) a Hettinu.

⁸⁶⁸ K tažení 1696 Srov. BECK, c. d., s. 31-32, KLOPP, c. d., s. 500-503, PARVEV, c. d., s. 124, REDLICH, c. d., s. 463-465. Důležitým pramenem je hlášení saského kurfiřta císaři z 1. října 1696.

5.3. Boje na vedlejších frontách

V Polsku po roce 1683 nabyl na významu boj opozice magnátů a krále. Obava z příliš silného a nezávislého krále vedla magnáty k tomu, že Janu III. do cesty kladli řadu překážek a brzdili jeho snahy o reformu. Také válečné štěstí se od stárnoucího panovníka odvrátilo, jak dokazovaly neúspěšné kampaně v Moldavsku v letech 1686, 1687 a 1691 a marmá snaha získat zpět Kamienec.⁸⁶⁹

Svatá liga potřebovala další spojence. Již od roku 1684 byla snaha zapojit do bojů s Osmany Rusko. To nakonec po delších jednáních přistoupilo k alianci v roce 1686. Hlavní ústupky museli učinit Poláci. Andrušovským mírem odstoupený Kyjev definitivně připadl Rusku. Carevna Sofie se zato zavázala, že vyhlásí válku Osmanské říši a zahájí útok na sultánova vazala, krymského chána. To byla cena za získání ukrajinského města. Tažení, která proběhla v letech 1687 a 1689 proti Krymu však skončila fiaskem. Obtížný terén a špatná ruská armáda byly hlavními příčinami.⁸⁷⁰

Až do roku 1695 pak Rusko nic nepodniklo. Teprve na jaře onoho roku vytáhl mladý car Petr I. s armádou proti Azovu. Jeho cílem bylo získat přístup do Černého moře a neutralizovat hrozbu krymských Tatarů. Téměř čtyřměsíční obléhání pevnosti, od června do září 1695, skončilo bezvýsledně. Rusové neměli loďstvo, které by zabránilo Osmanům zásobovat a podporovat Azov z moře. Scházeli jim také zkušenosti dělostřelci a minéři.

Již v prosinci začalo 26 000 lidí stavět poblíž Voroněže a na dalších místech na Donu 1300 lodí pro přepravu vojska, 100 vorů a 30 námořních galér. V květnu 1696 bylo ruské vojsko znovu u Azova. Tentokrát čítala armáda 70 000 vojáků. Osmanské lodě byly odraženy a Azov se v červenci vzdal. Osmanům bylo povoleno odejít z města se vším, co sebou mohli vzít. Dobytí Azova bylo prvním velkým úspěchem Ruska v bojích s Osmany i prvním velkým úspěchem mladého cara.⁸⁷¹

V něm svalil vinu na generály a mužstvo a snažil se tak zbavit svého dílu zodpovědnosti. *Bericht des Kurfürsten Friedrich August von Sachsen an Kaiser Leopold I., über den Feldzug des Jahres 1696 gegen die Türken*. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen XII. Hrsg. von ARNETH, A., Wien, s. 223-233.

⁸⁶⁹ K Polsku po roce 1683 Srov. BATAGLIA, c. d., s. 210-304, WÓJCIK, Z., *Politiker und Feldherr*, s. 170-172.

⁸⁷⁰ Pro tato tažení Srov. MASSIE, R. K., *Petr Veliký, život a svět*. Praha 2006, s. 88-93, ŠVANKMAJER, M., *Petr I.: Zrození impéria*. Praha 1999, s. 38-40.

⁸⁷¹ MASSIE, c. d., s. 137-148, ŠVANKMAJER, c. d., s. 47-51.

Posledním z významných spojenců císaře ve Svaté lize byly Benátky. Ty se zaměřily na boje ve Středozeří a na Peloponésu. Nové výboje byly spojeny se jménem Francesca Morosiniho. V průběhu let se mu podařilo pro republiku získat řadu vítězství. Téměř celý Peloponés a Korintský záliv padly do rukou Benátek. Následovala ofenzíva v Atice. Na začátku podzimu 1687 Königsmarck přistál v Peiraeu, odrazil osmanskou armádu a 25. září byly obsazeny Atény. V roce 1688 byl Morosini zvolen dóžetem, ale vrchní velení nesložil. Boje poté pokračovaly se střídavými úspěchy. Republika sv. Marka rozšířila zisky v jižní Dalmácii a Albánii. Dne 4. ledna 1694 pak před Naupliem zemřel Morosini. Jeho smrt můžeme označit za konec jedné epochy.⁸⁷²

5.4. Od Zenty ke Karlovicím (1697-1699)

Neúspěchy posledních let ve válce s Osmany vedly k otázce, co dále? Sultán nebyl míru nakloněn a císař zase nebyl připraven poskytnout větší ústupky. Bylo jasné, že Vysoká porta ustoupí pouze tehdy, pokud utrpí její vojska rozhodující porážku. Při stávajících poměrech v Uhrách nebylo něco takového myslitelné. Rok 1697 přinesl vytoužený obrat. V roce 1696 zemřel dlouholetý spojenec Leopolda I. polský král Jan III. O nástupnictví se okamžitě rozhořely skryté boje a intriky zainteresovaných stran. Saský kurfiřt, neúspěšný vrchní velitel v Uhrách, pomýšlel na polskou korunu. Císař měl tři důvody, proč ho podpořit. Kurfiřt konvertoval na katolickou víru. Pokud by navíc volbu vyhrál, nehrozilo by Habsburkům nebezpečí z Polska, jako by tomu bylo v případě volby francouzského kandidáta. Třetím významným důvodem byla skutečnost, že by se tím uvolnilo vrchní velení v Uhrách. Po zákulisních bojích byl nakonec Fridrich August zvolen jako císařský kandidát polským králem.⁸⁷³

Tažení roku 1697 začalo tedy novou volbou vrchního velitele. Tím se stal princ Evžen Savojský. Rozhodující podporu obdržel od prezidenta Dvorské válečné rady Starhemberga a Kinského. Potvrzen ve funkci byl 5. července. Situace byla složitá. Hlavní armáda se měla shromáždit na pravém dunajském břehu jihovýchodně od Mohácse. Přidat se k ní měl velitel Sedmihradska hrabě Rabutin se svými vojáky a sbor hraběte Františka Karla Auersperga. Ten velel na chorvatské hranici a 9.

⁸⁷² K benátským tažením Srov. EICKHOFF, c. d., s. 426-432, KRETSCHMAYR, *Der Niedergang*, s. 343-354.

⁸⁷³ K polské volbě BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 245, REDLICH, c. d., 471-742.

června zahájil obležení Bihaće. Tím by císařští získali opěrný bod v Bosně. Bohužel se celé tažení pozdrželo a Osmané stihli posádku posílit. Obléhání trvalo měsíc a 7. července se musel Auersperg stáhnout. Jeho sbor se tak k hlavní armádě připojil až v polovině srpna.⁸⁷⁴

Mezitím vyvstaly další problémy. V okolí Tokaje v Horních Uhrách vypuklo na konci června povstání. Slabé místní posádky byly rozdrčeny a povstalci požadovali, aby se do čela hnutí postavil František II. Rákóczi. Ten však odmítl. Jednou z příčin povstání byly obtížné podmínky, které v zemi již řadu let panovaly v důsledku neutuchajících válek. Proti povstalcům byly okamžitě poslány silné oddíly císařských a Braniborů, kteří táhli k hlavní armádě. Do konce července bylo hlavní nebezpečí zažehnáno.⁸⁷⁵

Princ Evžen dorazil k armádě 12. července. Vojáci mu dali přezdívku malý kapucín podle toho, že byl zahalen do prostého hnědého pláště když dorazil k vojsku. K ruce mu byli přiděleni maršál Commercy a velitelé pěchoty hrabě Sigbert Heister a hrabě Guido Starhemberg. Jednalo se o zkušené velitele. Zatím se shromáždilo pouze 30 000 mužů. Podmínky v táboře byly neuspokojivé. Nedostávalo se peněz, vázlo zásobování. Vrchní velitel se vrhl do práce, začal se starat o zásobování a budovat životně důležité magazíny. Ty se měly táhnout proti proudu Tisy až k Segedínu. Zásobování zajišťovala dunajská flotila. Savojský se také snažil co nejrychleji spojit roztroušené oddíly. Nepříteli chtěl čelit koncentrovanou silou. Armáda vytáhla k Petrovaradínu a 5. srpna rozbila ležení vlevo od Dunaje u Kovilu (Kobila).⁸⁷⁶

Osmanskou armádu v síle 80 000-100 000 mužů vedl opět sultán Mustafa II. Zvolna postupova z Edirne přes Sofii k Bělehradu. Dne 19. srpna překročil sultán s hlavní armádou Dunaj u Pančovi. Současně vyslal dunajskou flotilu a silné uskupení k Szlankameni, aby zaměstnaly protivníkovu armádu a zabránily jí v přechodu Tisy. Mustafa II. by tak mohl nerušeně udeřit do jihovýchodních Uher a Sedmihradska.⁸⁷⁷

Princ Evžen proto ponechal u Titelu menší uskupení a se zbytkem armády vyrazil 22. srpna na sever. Přechodem Tisy u Segedína nebo Zenty chtěl nepřítele

⁸⁷⁴ Nejpodrobněji k obležení Bihaće *Feldzüge II.*, s. 73-92. Dále BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 253, REDLICH, c. d., s. 473

⁸⁷⁵ K povstání Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 254, *Feldzüge II.*, s. 93-99, REDLICH, c. d., s. 473.

⁸⁷⁶ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 250-255, *Feldzüge II.*, s. 103-113, KLOPP, c. d., s. 508, REDLICH, c. d., s. 474, VLNAS, c. d., s. 111.

⁸⁷⁷ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 255-256, *Feldzüge II.*, s. 113-115, KLOPP, c. d., s. 509, REDLICH, c. d., s. 474, VLNAS, c. d., s. 111.

předejít a pokud možno se konečně spojit s posilami. O čtyři dny později se spojil poblíž Zenty s Vaudémontovou jízdou a braniborskými silami. Osmanská armáda mezitím vytáhla proti pevnosti Titel a 28. srpna vrhla zde stojící císařské uskupení zpět. Jediným povzbuzením bylo, že 1. září konečně dorazil Rabutin. Princ Evžen měl nyní armádu v síle 50 000 mužů. S ní se vydal k Dunaji, aby se postavil mezi Petrovaradín a nepřítele. Od 2. do 6. září císařská armáda v náročných pochodech dosáhla řeky. Nížiny mezi Dunajem a Tisou pokrývaly bažiny a jezírka. Osmané zatím začali pochod k Segedinu, aby zde přešli Tisu a vpadli do Uher. Císařský vrchní velitel nastoupil 9. září znovu pochod. Jeho cílem bylo zamezit sultánovi v přechodu Tisy. Den nato se dozvěděl, že nepřítel již koná přípravy k překročení řeky u Zenty.⁸⁷⁸

Dne 11. září se pak princ savojský přiblížil téměř na dohled Zenty. Kupředu vyslal oddíly lehké jízdy a husary. Ti se střetli s předsunutými jednotkami protivníka a podařilo se jim zajmout velitele jednoho z průzkumných oddílů. Princ Evžen osobně zajatce vyslechl. Dozvěděl se tak důležité informace o záměrech protivníka. Sultán chtěl původně udeřit proti Segedinu. Rychle se přibližující císařská armáda změnila jeho úmysly. Mustafa II. se rozhodl přejít u Zenty Tisu a obrátit se do Horních Uher a Sedmihradska. V noci z 10. na 11. září přešel sultán s několika tisícovkami jezdců, artilerií a bagáží řeku přes vybudovaný pontonový most. Další zprávy tyto výpovědi potvrdily. Většina osmanské kavalerie se 11. září nacházela již na druhém břehu řeky. Most byl chráněn opevněným předmostím.

Na rozlehlé pláni kolem Zenty stály zhruba 2000 kroků jižně od obce ruiny Osmany vypáleného císařského skladiště. Na témže místě byl postaven pontonový most podle návrhů francouzských inženýrů, který sestával ze 60 loděk. Na vypálené skladiště navazovala silná vnitřní obranná opevnění po obou stranách mostu s hlubokými zákopy. Z vnějšku bylo opevnění částečně posíleno vozovou hradbou, místy jím pak byly posíleny i vnitřní části opevnění. Dokola probíhalo vnější polokruhové opevnění o poloměru 1000 kroků sestávající z navršených šancí vybavených rondely a volnými prostory k výpadům. Konce opevnění přiléhaly k Tise. Vnější opevnění ovšem nebylo dokončeno a na jihozápad čněla zhruba 700 kroků široká mezera. Tisa byla v těchto místech 350 kroků široká. Břeh byl strmý,

⁸⁷⁸ K událostem do bitvy u Zenty Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 256-258, BROCK, c. d., s. 32-33, *Feldzüge II.*, s. 115-145, KLOPP, c. d., s. 509-510, REDLICH, c. d., s. 474-475, VLNAS, c. d., s. 111-112.

často spadal do řeky téměř kolmo. Podél místa následujících bojů byla jeho výše 4-5 metrů. Na druhém břehu u vypálené vesnice Zenty bylo vidět osmanské stany. Uvnitř opevnění se nacházela většina protivníkovy pěchoty, část kavalerie a řada děl.⁸⁷⁹

Princ Evžen rozeznal výhody, které se mu zde nabízely. Protivníková armáda byla zaměstnána přechodem řeky, část se již nacházela na druhém břehu. Okolnosti byly víc než dobré. Bylo však třeba jich okamžitě využít. Času nezbývalo mnoho. Bylo již pozdní odpoledne a do setmění chybělo jen pár hodin. Pokud by se protivník do té doby ubránil, mohl by v průběhu noci přechod řeky dokončit, strhnout most a nerušeně táhnout na sever nebo východ. Armáda byla po desetihodinovém pochodu. Přesto ji princ Evžen z chodu sešikoval a vedl na nepřítele.

Na pravém jižním křídle, které se opíralo o Tisu, velel Siegbert Heister. K dispozici měl 14 batalionů pěchoty a 53 švadron (eskadron) jízdy. Ve středu bojoval lotrinský princ Commercy společně se sedmihradským komandantem hrabětem Rabutinem. Zde bylo shromážděno 21 batalionů pěchoty. Levé, daleko rozvinuté křídlo v síle 16 batalionů a 59 švadron vedl Guido Starhemberg. Princ Evžen osobně s několika dragounskými regimenty zahnal osmanskou jízdu za šance. Poté nařídil útok. Armáda byla zformována v půlkruhu, takže jeho konce se opíraly o břehy Tisy. Velký vezír podnikl pouze slabé pokusy zabránit rozvinutí císařských. Obě strany zahájily palbu z děl.

Teprve když levé křídlo zaujalo svoje postavení, přešel protivník do protiútoků. Krytá vysokým břehem se osmanská kavalerie pokusila zabránit pohybu císařských jednotek. Zesílená kanonáda ji vrhla zpět proti mostu. Císařští dělostřelci nyní z obou křídel zasypávaly most kulemi. Bezradnost a zmatek mezi nepřátelskými jednotkami vzrůstal každou minutu. Sipahiové, kteří již překročili řeku se opěšálí vrátili přes most do opevnění. Thököly navrhoval sultánovi, aby nechal most strhnout a jednotky tak přinutil k zoufalému boji. Mustafa II. odmítl. Velký vezír, který chtěl raději slavně padnout než být popraven za porážku, činil co se dalo, aby jednotky povzbudil.

Neúspěšný útok sipahiů na císařské levé křídlo odkryl slabinu v osmanském postavení. Ukázalo se, že se mezi vysokým břehem a ustoupivší vodou táhlo předpolí (mělčina) široké 40-50 kroků. Odtud se dalo obejít protivníkovu opevnění, vpadnout mu do zad a dostat se až k mostu. Pravé křídlo a střed útočily proti opevněním. Princ

⁸⁷⁹ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 258-259, *Feldzüge II.*, s. 145-147, REDLICH, c. d., s. 475, VLNAS, c. d., s. 112.

savojský zatím nařídil levému křídlu, aby udeřilo do pravého boku Osmanů. Velký vezír upozoroval nebezpečí a na ohrožené pravé křídlo vrhl pěchotu a děla. I přes vražednou palbu kartáčů a pěchotních zbraní pronikli císařští do opevnění a stáli nyní v zádech nepřítele.

Jednotky středu a pravého křídla zdolali osmanské opevnění a rozhořel se krvavý boj muže proti muži. Po úspěchu levého křídla odpor polevil. Jízda, která nemohla přes opevnění, sesedla a útočila pěšky. Na mnoha místech padlo tolik muslimů, že zcela zaplnili zákop a podařilo se tudy převést i koně. Osmané se pokoušeli probíjet se k mostu, ale ústupovou cestu jim odřízlo levé císařské křídlo. Křesťané nikoho nešetřili. Rozpoutala se krvavá seč, která se na mnoha místech změnila v masakr. Osmané, obklíčení ze všech stran, bojovali bez naděje o holý život. Dokonce ani pašové a vyšší důstojníci se nebrali jako zajatci. Přitom se za ně dalo získat značné výkupné.

Odříznutí od mostu se Osmané vrhli k řece nebo sem byli zatlačeni. Co následovalo již nemělo nic společného s bojem, který se změnil v bezuzdné vraždění. Teprve soumrak přinesl konec. V bitvě padlo na 20 000 Osmanů. Dalších 10 000 mrtvých skončilo v Tise. Sotva dvě tisícovky jich unikly na druhý břeh. Sultán prchal k Temešváru společně s jízdou. Celé turecké ležení tak padlo do rukou vítězům. Nepřítel byl zničen. Bitva u Zenty se stala jednou z nejvýznamnějších bitev historie rakouské armády.

Teprve následujícího dne byly jednotky opět uspořádány. Princ Evžen nechal z každého regimentu vyslat oddíl do nepřátelského tábora, aby tak vojáci získali kořist. Ztráty křesťanské armády činily pouze 28 důstojníků a 401 mužů, kteří padli. Zraněno bylo 133 důstojníků a 1465 mužů. Ráno 12. září vyrazili za prchajícími Osmany husaři, kterým se podařilo získat další kořist.⁸⁸⁰

Hned 12. září ráno vyslal vrchní velitel do Vídně se zprávami prince Vaudémonta. Dejme nyní prostor samotnému princovi Evženovi a jeho hlášení o vítězství. *„Dne 11. (září) ... jsem vytáhl před východem slunce ... Kolem deváté ráno dorazila řada posílů ... s hlášením, že u Zenty narazili na nepřátelské hlídky ... Proto jsem ihned vyslal husary ... nato zajali pašu. ... Ten nyní konečně potvrdil, že sultán ... se zastavil u Zenty a nechal zde postavit most přes Tisu ... Sultán ... již s několika tisíci jezdci Tisu přešel a začal těžkou artilerii a velká zavazadla minulou noc ...*

⁸⁸⁰ K bitvě u Zenty Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 259-260, BROCK, c. d., s. 34-36, *Feldzüge II.*, s. 148-157, KLOPP, c. d., s. 510-511, REDLICH, c. d., s. 475-476, VLNAS, c. d., s. 112-114.

přepравovat na druhý břeh ... Já jsem s kavalerií a nějakou artilerií vytáhl napřed ... Očekával jsem (příchod) pěchoty a následně postavil armádu k bitvě ... Nezbyvalo více než zhruba čtyři a půl hodiny do setmění ... Voják byl natolik rozlícen, že téměř nebral zajatce ... Teprve postupně byli (zajatci) vytahováni mezi pobitými ... Je proto o to více uvěřitelné, ... že se na druhou stranu nedostalo přes 2000 (mužů). Tato vítězná akce skončila s příchodem noci a zdálo se, že i slunce prodlévá, aby mohlo svým jasným okem nerušeně popatřit na dokonalý triumf přeslavných zbraní Vašeho císařského Veličenstva. ... Ve zbytku nepochybuji, že zbytek nepřátelské armády se během několika dní zcela rozpadne.“⁸⁸¹

Princ savojský toužil rozšířit úspěchy a přimět Vysokou portu k jednáním. Jakkoli však bylo vítězství skvělé, ihned po něm se opět projevila tvrdá realita. Nedostatek peněz a zásob, přepravní potíže. Hrabě Rabutin byl proto odeslán zpět do Sedmihradska. Zbytek armády stáhl Evžen zpět na sever a v průběhu října a listopadu byly jednotkám přiděleny zimní kvartýry. Císařský velitel však toužil ještě něco podniknout. Nemohlo se jednat o nic velkého, spíše jen o smělý průnik na nepřátelské území, který by ještě umocnil strach z císařských zbraní.⁸⁸²

Po schválení plánu ve Vídni svolal princ Evžen na 4. října válečnou poradu a přdestřel jí svůj návrh vpadnout do Bosny. Shromáždění souhlasili. Dne 5. října tak císařský vojevůdce vytáhl se zhruba 7000 muži. Sultán již se zbytkem armády opustil Bělehrad a v Bosně se nacházelo jen pár opevněných míst s nedostatečnými posádkami a několika roztroušenými jednotkami. Pochod směřoval k Osijeku a do Brodu u Sávy, 13. října začal vpád do Bosny. Jednotky pochodovaly údolím řeky Bosny k Sarajevu. Po deseti dnech, 23. října, bylo Sarajevo na dohled. Osmané město opustili a křesťanští obyvatelé dorazili do ležení a prosili, aby směli s císařskou armádou odejít, což se také stalo. Ve městě vypukl požár a 24. října lehlo popelem. Akce splnila svůj cíl. Zasela strach a paniku hluboko na protivníkově území. Byl čas nastoupit zpáteční pochod. Počasí se radikálně zhoršilo. Celé dny pršelo, sněžilo a dokonce padaly kroupy. Do Brodu dorazil sbor 5. listopadu.⁸⁸³

Současně s tažením do Bosny a k jeho podpoře podnikl ze Sedmihradska Rabutin nájezd proti Uj-Palance a Pančově nacházející se na levém břehu Dunaje

⁸⁸¹ *Feldzüge II., Supplement-Heft Nr 23., Bericht an den Kaiser über die Operationen vom 9.-15. September. – Relation über die Schlacht bei Zenta. – Feldlager zwischen Zenta und Klein-Kanisza, 15. September 1697, s. 52-60.*

⁸⁸² BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 261-262, *Feldzüge II.*, s. 160-174, REDLICH, c. d., s. 476.

⁸⁸³ K bosenskému tažení Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 262-264, *Feldzüge II.*, s. 177-197, REDLICH, c. d., s. 476-477, VLNAS, c. d., s. 114.

pod Bělehradem. První místo bylo dobyto, druhé pak Osmané opustili. Následovalo jejich systematické zničení. Tím tažení skončilo.⁸⁸⁴ Slavnostní vstup prince Evžena do Vídně proběhl 17. listopadu. Vívaly ho jásající davy obyvatel. Císaři pak vítězný vojevůdce předal říšskou pečeť, kterou nosil velký vezír na krku.⁸⁸⁵ Na západě byl zatím uzavřen mír v Rijswijku.

Již 2. prosince 1697 předložil princ savojský návrh tažení pro rok 1698. Vyčerpanost habsburské monarchie ovšem neumožnila uskutečnit navrhnuté plány. Po zdrcující porážce se Osmané pro rok 1698 zmohli pouze na zaujmutí obrany u Bělehradu. Křesťanská armáda se shromáždila nedaleko Mohácse teprve na konci července. Nedostatečné doplnění regimentů však neumožnilo oblehnout Bělehradu. Mezitím také začala mírová jednání. Přesto byl princ Evžen nucen ještě jednou vytáhnout do pole. Cílem tažení byl zvolen Temešvár. Sem dorazil vojevůdce 19. září. V polovině října následoval přechod armády zpět za řeku Tisu. Tehdy také dorazily zprávy, že bylo uzavřeno příměří.⁸⁸⁶

Císař a námořní mocnosti byly vyděšeny náhlým onemocněním španělského krále Karla II. v únoru 1698. Španělská otázka začala nabývat na akutnosti. Osmané byli těžce otřeseni porážkou u Zenty. Navíc měl císař po míru na západě volné ruce. Benátky se rozhodly pokračovat ve válce, stejně tak Polsko a Rusko. Od ledna 1698 probíhala jednání námořních mocností jako zprostředkovatelů s Vysokou portou. Těžkosti však nezpůsobily jen místy přehnané požadavky sultána, ale také spojenců císaře. Polsko chtělo získat bezpodmínečně odstoupení Kamience, car Petr I. zase požadoval Kerč bez níž byla nová ruská flotila uvězněna v Azovském moři. Car se vypravil na jaře 1698 do Evropy a 26. června dorazil do Vídně. Jeho hlavním záměrem bylo připomenout ostatním členům Svaté ligy jejich spojenecké závazky a přimět je, aby spolu s Ruskem zaútočili a vytlačili Osmany z Evropy. V zastoupení vídeňského dvora s carem jednali hrabě Tomáš Černín a hrabě František Kinský. Ti se ho snažili pokud možno co nejdéle odvádět od záměru setkat se s Leopoldem I. Když konečně ke schůzce došlo, bylo jasné, že koalice se rozpadá.⁸⁸⁷

Po delších jednáních bylo dohodnuto, že místem zasedání kongresu se stanou Karlovice (Sremski Karlovci, Karlovac) u Petrovaradína. Císařskými zástupci byli

⁸⁸⁴ K těmto akcím Srov. BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 264-265, *Feldzüge II.*, s. 197-202, REDLICH, c. d., s. 477.

⁸⁸⁵ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 265, REDLICH, c. d., s. 477.

⁸⁸⁶ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 267-268, *Feldzüge II.*, s. 269-289.

⁸⁸⁷ MASSIE, c. d., s. 212-219, KLOPP, c. d., s. 515-518, REDLICH, c. d., s. 478-479, ŠVANKMAJER, c. d., s. 51 a s. 64-65.

jmenování hrabě Wolfgang Öttingen (1629-1708) a generální strážmistr hrabě Leopold Šlik. Za osmanskou stranu byli pověřeni jednáními pozdější velký vezír Rami a velký dragoman Porty Alexandr Mavrokordato. Jednání s Vysokou Portou vedli dále za Polsko hrabě Stanislav Malachowski, Rusko bylo zastupované Prokofijem Bogdanovičem Voznicynem a Benátky reprezentovali Carlo Ruzzini (1653-1735) a Giovanni Battista Nikolosi. Prostředníky byli pověřenci námořních mocností. Za Anglii lord William Paget baron z Beaudésert a za Nizozemí Jacob hrabě Collier (někdy uváděn Colyer).⁸⁸⁸

Karlovice byly nevýznamnou vesnicí málo vhodnou přijmout tak početné a vznešené hosty. Účastníci kongresu, který začal 13. listopadu 1698, byli přinuceni se i se svým doprovodem ubytovat ve stanech. Jednání měla pak probíhat v dřevěné budově, která byla pro tyto účely postavena. Rozhovory byly vedeny na bilaterální bázi, tj. každý z křesťanských spojenců vedl separátní jednání s Osmany prostřednictvím Pageta a Colliera. Koncept mírového kongresu byl v západní diplomacii zaveden při jednáních o vestfálském míru. Osmané, kteří se najednou ocitli v roli slabšího, museli přijmout nejen tento koncept, ale i požadavky vítězů. V tom spočíval obrat vztahů mezi Osmanskou říší a křesťanským západem. Podle Osmanů, tam kde nevládlo pravé náboženství, bylo území války. S d'aury nemohli muslimové uzavírat mír. V praxi dokud Osmané vítězili, jen diktovali poraženým své podmínky. I na pozdější smlouvy, označované za mírové, se muslimové dívali jen jako na dohody o přechodném klidu zbraní. To se v Karlovicích změnilo. Dne 26. ledna 1699 byla konečně podepsána mírová smlouva.⁸⁸⁹

Výsledky nebyly pro Vysokou portu příliš povzbudivé. Osmanská říše přišla zhruba o šestinu území, nějakých 400 000 km². Císaři připadla veškerá dobytá území v Uhrách s výjimkou Banátu a Slavonie. Osmané uznali habsburskou svrchovanost nad Sedmihradskem a zřekli se další podpory Thökölyho.⁸⁹⁰ Úlohu nárazníkových států měly hrát Moldavsko a Valašsko, jejichž panovníci byli vázáni formálními svazky jak s Istanbulem, tak s Vídní. Rozsáhlé území jižních Uher mezi Dunajem a Sávou a podél Tisy a Maruše se stalo součástí tzv. Vojenské hranice. Pro svůj strategický význam byla podřízena přímo Vídni.

⁸⁸⁸ BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 269-270, *Feldzüge II.*, s. 295, KLOPP, c. d., s. 520-521, PARVEV, c. d., s. 129, REDLICH, c. d., s. 479-480, VLNAS, c. d., s. 115.

⁸⁸⁹ *Feldzüge II.*, s. 296-299.

⁸⁹⁰ Thököly ovšem nebyl vydán a nakonec dožil v bídě jako hostinský v Nikomédii (Izmit), kde v roce 1705 zemřel. VLNAS, c. d., s. 67.

Benátky získaly kromě Peloponéskeho poloostrova i důležité opěrné body v Dalmácii, Albánii a na jadranských ostrovech. Polsko-litevská unie dostala Podolí. Pádišáh se vzdal formálně všech nároků na Ukrajinu a území na pravém břehu Dněstru. Vyslanci cara Petra I. prosadili ruské nároky na Azov, nikoli ale na Kerč. Uzavřeli proto jen dvouleté příměří. Během této doby měla probíhat další jednání. Dohoda byla podepsána 24. ledna 1699. Mír s císařem, Polskem a Benátkami byl podepsán v pondělí 26. ledna 1699 v 11:45. Platnost smlouvy byla stanovena na dvacet pět let s možností prodloužení. Leopold I. dokument ratifikoval 16. února 1699.⁸⁹¹ Republika sv. Marka si prosadila drobnou úpravu smlouvy, která byla podepsána 15. dubna 1701.⁸⁹²

Jak bylo v Karlovicích dohodnuto, vyrazila z Istanbulu a z Vídně velká poselstva. Císařské vyjelo z Vídně v říjnu 1699 a vedl je hrabě Öttingen. Osmanské poselstvo vedl Ismail Paša. Do Vídně dorazilo na konci ledna roku 1700 a v císařské rezidenci zůstalo do října. Hrabě Öttingen se při plnění svých úkolů nesetkal s žádnými potížemi a 29. ledna 1701 se navrátil do Vídně.⁸⁹³

V Karlovicích dala Vysoká Porta jasně najevo, že vůči Rusku nebude respektovat princip *uti possidentis*. Obtížná jednání, kdy hrozilo, že Rusko bude osamoceno ve válce s Osmany, měl v Istanbulu vést ruský diplomat Jemeljan Ukrajincev. Ten připlul do hlavního města Osmanské říše na počátku září roku 1700. Vysoká porta s uzavřením míru nespíchala. Ukrajincev musel vzbudit zdání, že Rusko má ještě více času a je v tak výhodné situaci, že nemusí nikam spěchat. Přitom věděl, jak netrpělivě je v Moskvě očekávána jeho zpráva o uzavření míru. Jednání se protáhla na bezmála deset měsíců. Car projevil velikou přizpůsobivost, a tak bylo 13. července 1700 podepsáno třicetileté příměří. Rusko vrátilo dobytá území v Podněpří, avšak bez pevností, které měly být zbořeny. Azov i s přilehlým územím na deset hodin jízdy koňmo směrem do kubánských stepí zůstal Rusku. Smlouvou se rušil tradiční každoroční ruský poplatek krymskému chánovi. Ukrajincev neuspěl pouze

⁸⁹¹ Jednání v Karlovicích přináší podrobně *Feldzüge II.*, s. 293-321. Zde jsou také otisknuty články dohod Osmanské říše s jednotlivými členy Svaté ligy. Dále BRAUBACH, *Aufstieg*, s. 270, KLOPP, c. d., s. 523-524, KRETSCHMAYR, *Der Niedergang*, s. 352-353, PARVEV, c. d., s. 128-131, REDLICH, c. d., s. 482, VLNAS, c. d., s. 115-116.

⁸⁹² KRETSCHMAYR, *Der Niedergang*, s. 353, PARVEV, c. d., s. 131.

⁸⁹³ REDLICH, c. d., s. 483.

se žádostí volné plavby ruských lodí po Černém moři. Naopak získal právo ponechat si stálého vyslance v Istanbulu.⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ K ruským jednáním Srov. MASSIE, c. d., s. 268-272, PARVEV, c. d., s. 139, ŠVANKMAJER, c. d., s. 97-100.

Závěr

Dlouhá válka trvající 16 let skončila. Během ní přišla Osmanská říše o územní zisky z téměř stopadesáti let výbojů na Balkáně a v Evropě. Vítězové a poražení si vyměnili role. Proto je rok 1699 významným mezníkem ve vývoji evropsko-osmanských vztahů. Úpadek říše měl hluboké příčiny a počal již na konci vlády Süleymana I. kolem poloviny 16. století. Navenek ho Vysoká porta dokázala dobře maskovat, byť jisté indicie tu byly. Většina evropských pozorovatelů a vyslanců je však neviděla. Postupné pronikání císařských do Uher sebou přineslo posílení moci Leopolda, které mu od roku 1688 dovolilo válčit na dvou frontách. Z dlouhodobého hlediska byly získány nové zdroje, které povznesly habsburskou monarchii mezi velmoci prvního řádu. Bez přílišné nadsázky můžeme válku z let 1683-1699 označit za poslední křížovou výpravu.⁸⁹⁵

Karlovický mír a poté požarevacký mír z roku 1718 vytlačily Osmanskou říši daleko na jihovýchod Evropy. Co bylo ale důležité, znamenaly zastavení výbojů a ukončení permanentní osmanské hrozby, která se vznášela nad jihovýchodní a střední Evropou po dvě století. Až do 18. století platili Osmané v první linii za dědičného nepřitele křesťanstva a inkarnaci zla, za Bohem seslaný trest srovnatelný s kobyilkami nebo morem. K tomu se přidával velký respekt z geografické expanze osmanského impéria, obdiv efektivního vybudování říše a strach z její vojenské převahy, protože turecká polní armáda byla hluboko do 17. století těžko porazitelnou.⁸⁹⁶

Tzv. „turecké nebezpečí“ a z toho vyplývající hluboko v kolektivu zakotvený „strach z Turků“, bylo z části produktem cílené propagandy evropských mocností. Papežové, císaři, králové a knížata využívali tureckou polemiku pro legitimaci své vlády, pro ukázněnost vlastních poddaných a pro svoje příslušné mocensko-politické zájmy.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ STOYE, c. d., s. 186.

⁸⁹⁶ STROHMAYER, A., *Das Osmanische Reich – ein Teil des europäischen Staatensystems der Frühen Neuzeit?* In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie Hrsg. von KURZ, M., SCHEUTZ, M., VOCELKA, K., WINKELBAUER, T., München, Wien 2005, s. 149.

⁸⁹⁷ GRÄF, H. T., „*Erbfeind der Christenheit*“ oder potentieller Bündnispartner? *Das Osmanische Reich in europäischen Mächtesystem des 16. und 17. Jahrhunderts – gegenwartspolitisch betrachtet.* In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie Hrsg. von KURZ, M., SCHEUTZ, M., VOCELKA, K., WINKELBAUER, T., München, Wien 2005, s. 42.

Od okamžiku pádu Konstantinopole roku 1453 byl vytvářen obraz nepřítele, který přetrval až do 18. století a našel odezvu v zobrazeních. Do pozdního 16. století vznikl obraz Turka jako ztělesnění úplného zla. Od roku 1453 je evropský obraz Turka spojen s vojenskou silou, dychtivostí dobývat a krutostí v boji s křesťany. Přidaly se kulturní protiklady vedoucí k tomu, že společenské chování Osmanů ve své cizokrajné podobě zůstalo nepochopeno, respektive bylo hodnoceno negativně. Celkový obraz směřoval k vzorci „dědičného nepřítele“, to znamená rozeného nepřítele, kde nebylo potřeba zdůvodnění, proč je nepřítelem. Současně byl také nepřítelem křesťanstva a byl tak ideologicky povýšeným vyobrazením Antikrista. Často vyzdvihovaná krutost Turků s sebou přinášela neustálý strach, což se nutně muselo projevit v nevědomém přehánění o krutosti nepřítele. V líčení tureckých zvěstev bylo vedle ničení božích příbytků hodně zdůrazňováno sexuální násilí vůči ženám a dětem, ale také vůči mužům. Osmané platili za zvířata a byli často znázorňováni jako psi nebo také jako vzteklí psi.⁸⁹⁸

Mír z Karlovic 1699, kdy si Osmané poprvé museli nechat nadiktovat mír křesťanskými mocnostmi, tak vyznačuje v historii systému států rozhodující mezník. Osvobozený od nenávisti ze strachu a podporovaný osvícenstvím se změnil obraz Turka, protože vedle již existujících a stále přetrvávajících stereotypů nastoupily hojněji i pozitivně vnímané vzory. V protikladu na osmanské straně přibývalo zájmu o křesťanský svět.⁸⁹⁹

Osmanské impérium bylo v diplomatické síti, která vznikla v raném novověku, zapojeno jen neúplně. Prakticky všechny významné křesťanské mocnosti přikládaly velký význam kontaktům s Vysokou portou, a proto se brzy nechaly na Bosporu zastupovat svými zplnomocněnci, císař zhruba od poloviny 16. století. Princip oboustrannosti však nebyl naplněn, protože osmanská strana odmítla vydržovat na evropských dvorech své vyslance. Místo toho upřednostňovala časově omezená zvláštní poselstva. To se začalo měnit až na konci 18. století.⁹⁰⁰ Ze strany historické a mezinárodního práva je často přijmutí Osmanské říše do kruhu evropských mezinárodně právních společenství spatřováno teprve v principu

⁸⁹⁸ PÜHRINGER, A., „*Christen contra Heiden?*“ *Die Darstellung von Gewalt in den Türkenkriegen*. In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie* Hrsg. von KURZ, M., SCHEUTZ, M., VOCELKA, K., WINKELBAUER, T., München, Wien 2005, s. 100-102.

⁸⁹⁹ STROHMAYER, c. d., s. 155.

⁹⁰⁰ Tamtéž, s. 152-153.

vzájemné výměny vyslanců konce 18. století nebo pak pařížským mírem z 30. března 1856.⁹⁰¹

Během války, kterou vedli císařští hlavně na území uherského království, vznikla řada detailních map pro lepší kartografické zobrazení země. Mnohá ze zmapovaných území se po karlovicím míru stala pohraničními oblastmi. Průběh hranice mezi Osmanskou říší a habsburskou monarchií byl v mírové smlouvě načrtnut pouze hrubě. Detailní, přesné vytyčení hranic bylo prováděno císařskou a osmanskou komisí. Vedoucím habsburské komise byl učenec Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730) z Bologne, který již v průběhu válečného konfliktu poznal většinu oněch území buď jako voják nebo mírový vyslanec. Na četných cestách ho doprovázel kartograf Johann Christoph Müller (1673-1721), původem z Norimberku. Mezi lety 1699-1701 vznikl dokument o 4000 stranách, zachycující zprávy o hranici a obsahující mapu hraničních oblastí. Vedoucím osmanské komise byl Ibrahim Effendi.⁹⁰²

Přesný průběh hranic byl položen vprostřed přírodních a umělých hraničníků. K posledně jmenovaným náležely ze země nebo kamenů navršené mohyly (unka, humka), koly a šance, které byly postaveny osmanskými nebo císařskými poddanými vždy ve vzdálenosti 300 kroků. Na jiných místech následovalo značení mohutnými stromy a na krajích neschůdných lesů nebo bažin byly budovány ještě vyšší mohyly než obvykle. Obě komise cestovaly současně vždy na vlastním území, aby neobtěžovaly poddané druhého panovníka. Stěhování z jedné země do druhé bylo zakázáno. V zájmu míru z toho ovšem bylo přesídlování, které následovalo v době mezi podepsáním míru v Karlovicích a dobou než bylo v průběhu hraničního značení dosaženo dohody, vyjmuta. Díky vytyčování hranic byla také zodpovězena řada geografických otázek jako např. přesné zjištění toků některých řek.

Co se týkalo hraničníků, které byly vystaveny rozmarům počasí a lidské zlobě, s osmanským vedoucím komise bylo dohodnuto, že pohraniční strážé mají každé tři roky hraničníky zkontrolovat a sepsat hlášení ohledně jejich stavu. V roce 1703 byla v Norimberku zhotovena pohraniční mapa skládající se z 39 částí, ke které ještě náležel souhrnný list stejně jako dva listy zachycující důležitější hraničníky a 91 nákresů plánů. Ve zprávě obou komisí z 5. května 1701 pak bylo oznámeno ukončení

⁹⁰¹ STROHMAYER, c. d., s. 161, GRÄF, c. d., s. 39.

⁹⁰² DEÁK, A. A., *Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz*. In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie* Hrsg. von KURZ, M., SCHEUTZ, M., VOCELKA, K., WINKELBAUER, T., München, Wien 2005, s. 83.

vyměřování. Kvůli délce hranice a její lepší přehlednosti se rozlišovala na cisdunajskou (cisdanubiales) a transdunajskou (transdanubiales) a ty se dále rozdělovaly na menší úseky. Co se týkalo ostrovů, měly být využívány poddanými obou vládců.⁹⁰³

Situace v Uhrách, které byly válkou těžce poznamenány, se neuklidnila ani po karlovickém míru. Císař byl zcela zaměstnán válkou o Španělské dědictví a nebral příliš ohled na varovné zprávy z Uher. Ty byly Karlovickým mírem zbaveny osmanské nadvlády a znovu sjednoceny. Ani zdaleka zde nevládl pořádek. Šestnáctiletá válka zanechala v zemi zlé následky. Země byla vylištěná a vojenská správa a svévole ji utiskovaly. Thökölyho vystřídal František II. Rákóczi a země dále trpěla.

⁹⁰³ DEÁK, c. d., s. 84 a s. 88-89.

BIBLIOGRAFIE:

Vydané prameny

Bericht des Kurfürsten Friedrich August von Sachsen an Kaiser Leopold I., über den Feldzug des Jahres 1696 gegen die Türken. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen XII. Hrsg. von ARNETH, Alfred, Wien, s. 223-233.

Die Türken vor Wien in Augenzeugenberichten. Hrsg. von STURMIGER, Walter, 2. Auflage, Düsseldorf 1968.

Ein Tagebuch während der Belagerung von Wien im Jahre 1683. Hrsg. von MENČÍK, Ferdinand, Wien 1898.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs- Archives. Band II., Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der Karlowitzer Friede 1699. Hrsg. von ANGELI, Moritz, Wien 1876.

Jan Sobieski Briefe an die Königin: Feldzug und Entsatz von Wien 1683. Hrsg. von ZELLER, Joachim, Berlin 1981.

Kara Mustafa vor Wien: Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfaßt vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte. Hrsg. von KREUTEL, Richard F., Graz, Wien, Köln 1955.

Ottoman Garrisons on the Middle Danube. Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550. Ed. by VELKOV, Asparuch, RADUSHEV, Evgenyi, Budapest 1996.

Ottoman-polish diplomatic Relations (15th–18th Century). Ed. by KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, Leiden, Boston, Köln 2000.

Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690). Hrsg. von GOOSS, Roderich, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Wien 1911.

Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, které on v tureckém hlavním městě Konstantinopoli viděl, v zajetí zakusil a po šťastném do vlasti navrácení sám léta páně 1599 sepsal. Ed. KOPŘIVA, Milan, Praha 1977.

Qara Mustafâ Paschas Essegger Sendschreiben an Hermann von Baden. Hrsg. von BABINGER, Franz In: Archiv orientální Ed. by HROZNÝ, Bedřich, 1932, Vol. IV., No. 1.

Odborná literatura

ÁGOSTON, Gábor, The Costs of the Ottoman fortress-system in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe - The military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed. by DÁVID, Géza, FODOR, Pál, Leiden, Boston, Köln 2000, s.

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Bedrohung und Befreiung Wiens 1683. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 195-228.

ANDERSON, Roger Charles, Naval Wars in the Levant 1559–1853. Liverpool 1952.

ANGELI, Moritz, Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684. In: Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Wien 1884, s. 377-428.

ARETIN, Karl Otmar von, Das Alte Reich 1648-1806. Band 1: Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648-1684). 2. Auflage, Stuttgart 1997.

ARETIN, Karl Otmar von, Das Alte Reich 1648-1806. Band 2: Kaisertradition und österreichische Großmachtpolitik (1684-1745). 2. Auflage, Stuttgart 1997.

BATTAGLIA, Otto Forst de, Jan Sobieski. Graz, Wien, Köln 1982.

BARKER, Thomas M., Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Wien 1982.

BEESE, Christian, Markgraf Hermann von Baden (1628-1691): General, Diplomat und Minister Kaiser Leopolds I. Stuttgart 1991.

BENCZÉDI, László, Der leopoldinische Absolutismus und die Leibeigenschaft in Ungarn (1670–1681). In: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16.–17. Jahrhundert. Hrsg. von HECKENAST, Gusztáv, Budapest 1977, s. 71-76.

BENCZÉDY, László, Imre Thököly und das oberungarische Fürstentum. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 2-4, 33, 1987, s. 223-227.

BIBL, Viktor, Maximilian II., der rätselhafte Kaiser. Dresden 1929.

BRANDI, Karl, Kaiser Karl V. München 1964.

BRAUBACH, Max, Prinz Eugen von Savoyen, Band I., Aufstieg. München, Wien 1963.

BROCK, Leopold, Die Brandenburger bei Szlankamen und im Türkenkriege 1691 bis 1697. Rathenow 1891.

BROUCEK, Peter, Der Feldzug von 1683 und der Entsatz Wiens in der Schlacht am Kahlenberg. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 56-68.

BROUCEK, Peter, Die Feldzüge des Prinzen Eugen in Ungarn, Italien und Westeuropa. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 138-151.

BRUNNER, Otto, Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683-1699. In: Sonderabdruck aus den Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Band XLIV, Innsbruck 1930, s. 265-323.

BUCHMANN, Bertrand Michael, Österreich und das Osmanische Reich: Eine bilaterale Geschichte. Wien 1999.

CENNER-WILHELM, Gisela, Feind oder zukünftiger Verbündeter?: Zur Beurteilung der politischen Rolle des Emerikus Thököly in den grafischen Blättern seiner Zeit. In: Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch. Hrsg. von HEISS, Gernot, KLINGENSTEIN, Grete, München 1983, s. 54-62.

CSÁKY, Moritz, Die ungarischen „Malcontenten“ und „Kuruzen“ – soziale und ökonomische Aspekte ihrer Erhebungen. In: Revolutionäre Bewegungen in Österreich. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, Wien 1981, s. 77-92.

DEÁK, Antal András, Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz. In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Hrsg. von KURZ, Marlene, SCHEUTZ, Martin, VOCELKA, Karl, WINKELBAUER, Thomas, München, Wien 2005, s. 83-96.

Dějiny Rakouska Ed. VEBER, Václav et al. Praha 2002.

Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684. In: Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Wien 1884, s. 197-257.

Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau. 82. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien, Karlsplatz, 5. Mai bis 30. Oktober 1983.

EICKHOFF, Ekkehard, Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645-1700. München 1970.

EVANS, Robert John Weston, Vznik habsburské monarchie 1555–1700. Praha 2003.

FINKEL, Caroline, Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923. London 2006.

FRAKNÓI, Wilhelm, Papst Innozenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft. Freiburg im Breisgau 1902.

FREELY, John, Tajemství paláců, soukromý život sultánů v Istanbulu. Praha 2004.

GERHARTL, Gertrud, Belagerung und Entsatz von Wien 1683. In: Militärgeschichtliche Schriftenreihe Heft 46, 3. Auflage, Wien 1985.

GRÄF, Holger Thomas, „Erbfeind der Christenheit“ oder potentieller Bündnispartner? Das Osmanische Reich in europäischen Mächtesystem des 16. und 17. Jahrhunderts – gegenwartspolitisch betrachtet. In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Hrsg. von KURZ, Marlene, SCHEUTZ, Martin, VOCELKA, Karl, WINKELBAUER, Thomas, München, Wien 2005, s. 37-51.

GUTKAS, Karl, Prinz Eugen von Savoyen, Feldherr und Staatsmann. In: Prinz Eugen und das Marchfeld. Hrsg. von LINKE, Reinhard, Wien 1986, s. 9-34.

HEGYI, Klára, The Ottoman Network of Fortresses in Hungary. In: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe - The military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed. by DÁVID, Géza, FODOR, Pál, Leiden, Boston, Köln 2000, s. 164-193.

HEGYI, Klára, ZIMÁNYI, Vera. Muslime und Christen, das Osmanische Reich in Europa. Budapest 1988.

HUMMELBERGER, Walter, Wien in der Verteidigung gegen die Türken. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 42-53.

HUMMELBERGER, Walter, PEBALL, Kurt, Die Befestigungen Wiens. Wien, Hamburg 1974.

HÜTTL, Ludwig, Max Emanuel: Der Blaue Kurfürst 1679-1726. 2. Auflage, München 1976.

IMMICH, Max. Papst Innocenz XI. 1676-1689. Berlin 1900.

JANÁČEK, Josef, Rudolf II. a jeho doba. Praha 1987.

KÁLDY-NAGY, Gyula, Das osmanische Reich und seine Vasallenstaaten in den achtziger Jahren des 17. Jahrhunderts. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 2-4, 33, 1987, s. 159-167.

KIßLING, Hans Joachim, Die Köprülü-Restauration. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969 in Mogersdorf: Österreich und die Türken. Eisenstadt 1972, s. 75-83.

- KLOPP, Onno, Das Jahr 1683 und der folgende Große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699. Graz 1882.
- KOEHLER, Kurt, Die orientalische Politik Ludwigs XIV. Leipzig 1907.
- KOHLER, Alfred, Ferdinand I. 1503-1564, Fürst, König und Kaiser. München 2003.
- KOHLER, Alfred, Karl V., 1500–1558. München 1999.
- KOHLHAAS, Wilhelm, Candia 1645-1669: Die Tragödie einer abendländischen Verteidigung mit dem Nachspiel Athen 1687. Osnabrück 1978.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, Polen und die Osmanen im 17. Jahrhundert. In: Polen und Österreich im 17. Jahrhundert. Hrsg. von LEITSCH, Walter, TRAWKOWSKI, Stanisław, Wien, Köln, Weimar 1999, s. 261-276.
- KÖHBACH, Markus, Das Osmanische Reich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 5-19.
- KÖPECZI, Béla, Staatsräson und christliche Solidarität: Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Budapest 1983.
- KRETSCHMAYR, Heinrich, Geschichte von Venedig. 3. Band, Der Niedergang. Stuttgart 1934.
- KUPKA, Vladimír, Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností. Praha 2005.
- Kurze Geschichte Siebenbürgens. Hrsg. von KÖPECZI, Béla. Budapest 1990.
- LEITSCH, Walter, Die Allianz gegen die Osmanen. In: Der Sieg bei Wien 1683. Hrsg. von BROUCEK, Peter u.a. Wien, Warszawa 1983, s. 33-71.
- LORENZ, Reinhold, Türkenjahr 1683: Das Reich im Kampf um den Ostraum. 3. Auflage, Leipzig, München, Wien 1944.
- MACEK, Jaroslav, Kaspar Zdenko Kaplíř von Sullowitz (1611-1686). In: Studien zur Geschichte Wiens im Türkenjahr 1683. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 39. Hrsg. von CSENDES, Peter, Wien 1983, s. 7-68.
- MACKENNEY, Richard, Evropa šestnáctého století. Praha 2001.
- MAJOROS, Ferenc, Karl V., Habsburg als Weltmacht. Graz, Wien, Köln 2000.
- MAMATEY, Victor Samuel, Rise of the Habsburg Empire 1526-1815. New York 1971.
- MARTYKÁNOVÁ, Darina, Vývoj držby půdy v Osmanské říši. In: Historický obzor 11-12, Praha 2002, s. 272-280.
- MASSIE, Robert K., Petr Veliký, život a svět. Praha 2006.

- MATSCHKE, Klaus-Peter, Das Kreuz und der Halbmond: Die Geschichte der Türkenkriege. Düsseldorf 2004.
- MATUZ, Josef, Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte. Darmstadt 1985.
- MEYER, Enno, Polen in der Zeit des Königs Johann III. Sobieski (1674–1696). In: Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Hrsg. von WAISSENBERGER, Robert, Salzburg, Wien 1982, s. 53-63.
- MIKULEC, Jiří, Leopold I., život a vláda barokního Habsburka. Praha 1997.
- MORITSCH, Andreas, Polen, Rußland und die Türkei im 17. und 18. Jahrhundert. In: Prinz Eugen und seine Zeit. Hrsg. von ZÖLLNER, Erich, GUTKAS, Karl, Wien 1988, s. 219-229.
- MÖRZ, Kurt, Befestigung und Armierung Wiens. In: Bedrohung und Befreiung Wiens 1683. Hrsg. von Gesellschaft für österreichische Heereskunde, Wien 1983, s. 13-31.
- MÜLLER, Georg, Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen: Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688. Hermannstadt 1923.
- NIEDERKORN, Jan Paul, Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593-1606). Wien 1993.
- O'BRIEN, C. Bickford, Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisarai. In: Russian Review, Vol. 12, No. 4 (Oct.) 1953, s. 259-268.
- OBORNI, Teréz, Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn. In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Hrsg. von FUCHS, Martina, KOHLER, Alfred, Münster 2003, s. 147-165.
- PÁLFY, Géza, The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (up to the early Eighteenth Century). In: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe - The military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed. by DÁVID, Géza, FODOR, Pál, Leiden, Boston, Köln 2000, s. 3-69.
- PÁNEK, Jaroslav, Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance. Praha 1989.
- PARVEV, Ivan, Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade. New York 1995.
- PASTOR, Ludwig, Geschichte der Päpste: seit dem Ausgang des Mittelalters. Bd. 14/2, Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl

- Innozenz´ X. bis zum Tode Innozenz´ XII. (1644-1700), Innozenz XI., Alexander VIII., Innozenz XII. (1676-1700). Freiburg im Breisgau 1930.
- PEBBAL, Kurt, Die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf 1664. 4. Auflage, Wien 1989.
- PISA, Johanna, WASNER-PETER, Isabella, Marco d´Aviano, Prediger und Diplomat. Wien 2000.
- PLACE, Frank Richard, French Policy and the Turkish War, 1679-1688. Minnesota 1963.
- PÜHRINGER, Andrea, „Christen contra Heiden?“ Die Darstellung von Gewalt in den Türkenkriegen. In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie- Hrsg. von KURZ, Marlene, SCHEUTZ, Martin, VOCELKA, Karl, WINKELBAUER, Thomas, München, Wien 2005, s. 97-119.
- REDLICH, Oswald, Weltmacht des Barock: Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I. 4. Auflage, Wien 1961.
- REGELE, Oskar, Der Österreichische Hofkriegsrath 1556-1848. Wien 1949.
- RÖDER von Diersburg, Phillip, Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Band I. Carlsruhe 1839.
- SACHSLEHNER, Johannes, Wien Anno 1683. Wien 2004.
- SALAMON, Franz, Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft. Leipzig 1887.
- STOYE, John, The Siege of Vienna. 2nd Edition, Edinburg 2000.
- STROHMEYER, Arno, Das Osmanische Reich – ein Teil des europäischen Staatensystems der Frühen Neuzeit? In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Hrsg. von KURZ, Marlene, SCHEUTZ, Martin, VOCELKA, Karl, WINKELBAUER, Thomas, München, Wien 2005, s. 149-164.
- STURMINGER, Walter, Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683. Graz 1955.
- STURMINGER, Walter, Herzog Karl V. von Lothringen und Bar (1643-1690). In: Gestalter der Geschichte Österreichs. Hrsg. von HANTSCH, Hugo, Innsbruck, Wien, München 1962, s. 185-208.
- ŠVANKMAJER, Milan, Petr I.: Zrození impéria. Praha 1999.
- TAUER, Felix, Svět islámu, dějiny a kultura. Praha 2006.
- URBANSKI, Hans, Karl von Lothringen: Österreichs Türkensieger. Wien, München 1983.
- VLNAS, Vít, Princ Evžen Savojský, život a sláva barokního válečníka. Praha 2001.

- VÖLKL, Ekkehard, Siebenbürgen in der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Hrsg. von WAISSENBERGER, Robert, Salzburg, Wien 1982, s. 46-52.
- WAKOUNIG, Marija, Ferdinand I. und die Uskoken. In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Hrsg. von FUCHS, Martina, KOHLER, Alfred, Münster 2003, s. 191-201.
- WELLMANN, Imre, Die Rückeroberung Budas. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 33, 2-4, 1987, s. 257-270.
- WENTZCKE, Paul, Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen. Leipzig 1943.
- WIMMER, Jan, Der Entsatz von Wien. In: Der Sieg bei Wien 1683. Hrsg. von BROUCEK, Peter u.a. Wien, Warszawa 1983, s. 99-143.
- WÓJCIK, Zbigniew, Jan III. Sobieski – Politiker und Feldherr. In: Der Sieg bei Wien 1683. Hrsg. von BROUCEK, Peter u.a., Wien, Warszawa 1983, s. 153-187.
- WÓJCIK, Zbigniew, Johann III. Sobieski – ein polnischer Staatsmann. In: Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Hrsg. von WAISSENBERGER, Robert, Salzburg, Wien 1982, s. 179-185.
- ZÖLLNER, Erich, Der Österreichbegriff, Formen und Wandlungen in der Geschichte. Wien 1988.
- ZÖLLNER, Erich, Geschichte Österreichs, von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. Auflage, München 1966.